

4 | 2019

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 117 / Založen 1895

4 | 2019

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 117 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

HRUBÝ Petr – DERNER Kryštof – SKOŘEPOVÁ Markéta
Středověké hornické komunity v období Přemyslovců 873
(*Mediaeval mining communities in the period of Přemyslids*)

NODL Martin
Táborský komunismus: ke genezi pojmu v historiografii 19. a 20. století 906
(*Taboritic communism: Towards the Genesis of the Concept in Historiography of the 19th and 20th Centuries*)

VOREL Petr
Habsbursko-osmanské soupeření v Uhrách v kontextu říšských
a papežských dějin (Tažení křesťanského vojska k Budínu roku 1542) 935
(*Habsburg-Ottoman rivalry in Hungary in the context of Imperial and papal history /Campaign of Christian troops to Buda in 1542/*)

CERMAN Ivo
Stavitel nového světa. Vladimír Zákrejs
a československý urbanismus 1918–1938 992
(*The Builder of a New World: Vladimír Zákrejs and Czechoslovak Urbanism 1918–1938*)

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní články

BOLOM-KOTARI Martina
Pečeti jako výzva historickému bádání 1030
(*Seals as a challenge to historical research*)

Recenze

Michal TOMÁŠEK

Právní systémy Dálného východu, I–II

(Jaroslav Pánek)

1043

František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.)

Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614

(Jiří Pešek)

1045

Miroslav ŽITNÝ (ed.)

Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610 a 1611–1621. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století

(Marek Starý)

1048

Eva STEJSKALOVÁ

Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740

(Jaroslav Pánek)

1054

Tomislav VOLEK

Mozart. Die italienische Oper des 18. Jahrhunderts und das musikalische Leben im Königreich Böhmen.

Mit der Don-Juan-Studie von Vladimír Helfert

(Jiří Pešek)

1056

Wolfram SIEMANN

Metternich, Strategie und Visionär. Eine Biographie

(Milan Hlavačka)

1062

Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS

Wartime Captivity in the Twentieth Century. Archives, Stories, Memories

(Jakub Rákosník)

1068

Jiří PEŠEK

Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepiscectví

(Jaroslav Šebek)

1072

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (eds.)

Rozmluvy s Antonínem Švehlou a o Švehlovi.

Vzpomínky agrárního diplomata Karla Mečíře. Historicko-kritická edice

(Pavel Máša)

1076

Frédéric BOZO <i>French Foreign Policy since 1945. An Introduction</i> (Lucie Filipová)	1079
Matěj SPURNÝ <i>Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech</i> (Sixtus Bolom-Kotari)	1086
Sabine STACH <i>Vermächtnispolitik: Jan Palach und Oskar Brüsewitz als politische Märtyrer</i> (Zdeněk Nebřenský)	1089
František STÁREK ČUŇAS – Martin VALENTA <i>Podzemní symfonie Plastic People</i> (Zdeněk R. Nešpor)	1094
Elena MANNOVÁ <i>Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska</i> (Vojtěch Kessler)	1099
Douglas MURRAY <i>Podivná smrt Evropy. Imigrace, identita, islám</i> (Jaroslav Pánek)	1102
<i>Zprávy o literatuře</i>	1106
<hr/>	
Z vědeckého života <i>Chronicle</i>	
<hr/>	
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	1121
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	1121

Studie a materiály

Diskuse

Obzory literatury

Recenzní články

Recenze

Zprávy o literatuře

Z vědeckého života

Nekrology

Knihy a časopisy došlé redakci

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Rejstřík autorů a editorů recenzovaných prací

Rejstřík autorů recenzí

Rejstřík nakladatelů a vydavatelů recenzovaných knih

STUDIE

Středověké hornické komunity v období Přemyslovců

PETR HRUBÝ – KRYŠTOF DERNER – MARKÉTA SKOŘEPOVÁ

**PETR HRUBÝ – KRYŠTOF DERNER – MARKÉTA SKOŘEPOVÁ:
Mediaeval mining communities in the period of Přemyslids**

The study summarizes the current knowledge of medieval mining communities, their professional social status and livelihood. Information on mining settlements, cattle breeding and food consumption is contained in the Mining Code and some other written sources of the 13th and 14th centuries. Specific knowledge has also been provided by archaeological research in recent years. A comprehensive evaluation of the material generates a number of specific questions: the community and spatial infrastructure of mining settlements, the social structure of their inhabitants, the religious administration, the character of their economy, subsistence etc. It is not possible to present clear answers and conclusions strictly speaking, but it is possible at the very least to formulate well a thesis reflecting the current research.

Key words: mining communities – the Middle Ages – production of silver – metallurgy – archaeology

Úvod

Smysl studia středověkých hornicko-hutnických komunit

Bez snahy o co nejkonkrétnější obraz hornického prostředí závěru přemyslovské éry zůstává produkce stříbra, tedy jeden z určujících fenoménů mladšího českého středověku, stále do jisté míry abstraktním pojmem. Součástí tématu je vedle poznání struktury důlních pracovišť, úpraven a hutí i studium hornických osad jako prostředí života hornických komunit. Toto téma má dvě roviny. První je archeologický výzkum zaniklých hornických středisek se sídlišti, zaměřený na otázky prostorové struktury osad, stavební podoby obydlí a hmotné kultury.¹ Druhou rovinu představuje téměř dvousetletý historiografický výzkum českého středověkého hornictví a mincovnictví, zaměřený na rozkvět těžby rud ve 13. století z hlediska politických dějin, na zrod báňské správy, horního práva, či mincovnictví a jeho reformy.² Obě roviny studia jsou však od sebe koncepčně, metodicky i informačně odděleny a snaha o vzájemnou recepci dosažených výsledků či dokonce mezioborový dialog prakticky chybí.

V klíčových oblastech těžby rud ušlechtilých kovů, které v přemyslovském soustátí dosahovaly rozlohy přibližně nynějších okresů, ovlivnilo hornictví a produkce drahých kovů skladbu populace, sídelní síť, dopravní infrastrukturu,

- 1 Claus DAHM – Uwe LOBBEDEV – Gerd WEISGERBER (edd.), *Der Altenberg: Bergwerk und Siedlung aus dem 13. Jahrhundert im Siegerland*, I. Die Befunde, Bonn 1998 (Denkmalpflege und Forschung in Westfalen, Bd. 34); Wolfgang SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau im Erzgebirgsvorland und im westlichen Erzgebirge*, Chemnitz 2009; Petr HRUBÝ, *Jihlava – Staré Hory. Archeologický výzkum středověkého důlního, úpravnického a obytného areálu v letech 2002–2006. Příspěvek ke studiu středověkého rudného hornictví* (Dissertationes archaeologicae brunenses/pragensesque 9), Praha – Brno 2011; Kryštof DERNER, *Vrcholně středověká hornická sídliště se zvláštním zřetelem k lokalitě Kremsiger (k.ú. Přísečnice)*, diplomová práce Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta, Ústav pro archeologii, Praha 2017; TÝŽ, *Kremsiger in the Ore Mountains: a mining settlement or a town?*, in: Jacquo Silvertant (ed.), *Mining Archaeology. Perspectives, conflicts, challenges*. Yearbook of the Institute Europa Subterranea 2015, Eichach – Gulpen, s. 106–130.
- 2 Kaspar Maria von STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke*, Praha 1836, 1838; Adolf ZYCHA, *Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert*, Berlin 1899; Josef JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*, *Československý časopis historický* 20, 1972, s. 875–906; Rostislav NOVÝ, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.*, *Sborník archivních prací* 24, 1974, s. 366–425; Jiří MAJER, *Báňská a hutní praxe 13.–18. století*, in: *Dolování stříbra a mincování v Jihlavě*, Jihlava 1999, s. 40–51; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 288–289, 297–314; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 79–160.

řemeslnou i potravinářskou produkci a trh. V lokálním měřítku změnilo také ekologickou situaci regionu, zejména z hlediska spotřeby dřeva a odlesňování, hospodaření s půdou, ale i vzhledem k nárokům na vodní zdroje pro úpravny a hutě.³

Hornické komunity jsou zmizelou složkou středověké evropské společnosti, která se právně i sociálně definovala na základě profesní příslušnosti. Tím se horníci, hutníci a jejich rodinní příslušníci principiálně lišili od zemědělského poddanského obyvatelstva i měšťanstva. Vystavění identity horníků na profesní odlišnosti a sounáležitosti je trvalým jevem až do průmyslového období.

Pro popsání socioprofesionálně definovaných společenstev horníků byl v sedmdesátých letech 20. století využit kulturně antropologický koncept komunity,⁴ který ve vztahu k historickým populacím rozvinul kongres *The Archaeology and Anthropology of Mining* v roce 1998.⁵ Pro komunity horníků měla být charakteristická vnitřní solidarita, nízký stupeň integrace do zbytku společnosti a vědomí vlastní odlišnosti dané extrémním pracovním prostředím. Život a práce v nebezpečných podmínkách, existenčně nutná vzájemná spolupráce, fyzická i kulturní odloučenost od většinové společnosti a neukotvenost plynoucí z pracovní migrace, to vše mělo za následek vytváření vlastních pravidel, kultury, tradic, institucí.⁶

3 Petr HRUBÝ a kol., *Centrální Českomoravská vrchovina na prahu vrcholného středověku. Archeologie, geochemie a rozborů sedimentárních výplní niv*, Brno 2014 (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, č. 422); TÝŽ, *Metalurgická produkční sféra na Českomoravské vrchovině v závěru přemyslovské éry*, Brno 2019 (Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, č. 487). Petr HRUBÝ – Martin KOŠTÁL – Karel MALÝ – Jakub TĚSNOHLÍDEK, *Středověká úpravna rud u Kojčína na Českomoravské vrchovině: k poznání technologií produkce stříbra ve státě posledních Přemyslovců*, *Archaeologia historica* (dále AH) 44, 2019, s. 949–981.

4 Martin I. A. BULMER, *Sociological models of the mining community*, *Sociological Review* 23, 1975, s. 61–92.

5 Bernard KNAPP – Vincent PIGOTT – Eugenia HERBERT (edd.), *Social approaches to an industrial past: the archaeology and anthropology of mining*, London 1998.

6 Soudobé historicko-antropologické a etnologické metody výzkumu severoitalských hornických komunit předkládá Roberta Clara ZANINI, *La comunità mineraria: modelli antropologici e sociologici per la demografia storica*, *Popolazione e Storia* 8, 2007, 1, s. 45–62 (zde i přehledná bibliografie); Roberta Clara ZANINI – Pier Paolo VIAZZO, *Il lavoro di miniera nelle Alpi: un'antica attività industriale tra realtà e rappresentazioni antagonistiche*, *Popolazione e Storia* 16, 2015, s. 117–131.

Zatímco o důlních a hutních dělnících, jejich sociálním postavení, popřípadě zvycích v pozdním středověku a raném novověku víme díky bohatství písemných pramenů například z Kutné Hory nebo Jáchymova relativně dost,⁷ o počátcích hornických komunit v dobách zrodu stříbrorudného hornictví v přemyslovském státě ve 13. století je údajů poskrovnu. Hlavní písemné zdroje informací představují svody práv a privilegií, jako jsou známé listiny jihlavského městského a horního práva, *Velké brodské privilegium* z roku 1278, z říšského prostředí pak *Velké goslarské privilegium* z roku 1219. Cenné informace obsahuje potvrzení a rozšíření práv města Uničova z roku 1234. Mezi dalšími zdroji nemůže samozřejmě chybět zákoník *Ius regale montanorum*, vydaný roku 1300, či jihlavská právní naučení ze 14. století. Důležité údaje jsou obsaženy ve sporech mezi farnostmi o příjmy a práva ke kostelům a kaplím na Havlíčkobrodsku z padesátých a šedesátých let 13. století, nebo ve sporu mezi měšťany z Freibergu a Dippoldiswalde o práva dodávek na doly v Míšeňsku. Mnoho důležitých poznatků poskytují pak samotné propůjčky z druhé poloviny 13. století především na Havlíčkobrodsku a v jednom případě na Jihlavsku. Využity byly i zakládací listiny vesnic na Humpolecku a Jihlavsku z let 1252 a 1303, a také pohledský urbář z konce první třetiny 14. století.

Hlavními nearchivními zdroji poznatků jsou interdisciplinárně podpořené archeologické výzkumy zaniklých hornických osad. K metodickým nástrojům patří srovnávací studium hornických sídlišť v nadregionálním měřítku,⁸ kritické studium předindustriálních hornických komunit z mladších období a uplatnění etnologických či kulturně antropologických poznatků a teoretických východisek. Samozřejmostí je spolupráce archeologů, antropologů a odborníků z oblasti archeobotaniky a archeozoologie. To posouvá výzkumy středověkých hornických komunit z popisné roviny dějin hmotné kultury a činí z nich příspěvek k hospodářským, sociálním a kulturním dějinám českého středověku.

7 Petr JANČÁREK, *Města českého Krušnohoří v předbělohorské době: příspěvek ke studiu jejich sociální struktury*, Ústí nad Labem 1971; Lubomír VANĚK (ed.): *Příspěvky k dějinám Kutné Hory I*, Praha 1960; Anita KŘEPELKOVÁ, *Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám kutnohorských havířů na sklonku XV. a v první polovině XVI. století*, Středočeský sborník historický 1, 1957, s. 67–83; Miluše LADOVÁ, *Kutnohorské rejstříky počtů dolových 1472–1532*, Příspěvky k dějinám Kutné Hory 1, 1960, s. 121–146.

8 Jiří CRKAL – Kryštof DERNER – Petr HRUBÝ – Peter MILO, *Architektura hornických sídlišť na sklonku přemyslovské doby*, AH 44, 2019, s. 887–923.

Předložená studie pracuje s hornickými areály na přemyslovském území 13. a počátku 14. století. Zaměřuje se na dva historické báňské regiony, v nichž je úroveň poznání v domácích podmínkách nejvyšší a srovnatelná s pokročilým zahraničním archeologickým výzkumem. Prvním je Českomoravská vrchovina se zaniklými důlními středisky Staré Hory u Jihlavy,⁹ Cvilínek¹⁰ a Vyskytná¹¹ na Pelhřimovsku a Utín na Havlíčkobrodsku.¹² Druhou oblastí je česká část Krušných hor se sídlištěm Kreamsiger a s hutnickým areálem Starý zámek u Přísečnice.¹³ V širším územním srovnání jsou připomenuta i zaniklá krušnohorská střediska saská a příklady analogických hornických sídlišť v Evropě (Obr. 1).

Při studiu nejstarších středověkých hornických komunit na přemyslovském území postrádáme možnosti fyzicky antropologického a paleodemografického výzkumu, neboť v celé Evropě jsou známa jen dvě hornická pohřebiště z tohoto období. První se nalézá na zaniklém důlním centru z 12. až 14. století Brandes-en-Oisans ve vysokohorském prostředí francouzských Alp.¹⁴ Druhé bylo zkoumáno nedaleko městečka Sulzburg v jižním Schwarzwaldu.¹⁵

9 Petr HRUBÝ – Petr HEJHAL – Karel MALÝ, *Montanarchäologische Forschungen in Jihlava-Staré Hory (Iglau-Altenberg, Tschechien)*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 35, 2007, s. 17–60.

10 Petr HRUBÝ a kol., *Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek u Černova na Pelhřimovsku*, Památky archeologické 103, 2012, s. 339–418.

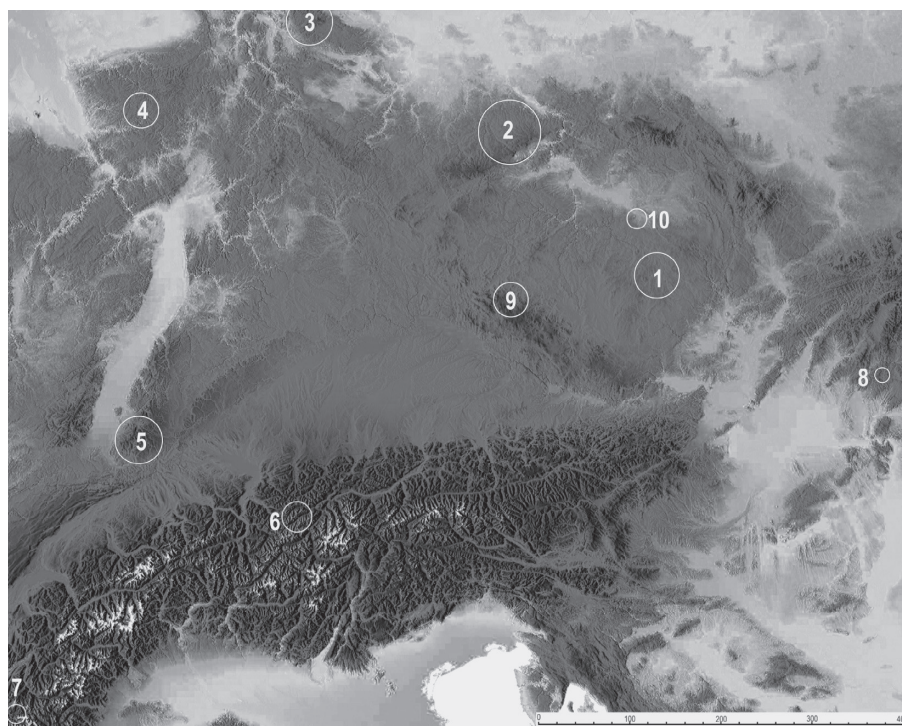
11 Petr HRUBÝ, *Od hertovního stříbra až téměř k minci neboli od hutí až téměř k mincovnám*, AH 39, 2014, s. 609–637, zde s. 613–614, s. 619, obr. 11.

12 Nejnověji k infrastruktuře Kryštof DERNER – Petr HRUBÝ, *Otázka zemědělství a potravinářské produkce zemědělských hornických komunit*, AH 43, 2018, s. 207–239.

13 Kryštof DERNER, *Středověké hornictví a hutnictví na Přísečnicku ve středním Krušnohoří. Mittelalterlicher Bergbau und Hüttenwesen in der Region Preißeitz im mittleren Erzgebirge*. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen. Band 68. ArchaeoMontan 5, Dresden 2019.

14 Marie-Christine BAILLY-MAÏTRE – Joëlle Bruno DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans. La mine d'argent des Dauphins (XII–XIVe s.)*. Isère, Lyon 1994, s. 145–151; Marie-Christine BAILLY-MAÏTRE – Bernard SIMONEL – Nicole BARRÉ – Eveline BOULLE, *Travail et milieu. Incidences sur une population au Moyen Age*, in: L'Identité des populations archéologiques. XVIIe Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes, Oct. 1995, éditions APDCA, Sophia Antipolis 1996, s. 211–244.

15 Kurt Werner ALT, *Bleiakkumulation in Knochen und Zähnen mittelalterlicher Bestattungen aus einer Bergbauregion bei Sulzburg, Kr. Breisgau – Hochschwarzwald*, Bulletin de la Société Suisse d'Anthropologie 5, 1999, s. 27–40; TÝŽ, *Krankheit und Tod in Sulzburg. Eine Bergbaubevölkerung im Spiegel der Paläoanthropologie*, in: Heiko Steuer (ed.), *Montanarchäologie im Südschwarzwald. Ergebnisse aus 15 Jahren interdisziplinärer Forschung*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 31, 2003, s. 203–205; Kurt Werner ALT – Rüdiger BRENN – Reiner SAMLENSKI, *Archäometrische Untersuchungen am Knochen- und Zahnmateriale der Skelette vom Sulzburger Gräberfeld*, in: Tamtéz, s. 205–208; Kurt Werner ALT – Brigitte LOHRKE, *Ernährung und*

Obr. 1.

Hornické regiony ve střední Evropě s těžbou rud ve 13.–14. století a s hmatatelným podílem archeologie na jejich výzkumu.

1: Českomoravská vrchovina (lokality Staré Hory, *Buchberg*, *Cvilínek*, Vyskytná); 2: Krušné Hory / Erzgebirge (lokality *Kremsiger*, *Starý zámek*, Dippoldiswalde, *Treppenhauer*, Fürstenberg); 3: Harz, lokalita *Johaneser Kurhaus*; 4: Siegerland, lokalita *Altenberg*; 5: Schwarzwald (lokality Sulzburg, Schauinsland, *Birkenberg*); 6: Silbertal, lokalita Kristberg; 7: oblast Huez, lokalita *Brandes en Oisans*; 8: Štiavnické vrchy (lokality *Glanzenberg*, Banská Štiavnica); 9: Šumava, lokalita Kašperské Hory; 10: Kutná Hora.

Gesundheitszustand einer Bergbaubevölkerung des 12. Jh. aus Sulzburg, Kr. Breisgau – Hochschwarzwald, Bulletin de la Societé Suisse d'Anthropologie 4, 1998, s. 39–55; Brigitte LOHRKE, *Alter, Geschlecht und Körpergröße um 1200. Paläodemographische Daten vom Friedhof Sulzburg „Geißmättle“*, in: Haiko Steuer (ed.), *Montanarchäologie im Südschwarzwald*, s. 201–203.

Na přemyslovském území ve 13. století existovaly desítky osad horníků a hutníků, ale pouze ve třech případech byla prokazatelně jejich součástí kaple či kostel. I kdyby to znamenalo existenci samostatných hornických pohřebišť, objevena dosud nebyla.

V souladu se současnými trendy mezioborového studia sociálních dějin je možné formulovat několik okruhů otázek. Patří sem široká problematika komunitní a prostorové infrastruktury hornických osad, s ní propojená sociální struktura jejich obyvatelstva, duchovní správa hornických komunit a samozřejmě otázka hospodářství a subsistence hornických komunit.

Nelze nejspíš předpokládat objevení dosud neznámých archivních pramenů a nelze se ani spoléhat na okamžité objevy archeologické, třebaže potenciál tohoto oboru není v dané problematice rozhodně vyčerpán. Výpovědní hodnota dostupných zdrojů je omezená a řadu zásadních otázek nelze zodpovědět jinak než formou hypotéz a modelů. Přesto není možné na ně rezignovat nebo nekriticky přejímat poznatky z mladších období. Ambicí předloženého textu není přinést jednoznačné odpovědi, spíše podnítit mezioborovou diskuzi, rozšířit interpretační možnosti a spektrum běžně kladených otázek.

Hornické osady a hornické komunity

Komunitní a prostorová infrastruktura hornických osad

Infrastrukturu hornických sídlišť tvořila v první řadě obydlí, přičemž mnohé z doložených staveb mohly sloužit i jako lázně, šenky, masné a chlebové krámy.¹⁶ Z terénních prospekci i archeologických výzkumů vyplývá, že součástí sídlištních areálů byly kovářny a prubířské dílny. Hypoteticky lze počítat i s příležitostnými sídly a pracovnyami báňských úředníků. Komunitní prostor doplňovaly pastviny a nezbytné hospodářské zázemí.¹⁷

Na základě soudobých právních textů se lze pokusit o vytvoření jednoduchého modelu hornického sídliště. Z jihlavského horního práva, z *Ius regale montanorum* i z mladších jihlavských právních naučení víme, že při každé důlní míře

16 Johann Adolf TOMASCHEK (ed.), *Das alte Bergrecht von Iglau und seine bergrechtlichen Schöffensprüche*, Innsbruck 1897, č. 84 a 86, s. 46–47.

17 K tomu Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex iuris Bohemici*, Tomus I, (dále jen CIB I), Pragae 1867, s. 329.

mělo být vyměřeno šestnáct parcel s řádně postavenými obydlími. Na dostřel luku od dolu směly být zřízeny pastviny.¹⁸ Základní model hornické osady má tedy podobu nejméně 16 staveb ve vzdálenosti nejvýše desítek metrů od dolu, v ideálním případě souběžně s důlními šachtami. V týlu obydlí se rozprostíralo hospodářské zázemí sídliště.

V širokém spektru typů středověkých hornických sídlišť však jednotný vzorec uspořádání nenalezneme. Snahu o ortogonální půdorys lze tušit u střediska *Fürstenberg* v saských Krušných horách. Další saské hornické sídliště na návrší *Treppenhauer* vykazuje ulicové uspořádání ve dvou řadách příčně na průběh žil.¹⁹ Náznak ortogonálního uspořádání a pravidelná šíře parcel byly prokázány na lokalitě *Kremsiger*.²⁰

Dalším půdorysným typem je řazení staveb souběžně s důlními jámami. To lze pozorovat u *Brandes-en-Oisans*. Problematické bylo zřízení obydlí na lokalitě *Birkenberg* v jižním Schwarzwald, kde příkrý svah nutil stavitele k improvizaci a stavby stojí na umělých plošinách.²¹ Podobnou situaci můžeme pozorovat na lokalitě *Havírna* v oblasti svratecké klenby.²² Na centrální Českomoravské vrchovině řadíme do skupiny osad se stavbami rovnoběžně s důlními díly lokalitu Vyskytná i část důlního centra *Buchberg* u Utína. Na lokalitě *Cvilínek* bylo uskupení hornických obydlí případně jiných staveb několik a podobně jako u Starých Hor, Vyskytné či *Buchbergu* nebylo zdejší sídliště soustředěno na jediné místo.

Na konci spektra se nachází areály, kde jsou stavby a obydlí neuspořádané a shlukové. To je příklad střediska *Altenberg* v hornatině Siegerland v Severním Porýní – Vestfálsku, kde časté sousedství staveb a šachet vedlo k úvaze o lénhavířském režimu dolů.²³ Tomuto půdorysnému obrazu se blíží nejvíce jihlavské Staré Hory.

18 CIB I, s. 116 a 329; J. A. TOMASCHEK (ed.), *Das alte Bergrecht*, č. 84 a 86, s. 46–47.

19 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 191–192.

20 K. DERNER, *Vrcholně středověká hornická sídliště*, s. 32–34, 42.

21 Heiko STEUER – Gerd GOLDENBERG, *Bergbausiedlungen des Mittelalters im südlichen Schwarzwald*, in: Peter Ettel – Reinhard Friedrich – Wolfram Schier (edd.), *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie. Gedenkschrift für Walter Janssen. Internationale Archäologie (Studia honoraria 17)*, Rahden 2002, s. 413.

22 Jiří DOLEŽEL – Jaroslav SADÍLEK, *Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svatkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století. Výsledky průzkumu v letech 1990–2001, edice písemných pramenů*, in: Karel Nováček (ed.), *Těžba a zpracování drahých kovů: sídelní a technologické aspekty (Mediaevalia archaeologia 6)*, Praha 2004, s. 43–119.

23 Uwe LOBBEDEVY, *Zeitstellung, Struktur und Bedeutung der Bergbausiedlung Altenberg*, in: C. Dahm – U. Lobbedey – G. Weisgerber (edd.), *Der Altenberg*, s. 38, Abb. 5; Manuel ZEILER – Jennifer GARNER – Rolf GOLZE, *High Medieval Silver Mining and*

Z hlediska přítomnosti prvků, jako jsou příkopy, val a popřípadě i hradba, můžeme vyčlenit sídliště hrazená. Specifickou kategorií představují hornická centra, u nichž vznikl opevněný bod, nejčastěji v podobě hrádku či tvrze (*Turmhügel, Wehranlage, motte*). V některých případech mohl tento prvek vzniknout až v mladší fázi jejich existence, takže rozlišování mezi prostými otevřenými sídlišti a sídlišti s hrádkem může být zavádějící. Nejrozšířenější typ představují otevřená sídliště nehrazená.

Nejčastěji nalézanými pozůstatky staveb jsou zahlobené struktury. Nepanuje shoda v tom, zda jsou tyto suterény skladovacím či technickým zázemím, nebo zda jde o obytné zemnice. Téměř se nevyskytují pozůstatky vícedílných domů, hospodářských staveb a už vůbec ne dvorcového uspořádání usedlostí.

V areálech hornických sídlišť nenalézáme přesvědčivé doklady sanitární infrastruktury. Výjimkou je snad odpadní jáma a studna na lokalitě *Treppenhauer*.²⁴ Přes značný rozsah odkryvů chybí doklady odpadních jam, jímek, studní a podobně i na Starých Horách.

Otázka sociální struktury a postavení obyvatel hornických a hutnických sídlišť

Jádro obyvatelstva hornických osad tvořili důlní a hutničtí pracovníci. Do procesu produkce kovů byli nejspíš zapojováni i jejich rodinní příslušníci, zpravidla v pomocných profesích nebo při úpravě rud na povrchu. Tuto skupinu doplňovali pracovníci kvalifikovaných pomocných profesí, například důlní tesaři. Mezi obyvatele hornických osad patřili i důlní kováři, kteří zaujímali vyšší sociální postavení. V hornických osadách žili nejspíš i druhotní havíři, kteří nebyli měšťany. Podobně zde mohli pobývat také nejnižší báňští úředníci či jejich pomocníci, přinejmenším lze uvažovat o tom, že v hornických osadách měli pro výkon funkce vyhrazené stavební objekty. Tam, kde byly v průběhu druhé poloviny 13. století založeny kostely nebo kaple, lze k obyvatelům počítat snad i nižší duchovní, správce nebo vikáře, podléhající zpravidla plebánům z blízkých farních kostelů. Nakonec lze k obyvatelům nejnadvýšejších hornických sídlišť přičíst jednotlivce spojené s provozem krámů a šenků či s trhem a obchodem obecně. Mezi obyvatelstvo hornických osad nepatřili

Non-Ferrous Metallurgy in Northern Siegerland, Germany – An Interim Report, *Metalla* 22, 2016, s. 185–201, zde s. 196–198)

24 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 243.

prvotní držitelé propůjček z řad měšťanů. Stejně tak zde nejspíš nesídlili vyšší horničtí úředníci a prubíři, kteří bývali rovněž měšťany. Lze však předpokládat, že v areálech důlních center stály objekty osazené podle potřeby jejich pomocníky.

O sociálním a právním postavení členů hornických komunit vypovídají do jisté míry městská privilegia a horní řády. *Velké goslarské privilegium* z roku 1219 rozlišuje jedinou profesně právní skupinu, označovanou souhrnně jako *silvani* (*Woldluede*). V další z goslarských právních listin z roku 1290 již nalezneme rozlišení mezi *silvani atque montani*, tedy hutníky a horníky.²⁵ Nejstarším domácím pramenem, který naznačuje právní a společenskou odlišnost horníků, je v určitém smyslu listina z 15. srpna 1234, v níž moravský markrabě Přemysl potvrdil a rozšířil práva města Uničova. V textu se mimo jiné stanoví, že žádni z lidí na zlatých dolech (*aurifode*) nemají na daném území nocovat ve vesnicích nebo si v jejich okolí hledat útočiště.²⁶ Podle mnohem mladšího *Ius regale montanorum* z roku 1300 neměla žádná vrchnost právo narušovat horní svobody. Ze své činnosti ani z kácení dřeva nemuseli horníci dotčenému pozemkovému vlastníku platit. Kromě toho si směli k obydlím zřídit pastviny pro svůj dobytek.²⁷

Z vybraných ustanovení lze vyvozovat, že komunity pracovníků na dolech představovaly z pohledu obyvatel měst a zemědělských vsí, ale i z pohledu dotčené vrchnosti zdroj problémů. Nešlo jistě jen o obsazování půdy a volné nakládání s lesy. Doprovodným jevem života a práce těchto společenstev byla nepochybně kriminalita všeho druhu. Horníci byli nejpozději od druhé poloviny 13. století vyňati z poddanských povinností a z pravomocí jiných než horních soudů a na rozdíl od poddaných se těšili osobní svobodě. Ustanovení v uničovské listině z roku 1234 naznačuje, že soužití hornických pracovních komunit s ostatními obyvateli bylo poměrně záhy vnímáno jako nežádoucí. V přemyslovském prostředí je uvedený text možná první písemnou indicií jevu, který v následujícím období vyústil ve standardní zřizování svébytných hornických osad.

25 Christoph BARTELS – Michael FESSNER – Lothar KLAPPAUF – Friedrich Albert LINKE, *Montanregion Harz. Kupfer, Blei und Silber aus dem Goslarer Rammelsberg von den Anfängen bis 1620. Die Entwicklung des Hüttenwesens von den frühmittelalterlichen Schmelzstätten im Wald bis zur Metallherzeugung in großem Maßstab am Beginn des 17. Jahrhunderts nach den archäologischen und schriftlichen Quellen*, Bochum 2007, s. 75, 85–87, 174–175.

26 *Codex diplomaticus et epistolarius regni Bohemiae* (dále CDB), Tomi III/1, Pragae 1942, č. 76, s. 82.

27 CIB I, s. 116 a 329.

*Otázka duchovní správy hornických osad
a zakládání kostelů či kaplí v důlních centrech*

Přítomnost pohřebišť na některých střediscích má spojitost s existencí sakrálních objektů.²⁸ Vznik hornických kostelů a kaplí okolo poloviny 13. století pozorujeme na sledovaném území pouze u nejlidnatějších středisek Havlíčkobrodská. Kostely vznikaly se souhlasem vrchnosti jako filiace nejvíce vytížených center duchovní správy v oblasti, což byly farní kostely v Brodč, Příbyslavi a v Pohledu.

Žádný z hornických sakrálních objektů na přemyslovském území nebyl zkoumán archeologicky, údaje o nich pocházejí výhradně z listin. V druhé polovině 13. století jde o kompetenční a příjmové spory mezi plebány původních farních kostelů na straně jedné a správci nebo vikáři hornických kostelů a kaplí na straně druhé. První historicky známá rozepře byla zaznamenána roku 1256 a podle kanonického práva ji soudil olomoucký biskup Bruno. Šlo v ní o kostely v Dlouhé Vsi a na dole *Mons Medium* (*Mittelberg*), které si proti správci těchto kostelů Jindřichovi nárokoval brodský plebán a člen řádu německých rytířů Benedikt s odůvodněním, že kostely stojí v tradičních hranicích jeho brodské farnosti. Jindřich se obhajoval tím, že kostely obdržel od opata vilémovského kláštera, což se však neprokázalo a kostely byly přičeny brodskému plebanu.²⁹

Důlní podnik *Mons Medium* se rozprostíral v místě nynějších vsí Suchá, Svatý Kříž, Ovčín a Mendlova Ves jižně od Havlíčkova Brodu. Středisko patřilo s odhadovanou rozlohou okolo 100 ha k největším v regionu. Lokalita je charakteristická výskytem četných terénních reliktních starých důlních prací. Samotné důlní areály jsou, přísně vzato, archeologicky nedatované a povrchové průzkumy byly prováděny v orných plochách mimo dobývky. Soubory fragmentární keramiky patří do 13. až 14. století a lze je vztáhnout k existenci hornického sídliště v době vrcholící prosperity střediska. Důl procházel na počátku 14. století krizí, o čemž svědčí listina z roku 1321 o nákladném a ztrátovém provozování dolů brodskými měšťany. Naposledy je toto báňské centrum uváděno roku 1351.³⁰

28 Marie-Christine BAILLY-MAÏTRE, *L'argent. Du minerais au pouvoir dans la France médiévale*, Paris 2002, s. 165–167; M.-Ch. BAILLY-MAÏTRE – J. B. DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans*, s. 145–151; K. W. ALT, *Bleiakkumulation*; TÝŽ, *Krankheit und Tod*; K. W. ALT – R. BRENN – R. SAMLENSKI, *Archäometrische Untersuchungenam*; K. W. ALT – B. LOHRKE, *Ernährung und Gesundheitszustand*; B. LOHRKE, *Alter, Geschlecht und Körpergröße*.

29 CDB V/1, č. 90, s. 164.

30 *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Pars III., Pragae 1890, č. 692, s. 288; Pavel ROUS, *K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku*,

Při hledání hornického kostela, o němž se zmiňuje listina z roku 1256, se z hlediska prostorových vztahů nabízí farní kostel Nalezení sv. Kříže v osadě Svätý Kříž. Podle gotických stavebních prvků bývá jeho vznik kladen k roku 1300, nelze však vyloučit, že stavbě předcházela starší dřevěný kostelík. Kostel dnes plní roli farního centra a dvorcové prostranství okolo něj naznačuje dřívější existenci hřbitova.³¹ Stavba je situována 100 m severně od původně souvislého a rozsáhlého jámového tahu, tato vzdálenost plně odpovídá obvyklým prostorovým vztahům středověkých hornických osad vůči důlním pracovištím.

Ve vztahu k důlnímu středisku *Mittelberg* je třeba pozastavit se ještě u jiné církevní stavby, kterou je zaniklá kaple sv. Markéty. Bývá hledána asi 900 m východně od obce Suchá v místech nynější zemědělské usedlosti nad pravým břehem potoka Žabinec. Onomastickým indikátorem kaple je pomístní název *U Kostelíka*. Současné výzkumy se shodují na středověkém stáří objektu, ne však na tom, zda jde o sakrální stavbu z doby konjunktury hornictví ve 13. století, nebo až z období pokusů o obnovu důlní činnosti ve století následujícím.³² Podstatné je, že kostel či kaple sv. Markéty se nacházel již mimo uvažovaný územní rámec středověkého hornického střediska *Mittelberg*.

Jiný spor, který v roce 1265 soudil kouřimský arciděkan, vypukl mezi farními kostely v Pohledu a v Příbyslavi. Pohledský plebán Jakub vinil Dětricha, vikáře z kostela v důlním středisku *mons Herliwini* (*Herliwinberg*), že užívá příjmy ze vsí Stříbrné Hory a Utín, které podle Jakuba měly náležet pohledskému kostelu. Podle stížnosti pohledského plebána způsoboval herliwinský vikář jeho kostelu škody i činností v kapli na dole *Buchberg*, která byla podle něj rovněž postavena v pohledském farním obvodu. Dětrich se proti tomu hájil tím, že kapli obdržel od plebána v Příbyslavi, přičemž ten samozřejmě tvrdil, že kaple náleží do farního obvodu příbyslavského kostela. Kouřimský arciděkan rozsudkem potvrdil, že kostel a kaple na obou důlních střediscích, jakož i příjmy z uvedených vsí, jsou osobní držbou pohledského plebána.³³ Kaple na *Buchbergu* se však příbyslavský plebán

Stříbrná Jihlava 2001, s. 66–81, zde s. 67–69, 76; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století*, *Archaeologia technica* 15, 2004, s. 49–58, zde s. 50–51.

31 Emanuel POCHE (ed.), *Umělecké památky Čech* III., Praha 1980, s. 479; Jaroslav DAVID – Pavel ROUS, *Neviditelní svědkové minulosti. Místní a pomístní jména na Vysočině*, Praha 2006, s. 123; P. ROUS, *K závěrečné fázi*, s. 67–69, 76; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví*, s. 50–51; Tomáš SOMER, *Vývoj osídlení na Havlíčkobrodsku ve středověku v závislosti na těžbě stříbra*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2009, s. 101.

32 T. SOMER, *Vývoj osídlení*, s. 103–104; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví*, s. 50–51.

33 CDB V/1, č. 447, s. 661–662.

nehodlal vzdát a spor o ni pokračoval ještě mnoho let. Dokládá to mandátní listina z 27. srpna 1272, v níž pražský biskup Jan III. z Dražic pověřil šetřením kauzy brodského plebána Helvika. Pohledskou stranu tentokrát zastupovala abatyše tamního kláštera cisterciáček Kateřina.³⁴

Zaniklé důlní centrum *Herliwinberg* bylo terénními průzkumy lokalizováno do okolí osamoceně stojícího kostela sv. Kateřiny se hřbitovem, asi 900 m jihovýchodně od Stříbrných Hor. Terénní povrchové průzkumy přinesly kromě zlomků keramiky z 13. až 14. století množství archeometalurgického materiálu, ilustrujícího rozvinutou výrobní infrastrukturu střediska.³⁵ Třebaže středověký původ hřbitova nejsme schopni doložit, mohly zde ve 13. století pohřbívat hornické komunity z důlních středisek *Herliwinberg* a *Buchberg*. Zároveň lze vyslovit myšlenku, že buchberská kaple tuto roli nejspíš neplnila.

Důlní podnik *Buchberg* je poprvé zmiňován v listinné propůjčce z 25. října 1258.³⁶ Je kladen do lokality *Poperek* východně od obce Utín. Právě v tomto prostoru bylo geomagnetickým měřením v letech 2014–2015 detekováno souhrnně 85 podpovrchových anomálií, u nichž pozorujeme přibližné rozměrové i tvarové shody se zahloubenými dřevohliněnými stavbami, typickými pro hornická sídliště.³⁷ Jako sídliště je naposledy zmiňován v roce 1327.³⁸ Kaple na *Buchbergu* na rozdíl od herliwinského kostela zanikla a její lokalizace je předmětem terénního zkoumání.³⁹ Spor zaznamenaný roku 1265 naznačuje spojitost mezi kostelem na *Herliwinbergu* a kaplí na *Buchbergu*. Ostatně předpokládaná vzájemná vzdálenost obou sakrálních objektů je asi jen 1000 m. Nelze vyloučit, že kaple byla založena jako filiace herliwinského kostela. Snaha přibyslavského plebána uhájit kapli na *Buchbergu* naznačuje, že oba sakrální objekty byly založeny ještě v době, kdy se obě důlní střediska nacházela ve správě přibyslavské farnosti. Se založením pohledského

34 CDB V/2, č. 673, s. 307–308.

35 Pavel ROUS, *Středověké hornické sídliště neznámého jména u Havlíčkova Brodu na k. ú. Termesivy*, Stříbrná Jihlava 1998, s. 102–115, zde s. 108; TÝŽ, *K závěrečné fázi*, s. 69, 71, 77; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví*, s. 50.

36 CDB V/1, č. 168, s. 269.

37 K infrastruktuře a zázemí důlního střediska *Buchberg* Petr HRUBÝ – Karel MALÝ – Peter MILO, *Archeometalurgie a geofyzika středověkých areálů zaměřených na produkci drahých kovů*, AH 41, 2016, s. 39–63.

38 P. ROUS, *Středověké hornické sídliště*, s. 102–108; TÝŽ, *K závěrečné fázi*, s. 72, 79, 96; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví*, s. 50.

39 P. ROUS, *Středověké hornické sídliště*, 107–108, 114; TÝŽ, *Stříbrorudné hornictví*, s. 80.

kláštera a vznikem tamní farnosti po roce 1265 se však tato střediska ocitla na nově vyčleněném území pohledské duchovní správy.⁴⁰

Vyhodnotíme-li vzdálenosti dotčených farních kostelů a důlních středisek 13. století, docházíme k zajímavému zjištění. Zakládání sakrálních staveb v hornických areálech nemuselo být pouze důsledkem přelidnění baňských regionů, ale mohlo souviset i s prostou dostupností farních kostelů. V hornických střediscích, která se nacházejí do vzdálenosti 3,5 km od starších duchovních center, vznik kostelů nebo kaplí nepozorujeme. U středisek *Herliwinberg*, *Buchberg* a *Mittelberg* na Havlíčkobrodsku koreluje vznik tamních sakrálních staveb nejen s mimořádnou rozlohou a s předpokládaným větším počtem obyvatel center, nýbrž i s jejich narůstající vzdáleností od původních farních kostelů.

Obživa, zásobování, hospodářství a trh hornických komunit

Otázka historických dokladů obživy a zásobování

Jednou z klíčových, zároveň však mimořádně problematických otázek je zásobování hornických center potravinami a podíl vlastní potravinářské produkce na obživě. Úloha vlastního potravinářství se u každého střediska velmi pravděpodobně lišila podle podmínek a proměňovala v čase.⁴¹ Část obživy (předpokládáme, že ta větší) byla zajišťována zásobováním. Ovšem i rozlišení mezi těmito kategoriemi je krajně nesnadné a závěry proto mohou mít nejvýše hodnotu hypotéz.

Osady hornických komunit patří mezi neagrární a byly závislé na dovozu potravin, z velké části i krmiva a materiálu. Zároveň musíme předpokládat, že tržně distribuční vazby nefungovaly v počátečních fázích a především v okrajových oblastech optimálně.⁴² Nejstarší doklady těžby polymetalických rud a produkce drahých kovů spadají v přemyslovských zemích do třicátých až čtyřicátých let 13. století. Jsou poznamenány vznikem měst, rozšiřováním zemědělské sídelní sítě, rozvojem trhu a utvářením pracovně právních i organizačních vztahů v hornictví,

40 Zbyněk SVITÁK, *Počátky kláštera cisterciáček v Pohledu. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 43*, Brno 1996, s. 8–11.

41 Nikoli nevýznamnou roli mohl hrát i sběr plodin a lov drobných zvířat. Široké využití přírodních zdrojů v lidové stravě viz např. Marie ÚLEHLOVÁ-TILSCHOVÁ, *Česká strava lidová*, Praha 2011, s. 16–57.

42 Tomáš KLÍR, *Osídlení horských oblastí Čech ve středověku a raném novověku – východiska interdisciplinárního výzkumu*, AH 35, 2010, s. 373–391, zde s. 374.

metalurgii a obchodní distribuci kovů. Období vlády Václava II. je naproti tomu dobou etablovaných měst s rozvinutými řemesly, obchodem a peněžnictvím. Je to i éra podnikání v hornictví, v níž poměrně úzké skupiny nejbohatších měšťanů v pozicích držitelů nejvýnosnějších propůjček představitelů báňských úřadů či nájemců mincoven kontrolují produkci drahých kovů i samotné mince.⁴³

Z pramenů právní povahy, konkrétně ze zásad zřizování a regulace osad hornických komunit, lze odvodit některé dílčí skutečnosti, které se otázky obživy pracovníků dolů a hutí ve 13. a 14. století dotýkají. Ve struktuře šestnácti obydlí, náležejících k důlní míře, smí být podle soudobých právních norem masné krámy, pekařství a lázně. Smí se zde také šenkovat pivo, medovina a víno.⁴⁴ Fragmentární zmínku o obživě obsahuje také *Ius regale montanorum* dokončené roku 1300, avšak v mnoha ohledech odrážející poměry 13. století. Z hlediska zásobování materiálem je klíčová zásada volného používání dřeva z lesů a hájů dotčených vlastníků. Bylo také již zmíněno, že k obydlím si obyvatelé hornických osad mohli zřídit pastvu pro dobytek.⁴⁵ K povinnostem hormistrů patřilo dbát na to, aby důlní pracovníci dostávali mzdu v penězích a aby ti chudí netrpěli nedostatkem jídla. Hormistři také měli pečovat o zásobování, aby se předcházelo krádežím,⁴⁶ což snad lze považovat za prevenci konfliktů s okolním obyvatelstvem.

Středověké hornické komunity a obilnářství

V otázkách obilnářství hornických komunit téměř chybí přímé archeologické doklady. Nepříliš spolehlivým indikátorem polnohospodářských ploch v zázemí důlního centra by mohly být reliкty teras na středisku *Altenberg* v hornatině Siegerland.⁴⁷ Nelze přehlédnout ani skutečnost, že v hmotné kultuře hornických osad neznáme kromě srpů z českých krušnohorských lokalit *Kremsiger* a *Starý Zámek* žádné další doklady zemědělských nástrojů.⁴⁸

43 L. JAN, *Václav II.*, s. 79–160.

44 CIB I, s. 116 a 329; J. A. TOMASCHEK (ed.), *Das alte Bergrecht*, č. 84 a 86, s. 46–47.

45 CIB I, 328.

46 CIB I, 294, 295.

47 U. LOBBEDEV, *Zeitstellung, Struktur und Bedeutung*, s. 28–29.

48 K. DERNER, *Vrcholně středověká hornická sídliště*, s. 100; K. DERNER, *Středověké hornictví*, s. 177, obr. 98: v jeho rámci pak konkrétní artefakt s označením 7, s. 296, obr. 233: artefakt s označením 14–15.

Informační těžišťe tak spočívá v archeobotanických výzkumech. Při rozboru primárních dat z odběrů makrozbytků a pylů je ovšem nezbytné postupovat kriticky. Víme, že zuhelnatělé makrozbytky ze sídlištních stratigrafií v kontrastu s těmi nezuhelnatělými takřka s jistotou souvisí s životem studovaných areálů. Zuhelnatělé obilky dokládají výživu obyvatel hornických osad, popřípadě výkrm zvířectva, nejsou však dokladem vlastní obilnářské produkce.

Podobně problematické je i posouzení pylových záznamů. Na německém důlním středisku *Altenberg* bylo v záznamu pylů zachyceno přes 22 % žita.⁴⁹ Na saské podkrušnohorské lokalitě *Treppenhauer* s nadmořskou výškou okolo 350 m podíl pylu žita ve vzorkovaných stratigrafiích klesá shodně s archeologicky pozorovaným zánikem sídliště v první polovině 14. století.⁵⁰

Poznání podkrušnohorských montánních sídlišť v Sasku rozšiřuje archeobotanický výzkum reliktní zahlobené stavby z raného 13. století v Dippoldiswalde. Je to příklad hornické osady v klimaticky příznivé podhorské poloze s nadmořskou výškou okolo 370 m. Ve spektru plodin zde bylo zjištěno žito, představující nejobvyklejší chlebovou obilninu, dále pšenice a ječmen. Pšenice je v kontextu saských hornických sídlišť doložena vůbec poprvé. Doložen je zde celer, hrách, mák a len. Nálezy plevelů odpovídají pěstování ozimů.⁵¹

Z hlediska klimatovegetačních charakteristik a vazeb na zemědělskou produkční infrastrukturu jsou úplným opakem odlehlé hornické a hutnické lokality na hřebeni Krušných hor. Obživu středověkých obyvatel těchto oblastí ilustruje archeobotanický záznam v sedimentech potoka Černá voda na hutništi *Starý zámek* ve výšce 750 m. V makrozbytcích byly zastoupeny plodiny jako žito, len a lnička setá. Přitom plevely kyselých horských půd byly v záznamu zastoupeny málo. Na dovoz plodin z nížin ukazují teplomilné plevely vápnatých půd. Pylový záznam pak ukazuje přítomnost žita, ovsa, ječmene, lnu a konopí/chmele. Pyly však pocházejí z uloženin tvořených lidskými a hlavně zvířecími fekáliemi, takže může jít o doklad pobytu lidí

49 Erwin ISENBERG, *Pollendiagramm*, in: C. Dahm – U. Lobbedey – G. Weisgerber (edd.), *Der Altenberg*, s. 239.

50 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, Abb. 334, s. 162.

51 Matthias SCHUBERT – Martina WEGNER – Christoph HERBIG, *Die Grabung Roter Hirsch – Erste Ergebnisse zur hochmittelalterlichen Siedlung der Dippoldiswalder Bergleute*, in: Regina Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2014. Ergebnisse und Perspektiven. Výsledky a výhledy*, Dresden 2014 (Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 29), s. 195–214, zde s. 201–202.

a zvířat, kteří do hornického střediska i s pylovým „záznamem“ v zaživacích traktech doputovali z níže položených obilnářských oblastí.⁵²

Spíše chudší obživa se odráží ve spektru makrozbytků z hornického sídliště *Cvilínek* na Českomoravské vrchovině v nadmořské výšce 640–660 m. Byly zde zjištěny zuhelnatělé obilky nenáročných plodin jako oves a ječmen, méně žito a jen zanedbatelně proso, popřípadě len setý.⁵³ Odlišný svět ukazují makrozbytky z 20 km vzdáleného hornického centra Staré Hory u Jihlavy v nadmořských výškách do 500 m. V měřicích přemyslovského státu to byl lidnatý velkoprovaz v blízkosti královského města a v rozvíjející se zemědělské krajině. Podíl obilnin, především ječmene, žita a pšenice, zde byl až 43,5 %. Nalezena tu byla klasová větvena pšenice a ječmene, což znamená odpad po čištění obilí. Luštěniny zastupuje jediné semeno čočky. To spolu s nálezem prosa představuje indikátor dovozu teplomilných plodin ze vzdálenějších oblastí.⁵⁴

Doklady přítomnosti zvířat ve středověkých hornických osadách

Ve srovnání s prostředím středověkých měst či vesnických sídlišť jsou hornické osady charakteristické výrazně malým zastoupením osteologických nálezů. Příčinou je nejpravděpodobněji špatné dochování kostí v kyselejších minerálních půdách.⁵⁵ Přitom chov zvířectva i přítomnost zpracovatelů masa naznačují dobové právní texty. Na lokalitě *Brandes-en-Oisans* ve francouzských Alpách dominují nálezy kostí ovcí a koz nad hovězím dobyt看em. Jateční věk u 80 % hovězího byly nejvýše tři roky. U 20 % se předpokládá využití k potahu a dojení.⁵⁶ Ovce byly zjištěny i v hornické osadě *Kristberg* v Tyrolsku, zde však dominuje skot, přičemž

52 Petr KOČÁR a kol., *Rostlinné zbytky z vrcholně středověkých hornických lokalit Krušných hor*, in: Tamtéž, s. 119–135.

53 P. HRUBÝ a kol., *Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek*, s. 403–405.

54 Lucie HENDRYCHOVÁ – Petr KOČÁR, *Jihlava – Plus – Staré Hory. Nálezová zpráva o archeobotanické analýze*, nepublikovaný rukopis ZIP o.p.s. Plzeň 2007; Petr KOČÁR – Romana KOČÁROVÁ, *Jihlava – U Mlékárny (výzkumná sezóna 2005). Nálezová zpráva o archeobotanické analýze*, nepublikovaný rukopis ZIP o.p.s. Plzeň 2006; Petr KOČÁR – Jana MIHÁLYIOVÁ, *Jihlava dálniční obchvat, zpráva o archeobotanické analýze*, nepublikovaný rukopis ZIP o.p.s. Plzeň 2003; Romana KOČÁROVÁ – Zdeňka ŘEŘICHOVÁ, *Jihlava – Staré Hory – Plus (II. etapa zpracování botanických zbytků). Nálezová zpráva o archeobotanické analýze*, nepublikovaný rukopis ZIP o.p.s. Plzeň 2007.

55 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 162.

56 M.–Ch. BAILLY-MAÏTRE – J. B. DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans*, s. 122–123.

téměř 20 % souboru jsou telata.⁵⁷ Naproti tomu v souboru kostí skotu z porýnského střediska *Altenberg* byl zjištěn jateční věk ještě vyšší, než bylo obvyklé ve městech. Na mnoha kostech byly kromě toho pozorovány známky dlouhodobého pracovního zatížení.⁵⁸ Znamená to buď převahu pracovních zvířat, nebo levný nákup doživajících a opotřebovaných kusů.

Ze souboru zvířecích kostí na hornickém sídlišti *Glanzenberg* u Banské Štiavnice vyplývá převaha méně masitých částí samců tura středního věku. I zde byly zjištěny známky opotřebování koster, což podobně jako u porýnské lokality *Altenberg* může znamenat jak konzumaci přestárlých pracovních zvířat z dolů, tak levný nákup starých a opotřebovaných kusů z okolních hospodářství. Ojedinelé nálezy kostí samic a telat naznačují existenci vlastních malých chovů.⁵⁹

V českém prostředí byl vyhodnocen dosud nejrozsáhlejší osteologický soubor z jihlavských Starých Hor.⁶⁰ Z velkých savců byl v částech hornického centra zkoumaných do roku 2006 zastoupen hlavně tur domácí (57 %). Rozlišeny zde byly i tři dospělé krávy menších plemen. Také zde byly u skotu zjištěny stopy pracovního přetížení.⁶¹ Druhá nejpočetnější, lokálně však rovnocenná či dokonce mírně převažující složka osteologického souboru patřila praseti domácímu (32 %). Několik desítek fragmentů kostí bylo určeno jako ovce/koza (6 %). Pouze jediný fragment kosti patřil prokazatelně dospělé koze domácí. Velmi málo byl na starohorských dolech zastoupen kůň (1 %). Kriticky je však nutné připustit, že mohl zůstat nerozpoznán v dalších stovkách fragmentů kostí a zubů blíže neurčitelných velkých kopytníků, v nichž se zároveň mohou odrážet i další pestrá pracovní plemena mezků a mul.

Na tomto místě nelze nezmínit nejnovější doklad pracovního využití koně v důlním prostředí, který přináší archeologický výzkum úpravny stříbronosých

57 Barbara STOPP, *Tierknochenfunde und zur Ernährungsstrategie der mittelalterlichen Bergleute auf dem Kristberg*, in: Rüdiger Krause (ed.), *Mittelalterlicher Bergbau auf dem Kristberg im Montafon, Vorarlberg (Österreich)*, Bonn 2003 (Frankfurter archäologische Schriften), s. 75–88, zde s. 82.

58 Monika DOLL, *Tierknochen*, in: C. Dahm – U. Lobbedey – G. Weisgerber (edd.), *Der Altenberg*, s. 167–179, zde s. 173.

59 Zora BIALECHOVÁ – Jozef LABUDA, *Nálezy zvieracích kostí z výskumu Glanzenbergu, tzv. „Starého mesta“ v Banskej Štiavnici*, Zborník Slovenského banského múzea 25, 2017, s. 43–45.

60 Při archeologických výzkumech v letech 2002, 2004–2005, 2006 nalezeno celkem 2698 fragmentů zvířecích kostí: Zdeňka SŮVOVÁ, *Jihlava – Na Dolech, U Mlékárny a Obchvat, osteologická analýza*, nepublikovaný rukopis Západočeské univerzity v Plzni 2012. Při archeologických výzkumech v roce 2018 nalezeno celkem 1369 fragmentů kostí a zubů: Marie PRACHAŘOVÁ, *Jihlava, MŠ Na Dolech, osteologická analýza*, nepublikovaný rukopis ARCHAIA Brno, 2019.

61 Prstní článek s výraznými úponami, které lze považovat za patologické změny.

rud u Koječína na Havlíčkobrodsku. Ve zvodněném terénu na břehu potoka byla v technogenních sedimentech vzniklých mletím a praním rudniny nalezena koňská srst.⁶² Tu lze přímo spojovat s nasazením koní při transportu rudniny od nedalekých důlních pracovišť. Nálezovou situaci dendrochronologicky datují dochovaná dřeva, která byla smýcena v období od 1252/1253 do 1257/1258.⁶³

Ve starohorském souboru byl dále zastoupen kur domácí (3 %). Zjištěn byl i zlomek kosti husy domácí. Tři fragmenty kostí zajíce polního reprezentují menší lovnou zvěř (0,3 %).

Indikátorem zpracování masa mohou být opálené kosti. To však může souviset i s pálením uhynulých či utracených zvířat. Jde o kopytníky, méně prasata a skot. Přesvědčivější se zdají být kosti se zářezy, záseky, popř. se stopami odseknutí (15 % souboru). Takto jsou poznamenány kosti tura domácího i kopytníků včetně koně, dále ovce/kozy, výjimečně i kura domácího. Stopy porcování naproti tomu chybí na kostech prasat.⁶⁴ Na krušnohorských lokalitách *Kremsiger a Starý Zámek* představují pozůstatky tura domácího i jiných větších savců více než polovinu souboru.⁶⁵

K archeologickým dokladům přítomnosti pracovních či jezdeckých koní patří nálezy koňských podkov, jen v několika málo případech se jedná o podkovy volské.⁶⁶ Archeologické doklady ohrad, popřípadě ustájení však chybí.⁶⁷ Nejisté

62 Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ, *Analýza srsti a peří z Koječína (středověk)*, nepublikovaná zpráva ArÚ AV ČR, 2018.

63 Tomáš KYNCL, *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků nalezených při archeologickém výzkumu v údolí Nohavického potoka u Koječína*, výzkumná zpráva, DendroLab Brno, 2018.

64 Z. SŮVOVÁ, *Jihlava – Na Dolech*, s. 6.

65 Na lokalitě *Kremsiger* byli zastoupeni převážně mladí jedinci; René KYSELÝ, *Determinace zvířecích kostí z lokalit Kremsiger, Starý zámek I, II a Vysoký kámen v rámci projektu Archäo-montan (2013–2014). Zpráva o archeozoologické analýze*, nepublikovaný rukopis ÚAPPSZČ v Mostě 2015.

66 Podkovy na lokalitě *Kremsiger* viz Kryštof DERNER, *Středověké hornictví a hutnictví na Přísečnicku ve středním Krušnohoří – Mittelalterlicher Bergbau und Hüttenwesen in der Region Preßnitz im mittleren Erzgebirge*, Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen, Band 68, 2018, zde s. 291–295, s. 293, Obr. 231; na lokalitě Treppenhauer viz W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 146–147, Abb. 297: 1–3; na lokalitě Cvilínek viz P. HRUBÝ a kol., *Středověký úpravnický a hornický areál Cvilínek*, s. 393 a 395; lokalita Opatov v okr. Jihlava viz Petr HRUBÝ, *Metalurgická produkční sféra na Českomoravské vrchovině v závěru přemyslovské éry*, Spisy Masarykovy univerzity 487, 2019, zde s. 143, Obr. 109: 11–18; nejnověji také na lokalitě Koječín na Havlíčkobrodsku, viz P. HRUBÝ – M. KOŠTÁL – K. MALÝ – J. TĚSNOHLÍDEK, *Středověká úpravna rud u Koječína na Českomoravské vrchovině*, s. 972, obr. 25.

67 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 162.

stopy ohrady byly zatím zachyceny jen na vysokohorském sídlišti *Brandes-en-Oisans*.⁶⁸ Nepřímým archeobotanickým indikátorem živočišné produkce může být v souborech makrozbytků významnější zastoupení ovsu a ječmene, jakožto obvyklého jádrového krmiva.⁶⁹

Diskuse a hypotézy

Kritické mezníky poznání struktury osad hornických komunit

Archeologie se při výzkumu hornických sídlišť zaměřuje na jejich uspořádání, architekturu, stavební materiály a prvky, v čemž se dosažená úroveň poznání zdá být dobrá. K silným stránkám patří poznání hmotné kultury, prostřednictvím které se snad přibližujeme poznání některých stránek života hornického obyvatelstva. Méně úspěšně se už pokoušíme o klasifikaci hornických sídlišť podle velikosti od malých uskupení až k rozsáhlým aglomeracím. Ostré hranice mezi kategoriemi v tomto ohledu neexistují a jejich stanovení bude vždy zjednodušující. Srovnávacím studiem co nejširšího spektra pramenů se archeologie snaží odhalit, zda a co mají velká hornická sídliště společného se skutečnými městy a městečky a v čem se naopak liší. Žádná z hornických osad však zatím nebyla prozkoumána úplně, a tak ani neznáme rozlohy, jakých tyto areály dosahovaly.

Problémem je i málo přesné datování hornických sídlišť a tím chabé rozlišení fází i celkové doby jejich existence. Přesnějších závěrů se odvažujeme jen tehdy, máme-li k dispozici mince, dendrodata nebo písemné prameny. Tápeme v otázkách posouvání jader sídlišť, jejich extenze, či naopak redukce. Nezodpovězeno proto zůstává to nejpodstatnější, a to je alespoň přibližný odhad počtu obyvatel hornických center, množství pracovníků v dolech a na hutích a prostřednictvím toho třeba jen mlhavý odhad tempa těžby a objemu výroby důlních středisek.

68 M.-Ch. BAILLY-MAÏTRE – J. B. DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans*, s. 121–122.

69 K nepřímým archeobotanickým indikátorům pastvy P. HRUBÝ a kol., *Centrální Českomoravská vrchovina*, s. 187, 198, 209, 212.

Úloha trhu a otázka urbanismu hornických osad

Marginální podíl vlastní zemědělské produkce hornických center podtrhuje klíčovou roli trhu v jejich zásobování. Spolu s právy na zřízení kramů a šenků je to někdy interpretováno jako soubor městských znaků.⁷⁰ To je však nepřesné pochopení hospodářské povahy hornických osad. Jedná se v principu o pracovní kolonie a úzkým výrobním zaměřením jejich obyvatel je předurčen i plně spotřební ráz jejich hospodářství včetně obživy. Obyvatelé hornických osad nevytvářeli řemeslné či zemědělské produkty, jediným prostředkem uspokojení životních potřeb byla mzda za práci v dolech, úpravárnách a na hutích.⁷¹

Jen zřídka mohlo dojít k transformaci hornického sídliště na město. Jedním z předpokladů byla přirozená centralita, posílená nízkým stupněm urbanizace dotyčného regionu. Nezbytný byl i dostatečný lidský potenciál, který byl dán objemem a dlouhodobou perspektivou těžby. Předpokladem bylo také napojení důlní osady na lokální trh a přeci jen i určitý podíl řemeslné činnosti na jejím hospodářství.⁷² Vývoj směrem k urbanizaci prodělaly na sklonku 12. století hornické osady v místě pozdějšího míšeňského města Freiberg. Do poloviny 13. století se v město transformovalo také jiné míšeňské důlní středisko Dippoldiswalde.⁷³ V uherském prostředí lze vývoj důlního centra k městu sledovat u Banské Štiavnice,⁷⁴ v českém středověkém státě pak u mladší Kutné Hory,⁷⁵ popřípadě Kašperských

70 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 204–214; J. A. TOMASCHEK (ed.), *Das alte Bergrecht*, č. 93, s. 66.

71 CIB I., 295.

72 W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 207.

73 Yves HOFFMANN – Uwe RICHTER, *Entstehung und Blüte der Stadt Freiberg. Die bauliche Entwicklung der Bergstadt vom 12. bis zum Ende des 17. Jahrhundert*, Haale – Saale 2012; Yves HOFFMANN, *Die Geschichte von Dippoldiswalde*, in: Regine Smolnik (ed.), *Aufbruch unter Tage (Stand und Aufgaben der montanarchäologischen Forschung in Sachsen), Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, Beiheft 22, s. 95–104; Matthias SCHUBERT – Martina WEGNER, *Die Grabung Roter Hirsch – Hochmittelalterliche Wohn- und Werkstätten der Dippoldiswalder Bergleute*, in: Regina Smolnik (ed.), *ArchaeoMontan 2015. Montanarchäologie im Osterzgebirge – Montánní archeologie ve východním Krušnohoří (Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 30)*, s. 207–244.

74 Jozef LABUDA, *Banská Štiavnica jako príklad osídľovania banských regionov*, AH 29, 2004, č. 4, s. 261–266.

75 Jan FROLÍK – Martin TOMÁŠEK, *Kutná Hora. Příspěvek archeologie k nejstarší topografii a komunikačnímu schématu města*, in: Cezary Buško (ed.), *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie środkowej*, Wrocław-Praha 2002, s. 99–106; Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, Praha 2014,

Hor.⁷⁶ Kauzalita mohla být i opačná, kdy koncentrované hornické osídlení mohlo urychlit urbanizační trend blízkých vesnických sídel s centrálními rysy a podnitit tempo obchodu v regionu.

*Postavení obilnářství, postavení vlastních chovů
a otázka podílu trhu se zvířaty i s masem*

Na obilnářství hornických oblastí nemělo až na výjimky rozhodující vliv nepříznivé přírodní prostředí, které řadu důlních center na vysočinách a v horách obklopovalo. Snad jen v případě alpských středisek *Kristberg* (1190 m) a *Brandes-en-Oisans* (1800 m) lze hovořit o překročení výškové hranice smysluplného obilnářství.⁷⁷ Podobně lze uvažovat o důlním komplexu na náhorní rovině *Schauinsland* v jižním Schwarzwaldu s nadmořskou výškou okolo 1100 m.⁷⁸ Slabé obilnářství subhorských a horských oblastí mohlo být ve 13. století způsobeno stále ještě malou výměrou odlesněné a kultivované půdy. Průzkumy v českém Krušnohoří v tomto směru naznačují, že minimální polnohospodářská plocha potřebná pro obživu jedné středověké usedlosti v horském prostředí je okolo 2–3 ha.⁷⁹

s. 360–367; Filip VELÍMSKÝ, *Nové evidované středověké montánní aktivity na Kutnohorsku*, Stříbrná Jihlava 2007, s. 90–101; TÝŽ, *Zaniklý těžební areál U Věch Svatých na Horách Kutných*, *Acta Rerum Naturalium* 12, 2012, s. 203–209; Filip VELÍMSKÝ – Markéta KONČELOVÁ, *Archeologický výzkum zaniklého těžebního areálu u kostela sv. Václava v Pněvicích (okr. Kutná Hora)*, *Acta Rerum Naturalium* 12, 2012, s. 253–256.

76 Pavlína SCHNEIDERWINKLOVÁ, *Sídelní a těžební aktivity v areálu Kašperských Hor*, diplomová práce Západočeské univerzity v Plzni, Katedra archeologie, Plzeň 2000, s. 15–19, 26–28, 30–32; Karel KAŠÁK, *Hlubinné dobývání zlata v Kašperských Horách*, diplomová práce Západočeské univerzity v Plzni, Katedra archeologie, Plzeň 2012, s. 26–45, 50–53.

77 Ve smyslu základní subsistence okolo 800 m nad mořem.

78 Martin STRASSBURGER, *Montanarchäologie und Wirtschaftsgeschichte des Bergbaus im Schauinsland vom 13. Jahrhundert bis um 1800* (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Band 275), Bonn 2015.

79 Tomáš KLÍR, *Osídlení*; TÝŽ, *Zaniklé středověké vsi ve výzkumném záměru Ústavu pro archeologii Univerzity Karlovy v Praze. Zaniklý Spindelbach (Krušné hory), Kři a Hol (střední Čechy)*, in: Przemysław Nocuń – Agnieszka Przybyła-Dumin – Krzysztof Fokt (edd.), *Wieś zaginiona: stan i perspektywy badań* [online], Chorzów 2016, s. 17–58, zde s. 23; Jan HORÁK – Tomáš KLÍR, *Pedogenesis, Pedochemistry and the Functional Structure of the Waldhufendorf Field System of the Deserted Medieval Village Spindelbach, the Czech Republic*, *Interdisciplinaria Archaeologica Natural Sciences in Archaeology (IANSA)* 8, 2017, č. 1, nestránkováno, dostupné online <https://www.iansa.eu/papers/IANSA-2017-01-horak.pdf> [8. 9. 2018].

Marginální význam vlastního obilnářství byl však předurčen soustředěním práce schopných příslušníků hornických komunit do těžby a produkce kovů. Při práci za mzdu a při pravidelné migraci za prací nedávalo obdělávání půdy smysl. Těžiště hornických kolonií se také nejspíš v prostoru přesouvala, a to v závislosti na opouštěných, nebo naopak nově otevíraných úsecích žil. Nad tím vším pak byla právní hranice mezi užíváním země v souvislosti s těžbou rud a mezi rozličnými formami vlastnictví půdy. Obyvatelé důlních středisek zemědělskou půdu v okolí svých sídlišť neobdělávali, protože nebyli jejími vlastníky ani nájemci. Také v tomto ohledu se hornické osady liší od středověkých měst, která se na obilnářství v různé míře podílela a k nimž plůžina náležela.

Kriticky vyhodnocený rozbor rostlinných makrozbytků může podle podílu extrazonálních plodin k plodinám potenciálně lokálně signalizovat dovozové zásobování. Archeobotanika se soustředí i na sledování podílu vymláceného obilí k nevymlácenému, v čemž by se mohl odrážet dovoz (nákup) na straně jedné a zpracovávání vlastního obilí na straně druhé. To by mohl být případ nezpracovaného žita a pšenice na jihlavských Starých Horách.⁸⁰ Hornické osady však mohly být zásobovány i nekvalitně vymláceným či rovnou nevymláceným obilím, zejména pokud šlo o krmivo. Rozdíly v zásobování chlebovým obilím se projevují především v podílu pšenice. Na jihlavské hornické aglomeraci *Staré Hory* dosahuje pšenice ve spektru obilovin téměř 31 %, což je mezi archeobotanicky zkoumanými soudobými hornickými sídlišti na českém území zdaleka nejvíce. Může to znamenat, že subsistenční požadavky lidnatého Jihlavska s královským městem a četnými doly v okolí nejspíš záhy překročily možnosti lokální zemědělské produkce. Někdy však mohl dovoz souviset i s nadstandardní poptávkou po vzácných druzích potravin. V hornické osadě *Johanneser Kurhaus* v Harzu je ve 13. století doložen kardamom, na lokalitě *Brandes-en-Oisans* broskve a na vysokohorském středisku *Kristberg* v Tyrolsku pak broskve a vinná réva.⁸¹

Závěrem lze ještě dodat, že nálezy rostlinných makrozbytků nemusí vždy souviset jen s potravinářstvím, ale mohou se objevovat i jako stavební materiál.

80 P. HRUBÝ a kol., *Centrální Českomoravská vrchovina*, s. 131, graf 17.

81 Götz ALPER, „*Johannes Kurhaus*“. *Ein mittelalterlicher Blei-/Silberverhüttungsplatz bei Clausthal-Zellerfeld im Oberharz* (Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens, Band 32), Rahden/Westfalen 2003, s. 349; Annemarie LUGGIN, *Archäobotanische Analysen der Pflanzlichen Makroreste aus dem Mittelalterlichen Bergbaurevier auf dem Kristberg, Gem. Silbertal*, in: Rüdiger Krause (ed.), *Mittelalterlicher Bergbau auf dem Kristberg im Montalfon Vorarlberg (Österreich)*, Bonn 2003, s. 45–74, zde s. 71–72; M.–Ch. BAILLY–MAÏTRE – J. B. DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans*, s. 123.

Poukázat lze v tomto ohledu například na jednu ze zemnic v Dippoldiswalde, kde byly nalezeny vypálené zlomky výmazů a omazů, obsahující plevy, pupeny obilí a obilnou slámu.⁸²

Přistoupíme-li nyní k úvahám o živočišném hospodářství, musíme i zde konstatovat, že kritická interpretace klíčového zdroje informací, totiž osteologických nálezů, je rovněž problematická. Je prakticky nemožné určit, který materiál lze spojit s vlastními chovy a který s nákupem živých zvířat, popřípadě bouraného masa. Systematický prodej zvířat i dovoz masa se dá předpokládat tam, kde již dávalo smysl zřídit masné krámy a kde se etabloval trh. Z hlediska spotřeby odpovídá pokrytí ideálních šestnácti obydlí na dolech jedním řezníkem poměrům ve městech.⁸³

Vlastní chovné hospodářství lze vyvozovat z písemného údaje o pastvinách poblíž dolů. Pod ním se však mohou skrývat jak jateční chovy, tak zvířata chovaná na mléko a především zvířata pracovní. Vlastní jateční či mléčné chovy byly nejspíš jen drobné, doplňovaly individuální jídelníček a možná sloužily jako nouzová subsistenční rezerva. Podíl hovězího skotu, který mírně převažuje nad prasetem, se shoduje s ukazateli v prostředí měst, stejně jako jateční věk skotu 2–4 let.⁸⁴ Kuřata i dospělý kur domácí v souboru ze Starých Hor mohou být známkou drobného individuálního chovu, může to však být i doklad nákupu drůbeže k okamžité konzumaci.

Rozlišení mezi zvířaty prvoplánově jatečními a pracovními je problematické. V provozu dolů, úpraven a hutí byla pracovní zvířata nezbytná. Tažným zvířetem mohla být v krajním případě i koza prokázaná na jihlavských Starých Horách. U koní, neurčených kopytníků a zčásti i tura domácího bylo hlavním důvodem chovu pracovní využití. Ostrá hranice mezi jatečními, mléčnými a pracovními zvířaty však neexistovala a po dosloužení nebo uhynutí byly všechny kusy zpracovány na maso, kůži, rohy, kopyta a kosti. V tomto směru lze předpokládat například poptávku po

82 Christoph HERBIG, *Archäobotanik auf sächsischen Burgen*, Ausgrabungen in Sachsen 3. Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 24, 2012, s. 200–202; Manfred RÖSCH – Sabine KARG – Marion SILLMANN, *Vierhundert Jahre gelagert: Pflanzenreste in Decken und Wänden. Botanische Dokumente zu Ernährung, Landwirtschaft und Landschaft aus der Langen Straße 49*, in: Albrecht Bedal – Isabella Fehle (edd.), *Hausgeschichten. Bauen und Wohnen im alten Hall und seiner Katharinenvorstadt. Kataloge des Hällisch-Fränkischen Museums Schwäbisch-Hall 8*, 1994, s. 475–491; M. SCHUBERT – M. WEGNER – Ch. HERBIG, *Die Grabung*, s. 201–202.

83 František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 239–240.

84 Miriam NÝVLTOVÁ FIŠÁKOVÁ – Rudolf PROCHÁZKA – Zdeňka SŮVOVÁ, *Výhodnocení osteologických pozůstatků z výzkumu parcel domů Dominikánská 11–19 a Kobližná 3 v Brně. K otázce organizace zásobování měst masem ve vrcholném středověku*, Přehled výzkumů 57/2, 2016, s. 95–176, zde s. 131–141.

vodotěžných a transportních vacích z větších kůží hovězího dobytka, telat či koní.⁸⁵ Důležitý byl také hovězí lůj do lampiček.⁸⁶ Je otázka, zda zpracování uhynulých či poražených zvířat probíhalo na místě, nebo tuto činnost prováděli měšťtí řemeslníci. Spíše je pravděpodobné, že v počátečních fázích života důlních center se na blízka města a fungující cechy nejspíš ještě nedalo systematicky spoléhat.

Rozhodující činitelé v zásobování hornických komunit: měšťané

Zásobování krámů a šenků, které na dolech v době rozkvětu rudního hornictví a pokročilého rozvoje měst od poloviny 13. století existovaly, souvisí s úrovní trhu a s jeho ovládnutím měšťtany. To je markantní například u sladovnictví a pivovarnictví.⁸⁷ Na sousedním Míšeňsku je dobrým příkladem monopolního zásobování dolů spor z roku 1266 mezi měšťtany z Freiberga a Dippoldiswalde o práva dodávat pivo a další zboží na doly.⁸⁸ Nestáčilo však jen ovládat zásobování dolů. Logicky bylo žádoucí či dokonce nutné kontrolovat i patřičný objem lokální zemědělské produkce. V tomto smyslu přitom mohlo jít o tytéž jedince, kteří drželi propůjčky na horách, nebo báňské úřady.

V českém prostředí se poprvé s držbou půdy v rukou vysokého báňského úředníka můžeme setkat v listině z 13. prosince 1252, vydané vyšehradskou kapitulou pro mincmistra Jindřicha v Humpolci. Ten měl na Humpolecku do konce následujícího roku vzdělat lány a usadit hospodáře. Sám dědičně obdržel sedmý a osmý lán.⁸⁹

V rozvinuté fázi důlní ekonomiky narazíme na zemědělskou půdu v rukou měšťtanů zainteresovaných v produkci drahých kovů na Havlíčkobrodsku ve *Velkém brodském privilegii* z roku 1278.⁹⁰ Jsou zde vsi, dvory i lány patřící těžařům,

85 Např. hornické středisko ze 13. století *Altenberg* v hornatině Siegerland. Sigrid VIERECK, *Die Textil- und Lederfunde*, in: C. Dahm – U. Lobbedey – G. Weisgerber (edd.), *Der Altenberg*, s. 113–157, zde s. 140.

86 Kateřina DOLEŽALOVÁ, *Středověké keramické lampy v Jihlavě a na Starých Horách u Jihlavy*, *Stříbrná Jihlava 2010* (Acta rerum naturalium 12), s. 211–220.

87 Např. Fürstenberg, Ulrichsberg či Ehrenfriedersdorf v saském Krušnohoří: W. SCHWABENICKY, *Der mittelalterliche Silberbergbau*, s. 208–209.

88 „*Cerevisia... et omnia et singula, qui in montibus lucrativis sunt in necessaria*“; *Codex diplomaticus Saxoniae Regiae* (CDS), Bd. II/12, č. 25, s. 19.

89 CDB IV/1, č. 256, s. 436–437; Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 228–230.

90 CDB V/2, č. 873, s. 602, 608.

mincmistrům, urburěřům, správcům a písařům mince, popřípadě zkoušečům. Je zde například pole „*starého pana Eberharda*“,⁹¹ nejspíš známého mincmistra z padesátých a šedesátých let 13. století.⁹² Dalším z majitelů polností je Wernher, pravděpodobně držitel jihlavské propůjčky z 23. října 1272.⁹³ Mezi držitele půdy patří dále měšťané Jindřich Puš,⁹⁴ Hanman Ryšavý,⁹⁵ anebo Konrád Herstul,⁹⁶ nájemci báňských úradů.⁹⁷ Dalším je Klaric,⁹⁸ který byl roku 1296 mincmistrem pro Čechy. Svůj lán zde vlastnil také Ekhard, další z mincmistrů pro Čechy za Václava II.⁹⁹

Také v *Pobledském urbáři*, sepsaném okolo roku 1328, nalezneme dědičné lány těžařů a mincmistrů.¹⁰⁰ Jedním z jmen je *Creuzpurger*. Mohlo by jít o mincmistra z doby ještě před polovinou 13. století. S osobou někdejšího těžaře, poprvé ovšem zmiňovaného již roku 1258, může souviset jméno *Vreyberger*, které je v urbáři uvedeno v souvislosti s desátky ze vsi Bartoušov.¹⁰¹

Položme si nyní diskusní otázku, zda jde o stále rozšířenější jev zakupování se měšťanů na venkově,¹⁰² nebo o pozemkovou držbu v souvislosti s provozem dolů či přímo s výkonem úřadu. V málo zkolonizovaných oblastech s nerozvinutou dopravní i zemědělskou infrastrukturou stál mincmistr či urburěř při zahajování těžby rud nepochybně před nelehkými úkoly. Kromě materiální logistiky a mnoha dalších problémů bylo především nutné dlouhodobě zajistit obživu a zásobování velkého množství nově přichozích lidí, jako byli důlní a hutní pracovníci, pomocní dělníci a jejich rodiny. Východiskem byla vlastní kolonizační aktivita, která přinesla zvýšení osevných ploch, pastvin a luk i množství zemědělského obyvatelstva v oblasti. Až druhotně se tato držba mohla transformovat ve výnosné podnikání,

91 „*Agri domini Eberhardi Antiqui*“.

92 L. JAN, *Václav II.*, s. 103, 130; František HOFFMANN, *Mincmistr Eberhard*, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70–83; Josef ŽEMLIČKA, *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha 2011, s. 229–231.

93 CDB V/2, č. 681, s. 320.

94 „*Curia Heinrici Bibusshen*“.

95 „*Curia Hammani Rufi*“.

96 „*Curia Cunradi Herstul*“.

97 L. JAN, *Václav II.*, s. 92–94, 101–109, 111, 119.

98 „*Agris Claritii*“.

99 „*Laneus Eccehardi*“.

100 Tomáš SOMER, *Pobledský urbář (kolem roku 1328)*, Havlíčkovobrodsko, sborník příspěvků o historii regionu 30, 2016, s. 7–38, zde s. 26–27.

101 CDB V/1, č. 168, s. 269.

102 Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v Českých zemích*, Praha 1998, s. 187–193.

založené na dodávkách obilí, piva, masa, ale i zvířat do fungujících důlních středisek.

Subsistence, interakce, reprodukce a migrace

Výzkum života středověkých hornických komunit přináší více otázek než odpovědí. Pokus o uchopení problematiky zásobování báňských sídlišť potravinami ukazuje, že hornické komunity byly schopny se do určité míry samozásobit, ovšem podstatnou část jejich spotřeby musel pokrýt dovoz. Teprve v dobách prosperity, především za vlády Přemysla Otakara II., bylo možné díky zdokonalené zemědělské infrastruktuře i fungujícím městům opřít obživu a materiální zásobování o blízký trh. V průběhu 13. století se zásobování dolů stávalo jedním z článků podnikatelských aktivit měšťanů, kteří byli zainteresováni v produkci drahých kovů jako báňští úředníci i jako držitelé propůjček. Pokud chtěli udržet požadované pracovní tempo na dolech, museli zabezpečit jejich zásobování tak, aby se pracovní síla nemusela tříštit zajišťováním životních potřeb.

Postupně se toto podnikání mohlo stát i výnosnou činností, kdy provozovatel ve své režii zajišťuje potřeby pracovníků, kteří své mzdy utratí za jím dodané produkty, nebo jsou dokonce dílem vypláceni v naturáliích. Tento model se sice uplatňuje až v industriální éře, avšak středověké hornické a hutní provozy s jejich nároky na investice, organizaci, specializaci i odbyt lze považovat za protoindustriální podniky se základy kapitalistických vztahů.¹⁰³

Jiné otázky v oblasti obživy obyvatel báňských center jsou skryty v detailech a mohou proto vyhlížet jako marginální. Například se lze ptát, zda právo zřizování chlebových krámů můžeme přímo spojovat s dosavadní archeologicky pozorovanou absencí relikvů zařízení, které lze jednoznačně interpretovat jako chlebové pece,

103 Teorie o „industrializaci před industrializací“ vycházejí hlavně z klasické práce Werner SOMBART, *Der moderne Kapitalismus. Historisch-systematische Darstellung des gesamteuropäischen Wirtschaftslebens von seinen Anfängen bis zur Gegenwart*, München 31987. Srov. v českém prostředí patrně nejznámější, vzájemně polemizující práce Peter KRIEDTE – Hans MEDICK – Jürgen SCHLUMBOHM, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Gewerbliche Warenproduktion auf dem Land in der Formationsperiode des Kapitalismus*, Göttingen 1978; Eckart SCHREMMER, *Industrialisierung vor der Industrialisierung. Anmerkungen zu einem Konzept der Proto-Industrialisierung*, in: Hans-Ulrich Wehler (ed.), *Professionalisierung in historischer Perspektive*, Göttingen 1980, s. 419–448; Markus CERMAN – Sheilagh C. OGILVIE (edd.), *Proto-Industrialisierung in Europa. Industrielle Produktion vor dem Fabrikszeitalter*, Wien 1994.

a vyvozovat z toho, že se do těchto osad standardně dovážel již hotový chléb. Právo na chlebové krámy totiž neznamenalo jejich plošné rozšíření, zejména ne v iniciační fázi hornictví, kdy napojení důlních center na rozvíjející se trh ještě nebylo optimální. Opatrně je třeba přistupovat i k přítomnosti obilí v hornických obydlích. Víme již, že mnohde byly nalezeny zuhelnatělé obilky, ovšem až na pšenici či žito se jedná o obiloviny spojené jak s krmením zvířectva, tak s přípravou obvyklých tekutých a polotekutých pokrmů, omáček, kaší a podobně. Proto ani obilí, třebas i nevyčištěné, nalézané ve věrohodných archeologických kontextech, nelze přímočaře spojit s pečením chleba.¹⁰⁴

Klíčovou, přitom ale těžko řešitelnou otázkou je sezónní, nebo naopak celoroční režim důlních provozů, který měl rozhodující dopad na hospodářství a zásobování dotčených komunit a vůbec jejich způsob života. To zahrnuje mimo jiné nutnost dlouhodobého uskladňování zásob, což se ovšem i přes pokročilý výzkum řady hornických osad stále nedaří jednoznačně a uspokojivě doložit.¹⁰⁵ Nevíme, zda se v zimním období tempo výroby úplně zastavilo, nebo se snížilo a omezilo jen na technologicky realizovatelnou činnost. V úvahu přichází omezená těžba, vytvářející zásoby rudniny, k jejímuž zpracování na povrchu se přistoupilo až po konci zimy, kdy bylo opět možné zprovoznit například prádla. Nevíme tedy to nejpodstatnější, totiž zda část lidí z dolů odcházela na zimu do okolních hospodářství, popřípadě do měst, z nichž se zase na sezónu vracela. Tento model by přinášel problémy s integrací početných hornických komunit z hlediska ubytování, právního postavení a zakotvení v rodinných a sociálních strukturách okolní populace, ale i z hlediska ochrany a udržování obydlí a majetku na hornických sídlištích. Stejně tak není jasné, zda v době mimo hlavní zemědělské práce naopak doly a hutě absorbovaly volné pracovní síly za venkova nebo z řad městské chudiny.¹⁰⁶ Určité indicie takové praxe přinášejí až pozdní normativní prameny jako například

104 K relikvům pecí a jejich možným potravinářským funkcím K. DERNER – P. HRUBÝ, *Otázka zemědělství*, s. 220–222.

105 K dokladům skladování potravin v hornických osadách Tamtéž, s. 219.

106 Příležitostné, časově omezené či sezónní zaměstnání rolníků v hutích bývá zařazováno k aktivitám, které mohly představovat součást tzv. integrované ekonomiky primárně zemědělského venkovského obyvatelstva. Srov. např. Aleksander PANJEK, *The Integrated Peasant Economy as a Concept in Progress*, in: Aleksander Panjek – Jesper Larsson – Luca Mocarelli (edd.), *Integrated Peasant Economy in a Comparative Perspective. Alps, Scandinavia and Beyond*, Ljubljana 2017, s. 11–49, <http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-7023-02-2.pdf> [11. 9. 2018].

Jáchymovský horní řád z roku 1518, který zakazuje zaměstnávat důlní dělníky z okolí města.¹⁰⁷

Plný zimní provoz by znamenal nutnost vytvoření zásob potravin a píce pro zvířectvo, které muselo být ustájeno. Je pak otázka, zda se tyto zásoby vytvářely v hornických osadách, nebo je zajišťovali těžaři prostřednictvím vlastních hospodářství. Útlumový zimní provoz naopak musel znamenat poražení nadbytečných kusů, nebo jejich umístění v okolních hospodářstvích, ale především nákup nových zvířat do další sezóny. Nejspíš ve všech ohledech hráli hlavní roli těžaři, kteří byli zároveň držiteli zemědělské půdy v okolí. Pokud se v pozici těžaře objevuje pozemková vrchnost, lze podporu hornickým komunitám považovat za samozřejmou. To by mohl být případ želivského opata Marsilia, který byl podle jihlavské propůjčky z roku 1272 spoluprovodovatelem dolů.¹⁰⁸

Otázka subsistence a zásobování hornických komunit je zároveň otázkou míry jejich integrace s většinou středověkou společností. Tím byla spoluurčována i míra životaschopnosti těchto komunit z hlediska vlastní reprodukce na straně jedné a doplňování formou migrace na straně druhé. Podmínkou vlastní reprodukce je trvalá přítomnost žen na hornických sídlištích, o nichž však víme málo. Výjimkou je drobná poznámka v horním řádu vévody Albrechta z Braunschweigu pro Harz z roku 1271.¹⁰⁹ Z analogické novověké situace ale odhadujeme, že při úpravě rudy zaměstnané ženy a jejich děti, o něž neměl kdo pečovat, byly běžnými pracovníky a obyvateli hornických sídlišť.¹¹⁰

Jediná dvě zkoumaná hornická pohřebiště v *Brandes-en-Oisans* a u Sulzburgu také odpovídají normální demografické struktuře populace s vyrovnaným zastoupením žen a mužů. Společným znakem zkoumaných hornických pohřebišť je absence pohřbů starých osob (kategorie *Senilis*), což může být dáno nereprezentativním rozsahem výzkumu, nízkým úmrtním věkem středověkých horníků, nebo dožíváním starých a práce neschopných mimo hornickou komunitu. Vysoký počet jedinců ve věku *Infans I* (včetně novorozenců) na pohřebišti u Sulzburgu může být dán

107 Ludmila KUBÁTOVÁ – Václav Vok FILIP – Václav BOK, *Statuta horního města Jáchymova z roku 1526*, Praha 2012, s. 44, pozn. 145.

108 CDB V/2, č. 681, s. 320.

109 Článek XIV: „*Nikdo nesmí se zbrání, či zbrojí projíždět doly, aby se nevydělily ženy*.“ Karl FRÖHLICH, *Goslarer Bergrechtsquellen des früheren Mittelalters, insbesondere das Bergrecht des Rammelsberges aus der Mitte des 14. Jahrhunderts*, Gießen 1953, s. 22.

110 Kateřina MATASOVÁ, *Sociální postavení ženy v krušnohorských horních městech na přelomu 15. a 16. století na příkladu měst Jáchymov, Krupka a Freiberg*, diplomová práce Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Ústí nad Labem 2009.

vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností, ale i koncentrací dětských pohřbů ve zkoumané části kostela. Obtížně řešitelná je i otázka vlastní reprodukce v souvislosti se znečištěním životního prostředí v okolí hutí. Medicínské studie nepopírají například vliv olova na mužskou plodnost, průběh těhotenství a životaschopnost dítěte. Nelze jej však zpravidla kvantifikovat a tím méně říci, nakolik mohly být limitující při reprodukci historických populací.¹¹¹ Míru biologické otevřenosti / demografické homogenity hornických komunit, která se mohla lišit, nejsme schopni posoudit.¹¹² V protikladu k předpokládané masové migraci do hornických center jako Kutná Hora stojí zjištění z pohřebiště v *Brandes-en-Oisans*, kde byly na kostrách kromě běžných znaků alpské populace zjištěny i známky endogamie. Dobově vysoká dětská úmrtnost mohla být ještě znásobena znečištěním životního prostředí a těžkou prací těhotných žen a matek malých dětí při úpravě rudy.

Vezmeme-li v úvahu, že doly a hutě potřebovaly především mužskou pracovní sílu, která však zároveň byla nejvíce vystavena nemocem i riziku smrti z povolání, musely být báňské provozy z principu závislé na pracovní migraci a vlastní reprodukce pak hrála jen vedlejší úlohu.¹¹³ Tato migrace probíhala souběžně jak v lokálním měřítku, které postihovalo okolní doly, hutě a zemědělské osady, tak v měřítku nadregionálním, dosahujícím rozměrů migračních kolonizačních vln z širší střední Evropy. Na druhou stranu ale kvalifikovaná práce v podzemí vyžadovala speciální znalosti odvodňování, větrání a vystrojování dolů a nejinak tomu bylo s ovládním často složitých metalurgických technologií. To vše předpokládalo výchovu v profesi od útlého věku, či dokonce mezigenerační předávání know-how. Je snad možné uvažovat o tom, že jedinci, kteří v hornických pracovních komunitách vyrůstali, požívali i sociálních a mzdových zvýhodnění.

Hornické komunity se většinouve populaci vzdalovaly nejen izolovaností sídel, ale lišily se především specifickým právním postavením a způsobem života

111 David C. BELLINGER, *Teratogen update: Lead and Pregnancy. Birth Defects Research Part A, Clinical and Molecular Teratology* 73, s. 409–420.

112 Písemné prameny pro 13. až 14. století neexistují a až na dvě výjimky neznáme pohřebiště, z nichž by bylo možné vyhodnotit demografickou skladbu hornických komunit, odhadnout podíl žen a u nich případně doložit porody. M.-Ch. BAILLY-MAÏTRE, *L'Argent*, s. 165–167; M.-Ch. BAILLY-MAÏTRE – J. B. DUPRAZ, *Brandes-en-Oisans*, s. 145–151; K. W. ALT, *Bleiakumulation*; TÝŽ, *Krankenbeit und Tod*; K. W. ALT – R. BRENN – R. SAMLENSKI, *Archäometrische Untersuchungenam*; K. W. ALT – B. LOHRKE, *Ernährung und Gesundheitszustand*; B. LOHRKE, *Alter, Geschlecht und Körpergröße*.

113 Smutným důsledkem rizikovosti hornictví bylo vysoké zastoupení vdov a sirotek v hornických centrech, které je doloženo pro novověká hornická města. L. KUBÁTOVÁ – V. V. FILIP – V. BOK, *Statuta horního města Jáchymova*, s. 97–119, s. 128–131.

určovaným pracovní dobou a závislostí na mzdě. Vedle pevné a hierarchicky strukturované organizace produkce drahých kovů, vedoucí od mincovních konsorcií přes držitele propůjček a druhotné havíře až k řadovým pracovníkům, fungovala mezi příslušníky hornických komunit pevná pouta, založená na předávání zkušeností a vzájemné solidaritě v nebezpečných pracovních podmínkách. Ve vztahu k novověkým hornickým komunitám se mluví o subkultuře se specifickým životním stylem, zvyky, rituály, jazykem i mentalitou. Tato jinakost, která přetrvala až do průmyslového 20. století, se bezpochyby začala formovat už v samotných počátcích hornictví.

Mediaeval mining communities in the period of Přemyslids

Petr Hrubý – Kryštof Derner – Markéta Skořepová

Mining communities are a former component of medieval European society, which was the only one defined based upon their professional membership. One of the issues is the proportion of food supply to mining centres with foodstuffs and the proportion and nature of their own agricultural production. Another issue is the position of these communities towards the majority medieval society and the mutual interaction: cultural, demographic and economic. In the study, we lack paleo-demographic data when only two burial sites of mining communities are known throughout Europe. The main sources of information are archaeological researches of former mining settlements. The study works with mining complexes on the territory of the Přemyslid state in the 13th and 14th centuries, the knowledge of which is based on the latest archaeological research.

The beginnings of mining in the Přemyslid state fall in the 1230s and 1240s and are marked by the founding of cities, the completion of settlement infrastructure and development of the market. The communities of workers in the mines, from the point of view of city dwellers, villages and probably nobility, were a source of problems. At the same time, however, the people in the mines stood outside the authority of the manorial lords, and it was probably desirable that these communities did not share common settlements with the inhabitants of villages and towns. From this point of view, the workers of the mines, metal finishing shops and smelting furnaces had a rather unprivileged position.

The archaeobotanical analyses generally point to a poorer and weak presence of grain production. The main reason was not so much the adverse climatic conditions of many mining centres as the legal boundaries between claim to the land in connection with mining activities and land ownership. Mining settlements are characterized by a small proportion of osteological findings, although animal husbandry and the presence of meat processors are suggested by contemporary legal texts that mention pasturelands. It is necessary to consider raising animals for slaughter and raising beasts of burden. In terms of meat consumption, a distinction must be made between one's own slaughter production and systematic supply. For adult horses, ungulates and cattle, it is necessary to assume primarily working use. With cows, also raising them for milk. However, after being exhausted or dying, all

the pieces were used for meat, skin (leather), bones, horns and hooves. The production of tallow for lamps was significant.

A significant role of supply through the market arises from the low percentage of one's own grain production and breeding. In the developed phase of the mining economy from the 1250s, we record agricultural land in the hands of burghers, involved in the production of precious metals, in the vicinity of the mining companies according to the written sources. In the initial stages of mining, the mint master faced the task of starting mining activities in terms of material, financial and human resources. The solution was his own colonization activity, which increased agricultural production in the given mining area. If the mining entrepreneurs wanted to maintain labour productivity, they had to secure their supplies so that workers did not have to devote themselves to attending to their existential needs.

The seasonal or year-round regime of mining operations is difficult to solve. We do not know if some people went to the surrounding farms for the winter. Similarly, it is not clear whether, on the contrary, the mines absorbed the workforce from the countryside. The question of the survival of mining communities in winter is crucial to understanding their farming and supply. In all respects, the miners seem to have played a key organizational and subsistence role. The issue of the subsistence and supply to mining communities is also a question of the integration with the majority medieval society. This also determined the degree of the viability of these communities in terms of their own reproduction, or complementation in the form of migration.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Táborský komunismus: ke genezi pojmu v historiografii 19. a 20. století

MARTIN NODL

MARTIN NODL: Taborite communism: Towards the Genesis of the Concept in Historiography of the 19th and 20th Centuries

The study is devoted to the transformations of the content and usage of the term Taborite communism in medievalist research of the time of František Palacký. In it, the author shows how the political opinions of historians of the 19th and 20th centuries as well as contemporary and ideological conditionality of historiographic interpretations were reflected in the changes of the terminology. To label early Taboriticism with the word communism in the Czech medievalist discourse became entirely common under the influence of the second edition of *The History of the Czech Nation* until the February coup in 1948. The emerging Czech Marxist historiography in the tow of Friedrich Engels, who connected the social changes in Tabor exclusively with the organization of military power and purposely did not use the term communism in relation to Tabor, in the overwhelming majority of cases replaced Taborite communism with the term the chiliastic community of property.

Key words: František Palacký – Taborite communism – Marxism – Husite Revolution

České historiografii citelně chybí dějiny pojmů. Tato skutečnost mnohdy vede ke svévolnému užívání slov, ale spolu s tím i k nerefektování vývoje interpretací konkrétních historických jevů od počátku českého kritického dějepisectví až po naši současnost. Poněkud překvapivě postrádáme v české historiografii analýzu užívání pojmu komunismus, a to i přesto, že společně s pojmem socialismus představovaly přinejmenším v letech 1948–1989 jedno z nejfrekventovanějších slov. Z tohoto důvodu se alespoň částečně pokusím tento deficit napravit, byť výhradně ve vztahu k pojmu tábořský komunismus.

Slovo komunismus se jako neologismus objevilo v německém jazykovém prostředí na počátku čtyřicátých let 19. století. Do němčiny bylo nepochybně přejato z francouzštiny, kde se v podobě plurálu začalo užívat na konci starého režimu a systematicky se rozvíjelo během Francouzské revoluce. Již v té době přitom slova „kommunist“ či „kommunismus“ měla politický obsah a reprezentovala alternativní společenský model vůči sociálnímu systému doby předbřeznové.¹ Z francouzského prostředí, spíše však zprostředkovaně – přes noviny Frankfurter Allgemeine Zeitung a spis Lorenze von Steina *Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich* z roku 1842 – se slovo komunismus dostalo i do českého prostředí.

Během roku 1848 vstoupila slova „komunismus“ a „komunistický“ do slovníku a pojmoslovného aparátu českých i slovenských literátů, liberálního i radikálně demokratického ražení. Průkopníkem byl v tomto ohledu František Klácel, jenž v reakci na porážku červencového povstání ve Francii sepsal pro Boženu Němcovou *Listy přítele přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, v nichž komunismus v Marxově pojetí odmítl. S pojmem komunismus se vyrovnával ve svém německy psaném spisu *Das Slawentum und die Welt der Zukunft* i Ludovít Štúr, jenž komunismus chápal jako utopii vedoucí k bezbožnosti. Ostatně utopicky pojímali komunismus i Karel Sabina a do značné míry rovněž Emanuel Arnold či Augustin Smetana. U Smetany byl komunismus synonymem rovnosti v abstraktním slova smyslu, v praxi neuskutečnitelný, resp. vedoucí při svém uvedení v život k nové nerovnosti a sobectví.²

Pro české politické myslitele byl tedy komunismus utopií směřující do budoucnosti. Pokud je mi známo, nikdo z nich ale v polovině 19. století nehledal předobrazy komunismu v českých dějinách a nevyvozoval z nich důsledky pro

1 *Kommunismus*, in: Otto Brunner – Werner Conze – Reinhard Koselleck (eds.), *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 3: H-Me, Stuttgart 1995, s. 455–529. Zde pro mne neznámé doklady o užívání slov „communistas“, „communistarum“, „communistaee“ v 16. a 17. století ve vztahu k novokřtěncům a antirinitářům.

2 Obširně Ivan DUBSKÝ, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, s. 68–75.

politickou a sociální přítomnost. S největší pravděpodobností tedy prvním, kdo spojil husitství, resp. táborství s komunismem a socialismem, byl František Palacký. Jak známo, v politickém slova smyslu Palacký komunismus na počátku sedmdesátých let 19. století jednoznačně odmítal,³ neboť jeho postoje se od komunistických premis zásadně lišily. Pokud tedy ve vztahu k minulosti Palacký pracoval s pojmem komunismus a komunistický, měl na mysli komunismus v jeho raně křesťanském smyslu jako společenství statků a ideu rovnosti. V této podobě se s komunismem setkal v článkách ve Frankfurter Allgemeine Zeitung, které pravidelně četl, popřípadě ve spisech věnovaných ideji socialismu, jež se dochovaly v jeho knihovně.⁴

K úvahám o táborském komunismu Palackého přivedly popisy shromáždění na horách, jak je podával kronikář Vavřinec z Březové, líčení *Starých letopisů českých* a především chiliastické články zapsané v několika verzích.⁵ Tento relativně kusý soubor pramenů, jež daly vzniknout myšlenkám o táborském komunismu, se do dnešní doby nijak nerozšířil. Na rozdíl od pramenné základny se však od dob Palackého výrazně proměňovalo hodnocení táborského komunismu, resp. samotná terminologie, v níž se mimo jiné odrážely jak politické názory historiků 19. a 20. století, tak dobová a ideologická podmíněnost historiografických interpretací.

Toto konstatování, o jehož doložení se v této studii pokusím, překvapivě platí již pro Františka Palackého. V prvním vydání německých *Geschichte Böhmens*, v první a druhé části třetího svazku (vydány byly v letech 1845 a 1851), stejně jako v českých verzích těchto svazků *Dějiny národu českého* (vydány byly v letech 1850 a 1851), Palacký s pojmem táborský komunismus prakticky nepracoval. Podle Palackého interpretace souviselo chování, jež se podobá chování socialistickému, s chiliasmem. Jeho podstatou byla představa říše spravedlnosti, bez pánů

3 Srov. Karel NOVOTNÝ, *František Palacký a dělnická otázka*, ČSČH 25, 1977, s. 715–731. Jenž ale nijak nepřihlíží k Palackého pracím o husitství a užívání pojmu komunismus v nich. Na tuto skutečnost upozornil již Jiří Rak v recenzi Novotného studie v *Husitském Táboru* 4, 1981, s. 318.

4 Srov. Jaroslava PEŠKOVÁ, *Utopický socialismus v Čechách v XIX. století*, Praha 1965, s. 52–63; Jiří KOŘALKA, *Evropský zájem o husitství a František Palacký (do roku 1848)*, Husitský Tábor 8, 1985, s. 236, pozn. 140.

5 Srov. například František PALACKÝ (ed.), *Archiv český*, Praha 1844, díl 3, s. 220; Jaroslav GOLL (ed.), *Vavřinec z Březové. Kronika husitská*, Praha 1893 (Fontes rerum bohemicarum V), s. 454–458; Bohumil HAVRÁNEK – Josef HRABÁK (eds.), *Výbor z české literatury doby husitské*, Praha 1963–1964, díl 1, s. 381; Josef MACEK, *Ktož jsú boží bojovníci. Čtení o Táboře v husitském revolučním hnutí*, Praha 1951, s. 264–265; Jaroslav BOUBÍN, *Jan z Příbramě. Život kněží táborských*, Příbram 2000, s. 39–44, 49–52.

a poddaných, bez zákonů, resp. pouze se zákony ducha svobody, návrat do stavu rajske nevinosti, jenž nezná tělesnou bolest a tělesné potřeby. V důsledku těchto „blauznění“, jak Palacký říká, „sproští měšťané i sedláci ve všech krajích českých a moravských prodávali u velikém množství statky své, a pospíšivše sobě i s ženami a dětmi ke jmenovaným ‚horám‘, skládali peníze své do rukau kněží, jako někdy první křesťané k nohaum apoštolův. To uvedlo hned na počátku skutkem jakýsi způsob obecného jmění všech audů sekty této, a později dalo příčinu k určitým socialistickým řádům na Táboře.“⁶ Při hodnocení chiliastických článků, jež byly čteny při hádání v Praze ve Zmrzlíkově domě 10. prosince 1420, Palacký napsal, že tyto články směřovaly k „republice, ke zrušení politického rozdílu stavův a ku kommunismu“.⁷ To je jediné místo, kdy v prvním vydání slovo komunismus použije. Co bylo podstatou socialistických zásad, stejně jako směřování ke komunismu, však Palacký v prvním vydání svých *Dějín* nevyložil. Zda zde hrály roli cenzurní zásahy, nebo naopak spíše Palackého autocenzura, nevíme.⁸

Když ale za nových politických okolností začal Palacký na konci šedesátých let 19. století připravovat druhé české i německé vydání svých *Dějín*,⁹ právě v pasážích věnovaných husitství¹⁰ se k otázkám tábořského komunismu a jeho vztahu k chiliasmu podrobně vrátil, a to s aluzí na přímé paralely mezi husitstvím

6 František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl III/1: *Od roku 1403 do roku 1424*, Praha 1850 (první vydání), s. 295. To samé Palacký uvádí ve druhém i třetím vydání – cituji podle F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl III/1: *Od roku 1403 do roku 1420*, Praha 1877, s. 346. V německém vydání Palacký mluví o „sozialistischen Verfassung“. Ke vztahu českých a německých svazků třetího dílu srov. Josef VÁLKA, *Německá a česká verze Palackého Dějin*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university, řada C 15, 1968, s. 79–90; J. KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876): životopis*, Praha 1998, s. 317.

7 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl III/1: *Od roku 1403 do roku 1424*, Praha 1850, s. 388.

8 Cenzurní zásahy do prvního vydání husitských svazků Palackého dějin analyzoval Karel KÖPL, *Palacký und die Censur*, in: Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, s. 646–688.

9 K tomu J. KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876): životopis*, s. 502–503, který si povšiml Palackého posunu ve výkladu husitství.

10 K Palackého pojetí husitství naposledy Petr ČORNEJ, *Ke genezi Palackého pojetí husitství*, in: Týž, *Historie, historiografie a dějepis. Studie, črty, eseje*, Praha 2016, s. 33–48. Čornej správně obecně soudí, že Palacký měl své pojetí husitství hotové již „v časech svého vědeckého mládí“ a že „pokud některé rysy husitství v pozdějších letech aktualizoval (...) dají se ve většině takových případů nalézt poměrně snadno dřívější náběhy“. Pro pojetí tábořského komunismu to ale platit nemůže. Celkový Palackého koncept výkladu husitství to ale samozřejmě nemění.

a Francouzskou revolucí:¹¹ „Avšak símě učení chiliastického nezaniklo předce bez plodův. Zásady kommunistické a socialistické nejen hlásány, nýbrž i zachovávány byly po několik let, netoliko na Táboře, ale i v jiných několika obcích; ač nelze vyměřiti na jisto, pokud braly původ svůj z chiliasmu, a pokud ze socialistického učení prvověké církve křesťanské, aneb ze staroslovanského ducha demokratického. Učeno zajisté r. 1420 mezi Táboře, že napotom již nemělo býti nižádného na zemi kralování neb panování ani poddání; že měly přestati všecky daně a poplatky, všecka nucení od jednoho ke druhému, protože všichni lidé měli napotom býti rovní bratří a sestry; a jakož již tehdaž skutečně na Táboře nic nebylo mé a nic tvé, ale všichni měli všecko v obec, taktéž že mělo všem a vždy všecko v obec býti a nižádný neměl ničeho zvláště míti; neb kdo měl co zvláště, ten že hřešil smrtelně.“¹² Spolu s tím mělo přestat království, kralovat měl obecný lid, měly být zrušeny stavovské výsady stejně jako veškerá práva a poddanské povinnosti. „Naučné tyto věty brány v Čechách již ve XV. století svobodným výkladem z písma svatého právě tak, jako ve Francii za paměti otcův našich ze zásad filosofických: pravé však zřídlo jejich bylo, tam i zde, náhlé i ouplné uvolnění a vymanění se lidu z pod autority, která během věkův stala se byla příliš obtížnou.“¹³ Již Palacký si ale byl vědom skutečnosti, že šlo o pouhou teorii, kterou nebylo možné uskutečnit v praxi. Naprostá svoboda, rovnost a bratrství zůstávaly navzdý nedosažitelnou touhou. Proto se podle jeho názoru obecné mínění muselo spojit s „obnovením staroslovanských řádův demokratických“.

Od dob Pekaře je Palackému ne zcela právem vytýkáno, že v jeho pojetí Tábor tvoří jednotný politický celek. Ve skutečnosti však již Palacký pracoval s tezí, že se Tábor rozpadal na celou řadu názorových frakcí. Nejradikálnější z nich byli podle něho adamité/naháci, vůči nimž zaujal zcela negativní postoj, označuje je za „nejhnusnější vřed v duchovním neduhu celé doby“.¹⁴ Adamité v jeho interpretacích zavrhli veškeré „positivní křesťanství“ a stejně jako sekta svobodného ducha, o níž se po vzoru Palackého dlouhá desetiletí věřilo, že formovala tábořské náboženské představy,¹⁵ byli vedení ideou panteismu. Vše u nich mělo být společné, včetně

11 Na tyto aluze měly jistě vliv Palackého vztahy s francouzskými liberálními historiky. K tématu srov. Josef VÁLKA, *František Palacký a francouzská liberální historiografie*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university, řada C 33, 1986, s. 101–108.

12 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl III/2: *Od roku 1420 do 1431, čili od bitvy u Vyšehradu do vítězství u Domažlic*, Praha 31877, s. 10–11.

13 Tamtéž, s. 11–12.

14 Tamtéž, s. 23.

15 Dnes se naopak zpochybňuje sama existence sekty svobodného ducha, srov. především Robert E. LERNER, *The Heresy of the Free Spirit in the Later Middle Ages*, Berkeley-Los Angeles 1972.

žen, což Palacký označil v intencích církevního historika Johanna Karla Ludwiga Gieselera za „komunismus na stupni nejvyšším“.¹⁶

Adamitství však nemělo podle Palackého pro vývoj Tábora nijak zásadní vliv. Za mnohem důležitější považoval rozdělení Tábora i východočeských sirotků na obec domáci a na obec polní, tedy válečnou, přičemž toto dělení mělo vykazovat „zásady socialistické“. V obcích tábořských a sirotčích se tak v Palackého pojetí uskutečňoval „socialismus“. Na počátku Tábora dokonce panoval „ouplný kommunismus, počavší v době chiliasmu“.¹⁷ Důkazem komunismu byly pro Palackého kádě na Táboře, v Písku a Vodňanech. Jak dlouho ale komunismus přetrvával, nebyl Palacký s to říci a pouze podotkl, že v roce 1422 již zanikl. „Ale nastoupilo na jeho místo zřízení socialistické“¹⁸ v podobě obce domáci a obce polní, fungující až do roku 1434, ne-li déle.

Již ve dvacátých letech 15. století se ale podle Palackého, poprvé mezi Orebity, začaly projevovat protivy „aristokratie a demokracie“, jež v osobě šlechtických vůdců usilovaly o pokošení demokracie. „Spor o zápas zásad sociálních, zvláště pak aristokratie a demokracie, trval sice od počátku dějin českých, vyplývá ze stýkání a potýkání se živlův germánského a slovanského v Čechách: ale chiliastické blouznění roku 1420 dalo jemu život a směr nový, chtěvši (...) zrušiti netoliko všeliké panování a nucení od jedněch ke druhým, nýbrž i všecky rozdíly stavův. Toto náhlé zotavení a nadsazování ducha demokratického mělo za přirozený následek také probuzení odporu ráznějšího ze strany aristokratické.“¹⁹ Předzvěsti konce demokracie však byla již Žižkova smrt a definitivně ji zadusily Lipany.

Ve srovnání s prvním vydáním *Dějin* tedy Palacký nově zkonstruoval obraz raného tábořského komunismu jako obecného vlastnictví veškerých prostředků a zároveň ranému táborství přisoudil republikánské snahy, jež měly vést k zániku královské vlády i světské moci v podobě veškerých práv, včetně práv poddanských. Spolu s tím ale Palacký přišel rovněž s tvrzením, že tábořský komunismus, jenž trval jen krátce a nebylo ho možné uskutečnit, byl vystřídán socialistickými zásadami dělby moci mezi domáci a polní obce, přičemž tyto zásady v sobě měly obsahovat i prvky slovanské demokracie.

Palackého pojetí tábořského komunismu a tábořského socialismu nevyvolalo žádný historiografický ohlas. Výjimku v tomto ohledu představoval mladý německý historik Friedrich von Bezold, jenž pod vlivem druhého českého vydání

16 F. PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, díl III/2, Praha 3 1877, s. 24.

17 Tamtéž, s. 36.

18 Tamtéž, s. 37.

19 Tamtéž, s. 39.

Palackého *Dějiny* v roce 1874 sepsal spis *Zur Geschichte des Husitentums. Cultürhistorische Studien*. Bezoldova kniha představuje jedinečný pokus o svěbytný výklad společenských příčin a důsledků husitské revoluce. Podle Bezolda existovaly z hlediska sociálního dva hlavní směry husitských náboženských zásad. Jeden usiloval o zrušení rozdílů mezi duchovními a laiky, druhý sledoval snahy socialistické a komunistické.²⁰ Charakteristickým znakem těchto snah bylo směřování k rovnosti se socialistickými tendencemi,²¹ ke společenství jmění, vycházejícímu z dobových představ o majetkovém společenství raných křesťanských obcí. Směřování ke komunistickému životu bylo vyjádřeno i snahami o „obnovu života rajskeho a přirozeného stavu, jemuž byla neznáma vláda, zákon, manželství a jmění“.²² Pojem komunismus u Bezolda mnohdy splývá s pojmem „husitský socialismus“;²³ přičemž jeho podstatou byly nejen „komunistické pokladny“;²⁴ ale i odstranění stavovských rozdílů a poddanských poměrů, rodových a majetkových výsad, emancipace žen, rovnost v hmotném majetku a představy o lidovládě, jež ale byly podle Bezolda na Táboře nejasné.

Fridrich von Bezold, evidentně inspirován Palackým,²⁵ šel ve svých interpretacích tábořského komunismu/socialismu mnohem dál než autor *Dějiny národu českého*. Pro Bezolda nebyl komunismus pouhým spotřebním komunismem, jak to formuloval Palacký, ale naopak skutečným pokusem o vytvoření socialistické společnosti rovnosti, jež by odstranila jak majetkové, tak stavovské rozdíly a směřovala k sociálnímu ráji na zemi. Po právu je tak podle Bezolda možné české hnutí nazvat revolucí, srovnatelnou s „otřesy moderního života národů“. Ve svých proklamacích bylo „naprostou negací společenského a státního života středověkého“.²⁶ Na rozdíl od Palackého si ale Bezold položil otázku, jakým způsobem došlo na Táboře k praktickému naplňování těchto představ. Analýzou pramenů dospěl k závěru, že se ona praxe od teorie velmi lišila, neboť ani v nejmenším nedošlo ke zlepšení postavení sedláků, nebylo zrušeno poddanství a neproběhla žádná mravní obnova společnosti. Socialistické ideje tedy záhy vzaly za své, stejně jako demokratický charakter táborství.²⁷ Zdůrazňování tábořského

20 Friedrich von BEZOLD, *Zur Geschichte des Husitentums. Cultürhistorische Studien*, München 1897, s. 34; TÝŽ, *K dějinám husitství. Kulturně historická studie*, Praha 1914, s. 36.

21 F. von BEZOLD, *K dějinám husitství*, s. 43.

22 Tamtéž, s. 44.

23 Tamtéž, s. 48.

24 F. von BEZOLD, *Zur Geschichte des Husitentums*, s. 57; TÝŽ, *K dějinám husitství*, s. 60.

25 Srov. J. KOŘALKA, *František Palacký a mladí zájemci o husitství v Německu v letech 1871–1875*, *Marginalia historica* 4, 1999–2001, s. 201–214.

26 F. von BEZOLD, *K dějinám husitství*, s. 57.

27 Tamtéž, s. 77.

demokratismu, jak o něm mluvil Palacký, Bezold považoval za zcela přehnané. Následky husitské revoluce, jež byla podle Bezolda sice dobou vnějšího lesku a slávy, byly ve skutečnosti pro zemi „nanejvýš smutny a zkázonosny. Nezbylo mnoho z bohaté hojnosti nejrozmanitějších idejí a snah, jež činí počátky obrovského toho boje tolik vábivy, a ještě méně z nich bylo uskutečněno. Ušlechtilé zárodky náboženské a politické svobody podlehly zuřivé bouři, dříve než mohly rozkvéstí.“²⁸ V Bezoldových očích tak tábořský komunismus zůstal pouhou utopií. Na rozdíl od středověkých utopií ale husitství přiznával moderní sociální obsah, jehož ideálem byla všeobecná rovnost.

Na rozšíření pojmu tábořský komunismus do středoevropského politického diskurzu ale neměla vliv práce Friedricha von Bezolda, nýbrž interpretace tábořských myšlenek pražského rodáka a vídeňského socialisty Karla Kautského. Kautsky, jenž patřil v osmdesátých a devadesátých letech 19. století k nejvýznamnějším marxistickým teoretikům, sepsal v roce 1895 zcela v duchu soudobého historismu obsáhlou práci *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*. V jejím prvním svazku se věnoval středověkým křesťanským utopiím a kacířským hnutím, především valdenským a beghardům, jež označoval za hnutí komunistická. Nejvýznačnější místo v komunistických hnutích ale přisoudil husitům. Na rozdíl od Palackého, jenž byl pro něho jediným zdrojem znalostí o poměrech v Českém království 15. století (Kautsky pracoval s druhým německým vydáním *Geschichte Böhmens* z roku 1866; Bezoldovu knihu naopak necitoval a neznal), však do výkladu tábořského komunismu implantoval marxistické postuláty. V jeho pojetí se komunistické ideje v Čechách utvořily kvůli „vývoji zbožní produkce a zbožnímu obchodu“. Skutečně komunistické ideje se ale měly prosadit pouze ve městech – ne však v Praze, kde sice působili komunističtí kazatelé, avšak jejich kázání nepadlo na úrodnou půdu. Na Táboře podle Kautského panovalo společenství spotřebních prostředků,²⁹ tedy spotřební komunismus, srovnatelný se spotřebním komunismem prvních křesťanů. Do společných pokladen na Táboře ale lidé neodevzdávali veškerý majetek, nýbrž pouze přebytky své práce. Pouze v tábořském prostředí se podle Kautského měli vyskytovat tzv. „krajní komunisté“, jimž bylo společenství spotřebních prostředků málo a kteří usilovali o „úplný komunismus“, tedy o „přísnější formu komunismu“, a spolu s tím i o zrušení rodiny, jež mělo v praxi vést ke společenství žen.³⁰ Tábořský

28 Tamtéž, s. 116.

29 Karl KAUTSKÝ, *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, Stuttgart 1895, s. 167. K recepci Kautského pojetí husitství srov. například Jaroslav VRBATA – Jiří KOŘALKA, *K tradici husitského Tábora v revolučním dělnickém hnutí*, Husitský Tábor 2, 1979, s. 132–134.

30 K. KAUTSKÝ, *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, s. 167.

komunismus měl ale z marxistického hlediska podle Kautského svá omezení. Přestože spočíval na potřebách chudiny, neprosadil se ve způsobu výroby.³¹ A právě v tom tkvělo jeho úskalí, jež plně odpovídalo praxi soudobé ekonomiky. Zbožní produkce ve středověku podle Kautského totiž i nadále vyžadovala existenci soukromého vlastnictví, což ve svých důsledcích vedlo k tomu, že chudina, která získala soukromý majetek a přestala být chudinou, záhy ztratila o komunismus zájem. Nezájem o uskutečňování komunistických idejí se v danou chvíli rovněž promítl do obnovení manželství a rodiny. A právě tyto skutečnosti, spojené s růstem bohatství a blahobytu v tábořské obci, nakonec měly vést k tomu, že se vše vrátilo k dřívějším poměrům v podobě rozdělení společnosti na chudé a bohaté.³² V anarchistické podobě však podle Kautského křesťanský komunismus přece jen přetrvával v představách Petra Chelčického a chelčických bratří. Naopak Jednota bratrská se za svůj komunistický původ styděla a snažila se ho zatemnit.³³ Bratří sice hlásali rovnost a bratrství, avšak nezavrhlí ani manželství, ani soukromý majetek, takže je za komunisty není možné považovat.

Kautského pojetí tábořského komunismu, v němž ale nemělo hrát nejdůležitější úlohu směřování ke všeobecné rovnosti a republikánské vládě, nýbrž podoba výrobních a zbožních vztahů, rezonovalo v příštích desetiletích v českém socialistickém hnutí, jistě i díky částečnému překladu knihy do češtiny³⁴ a jejímu příznivému hodnocení Friedrichem Engelsem. Především v podobě všeobecného spotřebního komunismu a v představách o skutečné sociální modernosti husitství hluboko zakořenilo mezi levicově orientovanými českými intelektuály. V nejrůznějších modifikacích ho najdeme před rokem 1918 – a ještě výrazněji i po něm – v projevech komunistických řečníků a novinářů, kteří se k tábořským komunistům hlásili jako k praotcům a předchůdcům sociálního hnutí směřujícího k uskutečnění té nejspравedlivější, tedy komunistické společnosti.³⁵

Tábořský komunismus však nebyl výsadou pouze socialistických a komunistických intelektuálů a politiků. S tímž pojmem, avšak s jiným obsahem, pracovali i ti, kdo měli k marxismu a komunismu velmi daleko. Platí to především pro T. G. Masaryka, jenž pojmu „tábořský komunismus“ opakovaně užil ve *Světové*

31 Tamtéž, s. 173.

32 Tamtéž, s. 173.

33 Tamtéž, s. 178.

34 Srov. K. KAUTSKÝ, *Předchůdci novějšího socialismu v Čechách a na Moravě*, Praha 1889.

35 Srov. například J. KOŘALKA, *Pojetí dějin husitství v ideologicko-politické argumentaci československých komunistů v letech 1934–1936*, Husitský Tábor 1, 1978, s. 79–88; J. VRBATA – J. KOŘALKA, *K tradici husitského Tábora v revolučním dělnickém hnutí*, s. 134–142.

*revoluci*³⁶ i v *Otázce sociální*³⁷. Na rozdíl od komunistů a socialistů však Masaryk popíral, že by táborští komunisté byli předchůdci moderních komunistů, protože komunismus Táborů byl především mravní a náboženský. V praxi se prý ale neo-svědčil. S tímto Masarykovým pojetím „táborského komunismu“ ale nesouhlasil například F. X. Šalda, jenž ve svých úvahách *Na okraj Světové revoluce* viděl v duchu socialistické a komunistické publicistiky zřejmou paralelu mezi táborským komunismem a bolševickým komunismem: „Teprve z bolševické revoluce ruské padá plné světlo nazpět i do epizody komunismu táborského. Bolševická revoluce jest v táborském komunismu předjata v rozměrech ovšem velmi malých, ale přece po svém jádru a životně dějinném smyslu. Tenkrát, na začátku 15. století, udál se v Čechách týž děj hromadného entuziasmu pro ideu jako v Rusku na počátku století dvacátého: celý národ podstoupil strašlivé utrpení, odhodil všechnen životný blahobyť, všechno hmotné pohodlí jako cáry a cetky morem zamořené, přestál největší myslitelná muka, aby vyzkoušel za lidstvo nové formy života společenského, hospodářského, duchovního. Je možno, že se zmýlil v tom i onom případě, že jich nenalezl. Ale pokus byl v obojím případě tak opravdový a tak děsivý přímo svým ohromným mravním odhodláním, že stojí osamocený v dějinách. Tenkrát stáli jsme proti celé civilizaci západokřesťanské (a jiné ovšem nebylo v střední Evropě) jako nyní, na počátku 20. století, v prvních letech sovětských republik, stálo Rusko samo proti celé civilizaci evropské. Tenkrát tedy – a zdá se mi, že je to víc než snadný úsudek z obdoby – předjali jsme víc než vývoj západoevropský: předjali jsme o staletí vývoj východoevropský.“³⁸

Zapouzdření pojmu táborský komunismus v českém meziválečném politickém diskurzu, jež vycházelo především z četby Palackého a Kautského, bylo natolik hluboké, že s ním po roce 1945 běžně pracoval nejen Klement Gottwald a Zdeněk Nejedlý,³⁹ ale například i jejich ideový soupeř Prokop Drtina, jenž

36 Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918*, Praha 1925, s. 555.

37 T. G. MASARYK, *Otázka sociální: základy marxismu filosofické a sociologické*, Praha 1936, s. 186 (ve vymezení se vůči Kautskému).

38 František Xaver ŠALDA, *Na okraj Světové revoluce*, in: *Týž, Kritické projevy*, díl 13: 1925–1928, Praha 1963, s. 95–96.

39 Nejnověji se problematiku traktování husitských tradic na konci čtyřicátých a v padesátých letech 20. století pokusil zpracovat Jan RANDÁK, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015. Randáková kniha je založena na analytickém zpracování vsutku olbřímího pramenného materiálu. Na jeho základě ale autor pouze verifikoval naše dřívější znalosti o jednostranném a manipulujícím propagandistickém konstruování obrazu husitství. Deficit práce spočívá v tom, že Randák neanalyzoval rozdíly mezi propagandou a odborným husitologickým bádáním, jež nemělo pouze marxistickou podobu.

napsal, že „husitský komunismus zakládal se na víře, že všichni lidé jsou si sestrami a bratry“.⁴⁰ Pro jedny byl tedy tábořský komunismus předobrazem zářné sociální budoucnosti, pro jiné etickým ideálem společenství všech. Ono zapouzdření mělo zcela nepochybně ohromný vliv na české historické povědomí, jež ve své vulgarizované podobě v heslu komunisté jako dědici husitských tradic přetrvávalo až do roku 1989. Nás zde ale nezajímá české historické povědomí, nýbrž skutečnost, v jakém vztahu bylo toto historické povědomí s historiografickými interpretacemi, resp. s pojmoslovným aparátem, s nímž historici ve 20. století pracovali. Z tohoto úhlu pohledu měl největší význam výklad tábořského komunismu Josefa Pekaře v jeho čtyřsvazkovém pozdním díle *Žižka a jeho doba*.

Pekař totiž vůči Palackého pojetí „tábořského komunismu“ jako návratu ke staroslovanské demokracii zaujal extrémně kritické stanovisko. Pojímání Tábora jako zápasu za svobodu sociální a duchovní, jak s ním v literární textech vystoupili Pierre Leroux, George Sandová či Alfred Meissner, považoval za zcela ahistorické přenášení zásad Francouzské revoluce do 15. století. Z tohoto důvodu odmítl nejen Palackého interpretaci, ale i Bezoldův výklad tábořského komunismu. U něho však alespoň ocenil důsledné odlišení „theorie Tábora“ od „tábořské praxe“.⁴¹ Palacký i Bezold však podle Pekaře udělali chybu v tom, že nerozpoznali odlišnosti mezi prvotním Táborem mocensky organizovaným, resp. Táborem „chiliastického blouznění“, a Táborem „pochiliastickým“.

Pozoruhodné je, že ačkoli se Pekař mnohokrát vyslovoval proti nepatřičným modernizacím, sám ve vztahu k Tábora pojem komunismus užíval. V jeho pojetí byl ale tábořský komunismus pouhým ozvukem starokřesťanského komunismu. Obec, která se zformovala nejdříve v Sezimově Ústí a posléze na Táboře, byla v jeho očích nejen tábořem vojenským, nýbrž i „bratrstvem náboženským v duchu domnělých příkladů z církve prvotní; s tím souvisí, že zavrhovala majetek soukromý, chtějíc pospolu bydleti v komunismu společné chudoby“.⁴² Samotný postulát komunismu podle Pekaře patřil výhradně k prvotnímu Tábora, nikoli až k jeho chiliastické fázi. Jako argument pro toto tvrzení použil absenci článků o společném vlastnictví v Příbramově *Životě kněží tábořských*. Do chiliastických článků se prý postulát

40 Drtinův text cituje Marián KONEČNÝ, *Husitská symbolika v politickém životě Československa v letech 1945–1948*, Husitský tábor 8, 1985, s. 257.

41 Srov. Pekařovu předmluvu k českému překladu Bezoldovy knihy *K dějinám husitství. Kulturně historická studie*, s. III–XI.

42 J. PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, Praha 1930, díl 3, s. 36. K Pekařovu pojetí husitství si zaslouží největší pozornost František ŠMAHEL, *Josef Pekař, husitství a smysl českých dějin*, in: J. Pekař, *Žižka a jeho doba*, Praha 1992, s. V–XXXI.

ohledně společného vlastnictví dostal neporozuměním. Táborský komunismus byl ve skutečnosti „asketickým komunismem z lásky křesťanské, opírající se o biblickou zprávu o prvotní církvi“. Táborský komunismus Pekař charakterizoval jako jev, jenž byl „dalek jakékoli myšlenky na změnu ústavy sociálně politické i myšlenky majetkové rovnosti“. V jeho vidění se jednalo o „pouhý komunismus spotřební“, který nežádal „rovnosti majetku nebo výdělku“, přičemž Táboři prý kladli důraz na to, „aby zisk docílený byl obětován z lásky k společným potřebám a podle potřeby rozdělen“. Nejzřetelnějším výrazem spotřebního komunismu byly společné pokladny – kádě.

V jednom ohledu však přece jen Pekař prvotnímu Táboru existenci tendenci směřujících k majetkové rovnosti přiznal: projevovaly se prý tím, že v první fázi mohlo být upíráno jednotlivcům vlastnického právo k zabraným gruntům a společně budovaným domům. Táborský spotřební komunismus však podle Pekaře trval jen krátce. Celkově ho ale Pekař kupodivu nehodnotil nijak negativně. Naopak, byl pro něho výrazem opravdovosti, s níž se obec bratří a sester pokusila uvést v život „příklad prvotních křesťanů a slovo evangelia“.⁴³

Pekařovo pojetí, jež táborský komunismus redukovalo na komunismus spotřební, vyvolalo několik polemik, za nimiž ve skutečnosti stálo autoro pojetí husitské revoluce jako revoluce ryze středověké a primárně náboženské a nikoli jako revoluce sociální. Pojem táborský komunismus zde hrál spíše okrajovou úlohu. Našli se však i tací, kteří se s Pekařovým výkladem táborského komunismu zcela ztotožnili. Mezi ně patřil především Kamil Krofta, jenž byl jinak vůči Pekařovu pojetí husitské revoluce dosti kritický. Na rozdíl od Pekaře však dokonce používal i takové pojmy jako „pokusy o komunistické zřízení společenské“.⁴⁴ Ve vztahu k Pekařovi přitom Krofta navenek podtrhl shodu všech, kdo se od dob Gollových zabývali husitstvím, že v hnutí husitském není možné spatřovat především hnutí sociální, neboť bylo primárně hnutím církevním, náboženským a mravním. Jedním dechem ale dodal, že to nijak nevylučuje, že by prvky sociální na husitství nepůsobily.⁴⁵

Především vůči tomuto postulátu, tedy že husitství nebylo výhradně sociálním hnutím, se postavil s marxismem se kriticky potýkající Jan Slavík.⁴⁶ Podle něho

43 J. PEKAŘ, *Žižka a jeho doba*, Praha 1927, díl 1, s. 181–183 a pozn. 272–274.

44 Kamil KROFTA, *Žižka a husitská revoluce*, Praha 1937, s. 96.

45 Tamtéž, s. 97.

46 Ke Slavíkovi vztahu k marxismu Jakub RÁKOSNÍK, *Jan Slavík marxistou?*, in: Lukáš Babka – Petr Roubal (eds.), *Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885–1978)*, Praha 2009, s. 141–155. Slavíkovo místo v husitologickém bádání první poloviny 20. století postihl

byla husitská revoluce především sociálním hnutím, jehož součástí bylo hledání a naplňování demokratických ideálů. „V podstatě jde o sociální revoluci zdůvodňovanou nábožensky.“⁴⁷ Sám Hus je pro Slavíka „hlasatel sociálního převratu“ a „sociální revolucionář“.⁴⁸ Za hnací sílu revoluce považuje hospodářský vývoj, přičemž největší vliv v něm mají města, jež nastolují politické požadavky.⁴⁹ Měšťanstvo přitom pojímá jako třídu, jež nachází spojence v jiných třídách: na jedné straně v chudé šlechtě, na straně druhé v třídě městského proletariátu a obyvatelstvu selského venkova.⁵⁰ Slavík na rozdíl od Pekaře opakovaně mluví o krizi středověké společnosti. Tuto krizi však nespojuje se zhoršováním sociálních poměrů jednotlivých tříd, nýbrž s napětím mezi jednotlivými třídami. Právě onen důraz na třídní charakter husitství jako sociální revoluce Slavíka odlišuje od pozdějších marxistických historiků, kteří husitství třídní charakter revoluce nepřiznávají. Důraz na třídní charakter Slavíka opravňoval k tomu, že husitskou revoluci srovnával s revolucemi 19. století a dokonce i s bolševickou revolucí roku 1917. Ve svých soudech šel dokonce tak daleko, že recepci reformních a revolučních náboženských myšlenek v českém prostředí předhusitské doby chápal jako paralelu k pronikání marxismu do ruské společnosti před revolucí roku 1917.

Pro Slavíkův koncept husitské revoluce je ale příznačné, že nevěnuje prakticky žádnou pozornost tábořskému radikalismu. Vysvětlení jeho postoje patrně spočívá ve skutečnosti, že Slavík považuje husitskou revoluci za revoluci měšťanskou, v níž náboženská argumentace tvoří pouhý háv, jenž odpovídá duchu doby. Chiliastické agitace podle jeho soudu přicházejí až v době ohrožení země a mají pouze iniciační a obranný charakter.⁵¹ Přestože Slavík opakovaně označoval husitskou revoluci za revoluci sociální, samotným sociálním aspektům života v husitské době se překvapivě nevěnoval. Z tohoto důvodu u něho nenajdeme žádné úvahy na téma chiliastického radikalismu na Táboře, jenž by směřoval ke změně společenského uspořádání. Slovo komunismus tedy v *Husitské revoluci* vůbec nepadne. Slavíka nezajímají ani vlastnické vztahy, vyjma sekularizace církevních statků, stejně jako

P. ČORNEJ, *Jan Slavík v kontextu české husitologie první poloviny 20. století*, in: L. Babka – P. Roubal (eds.), *Život plný střetů*, s. 59–84. To, že Slavík nevěnoval žádnou pozornost tábořskému radikalismu a že neužíval pojem komunismus ve vztahu k ranému Táboru, však Čornej nepostřehl, stejně jako nerefletoval Rakosníkovu popření Slavíkova marxismu.

47 Jan SLAVÍK, *Husitská revoluce. Studie historicko-sociologická*, Praha 1934, s. 39

48 Tamtéž, s. 41.

49 Tamtéž, s. 42–43.

50 Tamtéž, s. 43

51 Tamtéž, s. 78.

možné zásady do výrobních a zbožně peněžních vztahů. To na jedné straně Slavíka činí historikem, jenž nemůže být považován za vskutku marxistického, na straně druhé to rovněž vysvětluje, proč se problematice a pojmoslovnému vymezení tábořského komunismu vůbec nevěnoval.

V tomto ohledu se Slavík zásadně liší od pojmoslovného jazyka soudobého komunistického hnutí, v jehož mluvě se sousloví tábořský komunismus stalo obecně užívaným obratem, jenž měl vyjadřovat nejen přímou návaznost mezi moderními a středověkými sociálními revolucionáři, ale i samotný charakter husitské revoluce jako revoluce sociální, jejímž cílem bylo vykořenit feudální řád a nahradit ho sociálně spravedlivým řádem novým. V historiografii, jež se proklamovala jako marxisticky vědecká, však toto všeobecné ztotožnění tábořství s komunismem narazilo na ideologickou hráz.

Jisté náznaky jsou v tomto ohledu patrné již v meziválečném období. Komunistický novinář Kurt Konrád, jenž během svého (nedokončeného) studia medicíny na konci 20. let navštěvoval i historické přednášky na filozofické fakultě české univerzity, si ve 30. letech začal sbírat materiál k práci o husitské revoluci. Jeho poznámky však zůstaly pouhým torzem, z něhož je dosti obtížné interpretovat představy o tábořství. Popravdě řečeno, o tábořském komunismu jako takovém Konrád ve svých poznámkách k husitské revoluci nikde nemluví. Chelčickému přisuzuje sny o beztřídní společnosti po vzoru života apoštolů a prvotních křesťanů,⁵² plebejský chiliasmus považuje za ztělesnění rozkladu feudalismu, resp. veškeré třídní společnosti, a označuje ho za směřování ke křesťanské rovnosti. Tábořské společenství statků, jak doslova říká, vnímá výlučně jako organizaci dobročinnosti.⁵³ Pojem komunistický však nakonec ve vztahu k Táboru přece jen použije, i když s omezujícími vysvětleními. Chiliasmus obecně totiž považuje za pouhé „předjímání komunismu“ v podobě měšťanské republiky.⁵⁴

K hledání komunismu v husitských snech, jak bylo v jeho době mezi novináři a publicisty obvyklé, se naopak stavěl kriticky: „Není prostě možné v každém husitském snu o ráji věřit komunistické učení o beztřídní společnosti. Je třeba velmi přesně rozeznat, co znamená jistá představa, jistý požadavek vzhledem ke konkrétním společenským poměrům té doby – jen tak lze určit míru ‚revolučního

52 Kurt KONRÁD, *Dějiny husitské revoluce*, Praha 1964, s. 33. Ke Konrádovu pojetí husitství naposledy P. ČORNEJ, *Kořeny husitologického díla Kurta Konrada*, in: Kurt Konrad. Spolutvůrce pokrokové kulturní politiky a literární kritika na Moravě v letech 1918–1938, Brno 1989, s. 62–75.

53 K. KONRÁD, *Dějiny husitské revoluce*, s. 35.

54 Tamtéž, s. 36.

obsahu' jednotlivých husitských učení.⁵⁵ Oporou k pochybování mu byly *Německá selská válka* Friedricha Engelse a *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* Ernsta Troeltsche. Velmi kritický byl i k modernizaci dalších pojmů: „Měřeno moderními představami o demokracii, rozhodně Tábor demokratický nebyl.“⁵⁶ Pokud tedy Konrád ve vztahu k táboru jednoznačně mluví o komunismu, má tím po vzoru Engelsové na mysli „vojenský komunismus“ Tábora.⁵⁷ Součástí vojenského komunismu byly ony pověstné tábořské „kádě“, označované jako „válečný fond“, jež měl sloužit k financování „profesionální armády“. Podstatou vojenského komunismu bylo na Táboře podle Konráda „odevzdání všeho zisku“, což vedlo k tomu, že boží bojovníci byli odtrženi od svých soukromých zájmů a připoutáni k revoluci.⁵⁸ Konrád tedy o husitském komunismu uvažoval výhradně v engelsevském duchu, samozřejmě s tou výhradou, že Engels ve vztahu k Táboru nikdy nemluví o komunismu, nýbrž výlučně o „chiliastickém duchu společného vlastnictví“,⁵⁹ jež nebylo ničím jiným než vojenským a mobilizačním opatřením.

Konrádovy poznámky o „husitské revoluci“ ale měly po roce 1948 překvapivě pohnutý osud, jež výrazně ovlivnil marxistické uvažování o husitství. Několika málo zasvěceným se totiž dostaly v roce 1950 do rukou vysázené stránkové obtahy Konrádovy *Husitské revoluce*, jejíž vydání připravovalo nakladatelství Naše vojsko. Tento text, pod nímž byl podepsán jako nakladatelský redaktor a zároveň jako editor historik Rudolf Beck, se tvářil, že obsahuje víceméně autentickou knihu, jejímž autorem byl Kurt Konrád. S tímto textem pak pracovali mnozí marxističtí husitologové a z Konrádových „autentických“ soudů vyvozovali své závěry. Ohledně „táborského komunismu“ však Rudolf Beck zůstal věrný Konrádovu pojetí vycházejícímu z Engelse a označoval ho za komunismus válečný. Funkcí kádí, jež byly prý postaveny v pěti městech,⁶⁰ nebylo „uskutečnit komunismu (tehdy myslitelný jen ve fantasii, ve snu), ani vybírat jen příspěvky: měly funkci vyvlastňovací, odtrhly rolníka od půdy a řemeslníka od řemesla – aby se mohl státí členem stálého vojska. Odvedlo se vše: soukromé vlastnictví bylo hříchem.“ Oproti původnímu textu přidal Beck adjektivum vyvlastňovací, čímž zdůraznil charakter tábořského vojenského komunismu jako systému, jež zcela zavrhl soukromý majetek, přičemž tento akt, možno však říci v Konrádově duchu, hodnotí jako

55 Tamtéž, s. 184.

56 Tamtéž, s. 193.

57 Stejně K. KONRÁD, *Svoboda a zbraně*, Praha 1949, s. 93.

58 K. KONRÁD, *Dějiny husitské revoluce*, s. 256.

59 Srov. Bedřich ENGELS, *Německá selská válka*, Praha 1950, s. 38–39.

60 K. KONRÁD, *Husitská revoluce*, Praha 1950, s. 182.

vědomý čin ideových tvůrců Tábora, jenž měl zabránit tomu, aby se táborští vojáci mohli vrátit k původnímu způsobu svého života před příchodem na Tábor. Tím ale Konrád/Beck nadali počátkům Tábora výslovně revoluční charakter.

O husitství jako „skutečné revoluci“ z marxistických historiků naposledy mluvil v letech 1948/1949 František Graus, jenž tvrdil, že v revoluci byl ochoten nejdále zajít tzv. radikalismus. Ani ten však podle Grause nedospěl k myšlenkám o společnosti bez rozdílů a jedině, co hlásal, byl „spotřební komunismus“. Spotřební komunismus přitom charakterizoval jako „úplnou majetkovou rovnost při rozdělování zboží“, jež ale nezná „společnou výrobu“, neboť „výrobní technika samu ji až na velmi nepatrné výjimky vylučovala“.⁶¹

Teprve v roce 1964, kdy byly publikovány Konrádovy *Dějiny husitské revoluce*, se ukázalo, že původní text byl do jisté míry falzifikátem (i když ne tak velkým, jak se obvykle soudí) a že Konrád žádný soustavný výklad husitské revoluce nepodal. Tyto skutečnosti ale vyšly najevo až ve chvíli, kdy již byly formulovány kanonické zásady o husitském revolučním hnutí, resp. následně podniknuty pokusy o jejich revizi ze striktně marxistických pozic.

Závazné zásady týkající se výkladu husitského, resp. tábořského radikalismu položil ve svých knihách ředitel v roce 1953 zřízeného Ústavu československých dějin ČSAV Josef Macek. Pojem tábořský komunismus však v Mackových odborných textech, v *Husitském revolučním hnutí* a ve dvousvazkovém *Táboru v husitském revolučním hnutí*, nenajdeme. V této souvislosti je důležité, že se Josef Macek zcela odchýlil od výkladu Tábora, jak ho ve svých propagandistických textech podával Zdeněk Nejedlý. Nejenže pro Nejedlého byl Hus „novověký revolucionář“ a husitství revolucí,⁶² jejímiž hlavními programovými hesly byly rovnost majetku a rovnost lidí, tedy nový „řád sociální“, ale na samotném Táboře podle něho vznikl „zcela nový svět“ a nový stát se svým vlastním zřízením.⁶³ Tábořská republika byla zcela nový státní organismus, nový demokraticky, sociálně i hospodářsky: „odstraněny v něm rozdíly stavů a tříd (...) odstraněno v něm soukromé vlastnictví a zaveden v něm majetkový komunismus, sice utopistický, ale přece jen komunismus“.⁶⁴ Husitská revoluce byla revolucí proti tehdejšímu feudalismu, boj vykořisťovaných proti vykořisťovatelům, neboť převrátila celý společenský řád a změnila národ od kořene. Byla to „první moderní revoluce proti

61 František GRAUS, *Městská chudina v době předhusitské*, Praha 1949, s. 148 a pozn. 4.

62 Zdeněk NEJEDLÝ, *Hus a naše doba*, Praha, s. 1952, s. 21. K vývoji Nejedlého konceptu husitství Jiří KŘEŠŤAN, *Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha-Litomyšl 2012, passim.*

63 Z. NEJEDLÝ, *Hus a naše doba*, s. 38

64 Z. NEJEDLÝ, *Komunisté dědici velkých tradic českého národa*, Praha 1951, s. 48.

středověkému řádu za nový novodobý řád“.⁶⁵ Na Táboře byla „rozřešena majetková otázka a zaveden komunismus, společenství majetku. Jeho forma byla sice a také mohla tehdy být jen primitivní: na náměstí postaveny kádě, a každý, kdo vešel v obec a stal se jejím členem, hodil tam pro obecné dobro všechno to, co přinesl s sebou vlastního, svůj majetek. I bráno potom z toho a placeno, čeho bylo třeba, za všechny společně. Nebylo tu tudíž opravdu ničeho, co by bylo ‚tvoje‘ neb ‚moje‘, nýbrž všechno bylo ‚naše‘. [...] Ani obohacovat se nikdo nemohl a tím povyšovat nad jiné, vše bylo všech a pro všechny.“⁶⁶ Společný byl ale podle Nejedlého i duševní majetek, tedy vzdělání, protože na táboře nebyla zvláštní „inteligence“. Stát byl „absolutně spravedlivý, vládnoucí, ale neovládající“. Hus a Táboři zkrátka staví „svůj komunistický stát daleko reálněji na daných společenských silách“ než socialističtí utopisté a jejich obce v 19. století. Dali své obci řád, a tím k němu přivedli lid. „Zcela tak, jak to chce a také dělá moderní socialismus. A tak i tím je Tábor veliký fakt v dějinách: je to první krok nejen k hlásání, ale již i k budování socialismu.“⁶⁷

Přestože se Josef Macek vehementně zaštiťoval autoritou Zdeňka Nejedlého,⁶⁸ nemají v jeho pojetí husitství pojmy komunismus a socialismus sebemenší místo. Macek se totiž důsledně držel metodologických východisek historického materialismu a třídního pojetí dějin. Oporou mu v tomto ohledu byl Friedrich Engels a jeho *Německá selská válka*. Macek zde nebyl nijak originální, neboť stejným způsobem a engelsovsky redukovali výklad počátku Tábora i Kurt Konrád či Závěš Kalandra. To, že kráčel ve stopách Konráda, sice Macek přiznával (i když v omezené míře a v *Táboře v husitském revolučním hnutí* se na něho odvolává jen zcela výjimečně), Kalandrův přístup však opomněl zcela záměrně. Přihlásit se – v očích pravověrných komunistů – k trockistovi, jenž byl za své „zločiny“ odsouzen a popraven, bylo samozřejmě nemožné. A přitom to byl právě Kalandra, kdo vehementně kritizoval Kautského za „přehánění komunismu v teorii“, tedy za to, že shledával

65 Tamtéž, s. 47–48.

66 Z. NEJEDLÝ, *Hus a naše doba*, s. 39. V Nejedlého duchu, výhradně s citacemi jeho textů, bez vlastního přínosu, traktoval tábořský komunismus Václav VANĚČEK, *Stát a právo v husitském revolučním hnutí*, Právník 91, 1952, s. 367. Na Vaněčka a Nejedlého, kteří zdůrazňovali tábořský republikanismus, se odvolává i Jiří KEJŘ, *Boj o státní formu v husitském revolučním hnutí*, Právně-historické studie 2, 1956, s. 144, jenž povšechně mluví o „období spotřebního komunismu“, který je spojen s „jednoduchým životem na Táboře“ a začíná se komplikovat a členit s přibývajícím množstvím lidu. Paradoxně tak tábořský komunismus a tábořský republikanismus autorův nereflektovaně mnohdy splývá.

67 Tamtéž, s. 41.

68 Například J. MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, díl 1, Praha 1952, s. 35.

„komunismus i proletariát ve všech středověkých sektách, aby tím dělníky odvrátil od proletářské revoluce, aby vymizela myšlenka zajistit si vítězství použitím ‚hrůzovlády‘“. Kalandra radikálně odmítl Kautského pojetí husitství a táborství jako komunismu a s odvoláním na Engelse omezil Tábor na chiliastické společenství vlastnictví jako výhradně vojenské opatření. Ačkoli Kalandra slovo komunismus ve vztahu k Táboru přece jen užil, učinil tak v uvozovkách a s jasným vymezením: „Komunismus Táboru byl vojenským opatřením při revoluční mobilisaci mas a ničím jiným, ničím víc.“⁶⁹

Ve své programatické knize nazvané *Husitské revoluční hnutí*, v níž Macek husitství upírá charakter revoluce, o Táboru důsledně mluví o „středisku beztřídní společnosti“, popřípadě jako o „chiliastickém společenství statků“,⁷⁰ přičemž dodává, že toto společenství bylo opatřením vojenským. Společenství se však mělo týkat výhradně „spotřebních statků“, nikoli veškerého majetku. V tom se shoduje s Engelsem, kterého ale vzápětí doplňuje v tom smyslu, že ve vztahu k Táboru není možné mluvit ani o komunistických názacích.⁷¹ Tomu totiž podle Macka brání několik skutečností. Předně, Táboři měli jen zcela nejasné představy o třídní společnosti, a tedy i o budování beztřídní společnosti.⁷² Doslova k tomu říká: „Bylo by nesmyslné, kdybychom se domnívali, že táboři uvědoměle hledali třídní nepřátele a ničili je. Něco takového vůbec nepřipadá v úvahu, protože táboři samozřejmě nemohli vidět třídní nepřátele v jejich hospodářsko-společenské podstatě, cítili jen mezi nimi odpůrce na život a na smrt. Propadali bychom nesprávné modernisaci, kdybychom soudili, že chiliasmus vyrůstal z uvědomělého, jasného rozboru třídní podstaty feudálního vykořisťování.“⁷³ Jinde ve stejném duchu dodává: „Chiliastičtí kazatelé neměli ani potuchy o tom, že budují beztřídní společnost, jíž předjímají o staletí společenský vývoj.“⁷⁴ Názory Táborů vyrůstaly z mlhavých představ křesťanské rovnosti. Aniž by to tedy tušili, Kristovo království, o němž snili, bylo pouhým „předobrazem beztřídní společnosti“.⁷⁵ V duchu mnoha

69 Závěš KALANDRA, *Znamení Lipan*, Praha 1934, s. 51, 53.

70 Josef MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, Praha 1952, s. 77–78, 91, 124. K Mackovu husitologickému bádání problematcky Bohuslav JIROUŠEK, *Josef Macek. Mezi historií a politikou*, Praha 2004. Nověji a výstižněji P. ČORNEJ, *Rozporuplný život a působení Josefa Macka (Na okraj knihy Bohumila Jirouška)*, ČCH 103, 2005, s. 382–391; TÝŽ, *Historie, historiografie a dějepis*, Praha 2016, s. 335–380.

71 J. MACEK, *Husitské revoluční hnutí*, s. 39–40, 125

72 J. MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, díl 2, Praha 1955, s. 59.

73 Tamtéž, s. 59.

74 Tamtéž, s. 70.

75 Tamtéž, s. 70

starších historiků husitství Macek v Táboře spatřuje republikánské tendence, odvolává se však opět výhradně na Engelse, jenž prý svá tvrzení o republikánských tendencích v Táboře mínil jako aluzi na chiliastické království Kristovo.⁷⁶

Samotný tábořský chiliasmus⁷⁷ Macek sice neoznačuje jako komunismus, ale přisuzuje mu prvky, jež omezují Engelsovo pojetí Tábora jako „válečného komunismu“. Společenství majetku bylo podle Macka redukováno výhradně na „společenství peněz“. ⁷⁸ Naopak domy byly na Táboře již od počátku chápány jako soukromý majetek Táborů. Zároveň však prý vlastnili i „určité množství peněz (...) soukromě ve svých měšcích a tobočkách“. V rozporu s těmito tvrzeními, tedy s vlastnictvím domů a hotovosti, však Macek soudil, že kádě byly výrazem zavedení „všeobecné rovnosti“ a že v Táboře, stejně jako v Písku a ve Vodňanech „došlo k uskutečnění společenství statků“. ⁷⁹ Ono společenství majetku mělo být v intencích tábořských kazatelů zavedeno po celém světě, stejně jako mělo dojít k likvidaci feudálů. Kristovo království mělo být „vidinou společnosti bez vykořisťování“, přičemž vláda v něm měla být svěřena „lidu země“. „Soukromé vlastnictví bylo zrušeno a celá obec se podílela na užitku společných peněžních zdrojů.“ ⁸⁰ Při analýze chiliastických názorů Macek stejně jako jeho předchůdci opakoval, že Táboři usilovali o rozrušení stávajícího systému rodiny, resp. manželství, o povznesení žen, zničení vykořisťování, odstranění starého feudálního právního systému/řádu a zrušení královské vlády apod., ⁸¹ přičemž těmto snahám přisuzoval adjektivum „demokratické“. ⁸² Jak vidíme, v Mackových soudech jsou patrné jisté rozpory, jež pramení ze směšování chiliastického ideálu a tábořské žité praxe.

Pokud si položíme otázku, proč Josef Macek neužíval pojem tábořský komunismus, popřípadě spotřební komunismus, pak důvody vycházely z ryze ideologické roviny. Jeho hlavní zdroj, historický materialismus ztělesněný tezemi Friedricha Engelse v *Německé selské válce*, označení komunismus pro Tábor odmítal. Macek sice revidoval Engelsovo úzké vymezení Tábora jako vojenského společenství statků, s tím, že Engels nemohl znát a také neznal dobové prameny, a společenství

76 Tamtéž, s. 71. Srov. B. ENGELS, *Německá selská válka*, s. 38.

77 Vývoj názorů historiků na chiliasmus naposledy analyzovala Pavlína CERMANOVÁ, *V zajetí pojmu: definice husitského chiliasmu*, in: Pavlína Rychterová – Pavel Soukup (eds.), *Heresis seminaria. Pojmy a koncepty v bádání o husitství*, Praha 2013, s. 139–170, bohužel bez zřetele k pojmu tábořský či spotřební komunismus.

78 J. MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, díl 2, s. 78.

79 Tamtéž, s. 77.

80 Tamtéž, s. 81.

81 Tamtéž, s. 82–88.

82 Tamtéž, například s. 91, 93.

statků rozšířil na společenství spotřebních statků, resp. na společenství veškerého majetku v prvních měsících existence Tábora. Pro označení tábořského společenství směřujícího k všeobecné rovnosti, ke zrušení feudálního řádu/systému a nastolení republiky ale úzkostlivě užíval výhradně opisů. Jistou roli v tom mohl hrát i Mackův rétoricky negativní vztah k přenášení moderních pojmů do minulosti (v praxi tak ale i Macek stejně jako jiní marxisté mnohdy činil).

Mackovo odmítnutí pojmu tábořský komunismus mělo zásadní vliv na terminologii české marxistické literatury. S výjimkou Milana Machovce, jenž v nejedlovském duchu mluvil o „utopickém komunismu“⁸³ selsko-plebejského hnutí a jenž tvrdil, že na Táboře se již uskutečnil komunismus, neboť zde neexistoval soukromý, nýbrž výhradně společný majetek spravovaný úředníky,⁸⁴ a F. M. Bartoše, jenž v padesátých letech 20. století po ostré kritice především z pera Františka Grause⁸⁵ sverpě bojoval o místo na okraji oficiální historiografie (jako „velkého učitele tábořského komunismu“ Bartoš označuje v roce 1951 Viklefa, přičemž tábořský komunismus podle něho charakterizují nejen kádě, ale i „útočná kritika soukromého vlastnictví“),⁸⁶ nikdo termín tábořský komunismus ve druhé polovině padesátých let letech záměrně neužíval. Příznačné to je pro dvě oficiální vysokoškolské učebnice Františka Kavky, jinak autora vrcholně ideologické a prorežimní práce věnované husitským tradicím. Kavka Tábora sice přiznával zrušení feudálních výsad a majetkovou rovnost, resp. existenci společenství majetku, jež vedlo k „beztrždní společnosti, poprvé ve světových dějinách realizované revolučním bojem“. V roce 1956 v *Přehledu dějin Československa v epoše feudalismu II.* psal o zavedení „společenství spotřebních statků (nikoli výrobních prostředků, kterážto myšlenka v době převládající feudální malovýroby vůbec

83 Milan MACHOVEC, *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha 1953, s. 200.

84 Milan MACHOVEC – Markéta MACHOVCOVÁ, *Utopie blouznivců a sektářů*, Praha 1960, s. 178–179.

85 Srov. Grausovu recenzi na Bartošovy *Čechy v době Husově*, která vyšla ve Sborníku pro hospodářské a sociální dějiny 2, 1947, s. 213–216, na níž Bartoš reagoval dosti bojovně: František Michálek BARTOŠ, *Na obranu*, Jihočeský sborník historický 21, 1952, s. 133–136.

86 F. M. BARTOŠ, *Chelčický a velký učitel tábořského komunismu*, Jihočeský sborník historický 19, 1950, s. 33–37. Bartoš v tomto ohledu komunismus v jeho starokřesťanské podobě zmínil v knize *Husitství a cizina*, Praha 1931, s. 144, kde píše, že Mikuláš z Drážďan byl oslněn utopií návratu ke starokřesťanskému komunismu. Ve dvousvazkové Bartošově *Husitské revoluci* z 60. let 20. století však již žádné úvahy stejně jako pojednání o tábořském komunismu nenajdeme.

nemohla vzniknout),⁸⁷ popřípadě o „chiliastickém společenství majetku“.⁸⁸ „Sama idea společenství majetku bez společenství výrobních prostředků byla produktem období feudální malovýroby a ekonomicky byla odsouzena k nezdaru. Pro společenství výrobních prostředků nebylo vůbec předpokladů, při čemž jedině toto společenství může být základem beztržní společnosti, jak ukázali později klasikové marxismu-leninismu.“⁸⁹ Mackovo pojetí tak proniklo i do vysokoškolských učebnic a zdálo se, že v domácím historickém bádání zakoření nadobro.

Pro historiky, kteří se hlásili k historickému materialismu, se pojem tábořský komunismus stal tabu. To samé platilo i pro pojem revoluce, který byl vytěsňen pojmem husitské revoluční hnutí, jenž měl charakterizovat husitství jako sociální revoltu předkapitalistického období. Do marxistického diskurzu vrátil tábořský komunismus až marxistický revizionismus,⁹⁰ jenž začal v českém prostředí rezonovat na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století. Rozhodné slovo zde měla kniha Roberta Kalivody *Husitská ideologie*, kterou její autor v roce 1961 příznačně dedikoval Kurtu Konrádovi.⁹¹ Kalivodova práce vyvolala bouřlivou debatu především ve Filosofickém ústavu ČSAV, kde autor působil. Ústavní debata byla věnována především marxistické terminologii.⁹² Kupodivu nikdo si ale nepovšiml, že Kalivoda oživil termín tábořský komunismus, a to ve zcela nové podobě. „Myšlenku komunismu nacházíme již v samotných počátcích tábořské revoluční ideologie.“⁹³ „Zásada komunismu nebyla jen hlášána; víme bezpečně, že byla i v praxi uplatňována zřízením kádí na Táboře, v Písku a pravděpodobně

87 František KAVKA, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu II. (od poloviny 14. stol. do r. 1526)*, Praha 1956, s. 114. Obdobně jsou pojaty Kavkovy texty v jeho učebnici *Příručka k dějinám Československa do roku 1648*, Praha 1963.

88 F. KAVKA, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu II.*, s. 124.

89 Tamtéž, s. 127.

90 Přehledně Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2008, především s. 293–348.

91 V dedikaci svazku, který Kalivoda věnoval Mackovi, napsal: „Soudruhu Josefu Mackovi tento pokus o navázání na jeho práci srdečně věnuje Robert Kalivoda.“ Kniha je součástí knihovny Centra mediévistických studií.

92 Nedávno byla znovu vydána jako [KOLEKTIV AUTORŮ], *Diskuse o metodologických otázkách zpracování středověké myšlenkové látky*, in: 60 let Filosofického časopisu. Mimořádné číslo Filosofického časopisu, Praha 2013, s. 127–174.

93 R. KALIVODA, *Husitská ideologie*, Praha 1961, s. 348. Ke Kalivodovu pojetí husitství František ŠMAHEL, *Husitský věk v pojetí Roberta Kalivody*, in: Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody, Olomouc 2000, s. 23–35. Nověji Martin NODL, *Die Hussitische Revolution. Zur Genese eines Forschungsparadigmas in der tschechischen Historiographie der 1950er und 1960er Jahre*, Bohemia 47, 2006–2007, s. 151–171; Martin DEKARLI, *Jan Hus v éře marxismu-leninismu na hranicích mezi ideologií a vědou. Cesty Milana Machovce a Roberta Kalivody od husitologie*

i ve Vodňanech. Komunismus, jak byl na Táboře chápán a prakticky uplatňován, spočíval ovšem ve společenství spotřebních statků; zbožní malovýroba nemohla totiž vyvolat jinou představu komunismu než právě spotřebního komunismu; prakticky šlo asi hlavně o ‚socializaci peněz‘.⁹⁴ V celé své práci Kalivoda kladl důraz na způsoby prosté zbožní výroby a peněžního hospodářství pro rozvoj a proměny feudalismu. Z tohoto hlediska v tábořském komunismu bylo společenství statků chápáno jako společenství peněz. Na rozdíl od raně křesťanských či patriarchálních poměrů však tábořský komunismus Kalivoda považuje za „produkt moderní rozvinuté zbožní výroby. Při tom spotřební komunismus je tím myšlenkovým rysem revoluční tábořské ideologie, v kterém je princip rovnosti modifikován do podoby, odpovídající tužbám a potřebám nemajetné chudiny.“⁹⁵ Pro tábořskou ideologii tudíž nejsou nejpodstatnější hesla rovnosti či suverenity lidu, nýbrž „společenství majetku“, jež „umožňuje likvidovat převahu výrobce a vlastního zboží nad námezdníkem, který výsledkem své práce nemůže disponovat, převahu vlastníka peněz, který finančně ovládá a vysává nemajetnou chudinu, vydanou všanc ‚negativním důsledkům‘ zbožního a peněžního hospodářství.“ Jinak řečeno, zásadou spotřebního komunismu, jehož charakteristickým prvkem je „socializace peněz“, proniká do revolučního chiliasmu vlastní hledisko chudiny, „která je předchůdcem novodobého proletariátu“. I pro Kalivodu však tábořský komunismus zůstal výhradně komunismem spotřebním, neboť malovýroba si na Táboře uchovala ryze individuální povahu obdobně jako vlastnictví výrobních prostředků.

Stejně jako text je pro pochopení Kalivodova pojetí významný i jeho poznámkový aparát, jenž se mění v samostatné eseje, v nichž autor detailně probírá terminologické otázky a soustavně je vztahuje k dosavadnímu bádání. Více než v textu klade v těchto miniesejích důraz na praktické zavádění komunismu v podobě kádí a správy těchto kádí volenými úředníky, neboť tato praktická rovina dle jeho názoru jasně ukazuje, že selsko-plebenský program nebyl pouhou „iracionální fanstasmagorií o tělesném příchodu Kristově“.⁹⁶ I když je Kalivoda velmi kritický vůči Pekařovi, přesto mu přiznává, že po právu charakterizoval tábořský komunismus jako spotřební komunismus a jako společenství peněz. Zcela však odmítl Pekařovo pojetí tábořského komunismu jako návratu do minulosti

k marxisticko-křesťanskému dialogu, in: Ivan Landa – Jan Mervart (eds.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha 2017, s. 105–139.

94 R. KALIVODA, *Husitská ideologie*, s. 348–349.

95 Tamtéž, s. 349.

96 Tamtéž, s. 344.

a v protikladu vůči němu tvrdil,⁹⁷ že je „nástrojem zavedení rovnosti v celé společnosti, nikoliv únikem z nerovné nebo pohanské společnosti do oasy vlastní výlučnosti. V tom všem je tábořský komunismus přímým protichůdcem minulosti, přesto že z ní myšlenkově čerpá a opírá se o ni.“

Pozoruhodná a do jisté míry příznačná je i skutečnost, že když Kalivoda referoval o názorech Františka Grause a Josefa Macka, tvrdil, že oba společenství peněz a spotřeby chápali jako komunismus (to, že Graus i Macek termín komunismus neužívají, Kalivoda po mém soudu záměrně neuvádí).⁹⁸ Na rozdíl od Macka ale Kalivoda nesdílel jeho skepsi vůči třídnímu charakteru chudiny, resp. selsko-plebejské frakce, což je dle jeho soudu přesnějším pojmem než chudina, neboť zahrnuje i malovýrobce, kteří se podíleli a souhlasili se selsko-plebejským chiliastickým programem, a naopak tvrdil, že selsko-plebejská frakce, prosazující spotřební komunismus, již byla „vyhraněnou třídní frakcí“.⁹⁹ Tímto způsobem Kalivoda revidoval nejen kanonické texty o husitském revolučním hnutí, ale dokonce i samotného Engelse, což ho v důsledku opravňovalo mluvit o husitství jako o rané buržoazní revoluci a vymezovat program i praxi tábořského radikalismu, v jeho slovníku selsko-plebejské frakce, jako uskutečněný spotřební komunismus.

Kalivodův pokus o marxistické vymezení programu selsko-plebejské frakce spojený s návratem pojmu komunismus do pojmoslovného vymezení sociálních forem života na Táboře však v českém historiografickém prostředí nedošel výraznějšího ohlasu. Užití pojmu „tábořský komunismus“, resp. „spotřební komunismus“ zůstalo v české medievistické literatuře čímsi výjimečným. Jiří Kejř v roce 1984 v syntéze lakonicky nazvané *Husité*¹⁰⁰ „spotřební komunismus“ charakterizoval jako veškeré společenství majetku, i když ve skutečnosti spotřební komunismus redukoval pouze na kádě. Příčinu společenství majetku viděl v „nutnosti zajistit výživu pro množství lidu, který přicházel na Tábor“ uprostřed zimy roku 1420, přičemž výživa byla samozřejmě spojena s kolektivní ochranou.

Za holou nutnost považoval kádě jako formu „spotřebního komunismu“ ve studii *Dodatek k historii Tábora v roce 1420: obživa revoluční obce*¹⁰¹ i František Šmahel. Onen spotřební komunismus měl ale v jeho pohledu omezený charakter, protože i v rané době existence Tábora nadále fungovaly peníze určené ke

97 Tamtéž, s. 446.

98 Tamtéž, s. 445.

99 Tamtéž, s. 447.

100 J. KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 63–64.

101 F. ŠMAHEL, *Dodatek k historii Tábora v roce 1420: obživa revoluční obce*, Husitský tábor 2, 1979, s. 92. Šmahelův příspěvek zazněl na tábořské konferenci v roce 1978.

směně, stejně jako městské tržiště, kde sedláci z okolí nabízeli své produkty. Užití pojmu spotřební komunismus ale nebylo u Františka Šmahela v roce 1984 výjimkou. V *Dějínách Tábora* vydaných v roce 1988 tento pojem sice již neužíval a mluvil buď o „spotřební komuně“, „revoluční komuně“ či o „bratrské rovnosti spotřebních statků“,¹⁰² v *Husitské revoluci*, publikované v roce 1993, se ale k pojmu „spotřební komunismus“ opět vrátil a snažil se ho věcně vymezit. V souvislosti se spotřebním komunismem mluvil o „evangelijním principu bratrské pomoci a dělby spotřebních nezbytností v čase krajní nouze“, o „společném vlastnictví majetku a rovnostářském podílnictví“, resp. o „komunálním vlastnictví“. Čtyřicetýčlenný chiliaistický článek poslední redakce tábořského programu charakterizoval jako „zárodečnou komunistickou ideu“. Spotřební komunismus měl ale podle Šmahela i své limity: do kádí přichozí odevzdávali svůj skrovný majetek, nikoli však náradí osobní potřeby. Nově přichozím byly přidělovány nové parcely, přičemž čím později lidé přicházeli, tím byly parcely menší, což, byť ne křiklavě, přece jen narušovalo tolik proklamovanou rovnost. Výrazem spotřebního komunismu bylo i rozdělování kořisti na hromadách, s nimiž ještě počítal *Žižkův vojenský řád*.¹⁰³ Šmahelovo pojetí tak můžeme považovat za syntézu představ o tábořském spotřebním komunismu, jak se s ní bádání vyrovnávalo od dob Josefa Pekaře. Podle Šmahela byla podoba spotřebního komunismu určována především zakladatelským stavem nouze v prvních měsících existence Tábora. Přestože byla ve spotřebním komunismu obsažena idea sociální rovnosti, v praxi jeho užití v době nouze a nebezpečí nevedlo k budování nové, beztrždní společnosti, jak se domnívali ve vztahu ke spotřebnímu komunismu radikální socialisté Kautským počínaje a revizionistickými marxisty konče.

Jestliže v českém prostředí Kalivodovo pojetí tábořského chiliasmu jako uskutečněného, komunistického programu selsko-plebejské frakce nenašlo následování, pak mezi západními bohemisty vzbudilo jistý ohlas, byť se k němu jednotliví autoři v mnoha ohledech stavěli dosti kriticky. Nejpatrnější to je ve studiích Howarda Kaminského, jenž ve vztahu k tábořské obci užil pojem

102 F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora*, České Budějovice 1988, díl 1/1, s. 255–256. V německy psané studii z téže doby Šmahel užívá termíny „Konsumkommunismus“ nebo „Urkommunismus“ – F. ŠMAHEL, *Die hussitische Kommune von Tabor 1420–1422*, in: Jan Hus und die Hussiten in europäischen Aspekten, Trier 1987, s. 20.

103 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, Praha 1993, díl 1, s. 128–129. Přestože Šmahelova *Husitská revoluce* vyšla až v roce 1993, dopsána byla již přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Této terminologii zůstal Šmahel věrný i v německé verzi husitské revoluce: F. ŠMAHEL, *Die Hussitische Revolution*, Bd. 1, Hannover 2002, s. 701–702 („Gebrauchskommunismus“, „gebrauchskommunistischen Gemeinschaften“).

komunismus.¹⁰⁴ Kádě, obecní poklady, však oproti většině badatelů považoval za prostředky, jež měly sloužit k vyživování táborského kléru.¹⁰⁵ Na rozdíl od Kalivody táborský chiliastický komunismus, jemuž jednoznačně přisuzuje prvky spotřebního komunismu raně křesťanského, mnohem více traktoval jako utopickou představu, podmíněnou středověkými sny o konci světa a o na zemi zhmotnělém pozemském ráji, který se táborští radikálové pokusili uskutečnit v prostředí mravně rigidní komuny. V tomto ohledu se tedy Kaminsky distancoval od Kalivodova pojetí selso-plebejského komunismu (třídní pojetí sociálních rozporů je Kaminskému cizí) a vrátil mu jeho středověký ráz, i když v mnohem propracovanější podobě než například Pekař.

To samé platí i o Ferdinandu Seibtovi, jenž sice považoval husitství za stavovskou revoluci (příznačné je, že Kaminsky tuto Seibtovu koncepci jednoznačně odmítl),¹⁰⁶ avšak táborskému chiliasmu, resp. „chiliastickému komunismu“¹⁰⁷ rovněž přisuzuje především utopický charakter. To mu ale nebrání, aby tvrdil, že se na jaře roku 1420 v Táboře začaly realizovat „komunistické formy života“ a že na Táboře panoval „spotřební komunismus“,¹⁰⁸ „obecenství majetku“ a že osobní vlastnictví bylo považováno za hřích.¹⁰⁹ Obé však podle Seibta velmi záhy zaniklo pod vlivem toho, jak se Tábor začal měnit v městskou společnost. V tomto ohledu Seibt navázal jak na Kautského, tak na starší české bádání, včetně marxistického, jež vycházelo z představy, že spotřební komunismus či komunistické formy života nebyly za stávajících podmínek v Táboře uskutečnitelné a původní utopické představy ustoupily městskému způsobu života, i když si v sobě zachovaly ideje života ve společenství sobě rovných.

Podíváme-li se na užívání pojmu komunismus ve vztahu k husitské revoluci od Františka Palackého, jenž jako první spojil raně táborství s tímto pojmem, do

104 Howard KAMINSKY, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley-Los Angeles 1967, s. 335, 390. V anglosaské literatuře to není nic neobvyklého. Například Norman COHN v knize *Pursuit of Millenium*, vydané v roce 1957, užívá ve vztahu k Táboru pojem anarchokomunismus. Podobně jako Kaminsky považuje táborský chiliasmus za dosti nepůvodní. Extrémní Táboři podle jeho soudu v představách o tisícileté říši hledají ztracený anarchokomunistický řád. Cituji podle: N. COHN, *Die Sehnsucht nach dem Millennium: Apokalyptiker, Chiliasten und Propheten im Mittelalter*, Freiburg im Breisgau 1988, s. 237. Cohn, alespoň podle poznámkového aparátu, znal pouze Palackého *Dějiny* a knihu Fridricha von Bezolda.

105 H. KAMINSKY, *A History of the Hussite Revolution*, s. 389.

106 Sov. Kaminského recenzi ve *Speculum* 42, 1967, s. 756–758.

107 Tento pojem autor užil v knize: Ferdinand SEIBT, *Hussitica. Zur Struktur eine Revolution*, Köln-Wien 21990, s. 179.

108 F. SEIBT, *Utopica. Zukunftsvisionen aus der Vergangenheit*, München 2001, s. 151–152.

109 F. SEIBT, *Tabor und die europäischen Revolutionen*, Bohemia 14, 1973, s. 35.

současnosti, je výsledek našeho zkoumání relativně paradoxní. Označovat rané táborství slovem komunismus se stalo v českém medievistickém diskurzu zcela běžným pod vlivem druhého vydání *Dějiny národu českého* a díky monografii Friedricha von Bezolda až do únorového převratu v roce 1948. Nastupující česká marxistická historiografie, jež sama sebe označovala jako jedinou vědeckou, ve vleku Friedricha Engelse, který společenské změny na Táboře spojoval výhradně s organizováním vojenské moci a ve vztahu k Táboru pojem komunismus záměrně nepoužil, v drtivé většině nahradila tábořský komunismus pojmem chiliastické společenství statků. Naopak v západní medievistice, jež na rozdíl od dneška jevila o husitskou revoluci v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století velký zájem, zůstal pojem komunismus součástí diskurzu o tábořském způsobu života v jeho prvotní fázi, i když mu byly přisuzovány spíše utopické představy a důraz byl kladen na vědomou návaznost tábořského komunismu na spotřební komunismus raně křesťanský.

Do českého historiografického diskurzu pojem spotřební komunismus ve vztahu k Táboru vrátily až revizionistické snahy opustit striktně dogmatický marxismus. Tyto pokusy, za nimiž stál Robert Kalivoda, sice neměly dlouhého trvání, avšak i díky nim stejně jako díky západoevropské medievistice, jež v husitství viděla skutečnou revoluci, lhotejno zda raně buržoasní, stavovskou či ryze středověkou, přece jen v osmdesátých letech 20. století zůstaly součástí domácího husitologického diskurzu ohledně prvních let existence tábořské obce. Tábořský komunismus, navazující na spotřební komunismus raně křesťanský, byl ale hodnocen výhradně jako řešení ve stavu nouze.

Po roce 1989, kdy husitství z ideologických důvodů získalo nejen ve společnosti, ale i v historiografickém diskurzu spíše negativní, či dokonce odsuzující charakter, se pojem komunismus ve vztahu k ranému Táboru téměř zcela vytratil. Jedno z mála užití tohoto pojmu nacházíme v přehledové stati Viléma Herolda věnované dějinám české filozofie, v níž je ale pojem komunismus zmíněn jen okrajově. Komunistické prvky představovaly podle Herolda kádě, jež byly výrazem spotřebního komunismu, který trval do podzimu roku 1420. Stejně skoupé jsou k problematice spotřebního „komunismu“ i syntézy, věnované na konci devadesátých let 20. století dlouhému období husitské revoluce. Jaroslav Čechura pojem tábořský komunismus neužívá a sociální poměry v raném Táboře zmiňuje jen okrajově.¹¹⁰ To samé platí i pro husitský svazek *Velkých dějin zemí Koruny*

110 Jaroslav ČECHURA, *České země v letech 1378–1437. Lucemburkové na českém trůně II.*, Praha 2000, s. 81, 161, 261.

české Petra Čorneje. Předměty vkládané do kádí podle Čorneje sloužily potřebám komunity „v situaci, kdy se Tábor teprve budoval a postrádal hospodářské zázemí, organické vazby s nejbližším okolím i zásoby potravin“. Kádě tudíž byly „nouzovým řešením, které obyvatelům umožnilo překlenout obtížné první měsíce“, a zároveň výrazem solidarity, čímž evropské levici 19. a 20. století připomínaly „spotřební komunismus“.¹¹¹ K tomuto termínu se Čornej sám přihlásil, když napsal, že „během podzimu 1420 definitivně skončilo nedlouhé období táborského spotřebního komunismu“.¹¹² Podstatu spotřebního komunismu však nijak nedefinoval a důrazem na nouzové řešení se přihlásil k pojetí, které v 80. letech ve svých studiích razil František Šmahel.

Na počátku 21. století ale již vyprchal i poslední ozvuk marxismem ovlivněných debat. Jasně to dokumentuje nejnovější syntéza husitských dějin nazvaná *Husitské století*, která nejenže s termínem spotřební komunismus vůbec nepracuje, ale nezmiňuje ani kádě, nemluvě o sociálních poměrech v počátcích Tábora.¹¹³

Příčina vymizení pojmů táborský komunismus či spotřební komunismus z historiografického slovníku vyvěrá ze současného nezájmu o sociální dějiny středověku v české medievistice, s atomizací bádání a s preferováním témat kulturalistické či historickoantropologické povahy (nemluvě o tématech zcela marginálních až obskurních), bez zřetele k reálnému společenskému dění. Bez sociálních dějin a bez ohledávání geneze historiografických pojmů ale nejen medievistika přestane být společenskou vědou a stane se pouhou snůškou kuriozit. Možná líbivých, možná čtenářsky vděčných, avšak z hlediska historického poznání zcela podružných.¹¹⁴

111 P. ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české*, svazek V: 1402–1437, Praha – Litomyšl 2000, s. 236–237. Názory evropské levice však analyzovány v poznámkovém aparátu nejsou.

112 Tamtéž, s. 289.

113 Pavlína CERMANOVÁ – Robert NOVOTNÝ – Pavel SOUKUP (eds.), *Husitské století*, Praha 2014.

114 Tato studie vznikla za finanční podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu 19-28415X „Od performativity k institucionalizaci. Řešení konfliktů v pozdním středověku (strategie, aktéři, komunikace)“.

Taborite communism: Towards the Genesis of the Concept in Historiography of the 19th and 20th Centuries

MARTIN NODL

The main aim of the study is to turn attention to the history of terms, thus to a question, which has been incorrectly neglected in Czech historiography. As an example, the author chose the term Taborite communism, which in the 19th and 20th centuries resonated not only in historical discourse, but also in contemporary journalism and in ideologically conceived propaganda texts. The term Taborite communism was introduced into Czech historiography in the second edition of *The History of the Czech Nation in Bohemia and Moravia*, in which František Palacký constructed the image of early Taborite communism as a general ownership of all means and at the same time attributed to early Taborite Republican endeavours, which were to lead to the end of royal rule and secular power in the form of all rights, including the rights of serfs. Along with this, Palacký also brought the claim that Taborite communism, which lasted only a short time and could not be realized, was replaced by socialist principles of the division of power between domestic and field communities, where these principles were to entail the elements of Slavic democracy as well. In this respect, his ideas were subsequently elaborated in scientific form by Friedrich von Bezold and on the political ideological level by the Austrian socialist Karl Kautsky. Palacký's concept of Taborite communism was rooted in Czech historiography without arousing greater controversy until the February coup in 1948. The reversal came with the rise of Marxist historiography, which under the clear influence of Friedrich Engels linked the social changes in early Tabor solely to the organization of military power. For this reason, in the person of Josef Mack, not only the use of the term Hussite Revolution was deliberately withdrawn from, but also the use of the term Taboritic communism and it was replaced by the term the chiliastic community of goods. Robert Kalivoda's attempt to return the concept of revolution to Marxist discourse was also connected to an effort to revive the term Taborite communism. However, he received a response almost exclusively in Western Medieval Studies, thanks to which the term Taborite communism remained a part of the discourse on the Taborite way of life in its initial phase, even though the accents were shifted to utopian ideas as opposed to

societal-social, and the emphasis began to be placed again on the conscious link between Taborite communism and early Christian consumer communism. At the beginning of the 21st century, with the ebb of interest in social history, the term Taborite communism almost disappeared from Czech historiography entirely.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Habsbursko-osmanské soupeření v Uhrách v kontextu říšských a papežských dějin (Tažení křesťanského vojska k Budínu roku 1542)

PETR VOREL

PETR VOREL: Habsburg-Ottoman rivalry in Hungary in the context of Imperial and papal history (Campaign of Christian troops to Buda in 1542)

The author provides new context in explaining the unsuccessful attempt of Western Christianity to reclaim the Hungarian city of Pest in 1542 in the wider political context of that time. He takes into account the interdependence of other military actions, which took place in parallel and significantly influenced the course of this campaign to Hungary (the French offensive in the Netherlands and Catalonia and the occupation of Brunswick-Wolfenbüttel by troops of the Schmalkaldic League). The vast majority of the Imperial army only passively participated in the brief siege of the city of Pest. The conquest of the city at the beginning of October 1542 was attempted mainly by Hungarian and Italian troops, especially the infantry units of the papal army, which was sent to Hungary by Pope Paul III. Based on a new research of sources from the accounting documentation of the Papal Chamber, the author performs a detailed analysis of the personnel composition of this papal army.

Key words: Europe – Holy Roman Empire – Ottoman Empire – Emperor Charles V – King Ferdinand I – Hungary – War – 1542 – Budapest – Pope Paul III

Když se kníže Mořic Saský v polovině října 1542 vracel z vojenského tábora v uherské Ostřihomi, zvolil cestu domů přes Moravu. Spolu s brunšvickými knížaty nocovali u Jana z Pernštejna na zámku Velké Meziříčí. Na tom by nebylo nic zvláštního. Saský kníže Mořic (pozdější kurfiřt) byl s českým prostředím spjat poměrně úzce. Jeho babička byla dcerou krále Jiřího a jeho manželkou se měla stát Pernštejnova neteř Bohunka. Z té svatby sice sešlo, ale právě roku 1542 kníže Mořic zprostředkoval Janovi z Pernštejna jednání o možném sňatku jeho dvou synů s dcerami braniborského knížete Jiřího Hohenzollerna.

Kvůli tomu ale kníže Mořic na Meziříčí nepřišel. On vlastně prchal od Budína, i když jako jeden z mála německých šlechticů, kteří se tažení do Uher zúčastnili, si na své ochranné zbroji nenesl stigma zbabělce. Na rozdíl od většiny velitelů říšského vojska totiž kníže Mořic skutečně své vojáky vedl doprostřed bitevní vrávy a kvůli nečinnosti svých souvěrců málem přišel o život. Ještě pln dojmů z hanby a ponížení před branami Pešti sděloval kníže Mořic své čerstvé zážitky Janu z Pernštejna a ten dál tyto bezprostřední informace z opuštěného uherského bojiště šířil v okruhu spřátelené české a moravské šlechty.

Neúspěšný pokus západního křesťanstva o znovudobytí uherské Pešti a Budína roku 1542 patří k méně připomínaným událostem z dlouhého období válek s Osmanskou říší na uherské frontě.¹ Říšské vojsko tehdy odtáhlo z Uher s velkou ostudou a Habsburkové byli nuceni akceptovat faktické rozdělení historického území Svatoštěpánské koruny tak, jak rozhodla Vysoká porta. Opakované fatální porážky a neschopnost čelit tureckému tlaku na Balkáně, kde sultán Sulejman I. (1520–1566) pokračoval v obsazování uherského území,² vedly

-
- 1 Problematika dlouhodobé obrany Evropy před expanzí Osmanské říše v pozdním středověku a raném novověku je velkým tématem evropských dějin. Je mu věnována obsáhlá literatura, jejíž bytí jen výběrový přehled by tuto dílčí materiálovou studii nevyváženě zatížil. Pro období první poloviny 16. století viz nejnověji Pál FODOR (ed.), *The Battle for Central Europe – The Siege of Szigetvár and the Death of Süleyman the Magnificent and Nicholas Zrínyi (1566)*, Leiden 2019. I z obsahu této nejnovější práce je však zřejmé, že tažení roku 1542 nepatří k aktuálním badatelským tématům (o tom podrobněji níže). Také základní česká studie, týkající se společné obrany střední Evropy proti Osmanské říši, se zabývá hlavně obdobím až od poslední třetiny 16. století, viz Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*, Československý časopis historický (dále jen ČsČH) 36, 1988, s. 856–872; ČsČH 37, 1989, s. 71–84. Proto jsem považoval za vhodné zabývat se tažením roku 1542 poněkud podrobněji, a to zvláště v souvislostech tehdejších dějin říšských a papežských, které podle mého názoru dosavadní historiografie (ani zahraniční) dosud nevala dostatečně v potaz.
 - 2 Géza PÁLFFY, *Two Turning Points in the History of Hungary and East Central Europe: 1521 and 1566*, in: P. Fodor (ed.), *The Battle for Central Europe*, s. 321–333, zde Map 1, s. 322: „Ottoman Campaigns in Hungary, 1521–1566“.

Habsburky k dočasné rezignaci na aktivní odpor na této frontě a snahu o vyjednání mírových podmínek. Smlouva, kterou Habsburkové s tureckým sultánem uzavřeli roku 1547, sice stabilizovala situaci na uhersko-turecké hranici skoro na dvě desetiletí, ale pro krále Ferdinanda I. Habsburského přinášela potupný závazek odvádět do Istanbulu každoroční „tribut míru“ ve výši nikoli zanedbatelné (30 tisíc dukátů).³

Pozdější komentáře přičítaly neúspěch tažení roku 1542 hlavně neschopnosti hlavního velitele říšského vojska, jímž byl braniborský kurfiřt Jáchym II. Hektor Hohenzollern (1505–1571; kurfiřtem od 1535). Ten se v uherském ležení údajně neslavně vyznamenal jen svou leností a sklony k alkoholismu a nedokázal armádě účinně velet. Takto byly důvody katastrofálního neúspěchu vysvětlovány i v českém prostředí: „...Ale že nejvyšší pilnějším byl svých kratochvílí a rozkoší, nežli toho, aby lid k boji a věcem válečným cvičil, a nechal jich v rozpustilosti živu býti, žráti, píti, hráti, smilniti a zaháleti... protož také ti milí vojáci nic obzvláštního a chvály hodného v tom tažení nesvedli... A tak nedbanlivostí a nerozšafností nejvyššího aneb snad raději řízením a dopuštěním Božím... nic jiného tou výpravou válečnou není způsobeno, než že jsme oboje, lidi i peníze, se vši prací a pilným úsilím ztratili a sami z sebe Turkům posměch učinili...“⁴

Situace v křesťanském vojsku před branami Pešti byla však podstatně složitější. Zbytečně vynaložené náklady a zklamání, které toto tažení přineslo, bylo třeba vysvětlit i těm, kdo vůbec nevěděli, co se během tažení a před branami Pešti vlastně dělo. Král Ferdinand se bránil nařčení, že nesplnil slib a sám osobně se tažení k obraně „své“ země nezúčastnil.⁵ Nalezení hlavního viníka v neschopném hlavním veliteli a zrádcích uvnitř vlastního tábora (tím byl označen Ferdinandův uherský kancléř Petr Perényi) bylo asi milosrdnějším obecně přijatelným vysvětlením, než hledání skutečných příčin rozkolu mezi několika mocnáři, kteří ochotu ke společné

3 Ernst Dieter PETRITSCH, *Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 38, 1985, s. 49–80, zde s. 54–55. Edice textu smlouvy z 19. června 1547, kterou král Ferdinand I. ratifikoval v Praze 26. srpna 1547, viz c.d., s. 68–70. Nejnověji k této otázce viz Pál FODOR, *The Unbearable Weight of Empire. The Ottomans in Central Europe – a Failed Attempt at Universal Monarchy (1390–1566)*, Budapest 2016, s. 100.

4 Petr VOREL (ed.), *Dějiny evropského světa 1453–1576 (Historický obraz počátku raného novověku v pojetí Daniela Adama z Věslavína, který českému čtenáři předložil v druhém českém vydání Kroniky světa Jana Kariona roku 1584)*, Praha 2008, s. 115–116.

5 Po neúspěchu tažení se král Ferdinand snažil i v Čechách nějak srozumitelně objasnit, co se vlastně na přelomu léta a podzimu 1542 v Uhrách stalo, a to v poměrně podrobném textu z 26. února 1543, předloženém českému zemskému sněmu spolu s žádostí o další podporu jeho neslavného válčení s Turky. Viz Antonín GINDELY – František DVORSKÝ (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, I. (1526–1545), Praha 1877 (dále SČ I), č. 304, s. 545–550.

vojenské akci spíše jen předstírali.

Mocnosti západního křesťanstva tehdy propásly další z možností společné účinné obrany Evropy před expanzí Osmanské říše.⁶ Je však otázkou, zda o ni opravdu stály a zda ve skutečnosti nešlo jen o jeden z mnoha taktických manévřů v rámci složitější mocenské hry. Právě v době uherské kampaně roku 1542 se totiž otevřela v jiné části Evropy dlouho zadržovaná pomyslná stavidla a některé latentní konfesijně-mocenské spory začaly přecházet z roviny diplomatické na pole Martovo. Šmalkaldská válka (1546–1547), která o několik let později zcela změnila mocenské poměry v říši, vztahy mezi papežem a císařem a vlastně i obecně přijímané standardy tehdejší vnitroříšské politické kultury,⁷ pak svými důsledky úplně překryla zklamání a rozhořčení z onoho ostudného tažení do Uher.

To se následně projeвило i v zájmu historiků evropských dějin 16. století, pro které zůstává pokus o znovudobytí Pešti a Budína roku 1542 jen zcela okrajovou epizodou, jež sotva stojí za zmínku.

V počátcích novodobé historiografie druhé poloviny 18. století⁸ a prvních dvou třetin 19. století⁹ byla problematice vojenského tažení do Uher roku 1542 věnována jen minimální pozornost. Rozsáhle koncipovaný ediční projekt Antona Gévaye, který se měl stát základem pro historický výzkum habsbursko-tureckého

6 Vztah Římsko-německé říše k osmanské invazi v raném novověku stručně shrnul ze strany německé Horst GLASSL, *Das Heilige Römische Reich und die Osmanen im Zeitalter der Reformation*, in: Horst Glassl – Peter Bartl (Hgg.), *Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit* (Prof. Georg Stadtmüller zum 65. Geburtstag), *Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients* 16, München 1975, s. 61–72; ze strany turecké nověji Mehmet Sinan BIRDAL, *The Holy Roman Empire and the Ottomans (From Global Imperial Power to Absolutist States)*, London – New York 2011. Z hlediska interpretace tažení roku 1542 však žádná z těchto prací není důležitá.

7 Halina MANIKOWSKA – Jaroslav PÁNEK (ed.), *Political Culture in Central Europe (10th – 20th Century)*, Part I – Middle Ages and Early Modern Era, Prague 2005.

8 Joseph von IZDENCZY, *Kurze Geschichte der Kriege zwischen dem Haus Oestereich und der Ottomanischen Pforte vom Jahre 1529. bis auf das Jahr 1739: Nebst einigen wichtigen Daten das Königreich Ungarn und Siebenbürgen betreffend*, Wien 1788. Tažení roku 1542 zde (bez uvedení bližších časových souvislostí a pramenných zdrojů) autor jen krátce zmiňuje na s. 13–14. Roli hlavního velitele hodnotí takto: „...besser zu sagen, die Furcht, und Unwissenheit des unerfahrenen Oberbefehlshaber machten auch dieses ansehnliche Kriegsheere unwirksam; denn nachdem Pest einige Zeit hindurch fruchtlos belageret wurde, und die Kaiserlichen mehr Schaden erlitten, als sie dem Feinde zugefüget hatten, ließ Joachim von Brandenburg das Kriegsheer auseinandergehen, und begab sich nach Wien zurück.“

9 Velmi krátkou zmínku o tažení roku 1542, navíc věcně nepřesnou, zařadil do svého díla Johann Wilhelm ZINKEISEN, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II. Theil (Das Reich auf der Höhe seiner Entwicklung 1453–1574), Gotha 1854, s. 847–850.

soupeření na Balkáně, zůstal v té době nedokončen a vydané svazky obsahují výběr písemností jen do roku 1541 (tažení říšského vojska o rok později zde tedy již zachyceno není).¹⁰ Obsah některých důležitých písemností k tomuto tématu sice zpřístupnil F. B. Bucholtz jako přílohu ke svým dějinám vlády Ferdinanda I.,¹¹ ale jeho interpretace celého tažení zůstala poplatná dobové adoraci vládnoucích panovníků habsburského rodu.¹² Ani v soudobých německých dějinách onoho období z pera Leopolda Rankeho nebyla tažení roku 1542 věnována větší pozornost.¹³

Až v souvislosti s vojenskými úspěchy pruského státu v šedesátých letech 19. století se zájem některých tamních historiků obrátil ke starším vojenským dějinám se záměrem zdůraznit význam této části Německa v minulých staletích. Do uvedené skupiny patří i studie Ch. Meyera, jejímž cílem bylo do jisté míry „rehabilitovat“ pověst braniborského kurfiřta Jáchyma II. Hektora. Tradiční obraz tohoto braniborského kurfiřta (tedy přímého předka a předchůdce pruských králů 18.–19. století) jako neschopného zhýralce, který zapříčinil budínské fiasko roku 1542, se autor pokusil změnit a vykreslit jeho roli v příznivějším světle. Meyerova studie, publikovaná v roce 1869,¹⁴ byla první prací, která se pokoušela zhodnotit význam uvedeného tažení v širších souvislostech. Ty však tehdy ještě nepřesahovaly německý (resp. říšský) kontext pojednávání doby.

Pruský ediční počín našel přímou odezvu v sousedním Sasku. Díky zjevnému zájmu německé historiografie o toto téma rozhodla redakce hlavního saského historického časopisu, že zveřejní starší rukopis, nalézající se tehdy

10 Anton von GÉVAY (ed.), *Urkunden und Actenstücken zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert, aus den Wiener Bibliotheken und Archiven*, Bd. I–II, Wien 1838–1842. Na Gévayovu edici navázali až o více než půldruhé století později Karl NEHRING et al. (ed.), *Austro-Turcica 1541–1552 (Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen)*, München 1995.

11 Franz Bernhard BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinands I.*, Urkunden-Band (IX), Wien 1838. Zde především závěrečná zpráva zpracovaná Janem Ungnadem ze Sonnecku (c.d., část XXV na s. 320–323).

12 Franz Bernhard BUCHOLTZ, *Geschichte der Regierung Ferdinands I.*, Band V, Wien 1834, s. 163–177; Alfons HUBER, *Geschichte Österreichs*, IV. Band, Gotha 1892, s. 84–88. Přes svůj obecnější název se obsáhla studie polského (tehdy haličského) historika Stanisława Smolky týká jen prvních let Ferdinandova zápolení o uherskou korunu (1526–1527): Stanislaus SMOLKA, *Ferdinand des Ersten Bemühungen um die Krone von Ungarn*, Archiv für österreichische Geschichte 57, 1878, s. 7–55.

13 Leopold RANKE, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation*, Bd. IV, Leipzig 1933, s. 146–150.

14 Christian MEYER, *Die Feldhauptmannschaft Joachims II. im Türkenkriege von 1542*, Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde 16, Berlin 1879, s. 480–538.

v literární pozůstalosti významného saského právníka a politika Julia T. G. von Könnertitz (1792–1866).¹⁵ Autor svou práci sepsal na sklonku života, když byl po roce 1848 zbaven vysokých úřadů a začal se soustavněji věnovat historické práci. Jeho zájem o tuto událost měl ovšem zcela prozaické pozadí: Tažení do Uher se roku 1542 účastnil jeho přímý předek Erasmus von Könnertitz (1515–1563), syn jáchymovského horního hejtmána Heinricha von Könnertitz (cca 1483–1551).¹⁶ Autor se nemohl opřít o žádnou starší odbornou literaturu (nikdo ze starších historiků se dějinami vojenského tažení do Uher roku 1542 vážně nezabýval a Meyerův výzkum Könnertitz neznal), ale měl k dispozici do té doby neznámé prameny mimořádné hodnoty: detailní účetní dokumentaci, kterou jeho předek vedl v souvislosti s tažením hornosaského krajského kontingentu, vyslaného do Uher, a především obsáhlý soubor Könnertitzových zpravodajských hlášení, které saskému kurfiřtovi pravidelně posílal v průběhu celého tažení.¹⁷

Završením německých výzkumů role braniborského kurfiřta v tažení do Uher roku 1542 se stala v roce 1892 vydaná publikace Hermanna Trauta, který významným způsobem doplnil, rozšířil a objektivizoval starší Meyrovu práci.¹⁸ Traut však vůbec nevzal v potaz jen o málo starší práce maďarské, takže jeho interpretace tažení roku 1542 stále zůstala omezena jen na říšské prostředí.

Už tehdy na sklonku 19. století tak vznikla z hlediska interpretace této dějinné události poněkud nelogická situace, při které se regionálně nejvíce relevantní výzkumy maďarské historiografie (které zmiňuji níže) koncentrovaly hlavně na roli uherské reprezentace v daném konfliktu a nebraly v úvahu širší evropské souvislosti. Naopak jazykově německá historiografie akcentovala říšský (německý) úhel pohledu a prakticky nebrala v potaz (zřejmě i z důvodů jazykových) kontext maďarský, natožpak český. Nutno však přiznat, že analogicky i starší česká historiografie se

15 Julius Traugott Jacob von KÖNNERTITZ, *Erasmus von Könnertitz in dem Kriegszuge gegen die Türken 1542*, Archiv für die Sächsische Geschichte 8, 1870, s. 82–101.

16 Lubomír NEMEŠKAL – Petr VOREL, *Dějiny jáchymovské mincovny a katalog ražeb I. (1519/1520–1619)*, Pardubice 2010, s. 22–28, 70.

17 V rámci tažení vojska hornosaského kraje roku 1542 zastával Erasmus Könnertitz funkci jednoho ze dvou hejtmánů, podléhajících hlavnímu veliteli Wolfu z Pappenheimu. V době přípravy tažení měl Könnertitz na starosti odvod branců pro oddíly jízdní (150 jezdců) i pěší (693 mužů), jejichž vypravení připadlo na kurfiřta Jana Fridricha. Následně byl jmenován hlavním velitelem přesunu hornosaského vojska k Vídni. Vedl detailní účetnictví o financování hornosaského vojska po celých šest měsíců (na které schválil financování říšský sněm), a to včetně jmenných seznamů konkrétních žoldněřů. Zpracoval také (většinou přímo v polních leženích) patnáct relací, popisujících průběh celého tažení. Viz J. T. J. KÖNNERTITZ, *Erasmus von Könnertitz*, s. 83.

18 Hermann TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542*, Gummersbach 1892.

otázkou tureckého tažení roku 1542 zabývala hlavně jen v kontextu domácích sněmovních jednání,¹⁹ týkajících se plánovaného financování vojska, bez přihlídnutí k širším věcným i mocensko-politickým souvislostem celé akce a jejího průběhu.²⁰ To se týká i mladších interpretací českých dějin první poloviny 16. století.²¹

V německé a rakouské historiografii nebyla od konce 19. století věnována tažení roku 1542 v kontextu říšských (resp. německých) dějin nová badatelská pozornost, která by v interpretaci této problematiky pokročila dál než zmíněný H. Traut v roce 1892, a to ani v době meziválečné,²² ani později.²³ Ke kontextuální

19 Hlavní prameny české provenience viz ŠČ I, č. 288–304 na s. 499–550, a František ROUBÍK (ed.), *Regesta fůndu Militare Archivu ministerstva vnřtra Republiky řeskoslovenské v Praze*, I, Praha 1937.

20 Otázkou financování českého vojska na chystané protiturecké tažení roku 1542 relativně podrobně zpracoval již František KAMENÍČEK, *Úřastenství Moravanů při válkách tureckých od r. 1526 do r. 1568 (Přřspěvek ku dějinám Moravy v XVI. stoletř)*, Sbornřk historický 4, 1886, s. 15–29, 65–77, 157–175, 193–206, 271–284; k tažení roku 1542 zde s. 74–77 a 157–160; znovu v řirším kontextu F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské. Jejřch složení, obor působnosti a význam od nastoupenř na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřřizenř zemského (1526–1628)*, Dřl II, Brno 1902, s. 244–254. Touto otázkou se ale autor zabýval jen v kontextu sněmovních jednání a porporcí teoretického daňového zatřřžení jednotlivých zemř habsburského soustátř. Samotnému tažení a jeho průběhu se nevěnoval, stejně jako Johann LOSERTH – Franz von MENSJ, *Die Prager Ländertagung 1541/1542*, Archiv für österreichische Geschichte 103, 1913, s. 433–546.

21 Z Kamenřckových pracř vycházeli Kamil KROFTA, *Snahy o společný sněm zemř domu rakouského v letech 1526–1848*, in: Kamil Krofta, *Byli jsme za Rakouska...* (Úvahy historické a politické), Praha 1936, s. 142–245 (zde s. 166–174); Rudolf URBÁNEK, *Čeři a války turecké*, in: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*, Praha 1939, s. 117–123 (zde s. 120–121) i Josef JANÁČEK, *České dějiny. Doba přebělohorská 1526–1547*, Kniha I, dřl II, Praha 1984, s. 136.

22 Drobně faktografické údaje doplnřl jen Otto CLEMEN, *Zum Türkenfeldzug des Kurfürsten Joachim II. von Brandenburg*, Jahrbuch für brandenburgische Kirchengeschichte 34, 1939, s. 88–96.

23 Hugo HANTSCH, *Zum ungarisch-türkischen Problem in der allgemeinen Politik Karls V.*, in: Helmut J. Mezler-Andelberg (Hgg.), *Festschrift Karl Eder zum siebzigster Geburtstag*, Innsbruck 1959, s. 57–69. Autor se taženřm roku 1542 vřbec nezabývá, jen v jednom odstavecř (s. 67 nahoře) bez bližřřho kontextu zmiřuje, jak byla „ztráta Budapeřti“ depimující. Těž viz Karl TEPLY, *Das österreichische Türkenkriegszeitalter*, in: *Die Türkenkriege in der historischen Forschung, Forschung und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte*, Band 13, Wien 1983, s. 5–51. Zde zvláště podkapitola „16. Jahrhundert: Die Türkischen Verstöße nach Österreich 1529 und 1532 und das Ringen um Ungarn bis zum Frieden von Zsitvatorok (1606)“ na s. 28–33. Přes poměrně exaktně vymezené téma této studie autor zde tažení roku 1542 vřbec nezmiřuje [sic!], a to ani jako případně řžadoucí badatelské téma. Třicátá léta 16. stoletř jsou pro modernř rakouskou historiografř jakýmsi symbolickým meznřkem, jako by se pak až do poloviny 16. stoletř na uherské frontě nic podstatného nedělo. Snad proto i diplomová práce se slibným názvem, obhájena v roce 2006 na klagenfurtské univerzitě, obsahově sahá jen k roku 1532, viz Manuel VILGUT, *Die militärischen Auseinandersetzungen der Habsburgermonarchie mit den Osmanen im 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Villach 2006 (ÖNB Wien, sign. 1,844.388–C.Neu).

interpretaci této problematiky výrazně nepřispěla ani současná reprezentativní německá ediční řada, souhrnně zpřístupňující hlavní prameny, vzešlé z jednání říšských sněmů v době vlády císaře a krále Karla V. Mám na mysli především nedávno zveřejněné svazky, týkající se říšských sněmů z roku 1542, konaných ve Špýru²⁴ a především v Norimberku.²⁵ Přestože otázka financování říšského vojska v Uhrách měla být původně jedním z hlavních témat norimberského říšského sněmu roku 1542 (překryly ji aktuální problémy, související s obsazením Brunšvicka-Wolfenbüttelska ze strany Šmalkaldského spolku),²⁶ věnovala editorka tomuto tématu v úvodním shrnujícím komentáři k příslušnému svazku jen relativně malou pozornost. Vedle editovaných sněmovních dokumentů (které byly z dobových tisků nebo ze starších edicí většinou známy i dřívějším autorům) použila jako hlavní zdroj jen výše citované studie C. Meyera a H. Trauta z poslední třetiny 19. století.²⁷ Přitom pro další vývoj Římsko-německé říše se jednalo o zcela zásadní zlom, nastavující novou trajektorii od možného konsenzu k vojenské konfrontaci.

Vzhledem k hlavnímu účelu celého tažení roku 1542, jímž bylo dobýt zpět Pešť, Budín a následně celé Uhry, je pro dané téma velmi významná historiografie maďarská. Její výzkum se ale také svým způsobem „petrifikoval“ už na přelomu 19. a 20. století.

Obě výše zmíněné německé práce Meyerovy a Könnertitzovy z let 1869–1870 se staly přímou inspirací k výzkumu tehdy mladého maďarského studenta historie Árpáda Károlyiho (1853–1940), který se v době své vědecké přípravy zaměřil na uherské dějiny druhé čtvrtiny 16. století. Károlyi už ve svých sedmadvaceti letech

24 Silvia SCHWEINZER-BURIAN (Hgg.), *Der Reichstag zu Speyer 1542*, Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V., Deutsche Reichstagsakten, Jüngere Reihe, Band XII/I–II, München 2003 (dále RTA XII); edice pramenů k tažení r. 1542 zde č. 54–119 na s. 465–716.

25 S. SCHWEINZER-BURIAN (Hgg.), *Der Reichstag zu Nürnberg 1542*, Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V., Deutsche Reichstagsakten, Jüngere Reihe, Band XIII, München 2010 (dále RTA XIII); edice pramenů k tažení r. 1542 zde č. 66–114 na s. 503–634.

26 Gabriele HAUG-MORITZ, *Der Schmalkaldische Bund 1530 – 1541/42. Eine Studie zu den genossenschaftlichen Strukturelementen der politischen Ordnung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation*, Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde, Bd. 44, Leinfelden-Echterdingen 2002, zde kap. AI/5 „Die Rückkehr des Kaisers ins Reich und die Legitimisierung des Wolfenbütteler Zuges durch die schmalkaldischen Stände – die Jahre 1541/42“ na s. 67–69. Souvislost mezi tažením říšského vojska do Uher a vojenskými aktivitami Šmalkaldského spolku uvnitř říše však autorka nebere v potaz. V tom následuje o sto let starší interpretaci politické role říšských sněmů z počátku 40. let 16. století, ve které autor zcela oddělil tematiku uherského tažení roku 1542 (které ve vnitroříšském kontextu také vůbec nezmiňuje) od nábožensko-politických jednání; viz Paul HEIDRICH, *Karl V. und die deutschen Protestanten am Vorabend des Schmalkaldischen Krieges*, I–II, Frankfurt am Main 1911–1912, zde I. Teil, Die Reichstage der Jahre 1541–1543, s. 89, 92 aj.

27 RTA XIII, kap. 5.3 Türkenhilfe, s. 80–88.

publikoval relativně obsáhlou monografii, podávající problematiku vojenského tažení roku 1542 z maďarské perspektivy.²⁸ Ani Károlyi se nemohl opřít o žádně významnější starší publikace. Kromě výše zmíněných dvou německých studií (které sám označuje jako inspirační zdroj) využil starých tisků z 16.²⁹ a 17. století³⁰ a nepočtených uherských pramenných zdrojů, které zčásti sám edičně zpřístupnil.³¹

Další rozšíření důležitých faktografických detailů, týkajících se hlavně uherského podílu na pokusu o dobytí Budína v roce 1542, přineslo i obsáhlé kompendium maďarských vojenských dějin, které sepsal József Bánlaky.³² Bánlakyho interpretaci sice nelze plně akceptovat (jeho závěry jsou silně ovlivňovány kritériem nacionálním a konfesijním), ale jeho práce je pro toto téma důležitá také díky tomu, že autor využil prameny turecké provenience, které doplňují středoevropský

28 Árpád KÁROLYI, *A Német Birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben (Új adalék külvizonyaink Történetéhez)*, Budapest 1880. Jde o knižní vydání textu, který autor publikoval téhož roku v časopise Századok 14, 1880, s. 265–299, 357–387, 445–465, 558–589, 621–655, s doplněním obsáhlé ediční přílohy. Autor zmíněné téma rozšířil hlavně o uherské realie, které předchozí němečtí autoři vůbec nebrali na vědomí, stejně jako o práci Mikuláše Istvánfiho (viz pozn. 30). Zde také Károlyi shrnul obsah Martinuzziho korespondence, jejímž byl editorem. Jeden výtisk, uložený ve Videňské národní knihovně, obsahuje v podobě marginálních poznámek tužkou psaný německý překlad většiny textu (průběžně v celé knize), což práci s touto publikací může zjednodušit historikům, kteří neovládají (stejně jako autor této studie) maďarský jazyk.

29 Hlavní informace obsahuje dílo soudobého italského historika Pavla Jovia (1483–1552), viz Paulus JOVIUS, *Historiarum sui temporis libri XLV*, I–II, Florencie 1550–1552, zde část II., kniha 42, s. 417–427. Též viz Paolo GIOVIO, *Von der Türckischen Keyseren Härkommen, Aufgang unnd Regiment mit sampt allen Historien unnd namhafftigen Geschichten, so sich von irem ersten Keyser Ottomanno biß auff den letzten Solymán*, Basel 1564.

30 Dějiny uherského státu od smrti Matyáše Korvína do počátku 17. století publikoval Nicolaus ISTHVANFI, *Historiarum de rebus Vngaricis Libri XXXIV*, Kolín nad Rýnem 1622. Přípravě, průběhu a důsledkům neúspěšného tažení roku 1542 (s protažením do roku 1543) věnoval autor celou jednu „knihu“ svého díla (Liber XV, s. 245–271). Jeho text bohužel nemá k dispozici žádný pramenný odkazový aparát, ale ze srovnání s jinými zdroji je zřejmé, že zde uvedené faktografické údaje (omezené však hlavně na vlastní uherský kontext) jsou většinou věcně správné. K dispozici je také překlad tohoto latinsky vydaného díla do maďarštiny, viz Miklós ISTVÁNFI, *Magyarország Története 1490–1606* (přel. György Vidovich), Debrecen 1867. Pro tuto studii jsem použil latinskou verzi Istvánfiho textu.

31 Á. Károlyi věnoval první léta své vědecké kariéry přípravě obsáhlé edice latinské korespondence Jiřího Martinuzziho z let 1535–1543, obsahující důležité informace i pro tažení roku 1542. Viz Á. KÁROLYI (ed.), *Fráter György levelezése és egyéb öt illető iratok (1535–1551)*, Magyar Történelmi Társ 1878, sv. I., č. I–XLVII (listy z let 1535–1542) na s. 211–270; sv. II., č. XLVIII–LXXXII (listy z let 1542–1543) na s. 499–560.

32 József BÁNLAKY, *A magyar nemzet hadtörténelme*, sv. XIII, Ferdinand es Szapolyay Janos ellenkiralyok küzdelmei; az ezt követő nehéz idők; a török hódítások korszaka Szulejman halálaig 1526–1566, Budapest 1940, zde kapitola 13. III. c) „Brandenburgi Joachim 1542. évi budai hadjárata“ (za zpřístupnění obsahu tohoto textu z jazyka maďarského děkuji Dr. M. Pató).

pohled na dění na bojišti. Pokusil se rovněž historicky „rehabilitovat“ postavu uherského šlechtice Petra Perényiho,³³ kterého Ferdinand I. označil za hlavního viníka neúspěchu, obvinil jej z uzavření tajné dohody s Osmanskou říší a nechal jej hned roku 1542 uvěznit.

Současná maďarská historiografie se však i v případech specializovaných prací (zaměřených na uhersko-turecké války první poloviny 16. století) věnuje tažení roku 1542 jen zcela okrajově nebo vůbec ne.³⁴ Její hlavní zájem je zaměřen na vývoj vojenské situace do roku 1541 a pak až od druhé poloviny 16. století.³⁵ Jako by neúspěšné tažení roku 1542 vůbec nestálo za další výzkum.³⁶ Pramennou základnu k tomuto tématu nedávno rozšířil jen mladý maďarský historik Richárd Botlik, zabývající se kontakty uherské diplomacie s anglickým panovnickým dvorem.³⁷

33 Důvody, které vedly Ferdinanda I. k zatčení a uvěznění P. Perényiho, popisuje král ve svém listu Jiřímu Martinuzzimu, odeslaném z Vídně už 15. října 1542 (s dodatkem ze 17. října 1542); viz A. KÁROLYI (ed.), *Fráter György*, č. LIIIa, s. 506–512, zde s. 510–512. Těž viz F. B. BUCHOLTZ, *Geschichte*, Bd. IX, část XXVI. Aktenstücke den Peter Perényi betreffend, zde č. 2–6 na s. 326–340.

34 Endre MAROSI, *Der ungarische Abwehrkampf gegen die Türken 1352–1718*, in: Zygmunt Abrahamowicz, *Die Türkenkriege in der historischen Forschung*, Wien 1983, s. 119–142. Autor otázce tažení křesťanského vojska do Uher věnoval alespoň okrajovou pozornost (c.d., s. 130–131), podobně jako István FAZEKAS, *Ungarns König Ferdinand I.*, in: Wilfried Seipel (Hgg.), *Kaiser Ferdinand I. (1503–1564) – Das Werden der Habsburgermonarchie*, Wien 2003, s. 117–129 (zde zmínka na s. 122). Z novějších prací zvláště viz G. PÁLFFY, *The Habsburg defense system in Hungary against the Ottomans in the sixteenth Century. A Catalyst of military development in Central Europe*, in: Brian J. Davies (ed.), *Warfare in Eastern Europe, 1500–1800, History of Warfare 72*, Leiden – Boston 2012, s. 35–61, zde s. 39. Tažení roku 1542 autor věnoval jedinou větu: „In 1542 a force of 55,000 German, Austrian, and Hungarian soldiers set out with the military and financial assistance of the Holy Roman Empire to reconquer Buda, although it failed to do so.“

35 Géza DAVID – Pál FODOR (eds.), *Hungarian-Ottoman military and diplomatic relations in the Age of Süleyman the Magnificent*, Budapest 1994; István ZOMBORI (ed.), *Fight against the Turk in Central-Europe in the first half of the 16th century*, Budapest 2004; Géza DAVID – Pál FODOR (eds.), *Ottomans, Hungarians, and Habsburgs in Central Europe. The military Confines in the Era of Ottoman Conquest (Ottoman Empire & its Heritage)*, Leiden 2012. V těchto sbornících vědeckých studií není žádná z dílčích prací věnována tažení roku 1542.

36 Nejznámější ze současných maďarských historiků, zabývajících se dlouhodobě dějinami válek s Osmanskou říší v Uhrách v 16. století, věnoval ve své obsáhlé monografii tomuto tématu pouze 2,5 řádku (s odkazem jen na výše citovanou Károlyiho knihu z roku 1880); viz P. FODOR, *The Unbearable Weight of Empire*, s. 97–102 *The Decisive Decade (1541–1550)*, zde s. 98: „The first act in the struggle ran its course in 1542 and 1543. First, the German imperial troops besieged Pest, but their efforts ended in complete failure.“

37 V populární formě (bez pramenného poznámkového aparátu) viz Richárd BOTLIK, *VIII. Henrik Angol Király Magyar szövetségesei*, Kaposvár 2013; souběžně též TÝŽ, *I. Ferdinand (1526–1564) Király Londoni váltója 1543-ból – A Budai vár és a Magyar Királyság Török alóli felszabadításának tervére nyújtott angol segély történeti háttéréről*, Fons – Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok XX, 2013, s. 89–109, zde s. 94–99, pasáž „1542 – angolok a Buda vissávi-

Autor zpřístupnil a interpretoval dříve neznámé vyprávěcí prameny anglické provenience, doplňující řadu subjektivních dobových náhledů na průběh tažení roku 1542 a jeho hlavní aktéry.³⁸

Problematiky uherského tažení roku 1542 se okrajově dotkla i americká historička Paula Sutter Fichtnerová v rámci interpretace limitů dynastické politiky Habsburků, které se projeví v zápase o vládu v Uhrách počátkem čtyřicátých let 16. století.³⁹ Svůj starší výzkum pak autorka zhodnotila v rámci příslušné kapitoly ve své obsáhlé monografii, týkající se role Ferdinanda I. v obraně Evropy proti Turkům v kontextu soudobých konfesijních sporů.⁴⁰ V novější studii, speciálně věnované vztahu mezi Ferdinandem I., Královstvím uherským a Osmanskou říší, se však otázce tažení roku 1542 zcela vyhnula.⁴¹

Úplný interpretační vakát však spatřuji v případě dalšího hráče na pomyslné evropské politické šachovnici, kterým byl počátkem čtyřicátých let 16. století papež Pavel III. (1534–1549). Účast papežského vojska na společném tažení do Uher roku 1542 je v moderní literatuře zcela opomíjena,⁴² i když se jednalo o systémově

vására készüldö koalíciós seregben“ (za zpřístupnění obsahu tohoto textu z jazyka maďarského děkuji Dr. M. Pató).

38 Autor podle mého názoru přeceňuje možnosti, které mohlo mít zintenzivnění diplomatických vztahů Habsburků s anglickým královským dvorem počátkem 40. let 16. století na vývoj situace v Uhrách. Ostatně Jindřich VIII. finanční subvenci na tažení k Budínu roku 1542 jen slíbil, ovšem za předpokladu, že se Habsburkům podaří vytvořit celoevropskou protitureckou křesťanskou koalici (což bylo v té době naprosto iluzorní). V daném kontextu byla pro obě strany mnohem důležitější jednání o společném vojenském postupu proti Francii, která vyústila koncem roku 1543 v uzavření spojenecké smlouvy, zavazující obě strany vypravit proti Francii neobvykle velký vojenský kontingent. Z hlediska Jindřicha VIII. by byla reálná podpora habsburských vojenských aktivit v Uhrách kontraproduktivní, protože právě tehdy potřeboval, aby Habsburkové koncentrovali své zdroje na společnou válku proti Francii; viz Robert Jean KNECHT, *Francis I.*, Cambridge 1982, s. 366.

39 Paula Sutter FICHTNER, *Dynasticism and its Limitations. The Habsburgs and Hungary (1542)*, *East European Quarterly* 4, 1971, s. 389–407.

40 TÁŽ, *Ferdinand I. Wider Türkennot und Glaubensspaltung*, Köln-Graz-Wien 1986, s. 134–147.

41 P. S. FICHTNER, *Aber doch ein Friede: Ferdinand I., Ungarn und die Hohe Pforte*, in: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry (Hgg.), *Kaiser Ferdinand I. – Ein mitteleuropäischen Herrscher*, Münster 2005, s. 235–248.

42 Souhrnně viz Hermann PFEFFERMANN, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur 1946. Situace na přelomu 30. a 40. let 16. století zde s. 210–228, kap. 14. „Vom Türkenkrieg zum Ansuchen der türkischen Waffenhilfe (Paul III. – Soliman I.)“. Podíl papeže Pavla III. na tažení k Budínu roku 1542 však autor vůbec nereflexuje. Analogicky též nejnověji Antal MOLNÁR, *The Relations between the Holy See and Hungary during the Ottoman Invasion (1526–1699)*, in: István Zombori – Pál Cséfalvay – Maria Antonietta De Angelis (eds.), *A Thousand Years of Christianity in Hungary (Hungariae Christianae Millenium)*, Budapest 2001, s. 86–100.

nový prvek v dlouhodobé papežské vojenské strategii. I na základě zkušeností z roku 1542 (které detailněji rozkryly slabiny vojenského potenciálu protestantské opozice v Německu) pak v letech 1543–1545 rozvinula papežská diplomacie mnohem složitější strategický plán, jehož součástí byla i dlouhodobá příprava vojenského zásahu přímo v říši.⁴³

Proto se v rámci této studie vedle kontextu říšských dějin podrobněji věnuji také problematice papežské účasti na tomto tažení, ke které se mi podařilo nalézt nové dosud nevyužité pramenné zdroje v účetní dokumentaci papežské účetní komory v Římě i v dalších zdrojích italské provenience.⁴⁴

Shrňme však nejprve základní data, která vojenskému tažení roku 1542 předcházela:

Tím hlavním diplomatickým podnětem bylo obsazení Budína osmanskými vojsky roku 1541. V tomto kontextu není ani tak podstatné, že vojska Osmanské říše nemusela pro obsazení hlavního města historických Uher hledat nějakou zvláštní záminku. Turecký sultán byl po smrti řádně zvoleného uherského krále a sedmihradského vévody Jana Zápolského (1487–1540) požádán jeho vdovou o vojenskou ochranu před uherským „protikrálem“ Ferdinandem Habsburským.

S Janem Zápolským, jehož volbu uherským králem uznala (vyjma Habsburků) většina tehdejších evropských mocností, vedl Ferdinand I. o vládu v Uhrách vleklou válku, během níž od roku 1528 postupně obsazoval severní část historických Uher. Tato válka byla ukončena až kompromisní tzv. velkvaradínskou mírovou smlouvou z 24. února 1538. Za cenu velkých ústupků ze strany Ferdinanda I. (vláda v Sedmihradsku, odstoupení části území na Spiši aj.) se v ní Jan Zápolský vzdal nástupnictví svých případných dědiců (které v době podpisu smlouvy neměl) na uherský trůn ve prospěch Habsburků. Jen dva týdny před smrtí se však Janu Zápolskému († 22. 7. 1540) narodil syn Jan Zikmund (* 7. 7. 1540), což situaci podstatně změnilo. Mladičká králova vdova Isabela Jagellonská–Zápolská (1519–1559), dcera polského krále Zikmunda I.,⁴⁵ vystoupila v rozporu

43 P. VOREL, *Za obnovu řádu v říši a pravé víry (Dočasně politické a rodinné spojení císaře Karla V. a papeže Pavla III. při vojenském tažení do Německa roku 1546)*, Acta Societatis Scientiarum Bohemicae 3, 2018, s. 19–164.

44 Studium papežské účetní dokumentace ve Státním archivu v Římě (Archivio di Stato di Roma) a starých tisků v Římské národní knihovně (Biblioteca Nazionale di Roma) mi bylo umožněno mimo jiné i díky opakovanému pobytovému stipendiu, které mi poskytl Český historický ústav v Římě (Istituto Storico Ceco di Roma).

45 Polský král Zikmund I. Starý se počátkem 40. let 16. století aktivně nezapojoval do sporů ohledně nástupnictví v Uhrách a zachoval faktickou neutralitu i později během šmalkaldské války v říši (1546–1547). Podrobněji k tomu Janusz PAJEWSKI, *Węgierska polityka Polski w połowie XVI*

se smlouvou z roku 1538 s nástupnickými nároky svého novorozence, který byl korunován uherským králem.

Dalo se pochopitelně očekávat, že Habsburkové se pokusí vynutit si splnění smlouvy z roku 1538 silou zbraní. Habsburské zájmy v Uhrách mělo (proti straníkům Zápolského) prosadit poměrně početné vojsko pod velením Viléma z Roggendorfu, vyslané Habsburky do Uher. Vytáhlo směrem k Budínu, aby dobylo pro krále Ferdinanda sídelní uherskou rezidenci, obsazenou královnou-vdovou Isabelou Jagellonskou-Zápolskou a jejími věrnými, jež reprezentoval především kardinál Jiří Utěšenovič, řečený Martinuzzi.⁴⁶

Ve chvíli ohrožení se uherské mocenské elity, stojící na straně Zápolských, obrátily s žádostí o ochranu tam, kde nalézal i dříve významnou podporu zemřelý Jan Zápolský, tedy do Istanbulu. Turecký Sultán Sulejman I. (1520–1566) dokázal této situace dokonale využít: Vojenskou pomoc svým spojencům (straníkům vlády Zápolského) do Uher poslal, ale tato podpora měla i svou stinnou stránku.

Roggendorfovo vojsko vybudovalo obléhací tábor před městem, ale svého cíle nedosáhlo. Naopak: Zradou ve vlastních řadách se do tábora infiltrovaly čtyři prapory německých vojáků ve službách Zápolského strany, kteří se převlékli za vojáky císařské a nedali se od nich rozeznat podle oblečení ani podle jazyka. Nepřátelský výsadek uvnitř tábora pak koordinoval svou činnost s tureckou armádou, kterou přivezla početná flotila lodí po Dunaji až k městu. Tábor napadený od řeky i zevnitř neměl šanci odolávat. Část vojáků se vzdala, část se pokusila uniknout po Dunaji a zbytek armády, který odmítl složit zbraně, byl v polním táboře systematicky pobit. Vilém z Roggendorfu, kterému byla jako hlavnímu veliteli tato katastrofa dávána za vinu, sice tomuto masakru unikl po Dunaji na lodi, ale za blíže nejasných okolností („...vielleicht mehr aus Gram, als Krankheits halber...“)⁴⁷ brzy zemřel.

wieku (1540–1571), Kraków 1932, s. 57–65. Tažení k Budínu roku 1542 však vůbec nezmiňuje. Týž autor později shrnul několik svých meziválečných studií o polsko-tureckých vztazích v průběhu 15.–17. století (včetně výše citované) do samostatné knižní publikace; viz Janusz PAJEWSKI, *Buńczuk i koncerz (Z dziejów wojen polsko-tureckich)*, Warszawa 1960 (k situaci v první polovině 40. let 16. století zde s. 60–63). Nejnověji k otázce jagellonské politiky v Uhrách viz Szymon BRZEZIŃSKI, *Dynastic policy and its limits. The Jagiellonians and post-1541 Hungary*, in: Attila Bárány – Balász Antal Bacsa (eds.), *The Jagiellonians in Europe. Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, Debrecen 2016, s. 209–217.

46 Ognieslav UTJESENOVIČ, *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiesenovic genannt Martinusius*, Wien 1881. Složitou situaci v Uhrách a hlavní rozložení sil výstižně přiblížil J. JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská*, I/II, s. 129–135.

47 J. IZDENCY, *Kurze Geschichte der Kriege*, s. 11.

Samotné hlavní město turecké vojsko dobývat nemuselo. Sultán se ho zmocnil lstí, předstíraje starost o zájmy batolecího uherského krále Jana Zikmunda Zápolského. Hned po obsazení Pešti a Budína (29. srpna 1541)⁴⁸ byl hlavní městský chrám Panny Marie po drobných úpravách (které spočívaly především v likvidaci oltářů)⁴⁹ prohlášen za mešitu, která se stala svědkem velkolepých oslav tureckého vítězství. Na obsazené jižní části uherského území pak sultán ještě téhož roku zřídil tzv. Budínský pašalík jako přímou součást Osmanské říše, sahající na severozápadě až k dnešní slovensko-maďarské hranici na Dunaji. V Sedmihradsku, které už bylo řadu let závislé na Osmanské říši, ponechal vládnout královnu-vdovu a nezletilého dědice (a titulárního krále uherského) Jana Zikmunda Zápolského. Ferdinand Habsburský si udržel vládu jen v severní části historických Uher (převážně na území dnešního Slovenska), v tzv. Královských Uhrách s hlavním městem Prešpurkem (Bratislava), a v pohraničním pásmu na území dnešního Chorvatska, které oddělovalo historické dědičné habsburské země (a tedy i území Římsko-německé říše) od Osmanské říše.⁵⁰

Hrozba dalšího přímého napadení rakouských dědičných zemí po vzniku Budínského pašalíku výrazně vzrostla a nová geopolitická situace pochopitelně evokovala i vzpomínky na akutní nebezpečí osmanské invaze do střední Evropy, spojené s nedávným dobýváním Vídně roku 1529. Fatální neúspěch v zápase s Osmanskou říší však ve stejné době zažíval i císař Karel V. ve Středomoří. Ten vyvrcholil zkázou velké křesťanské námořní armády u alžírského pobřeží roku 1541. I to byly důvody, které zpočátku uznával rovněž císař Karel V. při naléhání jeho mladšího bratra Ferdinanda, že je nejvyšší čas koncentrovat společné vojenské síly, formou silného protiútočku ochránit říšské území (především jižně situované dědičné habsburské země) před další osmanskou expanzí a dobýt zpět nejen hlavní město Uher, ale celé království.

Po vzniku Budínského pašalíku (1541) tento argument akceptovala i říšská knížata, která se po vojenských neúspěších na balkánské frontě ve třicátých letech 16. století stavěla k vojenskému angažmá říše v Uhrách poměrně vlažně. Vždyt hlavním protivníkem Habsburků byl do té doby v Uhrách především volený uherský král Jan Zápolský (byť Osmanskou říší podporovaný). Válku v Uhrách

48 Steven Béla VÁRDY, *Historical Dictionary of Hungary*, European Historical Dictionaries, No. 18, London 1997, s. 9.

49 J. IZDENCY, *Kurze Geschichte der Kriege*, s. 12.

50 M. NEUGEBAUER, *Die Türkenkriege*, s. 29, mapa „Das Osmanische Reich zur Zeit der Reformation“; S. B. VÁRDY, *Historical Dictionary of Hungary*, s. 546.

mezi sebou do roku 1538 vedli dva křesťanští panovníci; turecký sultán z tohoto soupeření jen těžil a posiloval své pozice na Balkáně.⁵¹

To se po obsazení Budína roku 1541 změnilo. Nyní již bylo možné i v soudobé propagandě využít náboženský aspekt a válku v Uhrách jednoznačně prezentovat jako obranu západního evropského křesťanství proti invazi islámské velmoci. I otázka náboženských rozporů v říši na čas ustoupila do pozadí. Tedy přesněji řečeno: Protestantská opozice v říši, sdružená většinou v tzv. Šmalkaldském spolku, si stanovila jako podmínku vojenské pomoci Habsburkům proti Turkům právě omezení mocenských zásahů císaře v říši z konfesijních důvodů.

Údobí 1538–1542 je obecně považováno za vrchol snah o řešení konfesijních sporů uvnitř západního křesťanstva politickou dohodou.⁵² Uvnitř říše byly náboženské spory odloženy a v roce 1541 císař po dohodě s luteránskou opozicí znovu potvrdil platnost tzv. norimberského náboženského míru z roku 1532, což bylo rozhodnutí politické. Věřoucné „detaily“ (jak integrovat německé reformní hnutí do katolické církve) měl během příštích 18 měsíců řešit následný všeobecný církevní koncil, případně jednání teologů na „národní“ německé (říšské) úrovni či říšský sněm. Bezprostředně s přípravou vojenského tažení do Uher pak souviselo jedno z usnesení říšského sněmu ve Špýru z 11. dubna 1542, kterým byla výše zmíněná dohoda o náboženském míru z roku 1541 prodloužena z původních 18 měsíců na 8 let.⁵³ Požadavkům protestantských stavů vyšel vstříc i papež Pavel III., který na jaře roku 1542 vyhlásil dlouho očekávané zahájení všeobecného církevního koncilu.⁵⁴ Ten se měl sejít v jihotyrolském Tridentu na podzim 1542, po návratu z vítězného tažení proti společnému konfesijně vymezenému tureckému nepříteli.

Myšlenka velkého společného tažení říšského vojska proti Turkům byla protestantskou opozicí v říši přijata pozitivně právě proto, že mohlo posloužit jako garance nevměšování císaře do konfesijního vývoje a svým způsobem i jako prostředek k uvolnění politického napětí uvnitř říše. Novou éru společné celoříšské obranné strategie, na které se měl spolu s císařem a jeho věrnými podílet i Šmalkaldský spolek, mělo zahájit dobytí hlavního města Uher.

51 Hugo HANTSCH, *Zum ungarisch-türkischen Problem in der allgemeinen Politik Karls V.*, in: Helmut J. Mezler-Andelberg (Hgg.), *Festschrift Karl Eder zum siebzigster Geburtstag*, Innsbruck 1959 s. 57–69, zde s. 66.

52 Ludwig CARDAUNS, *Zur Geschichte der kirchlichen Unions- und Reformbestrebungen von 1538 bis 1542*, Roma 1910.

53 Franz LAU – Ernst BIZER, *A History of the Reformation in Germany*, London 1969, s. 165–171.

54 Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, Bd. 5. *Geschichte Papst Pauls III (1534–1549)*, Freiburg im Breisgau 1956, s. 326.

Základem koaliční armády mělo být jednoznačně vojsko říšské, sestavené a financované říšskými stavy. Proto také dobové prameny hovoří o „německém tažení do Uher“. Předběžný souhlas s vypravením vojska (20 tisíc pěších a 4 tisíce koní lehké jízdy) získal král Ferdinand na sněmu už v roce 1541, ovšem za určitých podmínek, jejichž splnění nebylo pro Ferdinanda I. vůbec jednoduché. Říšským sněmem schválená vojenská pomoc Habsburkům v Uhrách byla totiž podmíněna tím, že sám král Ferdinand vypraví do boje také relativně velmi početné vojsko, jehož náklady bude nést sám, mimo schválenou říšskou berni. I to byl jeden z důvodů, proč začal král Ferdinand intenzivně jednat s českými stavy o finanční pomoci na toto tažení, resp. tuto okolnost (podmíněné schválení říšské daně vypravením králova vlastního vojska) použil Ferdinand I. jako argument při žádosti o poskytnutí finanční podpory.

Prameny české provenience, týkající se tažení roku 1542, dosud vůbec nevyužila pro toto téma historiografie německá ani maďarská. V maďarském případě to je vcelku logické, neboť slíbené české účasti na dobývání Budína věnoval J. Bánlaky jen jedinou větu: „... Češi neposlali žádné vojáky ani peníze...“ (což není pravda) a více se této záležitosti nevěnoval.

Celá situace však byla přece jen trochu složitější. České prameny jsou důležité právě proto, že sám král Ferdinand v žádostech o finanční podporu argumentoval vývojem situace v Římsko-německé říši (jejíž součástí české země v té době už nebyly)⁵⁵ a rozkrýval tak neobvyklou úroveň diplomatického zákulisí na říšské úrovni.

V nedatované královské propozici, předložené českému zemskému sněmu,⁵⁶ je dokonce obšírně popsán vývoj situace na uhersko-turecké hranici od dob krále Ludvíka Jagellonského. Koncem prosince 1541 už měl Ferdinand I. k dispozici příslib říšských stavů, učiněný na říšském sněmu v Řezně téhož roku, že říšští stavové mu pro zpětné dobytí Budína poskytnou peníze na financování vojska 20 000 pěších a 4 000 jezdců, kteří budou schopni vytáhnout do pole 15. dubna 1542. Tato pomoc ze strany říšských stavů však byla podmíněna tím, že král Ferdinand spolu s králem polským a s oběma „valašskými vévody“ zajistí (jako protiváhu říšského vojska) vypravení 20 000 vojáků lehké jízdy, potřebné dělostřelectvo a veškeré technické zázemí a zásobování. To byl z hlediska finančních nákladů na vojáky

55 P. VOREL, *Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské (Důsledky říšské reformy Maxmiliána I.)*, Český časopis historický 111, 2013, s. 743–804.

56 SČ I, č. 292, s. 503–510. Tato propozice vznikla zřejmě počátkem listopadu, kdy už král Ferdinand měl k dispozici stanovisko řezenského říšského sněmu a kdy oznamoval termín konání českého zemského sněmu na 5. prosince 1541.

nesplnitelný požadavek, ale technickým problémem by bylo i jen shromáždění takového množství pro boj vhodných jízdních koní. Takovou podmínku říšského sněmu Ferdinand I. už přímo při jednáních rozporoval: Králi polskému nemůže nic nařizovat a nedá se na něj spolehnout, neboť má vyjednanou mírovou smlouvu s Turky, kterou nebude chtít porušit. S valašskými vévody se vůbec nedá počítat, protože jsou tureckými vazaly. To řezenský sněm akceptoval; dohodli se tedy tak, že král Ferdinand zjistí, jakou vojenskou sílu je vůbec schopen do společné armády poskytnout a jednání o případné říšské finanční a vojenské pomoci budou pokračovat na říšském sněmu ve Špýru od 14. ledna 1542.

Král proto v prosinci 1541 žádal české stavy o urychlené rozhodnutí, jak velkou pomoc pro tažení do Uher budou moci vypravit, aby tuto skutečnost použil jako argument na jednáních říšského sněmu ve Špýru. Konkrétní výši sám nenavrhl. Hned v úvodu propozice však zdůraznil, že požadovaná pomoc je určena na obranu Markrabství moravského, ohroženého tureckým postupem v sousedních Uhrách. Tím bylo učiněno zadost základnímu zemskému zákonu, který umožňoval ze společných daní financovat vojsko jen k obraně země Koruny české, nikoli k tažení do zahraničí.

Zemský sněm (jehož usnesení je formulováno jako usnesení generálního sněmu, závazného výslovně pro všechny země Koruny české)⁵⁷ zareagoval velmi vstřícně a schválil vybrání majetkové daně od stavovských osob ve výši 1 % hodnoty přiznaného pozemkového majetku a finančních aktiv a od poddaných ve výši 1,66 %.⁵⁸ Majetková přiznání měly stavovské osoby (spolu s odvedením peněz) učinit do 2. února 1542. Sněmovní snešení pak poměrně podrobně popisuje strukturu a technické vybavení vojska, ale neupřesňuje počet vojáků ani předpokládanou částku, která se z daní vybere. To mělo být upřesněno až na jednání zástupců všech stavů ze všech zemí Koruny české, které bylo naplánováno na 2. února 1542. Tedy tak, aby král Ferdinand už měl konkrétní údaje k dispozici 14. února 1542 na říšském sněmu ve Špýru a mohl je použít jako argument při jednáních o říšské vojenské pomoci.⁵⁹

57 SČ I, č. 294, s. 510–522.

58 *Relazione di Marino Cavalli ritornato ambasciatore da Ferdinando Re de' Romani nel Dicembre del 1543 (1)*, in: Eugenio ALBÈRI (ed.), *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante in secolo decioesto*, Serie I, Volume III, Firenze 1853, s. 91–142; reprint in: Luigi FIRPO (ed.), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato (Tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente)*, Volume II. Germania (1506–1554), Torino 1970, s. 391–444.

59 Tento „šacuňk“, obsahující předpokládaný daňový výnos a jeho přepočtení na konkrétní počty vojáků, máme k dispozici z počátku března 1542 (datován 3. 3. 1542) společně pro země Koruny české a pro Horní a Dolní Rakousy; viz SČ I, č. 296, s. 501–534. Hlavním velitelem spojeného

Říšský sněm ve Špýru pak v rámci jednotlivých kurií v polovině února 1542 složitě vyjednával, zda otázka tažení celoříšského vojska do Uher má být prioritou sněmu.⁶⁰ Poté, co se Habsburkové zavázali splnit některé podmínky, bylo financování této celoříšské armády ze společné říšské daně schváleno, a to dokonce v dvojnásobném rozsahu, než se předpokládalo ještě koncem prosince 1541 na sněmu v Řezně. Celoříšské vojsko mělo mít nejméně 8000 koní těžké obrněné jízdy a 40 000 pěších. Podle teoretické daňové výtěžnosti byly pak konkrétní počty vojáků rozepsány na jednotlivé říšské kraje.⁶¹

Bezprostředně po schválení usnesení říšského sněmu byla započata přípravná jednání, včetně takových detailů, jakými byla platební síla mincí, které si z různých koutů říše s sebou vojáci povezuou při cestě na seřadiště u Vídně.⁶² Říšské vojsko mělo být na základě usnesení sněmu placeno půl roku, od poloviny května do poloviny října 1542.⁶³ Každý z říšských stavů měl podle schváleného klíče vypravit náležitý počet vojáků a zaplatit jim předem žold na dva měsíce. Zbývající čtyři měsíce měly být pravidelně propláčeny z vybraných daní podle jednotlivých říšských krajů.

Složitější jednání probíhalo ohledně osoby hlavního velitele. Jedním z vážných adeptů na tuto pozici byl na počátku jednání Šebestián Šertlin z Burtenbachu, zkušený vojevůdce, který se v habsburských službách osvědčil již v předchozích válečných konfliktech a uherský prostor dobře znal z třicátých let. Na počátku čtyřicátých let stále „podnikal“ ve vojenském řemesle jako nájemný kapitán; současně byl angažován jako vrchní velitel městské armády augsburské.

vojska všech zemí Koruny české byl rozhodnutím sněmu jmenován nejvyšší hofmistr Království českého Zdislav Berka z Dubé na Lipém a Zákupí.

60 Mylnou interpretací je užití českého kurfiřtského hlasu při těchto jednání v rámci kolegia kurfiřtů, jak uvádí H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg*, s. 13. Český král (a to ani Ferdinand I.) nebyl od samotného vzniku této kurie říšského sněmu (1495) jejím členem; tato sněmovní kurie byla jen šestičlenná. Viz P. VOREL, *Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Sváté říše římské*, s. 755, 788–791.

61 Několik dobových přehledů konkrétního počtu vojáků, který teoreticky připadal na jednotlivé říšské kraje, publikoval H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg*, s. 24–25. Detailně k tomu RTA XIII, č. 102, s. 596–607 (zde je přesněji dokumentováno, konkrétně kteří říšští stavové svou povinnost splnili a kteří nikoli).

62 P. VOREL, *Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Říšsko–německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století*, ČČH 112, 2014, s. 379–401.

63 Wolfgang STEGLICH, *Die Reichstürkenhilfe in der Zeit Karls V.*, *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 11, 1972, s. 7–55; k tažení roku 1542 zde s. 50–52. Autor se více zabývá formální stránkou věci (jak se otázka financování uherského tažení roku 1542 řešila na říšském sněmu), vcelku však pomíjí, nakolik byla příslušná sněmovní usnesení skutečně plněna (v tom se odkazuje hlavně na výše citovanou studii Trautovu, viz pozn. č. 18).

V té době se jednalo asi o nejzkušenějšího velitele, jakého vůbec měla tehdejší říše k dispozici, schopného zvládnout tažení velkého vojska o desítkách tisíc mužů. Šertlin byl ale brzy „vyřazen ze hry“,⁶⁴ neb se habsburská strana obávala jeho blízkého napojení na vrchní velení Šmalkaldského spolku. Skutečné pozadí Šertlinova „odsunutí stranou“ bylo ale zřejmě záležitostí složitější diplomatické hry, neboť tento generál už o několik týdnů později velel obsazování Brunšvicka-Wolfenbüttelska Šmalkaldským spolkem.

Vrchním velitelem říšského vojska byl nakonec jmenován 11. března 1542 braniborský kurfiřt Jáchym II. Hektor. To mělo svou logiku z hlediska politického: Byl jedním z největších plátců říšské daně na toto tažení; jako jeden z kurfiřtů měl formální politickou autoritu, členem Šmalkaldského spolku se stal teprve nedávno (1539), nepatřil mezi neaktivnější vedení tohoto spolku a ve věcech konfesijních patřil k umírněnému protestantskému křídlu, usilujícímu o politickou dohodu s Habsburky. Habsburkové jej považovali za dostatečnou záruku proti obavám, že by se celorišské vojsko, tvořené většinou vojáky i velitelským sborem luteránské víry, mohlo obrátit proti nim. Byl tedy přijatelný pro obě strany. Měl však jeden zásadní nedostatek: Počátkem čtyřicátých let 16. století ještě neměl větší bojové zkušenosti a tak velkému vojsku ještě nevedl. Tento problém měl vyřešit zkušený „poradní sbor“, tedy hlavní výkonní velitelé a diplomatická „válečná rada“, tvořící součást velitelského štábu.

Jednání o tomto uskupení trvalo dalších několik dní. Až 14. března 1542 byli jmenováni další nejvyšší velitelé říšského vojska. Připomeňme alespoň ty nejvýznamnější, kteří mohli ovlivňovat taktická rozhodnutí během samotného tažení: Hlavním velitelem jízdy se stal lantkrabě Filip Hessenský; jemu k ruce hrabě Fridrich z Fürstenberka za jihoněmecké „horní země“ a hrabě Jetrich z Manderscheidu za severoněmecké „dolní země“. Pěší jednotky (předpoklad 40 tisíc mužů) byly rozděleny do čtyř regimentů po 10 tisících.⁶⁵ „Válečnou radu“ říšského vojska pak tvořilo osm zástupců, jmenovaných za jednotlivé říšské kraje, a to většinou z řad knížecích rodů. Za dolnosaský kraj byl tímto „krajským velitelem“ vévoda Arnošt Brunšvický, synovec saského kurfiřta.

64 Tuto skutečnost sám Šertlin zdůrazňoval ve svých pamětech. Neschopnost a nezkušenost velitelského sboru, který zaujal „jeho“ místo, pak dává posměšně do souvislosti s neúspěchem celého tažení. Viz Ottmar F. H. SCHONHUTH (ed.), *Leben und Thaten des weiland wohledlen und gestrengen Herrn Sebastian Schertlin von Burtenbach, durch ihn selbst deutsch beschrieben*, Münster 1858, s. 22. Těž viz pozn. č. 67.

65 H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg*, s. 33, 38–39.

Detailní popis, jak má být říšská armáda velká, jak má být organizována a podobně obsahuje až do dílčích detailů usnesení říšského sněmu ve Špýru z 11. dubna 1542.⁶⁶ Další upřesnění mělo proběhnout v červenci 1542 na příštím říšském sněmu v Norimberku. Obsáhlý dokument o 140 paragrafech z 11. dubna 1542 dal jistě mnoho práce právníkům a říšským politikům, ale na základě tohoto dokumentu, ve kterém je detailně popsáno, jak by mělo říšské tažení být organizováno a jak by mělo probíhat, nemůžeme hodnotit, co se ve skutečnosti dělo.

Následně pak pokračovalo vyjednávání finančních podmínek, protože pro hlavní velitele, nižší důstojníky i obyčejné žoldnéře byla pochopitelně významnou okolností částka, kterou za účast v tažení dostanou zaplacenou. Až 26. března 1542 byly vyjednány finanční a další podmínky pro hlavního velitele Jáchyma Braniborského.⁶⁷ Jeho osobní plat 2400 zlatých rýnských představoval jen část nákladů na vrchní velení. Z říšských daní se mu měla uhradit také osobní garda, konvoj doprovodných vozů a bohatě placený štáb.

Tato jednání, vedená koncem března 1542, zatím jen zaručovala, že říšské vojsko se sejde u Vídně. Stále zůstávala v platnosti dříve vyslovená podmínka, že říšské vojsko, které se shromáždí u Vídně, vytáhne do Uher pouze v případě, že král Ferdinand zajistí ze svých zdrojů vše, co slíbil. Ferdinand I. se tak ocital ve velmi složité situaci: Tažení říšského vojska dál do Uher bylo podmíněno tím, že si Ferdinand zajistí (a fyzicky předvede) nejen „své“ vojsko dostatečné síly, ale také zabezpečí proviant, munici a lodní transport všeho potřebného. Z české strany, na kterou král hodně spoléhal, byla naopak vyslovena podmínka, že podpora bude poskytnuta za předpokladu, že říšské vojsko do Uher skutečně vytáhne. Tomu se z různých důvodů, které se pokusím níže vysvětlit, zdráhali uvěřit jak stavové říšští, tak čeští.

V této fázi král Ferdinand I. zoufale sháňel finanční prostředky k zajištění toho, co sněmu slíbil. Aktuální potřebu odhadl na 100 tisíc zlatých rýnských v hotovosti. O polovinu požádal stavy svých dědičných zemí, o druhou polovinu stavy české. V této tíživé situaci pro něj byla finanční pomoc z Čech skutečnou záchranou. Počátkem května 1542 poskytl český stavové králi požadovanou částku

⁶⁶ RTA XII/II, č. 285, s. 1168–1220.

⁶⁷ „Bestaltung des Kurfürsten von Brandenburg“ (Špýr 26. března 1542). Text edičně zpřístupnil už H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II.*, ediční příloha č. 1, s. 123–128; novější edice RTA XII/I, č. 89, s. 621–626. Jmenování braniborského kurfiřta hlavním velitelem bylo obsaženo i v usnesení říšského sněmu z 11. dubna 1542 (RTA XII/II, č. 285, s. 1168–1210, zde s. 1176); proti tomu však vznesli protest zástupci saského kurfiřta, který si (jakožto titulární říšský arcimarsálek) sám nárokoval tuto velitelskou funkci, viz RTA XII/II, č. 297, s. 1237.

50 tisíc zlatých, vyplacenou v hotovosti z první poloviny berně,⁶⁸ schválené českým zemským sněmem. Formálně byla ale tato finanční transakce formulována jako půjčka (za kterou se českým stavům musel zaručit Kryštof z Ejcinku), a to pro případ, že by říšské vojsko do Uher k dobytí Budína od Vídně vůbec nevytáhlo.⁶⁹ V takovém případě měl Kryštof z Ejcinku tyto peníze vrátit českým stavům o svatojiřském termínu příštího roku.⁷⁰

Dohoda o zmíněných 50 tisících zlatých také stanovovala, že děla všech ráží, která král z těchto peněz nakoupí, budou po skončení uherské kampaně odevzdána českým stavům pro obranu jejich vlastní země a že z českých daní mají být přednostně placeni žoldnéři, najatí v Čechách. Myšlenka, že z českých daní se najmou žoldnéři někde v cizině, byla pro české stavovské prostředí těžko akceptovatelná. Lapidárně to v souvislosti s finanční podporou na tažení do Uher roku 1542 vyjádřil Jan z Pernštejna, který jinak společnou obranu tehdy již ohrožené Moravy rozhodně podporoval: „...za jiné abychom u cizích národů držání nebyli, než za ty, aby nás dojili z peněz jako krávy z mléka...“.

I z těchto neobvyklých podmínek uvolnění peněz z českých daní je zřejmé, jaká nedůvěra už jen v uskutečnění celého tažení panovala od jeho samotných počátků. I při jednáních českého zemského sněmu se stále uváděla podmínka, že veškerá schvalovaná pomoc je podmíněna tím, že společně celorišské vojsko skutečně vytáhne do Uher.

Značná opatrnost českých stavů však nebyla způsobena jen poměrně přesnými informacemi o sporech uvnitř říšské stavovské obce, které od samého počátku příprav tohoto tažení relativizovaly jeho možný efekt. Souběžně s přípravami velkého křesťanského vojska totiž dál pokračovala diplomatická jednání mezi králem

68 Druhá polovina sněmem schválené daně na tažení proti Turkům měla být vybrána a vyplacena až o sv. Vavřinci (10. 8. 1542), pokud ovšem před tímto termínem celé tažení neskončí (začne-li vůbec). Vzhledem k vývoji na bojišti už tato část sněmem schválených peněz králi vydána nebyla.

69 SČ I, č. 301–302, s. 539–543 (4. 5. 1542).

70 Z peněz, které zbyly po vydání výše zmíněných 50 000 zlatých z první poloviny berně, nařídili stavové vyplatit část peněz vojenským velitelům, kteří měli ono vojsko do boje vést. S nimi už byly sjednány dohody o finanční odměně, proto byla jejich kapacita blokována a nemohli se nechat najmout jako velitelé na jiné bojiště. Generál českého vojska („nejvyšší polní hejtmán“) Zdislav Berka z Dubé, nejvyšší hofmistr Království českého, přijal kompenzaci 750 kop grošů českých, což v říšské měně odpovídá částce 1750 zlatých rýnských. Zdislavův zástupce Ondřej Ungnad se Sonnecku přijal 250 kop grošů českých. Podobně byli na Moravě „blokováni“ velitel moravského vojska Zbyněk Berka z Dubé a jeho zástupce Václav Pětipeský z Krásného Dvora. Zbyněk Berka dostal kompenzaci 100 kop grošů českých (ty mu už zaplatil Jan z Pernštejna, proto si tyto peníze z české berně nechal Pernštejn), Václav Pětipeský poloviční částku; viz SČ I, s. 541.

Ferdinandem I. a sultánem Sulejmanem I., ve kterých se král Ferdinand pokoušel o dosažení mírové dohody.

Už koncem srpna 1541 bylo do Istanbulu vysláno reprezentativní poselstvo, které bylo oprávněno nabídnout Sulejmanovi I. každoroční poplatek ve výši 100 tisíc dukátů, pokud odtáhne z celých Uher, případně 40–50 tisíc, pokud by jen vrátil Budín a zachoval status quo.⁷¹ Taková aktivita se nedala v tehdejší mezinárodní diplomacii úplně utajit. Na podzim 1541 sice k dohodě nedošlo, ale jednání o habsbursko-osmanském rozdělení Uher intenzivně pokračovala. Proto také u istanbulského dvora dlouho nevěřili zprávám, že se nějaké velké společné křesťanské vojsko chystá na tažení k Budínu. Reálná situace v Podunají tomu nasvědčovala: Relativně velké německé vojsko se sice poblíž Vídně scházelo, ale k tažení dál do Uher se nemělo.

Z jednotlivých částí Německa přijížděly dílčí oddíly krajských hotovostí k Vídni na přelomu května a června 1542.⁷² U Vídne pak v polním ležení čekaly všechny jednotky, než se sejde celý kontingent, schválený říšským sněmem. To trvalo dosti dlouho. K 9. červnu 1542 bylo na místě jen 32 praporců pěchoty (tedy asi 16 000 mužů namísto dojednaných 40 000) a 1 400 jezdců (namísto 8 000).

Vojsko se scházelo pomalu a neochotně; vojáci neměli zajištěno dostatečné zásobování a nebyli zaplacení. To však nelze zobecnit. Ve financování jednotlivých částí říšského vojska panovaly značné rozdíly podle toho, kdo je do pole vypravil a do kterého říšského kraje příslušný oddíl náležel. Podle sněmovního usnesení měl totiž každý z říšských stavů, kdo vypravoval nějaké vojáky, zajistit předem (před odchodem na seřadiště u Vídne) vyplacení žoldu svých vojáků na dva měsíce, tedy od poloviny května do poloviny července 1542. Další financování přímo v poli už mělo být prováděno prostřednictvím zástupců jednotlivých říšských krajů z peněz, vybraných formou zvláštní daně. V tom panovaly značné zmatky.⁷³

Problémy s nedostatečným počtem vojáků a nedostatkem peněz, které se staly jednou z vážných komplikací při polním tažení, způsobila ta část říšských stavů, která nebyla z různých důvodů (i kvůli nedostatku finančních prostředků) schopna či ochotna vypravit do pole vojáky a uhradit jejich žold na první dva měsíce už na samotném počátku tažení. To se však netýkalo hlavních představitelů Šmalkaldského spolku (ti svou sněmem schválenou povinnost splnili), ale z podstatné části světských

71 Instrukce z 29. srpna 1541, kterou král Ferdinand vydal pro Mikuláše ze Salmu, Franze Révaye a Zikmunda z Herbersteinu viz K. NEHRING et al. (ed.), *Austro-Turcica*, č. 1, s. 1–4.

72 Hornosaské oddíly dorazily jako jedny z prvních (jak uvádí sám Könnertitz) k 31. květnu 1542, ještě předtím, než se konalo společné jednání všech krajských velitelů.

73 W. STEGLICH, *Die Reichstürkenhilfe*, s. 51.

i církevních říšských stavů z řad prohabsburského tábora. Z jejich strany byla ochota financovat vojsko o to nižší, že velení říšské armády bylo plně v rukou luteránských velitelů a po vyhlášení války Habsburkům francouzským králem (v květnu 1542) panovala mezi nimi obecná nejistota, zda velké říšské vojsko, shromážděné u Vídně a vedené předáky Šmalkaldského spolku, není vlastně větším potenciálním nebezpečím pro Habsburky než pro tureckého sultána. A zvláště západní říšské kraje, obávající se francouzské invaze (která skutečně nastala v červenci 1542) se nechtěly zbavovat svého vojenského potenciálu, který hodlaly použít k vlastní obraně. Ostatně na říšském sněmu bylo odsouhlaseno financování říšského vojska proti Osmanské říši nebo proti Francii.⁷⁴ A ohrožení ze strany Francie se na jihozápadě říše jevilo jako nebezpečnější, než turecký postup na Balkáně, který ohrožoval hlavně habsburské zájmy.⁷⁵

Ani Ferdinand I. nebyl v přípravě slíbeného vojska příliš úspěšný. Na říšském sněmu slíbil dodat na bojiště jednotku lehké jízdy o 20 000 koních a toto vojsko financovat „na své náklady“ po dobu šesti měsíců. Könnertitz ve svých autentických zprávách ale dokládá,⁷⁶ že počátkem června 1542 dal král Ferdinand dohromady jednotku jen o 8000 husarech, tedy lehké jízdy,⁷⁷ poskládanou z blíže neurčených rakouských zemí, které velel Jan Ungnad ze Sonnecku. Součástí této armády byly zřejmě i jednotky z českých zemí, které však nebyly financovány z výnosu zemské

74 Heinrich LUTZ, *Kaiser Karl V., Frankreich und das Reich*, in: Heinrich Lutz – Friedrich Hermann Schubert – Hermann Weber, *Frankreich und das Reich im 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1968, s. 7–19.

75 Náhly obrat v otázce možné spolupráce říšské opozice s císařským táborem proti Francii zdůvodňovali předáci luteránské strany (včetně samotného Martina Luthera) jednak argumentem německé národní identity (společná obrana německého území proti zahraničnímu agresorovi), jednak jako vhodnou prevenci: Pokud bude císař zaměstnán válkou s Francií a s Osmanskou říší, pak nebude mít potenciál k vojenskému zásahu proti luteránské opozici v Německu. Viz Johannes EHMANN, *Luther, Türken und Islam – Eine Untersuchung zum Türken- und Islambild Martin Luthers (1515–1546)*, Heidelberg 2008, s. 404–405; Scott C. DIXON, *Martin Luther and the German Nation. The Reformation and the Roots of Nationalism*, in: Eva Doležalová – Jaroslav Pánek (eds.), *Confession and Nation in the Era of Reformations (Central Europe in comparative Perspective)*, Praha 2011, s. 123–138.

76 J. T. J. KÖNNERTITZ, *Erasmus von Könnertitz*, s. 85–86.

77 Příslušník lehké jízdy řečený „husar“, byl v pramenech označován také jako voják „uherské jízdy“, čímž se obecně rozuměla jízda lehká, s odlehčenou ochrannou zbrojí. Těžká obrněná jízda byla obecně označovaná jako jízda „německá“, bez ohledu na skutečnou příslušnost vojáků. Pokud se tedy v pramenech hovoří o jednotkách „uherské jízdy“, pak to nemusí nutně znamenat, že se jednalo o vojenské oddíly uherských stavů (není-li tato skutečnost výslovně zdůrazněna), ale obecně o lehkou jízdu.

berně, ale najaty králem Ferdinandem.⁷⁸ Proviantu bylo u Vídně zatím zajištěno dostatek, ale chybělo centrální velení a zatím nedorazili ani někteří ze sněmem určených velitelů vojsk říšských krajů.

Braniborský kurfiřt Jáchym II. Hektor dorazil do vídeňského ležení až 6. června 1542, ale jen sám, bez dalších vojáků. Především však u vojska chyběl sám král Ferdinand, který původně slíbil, že se tažení osobně zúčastní.

Dlouhé čekání u Vídně bylo demoralizující; žoldnéři nečinně zaháleli tři i více týdnů. Už zde utrpělo vojsko značné ztráty v důsledku nemírného požívání alkoholu a nekontrolovatelných rvaček a dalších problémů, které takto dlouhá nečinnost mezi žoldnéři způsobovala.⁷⁹ Nervozitu a nedůvěru v centrální velení způsoboval také nedostatek aktuálních zpráv, promísený s různými dezinformacemi. Ještě na přelomu května a června byla mezi žoldnéři rozšířena optimistická představa, že společně táhnou na Budín, který brání sotva 20 tisíc obránců, umístěných v polním opevnění před městem, jež bude snadné rychle přemoci jedním masivním útokem.

Po několika zbytečně promarněných týdnech ležení u Vídně však začínaly přicházet zprávy o velké turecké armádě, čítající kolem 60 tisíc mužů, která se blíží Budínu na pomoc. To už byl kvalitativně jiný protivník, mnohem nebezpečnější. Kromě úmrtí a zranění z opilství a dalších ztrát, zvyšovaných nemocemi a nedostatečnou hygienou při mnohatýdenním pobytu v polním ležení, se začaly také množit dezerce, často odůvodňované i dosud nevyplaceným žoldem. V této fázi tažení ale nemáme uvnitř armády doloženy žádné významné konflikty konfesijní, i když každá větší jednotka měla s sebou i své „polní kaplany“. Jen samotný hornosaský kontingent provázeli dva luteránští kazatelé.⁸⁰ To odpovídá předpokladu, že podstatnou část armády tvořily v této fázi (na seřadišti u Vídně) hlavně vojenské oddíly, vyslané z německých zemí k Vídni luteránskou šlechtou.

Už kolem 9. června však zvažoval velitelský sbor, že kvůli upevnění disciplíny bude nutné co nejdříve od Vídně odtáhnout blíž k uherské hranici, i když ještě není celé vojsko pohromadě. Ještě 20. června však toto vojsko, včetně jednotek,

78 To byl zřejmě i případ slezského šlechtice Hanuše z Oppersdorfu, zkušeného námezdního velitele, který sám ve svých pamětech výslovně zmiňuje, že vedl blíže neurčenou jednotku „slezských rejtarů“, která s králem Ferdinandem táhla roku 1542 do Uher. Viz Josef VÁVRA (ed.), *Zápisky Hanuše z Oppersdorfu o válce německé 1546–1547*, Sborník Historického kroužku 1, 1900, č. 1, s. 5–14. Tato jízda však nemířila na seřadiště k Vídni, ale zajišťovala ochranu říšských hranic poblíž Stoličného Bělehradu a Pětikostelí.

79 J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könneritz*, s. 86–87.

80 Tamtéž, s. 84.

kteře dorazily po 9. červnu, tábořilo u Vídně. V té době stále ještě chyběla třetina z plánovaného počtu pěchoty; daleko horší situace byla v případě říšské jízdy, kde ze sněmem schválených 8000 jezdců byla k dispozici jen čtvrtina (2000).

Rozhodování velitelského sboru však bylo limitováno skutečností, že některým říšským jednotkám nebyl vyplacen slíbený žold a bez peněz se vojáci odmítali vydat na uherské bojiště. Šlo údajně především o kontingenty, které měla financovat církevní knížata. Například jeden z církevních kurfiřtů, arcibiskup mohučský, uhradil svým vojákům žold pouze na první měsíc služby, a ten už během táboření u Vídně uplynul. Bez další výplaty žoldníci pochopitelně odmítali táhnout dál.⁸¹ Naproti tomu nejvlivnější říšská světská knížata své oddíly vybavila žoldem v dostatečné míře (saský kurfiřt, braniborský kurfiřt, falcký kurfiřt, bavorský vévoda Jiří), takže i přes neochotu některých říšských stavů naplnit usnesení říšského sněmu byla říšská armáda (byť méně početná, než se původně předpokládalo) dostatečně silná, aby mohla usilovat o zpětné dobytí Budína.⁸²

20. června 1542 byla u Vídně vykonána slavnostní přehlídka, které přihlížel jak hlavní velitel Jáchym Braniborský, tak i král Ferdinand, který v té době na krátký čas do Vídně přijel. Ale ani po této přehlídce tažení ještě nezačalo. Nějaký čas se vlekly spory o velitelské pozice (například vévoda württemberský odmítal být podřízen velení Beumelburgově) a o nevyplacený žold. Žoldníkům pak slíbené peníze vyplatil ze svých zdrojů (tedy z úročených půjček) král Ferdinand, kterému měly být později vráceny z říšské daně. To jsou však zprávy pouze o vojsku říšském, které bylo nepochybně početně největší, ale mělo tvořit součást širšího křesťanského vojska. V létě roku 1542 měla totiž ve válce s Osmanskou říší na uherské frontě spolupracovat čtyři vojenská uskupení s různým velením.

Základem křesťanské armády, která měla znovu dobýt hlavní město Uher (a pak i celou zemi)⁸³ se stalo říšské vojsko, vypravené podle proporcí říšského daňového systému jednotlivými říšskými stavy s výjimkou dědičných zemí rakouských, kde vládl Ferdinand I. Hlavním velitelem této armády byl ustanoven kurfiřt Jáchym Braniborský. Vojsko bylo financováno prostřednictvím zvláště vypsané celoříšské daně, která byla z podstatné části (byť s různými komplikacemi) vybrána.

81 Tamtéž, s. 87–88.

82 Tamtéž, s. 88–89.

83 Motivací pro říšská knížata měl být i možný územní zisk. Ve smluvních podmínkách tažení bylo ujistěno, že při postupném dobývání Uher případně vládá králi Ferdinandu I. Habsburskému na tom území, které ovládal jeho předchůdce Ludvík Jagellonský. Další dobyté hrady a města na jih od této hranice si mohli zabrat velitelé vojska až do dalšího rozhodnutí.

Druhou část představovalo vojsko, které slíbil říšskému sněmu ve Špýru na svůj náklad vypravit Ferdinand I. z vlastních zdrojů. Předpokládal, že tuto armádu bude financovat z daňového výnosu dědičných rakouských zemí a zemí Koruny české. Nakonec tyto vojáky zaplatil hlavně díky operativním finančním půjčkám na evropském bankovním trhu (a díky částce 50 tisíc zlatých rýnských od českých stavů). Vojsku měl formálně velet sám král Ferdinand; skutečným velením byl pověřen dolnorakouský zemský hejtman Jan Ungnad se Sonnecku.⁸⁴ Součástí tohoto vojska, které platil král Ferdinand, byl i dvoutisícový jízdní oddíl uherských žoldnéřů, dále italsí vojáci, které z Milánska poskytl císař Karel V., a také početné posádky bitevních i dopravních lodí dunajské flotily.

Třetí část, která je v dobových pramenech výrazně odlišována, byla jízdní armáda uherských stavů, které velel Petr Perényi, habsburský kancléř v Uhrách. U této části koaličního vojska totiž nebylo jisté, zda se v rozhodujících okamžicích nakonec nepřikloní na tureckou stranu. Uhři sice slíbili posílit společné vojsko vlastní velkou armádou lehké jízdy, ale odmítali opustit prostor mezi Dunajem a Rábem, dokud nebude jasné, že říšské vojsko skutečně do Uher potáhne. Uhersko-sedmihradské vojsko zčásti tvořili i příznivci mocenského uskupení Zápolských a habsburští diplomaté teprve vyjednávali s královnouvdovou Isabelou Jagellonsko-Zápolskou o podmínkách řešení nástupnických problémů, které vedly předchozího roku (1541) k pádu Budína a Pešti do tureckých rukou. Hlavním vyjednavatelem na uherské „pro-zápolské“ straně byl zkušený politik biskup Jiří Martinuzzi, který o podmínkách budoucího uspořádání Uher a Sedmihradska paralelně jednal i s tureckou stranou. Pod tlakem Osmanské říše, které Habsburkové sami zjevně nebyli schopni čelit, hledal Martinuzzi řešení, které bude co nejvýhodnější nejen pro královnouvdovu Isabelu Jagellonskou-Zápolskou a jejího syna, ale i pro něj samotného. Podpora tažení říšsko-habsburského vojska uherskými stavy byla proto ze strany Martinuzziho podmíněna tím, že mocenský zásah této armády bude dostatečně silný, aby i do budoucna ochránil („znovuosvobozené“) Království uherské a Sedmihradsko před Osmanskou říší. Jinak hrozilo (a od strany

84 Jan Ungnad byl zkušeným velitelem z protitureckých tažení z třicátých let 16. století; viz Bernd ZIMMERMANN, *Landeshauptmann Hans Ungnad von Sonneck (1493–1564). Ein Beitrag zu seiner Biographie*, in: Gerhard Pferschy (ed.), *Siedlung, Macht und Wirtschaft (Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag)*, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 12, Graz 1981, s. 203–216.

uherských stavů to bylo možné interpretovat i jako jistou formu vydírání), že se uherské vojsko spojí s Turky.⁸⁵

Tyto tři části koaličního vojska jsou běžně zmiňovány v soudobých zprávách o průběhu tažení a v různé míře s nimi počítají i výše citovaná starší zpracování dějin této válečné události.

Do Uher však táhlo také vojsko čtvrté, a to armáda papežská. Byla sice početně výrazně menší, než výše tři zmíněné kontingenty, ale byla podřízena samostatnému velení a v bojích před Peští vystupovala samostatně. Je pak otázkou, proč právě tento papežský kontingent soudobé pozorovatele příliš nezajímal, i když z několika dochovaných zpráv (které se navzájem nezávisle potvrzují) můžeme usuzovat, že právě papežská pěchota byla jednou z mála aktivních součástí křesťanského vojska, která se pokoušela splnit úkol, za nějž byla zaplácena.

Dílčí součásti tohoto koaličního vojska se postupně shromažďovaly na rakouské či uherské části Podunají a jejich postup byl koordinován jen velmi volně. Všechny (včetně dunajské flotily) se měly sejít až u Ostřihomi; odtud mělo být vedeno koordinované tažení k obléhání Budína a Peští. Ještě počátkem července však říšské vojsko stále „ložírovalo“ poblíž Vídně, tedy přes dva měsíce. Až 7. července 1542, za více než dva týdny po výše zmíněné slavnostní přehlídce, vytáhlo říšské vojsko od Vídně směrem k uherské hranici. Tažení však bylo zahájeno bez zpracování nějakého strategického plánu a bez přesné znalosti o síle a počínání nepřítele.⁸⁶ Plánoval se přesun k Rábu, asi 120 km jihovýchodně od Vídně. Zde se velení mělo znovu poradit, jakým způsobem dál postupovat. Postup vojska byl však velmi pomalý, ačkoli mu přímo v cestě nestály žádné nepřátelské jednotky ani hornatý terén.

Skutečným důvodem tak pomalého přesunu jistě nemohly být jen spory ohledně vyplacení žoldu či nerozhodnost hlavního velitele, braniborského kurfiřta. Od toho měl zkušený štáb, který o dalším postupu rozhodoval kolektivně.

Pro další vývoj událostí v Uhrách se stala klíčovou první polovina července 1542, kdy se vojenská „mašinerie“ spustila. Ovšem nejen v Podunají. Jednalo se o tři kampaně, které spolu souvisely časově, mocensko-politicky i z hlediska dlouhodobých důsledků. Bez jejich zohlednění nelze pochopit, co a proč se vlastně tehdy dělo v Podunají: a) zahájení tažení říšského vojska od Vídně k Peští 7. července 1542; b) zahájení

85 Tento argument použil i sám král Ferdinand I. při vyjednávání o vojenské pomoci z Čech ve své sněmovní propozici; viz SČ I, s. 538: „... Neb jest věc jistá, jestliže by to Uhři seznali a shledali, že by od říše jim ta pomoc svolená nedošla, již by znajíc, že jsou od křesťanův opuštěni, Turku se poddati musili, a tak by spolu s Turky sjezdy a ustavičnými vpády a válkami Království české a země k němu příslušející kazili a hubili...“

86 J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könnerritz*, s. 90.

francouzské ofenzívy v Lucembursku, Brabantu, Piemontu, Nizozemí a v Katalánsku 12. července 1542; c) obsazování Brunšvicka-Wolfenbüttelska Šmalkaldským spolkem, vyhlášené 17. července 1542 a realizované o dva týdny později.

Rychlost přesunu říšského vojska v Podunají však ovlivňovala ještě jedna okolnost, která nebyla obecně známa. Přesně v této době, kdy měl podle představ říšských knížat král Ferdinand jít všem příkladem a velet svému vojsku, připravil Ferdinand I. novou nabídku pro tureckého sultána. Byla reakcí na sultánův dopis, který byl králi Ferdinandovi doručen krátce před 10. červencem 1547. Instrukce, datovaná ve Vídni 10. července 1542,⁸⁷ byla určena pro jeho tajného agenta Tranquillia Andronica. Ten se měl rychle (bez oficiálního diplomatického doprovodu) přesunout přes Chorvatsko a Bosnu do Istanbulu a znovu nabídnout sultánovi každoroční platbu ve výši 50 až 100 tisíc dukátů, pokud Osmanská říše vydá Budín zpět a uzavře mírovou dohodu. Vysoké pravidelné platby král nabízel i dalším tureckým hodnostářům, pokud se podaří dohodu vyjednat. V instrukci je obsažena i jedna nová informace, která ve srovnání s habsburskými nabídkami do Istanbulu z roku 1541 mění situaci: Andronicus byl oprávněn sultánovi slíbit, že pokud přijme Ferdinandovu nabídku (pravidelná platba peněz výměnou za vrácení Budína a složení zbraní), bude také ukončeno tažení vojska říšských knížat (sic!).⁸⁸

Je logické, že zájem na zdržování postupu říšského vojska měl po 10. červenci 1542 především sám král Ferdinand I. Měl k tomu dva hlavní důvody: 1) Očekával, že se podaří dohodu se sultánem přece jen vyjednat, nepočetná osmanská posádka (která podle soudobých komentářů neměla šanci ubránit se tak velkému říšskému vojsku) se sama z Pešti a Budína stáhne a Ferdinand I. bez boje vstoupí do města jako vítěz. 2) Dosud stále nebyla vyjednána nová smlouva o budoucím rozdělení vlivu v Uhrách a v Sedmíhradsku mezi bývalými nepřáteli, tedy Ferdinandem Habsburským a Isabelou Jagellonsko-Zápolskou. Její ratifikaci uherskou stranou zprostředkoval Martinuzzi až 26. července 1542,⁸⁹ tedy až poté, co do Sedmíhradska doputovaly ověřené zprávy, že říšské vojsko už konečně vytáhlo od Vídně a vstoupilo na uherské území.⁹⁰

Toto diplomatické zákulisí zřejmě nikdo z velení říšského vojska neznal, ale jak mohl král Ferdinand postup armády podél Dunaje zdržovat, aniž by prozradil skutečné záměry? I to se dá poměrně věrohodně vysvětlit.

87 K. NEHRING et al. (ed.), *Austro-Turcica 1541–1552*, č. 3, s. 17–20.

88 Tamtéž, v instrukci článek 2 na s. 18.

89 K podílu polské diplomacie na těchto jednáních nejnověji S. BRZEZIŃSKI, *Dynastic policy*, s. 212–214.

90 J. BÁNLAKY, *A magyar nemzet hadtörténelme*, XII, kap. 13/3/c, pozn. 17.

Po šestidenním liknavém přesunu od Vídně byl vybudován (13. července 1542) nový polní tábor u městečka Rackendorf (nyní obec Rajka, ležící na maďarské straně stejnojmenného hraničního přechodu na slovensko-maďarské hranici), asi 25 km jihovýchodně od Prešpurku. Tedy už na uherském území, ale stále v relativně těsné blízkosti Vídně. V době, kdy se říšské vojsko utábořilo u Rajky, však bylo zahájeno jednání dalšího říšského sněmu, konaného tentokrát v Norimberku. Jeho zahájení bylo původně (při uzavírání dubnového říšského sněmu ve Špýru) naplánováno na 13. července 1542; faktický termín zahájení byl však o několik dní posunut až na 21. července. Formální zahájení říšského sněmu pak proběhlo 24. července 1542 předložením sněmovní propozice ze strany krále Ferdinanda I. a císařem pověřených komisařů.⁹¹

V polovině července (před 18. červencem 1542) proto z polního tábora u Rajky odjela většina významných říšských knížat, aby se účastnila sněmu. Autorita velení byla výrazně oslabena. I mezi nižšími veliteli a protestantskými kněžími se množily obavy a šířily se zprávy dokonce o možné zradě mezi knížaty, o vyjednávání s tureckou stranou a s Francií. Takové informace zvyšovaly pocit nedůvěry, zvláště když byli z říšského vojska systematicky vyřazováni vojáci francouzské národnosti, naverbovaní z říšsko-francouzského pomezí.

V pozadí rozbrojů mezi frankofonními a národnostně německými žoldnéři v říšském vojsku byla pochopitelně i zásadní změna na říšsko-francouzské hranici. 12. července 1542 zahájila vojska Františka I. ofenzívu,⁹² přímo podporovanou Dánkem⁹³ a spojenci z Nizozemí (Vilémem Klévkým, který měl s císařem spory o Hrabství Geldern, a utečenci z Gentu, kde si císař drsným způsobem vymohl placení válečných daní roku 1540).⁹⁴

Francouzský král a jeho spojenci zaútočili na více frontách: vedle sporných území v Nizozemí začali obsazovat Lucembursko, které spadalo pod přímou vládu císaře Karla V., a zaútočili na španělské straně v Katalánsku na Perpignan a okolí.⁹⁵ I z toho důvodu císař Karel V. už v červenci výrazně omezil původně

91 RTA XIII, s. 75.

92 Geoffrey PARKER, *Emperor – A new Life of Charles V*, New Haven – London 2019, s. 283–287.

93 Rudolf HÄPKE, *Die Regierung Karls V. und der europäische Norden*, Veröffentlichungen zur Geschichte der Freien Hansestadt Lübeck, Band 3, Lübeck 1914 (Reprint New York 1976), s. 211–214.

94 P. VOREL, *Sankce vůči českým královským městům roku 1547 v kontextu habsburské politiky první poloviny 16. století („Gentský ortel“ v politické propagandě stavovského odboje)*, *Theatrum Historiae* 16, 2015, s. 41–60.

95 R. J. KNECHT, *Francis I.*, s. 362; Michael MALLETT – Christine SHAW, *The Italian Wars, 1494–1559 (War, State and Society in Early Modern Europe)*, London – New York 2012, s. 218–219.

slíbenou podporu uherskému tažení⁹⁶ a začal verbovat vojáky pro válku s Francií, kterou oficiálně vyhlásil 25. srpna 1542,⁹⁷ těsně před uzavřením sněmovních jednání (26. srpna 1542). Původní sněmovní usnesení o říšské dani, která je určena na obranu proti Turkům, bylo upraveno v tom smyslu, že říšská daň je určena k obraně před dvěma nepřáteli: Turky a Francií. Toto rozhodnutí pochopitelně přineslo přerušování toku peněz na uherské tažení od těch říšských stavů, kteří se cítili ohroženi válkou s Francií, a také od císaře Karla V., kterého za nové konstelace přestalo uherské bojiště úplně zajímat. Slíbené vojenské posily z Nizozemí byly přesměrovány na západní frontu.

Pro císaře Karla V. byl tento soustředěný útok na západě problematictější, navíc ještě proto, že jej provázela vojenská zásaha Šmalkaldské jednoty uvnitř říše, který byl s velkou pravděpodobností předem časově koordinován s francouzskou invazí. V době, kdy složitě a nákladně mobilizované hlavní síly říšského vojska dlely v Uhrách, využili vůdcové Šmalkaldského spolku změny situace na západní hranici říše a vojenským zásahem vyřešili starší spory, týkající se města Goslar⁹⁸ a vévody Jindřicha Brunšvicko-Wolfenbüttelského.⁹⁹ Tedy přesně řečeno: Šmalkaldský spolek takřka bez boje vojensky obsadil Vévodství brunšvicko-wolfenbüttelské a podřídl jej vlastní „dočasné“ správě, která pak trvala až do roku 1547.¹⁰⁰

96 Alfred KOHLER, *Karl V., Ferdinand I. und das Königreich Ungarn*, in: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry (Hgg.), *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*, Münster 2005, s. 3–12, zde s. 5–6. Nizozemská místodržící, císařova sestra Marie Habsburská (vdova po Ludvíku Jagellonském) oznámila říšským stavům počátkem července 1542, že na uherské bojiště nevyšle z Burgundského kraje vojsko, jak jí to ukládal říšský sněm, neboť toto vojsko potřebuje k obraně říše na jiné frontě, tedy proti Francii. Viz RTA XIII, č. 121 s. 657–659.

97 *Deß aller Durchtleüchtigsten Großmächtigsten und unüberwindlichsten Fürsten und Herren, Herrn Caroli V. Römischen Keyser, zü allen zeyten Merer deß Reichs etc., Eröffnung unnd außrüffung deß Kriegs wider Franckreich, auff XXV. Augusti M. D. XLII. 1542. Außgangen, unnd auß Hispanischer Sprach jnns Teutsch Transferiert*, b.m., 1542. Österreichische Nationalbibliothek Wien, sign. 48.S.17(19).

98 Gundmar BLUME, *Goslar und der Schmalkaldische Bund 1527/31–1547*, Goslar 1969. Führungsschichten in der Neuzeit, Band I, Darmstadt 1965, s. 203–233.

99 Günther KIESLICH, *Das „Historische Volkslied“ als publizistische Erscheinung (Untersuchungen zur Wesenbestimmung und Typologie der gereimten Publizistik zur Zeit des Regensburger Reichstages und des Krieges der Schmalkaldener gegen Herzog Heinrich den Jüngeren von Braunschweig 1540–1542)*, Studien zur Publizistik, Band 1, Münster 1958. Nejnověji G. HAUG-MORITZ, *Der Wolfenbütteler Krieg des Schmalkaldischen Bundes (1542), die Öffentlichkeit des Reichstags und die Öffentlichkeiten des Reichs*, in: Maximilian Lanzinner (Hgg.), *Der Reichstag 1486–1613*, Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 73, Göttingen 2006, s. 259–280.

100 Friedrich HOLDENEN, *Mitteilungen über die Reformation Wolfenbüttels während der Schmalkaldischen Occupation 1542–1547*, in: Justus Jeep (Hgg.), *Zu der auf den 26. März angesetzten*

Těsně před zahájením říšského sněmu v Norimberku zveřejnil Šmalkaldský spolek 17. července 1542 důvody, které jej vedou k chystanému vojenskému zásahu,¹⁰¹ a za necelé dva týdny (od 30. července 1542) začalo vojsko Šmalkaldského spolku Brunšvicko-Wolfenbüttelsko obsazovat. Během dvou týdnů měla spolková armáda celé území pod kontrolou; tato rychlá vojenská akce byla fakticky ukončena obsazením wolfenbüttelské pevnosti v polovině srpna 1542,¹⁰² tedy krátce před ukončením říšského sněmu (26. srpna 1542). Hlavním velitelem této rychlé vojenské akce byl výše zmiňovaný Šebestián Šertlin z Burtenbachu, který si později pochvaloval, že jemu osobně tato kampaň vynesla (na žoldu, výpalném a kořisti) částku 4000 zlatých rýnských.¹⁰³ To byla mimořádně velká suma i pro hlavního generála, když vezmeme v úvahu, že celá kampaň trvala jen dva týdny a obešla se bez velkých bojových akcí.

Obsazení Brunšvicka-Wolfenbüttelska bylo dobře naplánováno tak, aby proběhlo právě během konání říšského sněmu v Norimberku, na kterém představitelé Šmalkaldského spolku vyvinuli značnou diplomatickou a také velmi masivní propagandistickou kampaň.¹⁰⁴ Šmalkaldský spolek nechal publikovat své argumenty (proč byl v případě Goslaru a Brunšvicka-Wolfenbüttelska v právu) a snažil se tak nejen před říšskými stavy, ale i v rámci širšího evropského teritoria ospravedlnit svůj postup. Tyto právní důvody se jevily jako logické vyústění starších sporů, které měla svými zákonnými prostředky řešit říše, ale neřešila. Šmalkaldský spolek tedy vojensky zasáhl, aby ochránil svého člena na základě spolkových stanov.

Pro Habsburky se jednalo o velmi složitou a nebezpečnou situaci, neboť Šmalkaldský spolek měl v době konání říšského sněmu v Norimberku v poli početnou armádu na severozápadě říše (v Brunšvicku-Wolfenbüttelsku), a zároveň ovládal (prostřednictvím hlavních velitelů) celoříšskou armádu, která už byla dislokována na uherském území, ale stále jen několik dní pochodu od Vídně. Přitom spolkové vojsko, které velitelé Šmalkaldského spolku nasadili k obsazení

öffentlichen Prüfung der Schüler des Herzoglichen Gymnasiums in Wolfenbüttel, Wolfenbüttel 1866, s. 1–30.

101 RTA XIII, s. 90–94.

102 F. HOLDENEN, *Mittheilungen über die Reformation Wolfenbüttels*, s. 4; G. HAUG-MORITZ, *Der Wolfenbütteler Krieg*, s. 263.

103 O. F. H. SCHONHUTH (ed.), *Leben und Thaten*, s. 23.

104 Tento kontext zohlednila až G. HAUG-MORITZ, *Der Wolfenbütteler Krieg*, s. 265–271; zde publikován (s. 266–270) i rozpis konkrétních příjemců, kterým Šmalkaldský spolek příslušnou tištěnou dokumentaci cíleně distribuoval.

zmíněného knížectví, bylo počtem vojáků a jejich strukturou přibližně stejně silné, jako společná celoríšská armáda, táhnoucí do Uher.¹⁰⁵

Na říšském sněmu v Norimberku sice proběhla poměrně složitá právní diskuse, ve které zazněla kritika vůči postupu Šmalkaldského spolku, ale ve sněmovním usnesení se nakonec žádné výslovné výhrady vůči této akci neobjevily. Kritizován byl postup prosazení právního stavu, nikoli věcná podstata sporu města Goslar s knížetem Brunšvicko-Wolfenbüttelským.

V této fázi si Habsburkové nemohli dovolit vyvolat konflikt se Šmalkaldským spolkem. Ani neměli k dispozici v říši žádné vojenské jednotky, které by mohly být jen teoreticky Šmalkaldskému spolku konkurovat. Nemohli vyvolat ani složitější diplomatický spor, aby nebylo narušeno nedávno dosažené zdání jednoty říše, která má společně bojovat proti dvěma nepřátelům, vůči nimž se vymezovala na principu nacionálním (Francie) nebo konfesijním (Osmanská říše). Proto v usnesení norimberského říšského sněmu koncem srpna 1542 nezazněla výslovná kritika zmíněného vojenského zásahu. Habsburkové pouze prostřednictvím sněmu požadovali, aby žoldnéři, naverbovaní Šmalkaldským spolkem pro obsazení Brunšvicka-Wolfenbüttelska, byli po skončení sněmu využiti ke společnému užitku říše pro obě války, tedy k odražení francouzské invaze (zahájené právě v červenci 1542) i pro posílení říšského vojska, táhnoucího do Uher.¹⁰⁶

Vojenský zásah Šmalkaldského spolku však císař Karel V. interpretoval jako porušení psaných i nepsaných dohod z let 1541–1542. Podle nich měly být všechny stávající spory odloženy, dokud společnými silami nebude poražena Osmanská říše a pak dořešeny konfesijní rozpory dohodou na obecné křesťanské platformě (na koncilu) nebo politicky uvnitř říše (na říšském sněmu či jinak definovaném grémium).

Tuto dohodu podle Karla V. Šmalkaldský spolek porušil a využil situace, za které mu císař nemohl mocensky konkurovat a ani vojensky čelit. Z hlediska vnitropolitického ani nešlo o nijak aktuální záležitost, nýbrž o dlouhodobější problém se složitým konfesijně-politickým pozadím. Věvodství brunšvicko-wolfenbüttelské patřilo k posledním významnějším oblastem severozápadního Německa, kde bylo vládnoucím knížetem formálně udržováno katolictví jako

105 W. STEGLICH, *Die Reichstürkenhilfe*, s. 55.

106 G. HAUG-MORITZ, *Der Wolfenbütteler Krieg*, s. 263. Autorka přesně rekonstruovala souvislost mezi průběhem říšského sněmu v Norimberku s obsazením Brunšvicka-Wolfenbüttelska. Nevzala však vůbec v potaz právě probíhající vojenskou kampaň v Uhrách, která byla tehdy z hlediska Šmalkaldského spolku jedním z hlavních nátlakových nástrojů na Habsburky, a to i v případě vztahu říšského sněmu ke zmíněné vojenské akci Šmalkaldského spolku. Těž viz RTA XIII, s. 90–94.

hlavní zemské náboženství¹⁰⁷ a sám panovník (vévoda Jindřich V.) byl zakládajícím členem katolické Norimberské ligy (1538).¹⁰⁸ Většina obyvatelstva se však hlásila k luteránské reformaci, z čehož vznikaly konfesijní i jiné dílčí konflikty, které se staly záminkou Šmalkaldskému spolku pro „osvobozovací“ akci.

Rychlá anexe tohoto území Šmalkaldským spolkem přinesla prakticky ihned změnu v náboženské situaci.¹⁰⁹ Přesná časová shoda zahájení francouzské ofenzívy na francouzsko-říšské hranici a nasazení početného vojska Šmalkaldského spolku v Brunšvicu-Wolfenbüttelsku (za situace, kdy měly být všechny dostupné říšské vojenské zdroje přesouvány na uherskou frontu) vyvolávala logický závěr o jisté míře koordinace obou těchto aktivit.

Takto vnímala celou akci nejen habsburská strana, ale i některé významné osobnosti z luteránského tábora, kterým bylo jasné, že nečekaný zásah politiků z vedení Šmalkaldského spolku zcela neguje jejich dlouholeté úsilí o dosažení kompromisní dohody s císařem. S úvahami o možné zradě mezi říšskými knížaty veřejně vystoupil jeden z tehdejších hlavních ideologů luteránské reformace Jan Agricola (1494–1566), dvorní kazatel braniborského kurfiřta a dřívější profesor wittenberské univerzity, který byl společně s kurfiřtem Jáchymem II. Hektorem přítomen u vojska. Agricola přímo obvinil saského kurfiřta Jana Fridricha ze zrady společných zájmů.¹¹⁰ V tom se (paradoxně) shodoval s císařem Karlem V., který také vnímal jednostranný aktivní postup Šmalkaldského spolku v Brunšvicu-Wolfenbüttelsku jako „zradu ze zálohy“.¹¹¹

Tyto konflikty na severozápadě říše úplně odvrátily zájem císaře Karla V. i dalších říšských stavů (z obou konfesijně-politických táborů) od tažení do Uher, které mělo být manifestací nově nabyté jednoty říše. Neočekávaný spor, který úplně

107 Walter ZIEGLER, *Braunschweig-Lüneburg, Hildesheim*, in: Anton Schindling – Walter Ziegler (Hgg.), *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung*, Bd. 3. Der Nordwesten, Münster 1995, s. 9–43, zde s. 25.

108 Heinz SCHILLING, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648*, [München] 1998, s. 227.

109 F. HOLDENEN, *Mittheilungen über die Reformation Wolfenbüttels*, s. 7–14.

110 J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könneritz*, s. 91.

111 G. KIESLICH, *Das „Historische Volkslied“ als publizistische Erscheinung (Untersuchungen zur Wesenbestimmung und Typologie der gereimten Publizistik zur Zeit des Regensburger Reichstages und des Krieges der Schmalkaldener gegen Herzog Heinrich den Jüngeren von Braunschweig 1540–1542)*, Studien zur Publizistik, Band 1, Münster 1958, s. 53–58. Nevyřešená situace v Brunšvicu-Wolfenbüttelsku (interpretovaná císařem jako porušení „říšského míru“ ze strany vůdců Šmalkaldského spolku) se pak stala v srpnu 1546 hlavní formální záminkou k zahájení válečného konfliktu, kterým měl být Šmalkaldský spolek zničen společnou silou zbraní císaře Karla V. a papeže Pavla III.; viz P. VOREL, *Za obnovu řádu*, s. 88–91.

změnil původně plánovaný program říšského sněmu v Norimberku, ještě více akceleroval problémy, provádějící tažení říšského vojska do Uher.

Zprávy, které do vojenského ležení v Uhrách přicházely k říšskému vojsku z Norimberka, vyvolávaly konflikty a obavy ze zrady ve vlastních řadách na straně jedné, a zároveň logicky podporovaly úvahy o nejasném smyslu celé této akce. Rozhodující velitelské funkce v celoříšské armádě byly v rukou Šmalkaldského spolku. Proč riskovat své vlastní (draze zaplacené) vojáky, když se primárně jednalo o obranu habsburských zemí před Osmanskou říší? Zvláště když král Ferdinand nebyl schopen dostát svým závazkům (především osobní účast v tažení a zajištění včasné dopravy munice a proviantu) a když dlouho nebylo jasné, zda se samotná uherská šlechta přikloní na stranu habsburskou či tureckou?

Z významných knížat, která odjela pod záminkou konání říšského sněmu z tábora u Rajky, se později vrátil k říšskému vojsku jen kníže Mořic Saský, který byl (jak víme i z jiných pramenů, než jen od Könnenitze) jedním z mála vyšších velitelů, kteří se skutečně aktivně angažovali v pokusu o dobytí Pešti.

I na uherském území pokračoval přesun říšského vojska velmi pomalým tempem. Velení říšského vojska zaměstnávalo neukázněné a znužené vojáky, trávící zbytečné prostoje konzumací alkoholu a rvačkami, opakovanými krátkými přesuny a budováním polních táborů. Po krátkých přesunech vždy následovalo zřízení polního tábora, ve kterém vojsko „ložirovalo“ několik dní: Od Rajky se až kolem 20. července 1542 říšské vojsko vydalo na další pochod a po osmi dnech (27. července) dorazilo k Rábu (Győr). Zde setrvalo do počátku srpna a někdy po 3. srpnu 1542 se postupně přesouvalo kolem Komárna k Ostřihomi, odtud ještě k Vácu a pak teprve k Pešti, kam dorazilo až 27. září 1542.

Z míst, kde vojsko tábořilo, je zřejmé, že už od Vídně byl přesun k Pešti směřován podél toku Dunaje. Důvodem nebyly jen okolnosti technické či hygienické (přesun početného vojska vyžadoval velké množství vody). Říšská armáda s sebou sice transportovala vlastní chladné i palné zbraně, ale nikoli střelný prach a munici. Zásoby střeliva měly být vypraveny a dodány k vojsku králem Ferdinandem z Vídně právě lodním transportem po Dunaji.

Dunajská flotila ale zřejmě nejela najednou. Při tak velkém počtu lodí (kolem 200 bojových a nákladních plavidel; posádku odhadoval král Ferdinand nejméně na 10 tisíc mužů)¹¹² by to ani nebylo technicky možné. Určitý „předvoj“ představovaly lodě, osazené italskými posádkami, kterým velel „*marchese di Missa*“. Pod touto přezdívkou měl Könnenitz na mysli italského kondotiéra Jana Jakuba

112SČ I, s. 537.

Medicejského, vévodu z Marignana a markýze z Mussa a Lecca, což je důležitá informace i s ohledem na personální zajištění papežského vojska, které k Budínu táhlo také (papežský komisař Jan Angelo Medicejský byl jeho mladším bratrem). Jan Jakub Medicejský se přesouval po Dunaji rychleji než pozemní oddíly říšské. U Komárna kotvil už 15. července 1542; u Ostřihomi 29. července 1542 (v té době bylo říšské vojsko teprve u Rábu). Špatná koordinace přesunu „předvoje“ dunajské flotily však způsobila problémy v zásobování, takže Jan Jakub Medicejský musel žádat Jáchyma Braniborského o urychlené dodání chleba a vína pro hladovějící vojáky.¹¹³

Lodnímu předvoji, který měl také zajistit technickou úpravu dunajských břehů pro vlečení nákladních plavidel, nescházelo jen jídlo a pití. Celá armáda neměla k obléhání Pešti či Budína dostatek střelného prachu a munice. Bez těchto dodávek vůbec nemělo smysl zahajovat obléhání.

Munice byla ve Vídni na další loď nakládána až 7. září 1542. Tato plavidla pak bezpečně směřovala po proudu Dunaje, kontrolovaném italskými lodními oddíly. Po řece se pak celý lodní konvoj přiblížil k Pešti 23. září 1542.¹¹⁴ Přistání lodí a vyložení nákladu se sice pokoušeli obránci Budína i Pešti zabránit masivní dělostřelbou, ale díky zkušenému italskému velení bitevních lodí (což zdůraznil Könnerritz ve své zprávě saskému kurfiřtovi)¹¹⁵ se podařilo dobýt dunajský ostrov sv. Markéty a získat tak kontrolu nad levým (peštským) korytem řeky. Díky tomu mohly na ostrově a přilehlém levém břehu řeky bezpečně zakotvit další zásobovací lodě. Pro jejich cenný náklad byl zřízen provizorně opevněný muniční a proviantní sklad, vybudovaný hned při břehu řeky. Tuto samostatně opevněnou část polního ležení jasně rozlišil od hlavního tábora říšského vojska na své kresbě Eneáš Vico.

V tomto kontextu ovšem vypadají okolnosti zdlouhavého vojenského přesunu úplně jinak. Všechny dosavadní interpretace tažení křesťanského vojska k Budínu roku 1542 totiž neberou v potaz několik důležitých okolností, se kterými by si těžko poradil i mnohem zkušenější velitel, než jakým byl braniborský kurfiřt:

- 1) Z časového kontextu je zjevné, že pomalý postup pozemní části vojska nebyl způsoben jen liknavostí a nerozhodností velení říšské armády, ale musel být časově koordinován s transportem zásob střelného prachu,

113 Edice listů, odeslaných Janem Jakubem Medicejským z pobřežních táborů z Komárna (19. 7. 1542) a u Ostřihomi (29. 7. 1542) viz H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II.*, ediční příloha č. XIV–XV na s. 143–145.

114 Tento den vylovení uvádí Marco GUAZZO, *Historie di tutti i fatti degni di memoria nel mondo successi dal 1524 sino a l'anno 1549*, Ferrara 1549, s. 292. To považuji za logičtější, než údaj Könnerritzův (27. září), který odpovídá termínu spojení obou částí vojska (pozemní a říční).

115 J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könnerritz*, s. 92–93.

munice, obléhacích děl a zásob potravin, které měla za úkol zajistit dunajská flotila. Rychlý přesun k Pešti postrádal smysl, dokud vojsko nemělo k dispozici ani střelivo ani dělostřelectvo k obléhání města či hradu. To měl zajistit osobně Ferdinand I.

- 2) Nemělo smysl riskovat, že se část uherské jízdy přidá na tureckou stranu, dokud nebyla uzavřena nová smlouva o rozdělení vlivu v Uhrách s královnou-vdovou Isabelou Jagellonsko-Zápolskou. Tuto smlouvu vyjednávali diplomaté Ferdinanda I.
- 3) Král Ferdinand se proti všemu očekávání onoho tažení osobně neúčastnil. Byl mistrem zákulisních diplomatických jednání, nikoli válečníkem. Snažil se získat časový prostor pro vyjednávání se Sulejmanem I. a existenci říšského vojska, táhnoucího do Uher, chtěl po 10. červenci 1542 využít hlavně k tomu, aby byl sultán k nabízené dohodě o finančním vyrovnání vstřícnější. Postoj změnil až v průběhu září 1542, když do Podunají začaly pronikat zprávy, že Sulejman I. posílá na pomoc ohroženému Budínu a Pešti velkou tureckou armádu. V této fázi zřejmě Ferdinand I. pochopil, že Andronikova mise byla neúspěšná¹¹⁶ a začal naléhat (prostřednictvím knížete Mořice Saského) na urychlení bojových akcí.

Důležitý je proto především termín vylodění dunajské flotily, tj. vítězná říční bitva o ostrov sv. Markéty (23. září 1547) a dokončení následných vylodovacích manévrů včetně vyskladnění cenného nákladu do opevněného polního tábora na břehu řeky (27. září 1542).

Koncem září 1542 však už měl být podle původního plánu dávno dobyt Budín i Pešť. Na tažení říšské armády do Uher a na dobývání mělo být vynaloženo prvních pět měsíců schváleného žoldu za květen až září 1542. Během října 1542 už mělo vojsko táhnout zpátky. I to byl jeden z důvodů, proč se velení pokusilo o první aktivní vojenskou akci bezprostředně poté, co přišlo do prvního kontaktu s nepřátelskými jednotkami. Nejednalo se však ještě o obléhání města, nýbrž o jezdeckou bitvu, která započala asi míli před Peští, jak ji popisuje Könnneritz.

Na blíže nespecifikované osmanské jednotky, které měly zřejmě vyprovokovat (ještě přesunem unavené) říšské vojsko k bitvě, byla nasazena nejprve veškerá lehká jízda (celkem asi 16 tisíc koní),¹¹⁷ následně i další švadrony těžké jízdy a ostatní

¹¹⁶Depeši s popisem neúspěšného jednání v Istanbulu odeslal Andronikus z tureckého vězení až koncem roku 1542; viz K. NEHRING et al. (ed.), *Austro-Turcica*, č. 4, s. 21–30.

¹¹⁷J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könnneritz*, s. 93: „... Nur erst eine Meile von Pesth waren die Husaren, deren nun schon 16000 bei dem Reichsheere waren...“. Termín „husar“ byl tehdy používán

oddíly, tedy *de facto* celé jezdecktvo. Osmané se dali na ústup směrem k městu, které velitelé říšské armády považovali za opuštěné. Ve městě se však skrývaly další dobře vyzbrojené osmanské jednotky, které ve vhodnou chvíli provedly nečekaný výpad. Před městem se pak strhla jezdecká bitva, při které obě strany utrpěly značné ztráty.

Tato první větší šarvátka proběhla ještě před vybudováním polního tábora, situovaného před branami města. Tento polní tábor byl chráněn příkopem a zemními valy. Vojsko zde však dlouho nepobylo. Svedlo několik menších šarvátek před branami města.

První významný pokus o dobytí Pešti (na lépe opevněný hrad Budín si vojsko vůbec netroufalo), kterou obléhatelé považovali za špatně chráněnou, byl uskutečněn v neděli 1. října 1542. Obránci však útok dokázali odrazit. Obléhatelé se tedy pokusili pobořit hradby masivní dělostřeleckou přípravou, zahájenou 4. října 1542. Soustředěnou dělostřeleckou palbou se podařilo vytvořit průlom v hradbách, kam byl veden další útok 6. října 1542, také neúspěšný. Vysvětlení se různí a jednotlivé prameny vyzdvihují aktivity několika osob, které při šarvátkách před branami či při dobývání města osvědčily statečnost: Uhři a z nich především „kapitán Perimpeter“;¹¹⁸ obecně Italové (tedy papežští pěšáci a lodní posádky) a z Němců jen kníže Mořic Saský.¹¹⁹ Výše zmíněné aktivní složky koaličního vojska označovaly jako hlavní důvod neúspěchu obou útoků na Pešť skutečnost, že naprostá většina říšské armády těmto bojům jen přihlížela. Hlavní velitel Jáchym II. Braniborský a Jan Ungnad ze Sonnecku jen z bezpečné výšiny pozorovali, jak se uherští a italské vojáky pokoušejí město dobýt, ale do obléhání nezasáhli.

Hned další den, 7. října 1542, se velitelský štáb rozhodl ležení opustit a vrátit se (s vojskem, které utrpělo jen relativně malé ztráty) zpátky do Německa. O tom nerozhodl jen sám hlavní velitel Jáchym Braniborský. Bylo to rozhodnutí kolektivní, vyvolané řadou okolností, které velitelé vzali v úvahu. Mezi těmito důvody byl důležitý i nejasný postoj vojska uherských stavů, kteří na základě zkušeností z počátku října před branami Pešti začali znovu pochybovat, zda je říšská armáda schopna Království uherské skutečně ochránit před Osmanskou říší.

obecně pro lehkou jízdu, vyzbrojenou hlavně sečnými zbraněmi. Nemuselo se tedy jednat o jednotky uherské jízdy („*Ungarn*“), jak předpokládal editor. Könnertitz ve svých relacích uherské jízdní jednotky (k jejichž roli ve společném tažení se vyjadřoval nejistě) mezi „říšské vojsko“ nepočítal.

118 M. GUAZZO, *Historie di tutti i fatti*, s. 293. Mínen kancléř Petr Perenyi, kterého pod jménem „Signor Perin Petro“ zmiňuje i Verallo; viz L. ÓVARY, *III. Pál Pápa*, č. CXLVI, s. 161 (viz pozn. č. 134).

119 Detailní popis nalézáme v autentických dobových pramenech vlastně jen u Könnertitze a pak až v publikacích ze 17. století, týkajících se uherských dějin.

O závěrečné fázi tažení už nemáme mnoho zpráv. Předpokládám, že dunajská lodní flotila se vydala zpět k Vídní proti proudu řeky a odvezla do bezpečí i dělové hlavně a nevyužitou municí. K jednomu střetu s osmanským vojskem však ještě došlo, a to během ústupové fáze tažení pozemního kontingentu. V den zahájení ústupu (7. října) se zbytky vojska přesunuly asi jen hodinu od Pešti, kde byl zřízen provizorní ústupový polní tábor. K němu se večer 8. října přiblížil nepřátelský jízdní oddíl o síle asi 3000 koní, což byla zřejmě další léčka z turecké strany. Könnneritz stručně popisuje, jak tento konflikt proběhl:¹²⁰ Aniž mu v tom mohl někdo zabránit, vyrazil z tábora úplně sám (údajně opilý) velitel švábské jízdy Jakob Truchsaß, a pustil se do šarvátky s tureckou jízdou. Byl po chvíli zabit a s jeho useknutou hlavou jako s kořistí se turecké vojsko pomalu vracelo k Pešti. Posměch vyvolal bezprostřední afektivní reakci a zbytky říšské jízdy (a za ní i pěchota) začaly turecké vojáky pronásledovat (s průběžnými šarvátkami) znovu až k branám Pešti. Turecké vojsko se ale stáhlo do města a na pronásledovatele se spustila (jistě předem připravená) masivní dělostřelecká palba z města i z hradu. Před touto palbou se zbytky říšského vojska stáhly zpět do polního tábora a po vyčíslení nemalých (a v dané fázi tažení už úplně zbytečných) ztrát pokračovaly v ústupu.

Zpáteční cesta z Uher do Německa probíhala už bez dalších bojů. Kdo měl koně, rychle ujížděl. Po osmi dnech (16. října 1542) i pěší zbytky vojska doputovaly zpět k tábořišti u Ostřihomi. Zde byla provedena poslední výplata žoldu za měsíc říjen, která se neobešla bez problémů. Tedy přesněji: Došlo dokonce ke vzpouře části mužstva, které nebyl vyplacen žold. Někteří velitelé byli vzbouřenými žoldněři obviněni ze zpronevěry peněz a drženi v zajetí do té doby, dokud nezaplatili. Podle účetní dokumentace činil celkový úbytek mužstva (ve srovnání s počtem, který vyrazil od Vídně) celkem 15 000 mužů, ale z kontextu není jasné, zda šlo o ztráty v boji či jiným způsobem (nemoci, zběhnutí aj.). Po vyrovnání posledního (říjnového) žoldu bylo říšské vojsko rozpuštěno a zpět do svých zemí už putovaly jednotlivé oddíly samostatně a zčásti i neorganizovaně.

Z hlediska říšské diplomacie byla účast říšského vojska na tažení do Uher formálně ukončena zprávou, kterou předložil kurfiřt Jáchym II. Braniborský následnému říšskému sněmu roku 1543. Ta je psána diplomatickým jazykem a z hlediska Habsburků v ní je obsaženo především konstatování, že král Ferdinand

120J. T. J. KÖNNERITZ, *Erasmus von Könnneritz*, s. 95. V mírně odlišné podobě tuto akci popisují N. ISTHFANVI, *Historiarum de Regis Ungaricis*, s. 253; H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II.*, s. 117.

své závazky, slíbené na toto tažení říšskému sněmu, splnil.¹²¹ Všichni však věděli, že společné tažení křesťanských mocností proti Turkům v roce 1542 skončilo velkou blamáží a zcela zbytečně vynaloženými náklady na platy žoldnéřů a jejich velitelů, nehledě na další technické zajištění celého tažení. Není tedy divu, že průběh této vojenské akce nemáme významněji doložen soudobou obrazovou dokumentací, neboť nebylo čím se chlubit. Existuje jediný známý podrobnější situační náčrt vojenské situace před Peští a Budínem na podzim 1542, který vytvořil italský umělec Enea Vico (1523–1567).

Situační skizka z uherského tažení (signovaná „E. V.“ a datovaná „1542“)¹²² je (pokud víme) Vicovým nejstarším obecněji známým datovaným dílem.¹²³ Zřejmě i proto, že se jedná o jediné autentické dobové vyobrazení této vojenské akce, které známe ze strany tehdejšího křesťanského tábora. Logicky si tedy můžeme položit otázku: Proč se zrovna tento nadějný italský umělec jako devatenáctiletý chlapec octl ve vojenském ležení před uherskou Peští?

Detaily kresby jsou natolik autentické, že dílo muselo vzniknout rukou očitého pozorovatele. Vojákem Vico nikdy nebyl, i když scény z antických a bájných bitev představovaly později jeden z četných námětů jeho děl. Kdo jej ale vzal s sebou na tažení do Uher, aby dokumentoval (předpokládané) triumfální vítězství křesťanského vojska? Později pracoval Vico s podobným zadáním na uměleckých zakázkách pro císaře Karla V.¹²⁴ (známé je především jeho hodně stylizované vyobrazení bitvy u Mühlberka z dubna 1547), ale nevíme, kdo jej připojil ke svému štábu při tažení do Uher v roce 1542.

121 Tuto skutečnost zdůrazňuje Ferdinand I. ve své žádosti českému sněmu z 28. února 1543, ke které přiložil i výpis z kurfiřtovy zprávy, viz SČ I, s. 546–547: „... jakž pak kurfiršt brandenburský, J. L., nejvyšší hejtman polní nad lidem říšským, stavům Svaté říše (podle znění příležitostního výpisu) psaním svým vyznal...“.

122 Jedná se o mědirytinu o rozměru 29,2 x 41 cm, dochovanou v rámci obsáhlého souboru kartografických materiálů, známých jako tzv. Lafreri-Atlas. Tiskem Vicovu mědirytinu publikoval již J. BĀNLAKY, *A magyar nemzet hadtörténelme*, XIII, obr. XIII/4; odtud je ilustrace přejata.

123 Rokem 1542 je datováno více drobných Vicových prací, ale z hlediska formátu a charakteru ztvárnění patří do stejné série jako obléhání Budína ještě ztvárnění bitvy u Perpignanu (červenec 1542), kde vojska Karla V. odolala útoku francouzské armády. Je možné, že Vico, který měl i později v oblibě (vedle vyobrazení mincí a medailí) také ztvárnění mytologických i reálných bitevních scén (a to jak figurálních kompozic, tak pozičních kartografických schémat), vytvořil roku 1542 rozsáhlejší kolekci vyobrazení z aktuálních bojišť.

124 O zakázky u císařského dvora se Vico ucházel až po šmalkaldské válce; do té doby zde osobní kontakty neměl. To velmi dobře prokazuje na základě několika nově objevených Vicových dopisů z té doby Rosemarie MULCAHY, *Enea Vico's Proposed Triumphs of Charles V*, *Print Quarterly* 19, Nr. 4 (December 2002), s. 331–340.

Vico se narodil a vyrůstal v Parmě a jeho hlavními mecenáši byli později florentští Medicejové. Můžeme tedy logicky předpokládat, že uherského tažení se účastnil spolu s některým z kontingentů, které k podpoře dobytí Budína a porážce Osmanské říše dorazily z Itálie. Ostatně i popisky ke zmíněnému situačnímu nákresu jsou v jazyce italském; kresba byla tedy určena italskému, nikoli německému či uherskému objednateli. I když neznáme Vicovu přesnou úlohu v protitureckém tažení roku 1542, můžeme vcelku oprávněně předpokládat, že souvisela s italským podílem na této akci, což se týká buď jednotek, vyslaných do Uher z Milánska, nebo jednotek papežských, vyslaných do Uher papežem Pavlem III. Papež už tehdy *de facto* ovládal i Parmu, která patřila k hlavním centrům dlouhodobého mocenského zájmu Farnesiů.¹²⁵

Papežská politika sehrávala v 16. století ve vztahu k Osmanské říši velmi důležitou roli, přestože nebyla dlouhodobě stabilní. Dost věrně však odrážela aktuální vztahy jednotlivých papežů k Francii (která byla v rámci tehdejšího rozložení sil obvykle spojencem Osmanské říše) a k Habsburkům.¹²⁶ Po uzavření habsbursko-francouzské mírové smlouvy v Nice (1538),¹²⁷ za jejíhož zprostředkovatele se papež Pavel III. (do značné míry oprávněně) považoval, byla v rámci papežsko-habsburských vztahů připravována společná velkolepá protiturecká ofenzíva na jihu Evropy. Císař Karel V. měl v tomto kontextu i velkorysejší expanzivní plány a již dříve usiloval o rozšíření své říše i v oblasti severní Afriky. Na jeho úspěšnou výpravu do Tunisu (1535) však už další územní zisky nenavázaly, i když se pokoušel ovládnout pobřeží dnešní Libye a Alžírsko a ovládnout tak celé západní Středomoří.¹²⁸

Papežský stát neměl ambice expandovat na jiné kontinenty, ale v rámci tehdy platných spojeneckých smluv papež Pavel III. s císařem Karlem V. úzce spolupracoval v námořních válkách ve Středozemním moři. Osmanská říše tehdy ohrožovala zájmy Papežského státu. Její postup dál na sever Balkánu byl nebezpečný zvláště pro jadranské pobřeží a obchodní kontakty s Dalmácií a Dubrovníkem. Velkou námořní aliancí z roku 1538, ve které byla vedle papeže a císaře zastoupena i Janovská republika, však provázely jen neúspěchy. Prvním byla porážka ve velké námořní bitvě

125 P. VOREL, *Za obnovu řádu v říši*, s. 26–27, 32.

126 H. PFEFFERMANN, *Die Zusammenarbeit der Renaissance Päpste mit den Türken*, s. 212–215.

127 H. LUTZ, *Kaiser Karl V., Frankreich und das Reich*, in: H. Lutz – F. H. Schubert – H. Weber, *Frankreich und das Reich*, s. 7–19.

128 Georg J. KUGLER, *Der Kriegszug gegen Tunis im Jahre 1535*, in: Wilfried Seipel (Hgg.), *Der Kriegszug Kaiser Karls V. gegen Tunis (Kartons und Tapissereien)*, Wien 2000, s. 23–34.

u Prevezy hned roku 1538, která zahájila 33 let trvající převahu Osmanské říše v celém Středomoří. Pro španělské impérium, které tehdy expandovalo snadnými územními zisky ve střední a jižní Americe, byla ztráta kontroly nad středomořským prostorem značnou komplikací, neboť mimo jiné přestalo fungovat bezpečné námořní spojení mezi Pyrenejským poloostrovem a habsburskou jižní Itálií.

Námořní převahu Osmanské říše se pokusil císař Karel V. zlomit právě počátkem čtyřicátých let 16. století a s velkými náklady nechal vypravit mohutnou válečnou flotilu k severoafrickým břehům. Ta však byla zničena roku 1541 bouří ještě před zahájením útoku, když se pokoušela o vyloďení za nepříznivých povětrnostních podmínek. Tisíce křesťanských námořníků a vojáků, kteří se z potápějících lodí zachránili, padly do zajetí. Převis nabídky nad poptávkou snížil cenu otroků na trhu v Alžíru téhož roku 1541 tak, že zajatí křesťané prý byli nabízeni za částku, odpovídající ceně jedné cibule.¹²⁹

To je pochopitelně dobová nadsázka, ale rok 1541 byl vnímán jako dějinný mezník, kdy Evropa prohrávala boj s Osmanskou říší na všech frontách, a nemá-li být postupně ovládnuta tureckým vojskem z Balkánu i z moře, tak se musí dohodnout na společné obraně.

Papež Pavel III., který byl iniciátorem vzniku protiturecké křesťanské koalice roku 1538, začal po zničení křesťanského loďstva u Alžíru výrazněji opevňovat přístavní města Papežského státu (především Anconu na jadranském pobřeží) a rozšířil vlastní námořní flotilu. Počet velkých obrněných galér, vybavených masivním dělostřeleckým potenciálem, byl v dubnu 1542 zdvojnásoben (ze tří na šest).¹³⁰ K případnému dobývání Budína byly sice nové papežské galéry nepoužitelné,¹³¹ ale diplomaté Pavla III. zahájili reálná jednání s Habsburky o účasti papežského vojska na společné vojenské akci v Uhrách.

129 Ernle BRADFORD, *The Sultan's Admiral (Barbarossa – Pirate and Empire-Builder)*, New York 2009, s. 192.

130 Od roku 1542 počítal daňový systém papežského státu s navýšením výdajů na provoz papežského loďstva s částkou 20 tisíc skudů ročně; viz Fabrizio Filioli URANIO, *The Funding of the Papal Fleet in the War Against the Turks. Public Debt, New Taxes and Collection Problems (1526–1588)*, The Journal of European Economic History, Banca di Roma 2016, s. 115–139, zde s. 132–134. Autor se však zaměřil pouze na otázku výběru a výše daní k válečným účelům; detailněji se nezabýval ani otázkami personálními (velení loďstva, kapitáni jednotlivých galér), ani vojenskou strategií Papežského státu ve vztahu k Osmanské říši.

131 F. F. URANIO, *The Funding of the papal fleet*, s. 134. Autor stručně zmiňuje dobytí Pešti osmanskými vojsky roku 1541 a rozšíření papežského loďstva v dubnu 1542 považuje za důsledek obav z možného kolapsu křesťanských mocností ve střední Evropě. Tažení křesťanského vojska do Uher roku 1542 ale nezmiňuje a už vůbec si nevšímá vojenského angažmá papežské armády v Uhrách (1542) či později v Německu (1546).

Ve vztahu k Osmanské říši byly pro Papežský stát v raném novověku vždy důležitější oblast Středomoří a obrana vlastního území před napadením z moře. V roce 1541 však snaha středomořské křesťanské vojenské koalice o získání nadvlády na moři fatálně ztroskotala. Proto papež Pavel III. souhlasil s tím, že podpoří vojenskou kampaň na suchozemské, tedy uherské frontě.¹³²

Ve skutečnosti ale nešlo jen o pozemní tažení, protože zásadní součástí celé této kampaně bylo i dunajské válečné loďstvo, a to jak z důvodů komunikačních (doprava vojenského materiálu, vojáků a proviantu na bojiště), tak i vojenských. Lodní dělostřelectvo bylo pro dobývání podunajských pevností účinnější než náročné přesuny artilerie pozemní cestou. A velení bojových operací dunajské říční flotily měli v rukou italská velitelé, zkušení z bitev na moři.

S předpokládanou účastí papežského vojska na tažení do Uher už se počítalo při jednání říšského sněmu roku 1541. Tehdy byla zmiňována zatím jen v rámci všeobecně nezávazných jednání o vytvoření velkého celoevropského křesťanského koaličního vojska, jehož součástí měly být vedle kontingentu říšských stavů a armád středoevropského habsburského soustátí (rakouské dědičné země, země Koruny české a zbytek Uher) také vojska králů francouzského, anglického, dánského, polského a dalších (včetně jednotek švýcarských); počítáno v desítkách tisíc mužů ve zbrani od každého křesťanského vladaře. Už u této „virtuální armády“, vytvářené jen na papíře, se počítalo i s vojenskou podporou papeže. Na jednáních sněmu ve Špýru v únoru 1542 pak argumentoval Ferdinand I. údajným příslibem papeže Pavla III. poskytnout k tažení do Uher jednotku o síle 10 000 pěších.¹³³ Když však došlo na konkrétní vyjednávání možné skutečné podpory, začaly se mlhavé sliby rozplývat.

O účasti papežského kontingentu na tažení roku 1542 jsme měli dříve k dispozici jen několik nejasných zmínek, doložených hlavně v agenturních zprávách,¹³⁴ v některých soudobých italských historických publikacích, zabývajících

132 Nejvýznamnější syntéza papežských dějin zmiňuje účast na tažení do Uher roku 1542 jen velmi stručně a s uvedením některých zavádějících věcných informací, týkajících se personálního zajištění papežského kontingentu (k tomu níže pozn. č. 154); viz L. PASTOR, *Geschichte Papst Pauls III.*, s. 468.

133 H. TRAUT, *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg*, s. 15.

134 Eugenio ALBÈRI (ed.), *Le Relazioni degli Ambasciatori Veneti al Senato durante in secolo decio-sesto*, Serie I, Volume III, Firenze 1853, zde *Relazione di Marino Cavalli ritornato ambasciatore da Ferdinando Re de' Romani nel Dicembre del 1543* (1), s. 91–142, zde s. 99–100; reprint in: Luigi FIRPO (ed.), *Relazioni di Ambasciatori Veneti al Senato (Tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente)*, Volume II: Germania (1506–1554), Torino 1970, s. 391–444 (zde s. 401–402). Vztahy papežské kurie k Uhrám za pontifikátu Pavla III. se pokusil na základě tehdy dostupných pramenů shrnout v jedné ze svých raných prací maďarský historik

se „soudobými dějinami“ první poloviny 16. století,¹³⁵ a v obsáhlých dějinách uherského státu, publikovaných Mikulášem Istvánfím v roce 1622.¹³⁶ Přesnější obraz papežského podílu na tomto tažení nám však poskytuje dochovaná účetní dokumentace.

Nejstarší doklad, týkající se finančního zajištění tažení papežského vojska na tažení do Uher roku 1542, jsem v účetní dokumentaci papežské komory našel k 15. květnu 1542.¹³⁷ Tehdy byla generálu Alexandru Vitellimu vyplacena částka 4000 skudů na vypravení tří tisíc papežských pěších vojáků, vyslaných do Německa.¹³⁸ Vzhledem k poměrně složitému systému evidence platebních příkazů a dokladů o výdeji peněz z papežské účetní komory máme tuto transakci pramenně doloženu vícekrát.¹³⁹ Až z centrální účetní evidence víme, že Vitelli si peníze nevyzvedl osobně. Poslal pro ně svého agenta jménem Modesto Bingi, který peníze převzal v Římě 17. května 1542. U této kvitance je už výslovně uvedeno, že se jedná o peníze na tažení do Uher proti Turkům v zájmu ochrany pravé víry (podobné formulace se pak opakují ve veškeré následné citované účetní dokumentaci).¹⁴⁰

L. Óvary (1833–1919), pozdější ředitel Maďarského státního archivu v Budapešti; viz Lipót ÓVÁRY, *III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)*, Budapest 1879. Jedná se o edici výběru jazykově latinské a italské korespondence papežských nunciů a dalších osobností z okolí papeže Pavla III., týkající se uherských záležitostí, provázenou krátkým komentářem v maďarštině. Uherského tažení roku 1542 se týkají listy z května až listopadu 1542 (č. CXIX–CLIII na s. 133–167). Modernější edici zpráv papežských vyslanců, týkajících se tažení roku 1542, publikoval Ludwig CARDAUNS (ed.), *Berichte vom Regensburger und Speierer Reichstag 1541, 1542 – Nuntiaturen Verallas und Poggios – Sendungen Farneses und Sfondratos 1541–1544*, Nuntiaturreportage aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, Abteilung I, Vol. 7, Berlin 1912 (Reprint Frankfurt a. M. 1968), (dále NBD I/7).

135 Marco GUAZZO, *Historie di tutti i fatti degni di memoria nel mondo successi dal 1524 sino a l'anno 1549, nouamente reuiste & con somma diligenza corrette & in più luoghi emendate, con la tauola di tutto quello, che si contiene nell'opera*, Ferrara 1549.

136 Viz výše pozn. 30.

137 Archivio di Stato di Roma, fond Camerale I – Mandati camerale, kniha č. 876 Registri del menario (18. 11. 1541 – 18. 01. 1543), (dále ASR, Cam. I – MC 876), fol. 54.

138 „... Ill[ustrissimo] d[omino] Akexandro Vitello Cap[ita]neo g[e]n[er]ali comitiue Triu[m] milliu[m] peditu[m] Sue S[anti]tis in Germania[m] p[ro] fidei Cristiane fuitione profecturo scutos auri in auto quatuormille ad computu[m] Stipendii dice[m] Comitiue...“.

139 Archivio di Stato di Roma, fond Camerale I – Mandati camerale, kniha č. 875 Registri di piu notati (10. 02. 1541 – 27. 3. 1543), fol. 146.

140 Archivio di Stato di Roma, fond Camerale I – Conti della Depositeria Generale, Seg. 1779 (1542) (dále ASR, Cam. I – DCG 1779), fol. 80v: „... Ad computum stipendii 3000 peditis conducendor ad effectum e[iusdem] in Ungaria...“. Vzhledem k celkové výši se nepochybně jednalo o zálohu na vyplacení žoldu pro vojáky, která pak byla zúčtována 28. května 1542 v Boloni (viz níže pozn. č. 142).

O týden později, 22. května 1542, je zaúčtována platba pro Vitelliho ve výši 160 skudů jako část jeho „služného“. Tyto peníze od pokladníka Helvína už převzal jiný Vitelliho agent Jan Křtitel Albicino. Zde je také výslovně uvedeno, že jde o financování tažení do Uher proti Turkům.¹⁴¹

Z časové následnosti těchto zápisů lze usuzovat, že generál Vitelli měl už nejpozději v polovině května 1542 část armády a velitelského sboru k dispozici a začal vyplácet peněžní zálohu na toto tažení. Bližší detaily neznáme, ale koncem května už byla armáda celá k dispozici na seřadišti v Boloni, v severní části Papežského státu. Toto město je sice proslavené svou univerzitou, ale v raném novověku sloužilo díky své výhodné rovinaté poloze a zemědělskému zázemí jako hlavní seřadiště vojsk, táhnoucích z Itálie na sever. V Boloni byla k 28. květnu 1542 provedena výplata peněz na první měsíc tažení už kompletnímu vojsku a části velitelského sboru.¹⁴²

Výplatu a zúčtování celkové částky 13 595 skudů provedli protonotář Jan Angelo Medicejský (pozdější papež Pius IV.),¹⁴³ který byl do tohoto tažení vyslán jako papežský komisař, a Matěj Gherardis, který zastával pozici hlavního „kvartýrmistra“ (maestro de posta, resp. maestro de campo). K tomuto záznamu se ještě vrátíme, neb je klíčovým pramenem pro rekonstrukci vnitřní struktury papežského kontingentu, vyslaného do Uher.

Převoz výše zmíněné hotovosti do Boloně k výplatě Vitelliho vojska za první měsíc zajišťovala přepravní firma, kterou zastupoval blíže nespecifikovaný „Karel, řečený Francouzek“ ([bez titulace či oslovení],... *Carolo dicto el Franciosino...*) ve službách bankéře Benvenuta Olivieriho. Ten si za převoz peněz účtoval odměnu a náklady („... *per sua mercede et expensis...*“) 40 skudů, vyplacených v Boloni 30. května 1542.¹⁴⁴

K 28. květnu 1542 potvrdil papežský komisař Jan Angelo Medicejský přijetí částky 130 skudů v hotovosti pro sebe a svůj „štáb“ (tvořený jedním účetním a dvěma zástupci, „podkomisaři“) za první měsíc tažení. Zde je výslovně uvedeno, že

141 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 55: „... *militu[m] Sue S[antita]tis in Vngaria[m] aduersus Turcas...*“.

Mimořádný papežský příkaz k provedení této platby, datovaný také 22. května 1542; viz Archivio di Stato di Roma, fond Camerale I – Mandati camerale, kniha č. 874 Mandati straordinari (02. 11. 1540 – 22. 08. 1543 (dále ASR, Cam. I – MC 874), fol. 49–49v.

142 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 56v–57.

143 Tuto zkušenost z mládí interpretuje jako důležitý podnět pro pozdější vztah papeže Pia IV. k uherským záležitostem István György TÓTH, *Widersprüche der katholischen Erneuerung während der Herrschaft Ferdinands I.*, in: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry (Hgg.), *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischen Herrscher*, Münster 2005, s. 153–162, zde s. 157.

144 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 60v.

je placen od 1. června 1542.¹⁴⁵ Předpokládám tedy, že stejný časový harmonogram platil pro celé vojsko (zálohová výplata na první měsíc tažení, tedy červen 1542, proběhla 28. května 1542).

Pro operativní zajištění financí k pokračování války uzavřela papežská komora 23. května 1542 dohodu s florentským bankéřem Benvenutem Olivierim. Tento finančník byl v té době generálním správcem papežských financí, takže takovýto postup není překvapivý.¹⁴⁶ Z jeho strany se jednalo jen o zajištění peněz podle požadavků papeže. Půjčené peníze (včetně úroků) si pak Olivieri vybíral z pravidelných výnosů papežských příjmů (včetně desátků a jiných daní) nejen v rámci samotného Papežského státu, ale i v jiných částech Evropy, odkud do Říma plynuly pravidelné příjmy, použitelné jako záruka za dlouhodobý úvěr. O těchto transakcích vedl florentský bankovní dům Olivieri velmi detailní dokumentaci.¹⁴⁷ Na samotném financování války proti Turkům se však Olivieri nijak neangažoval; z jeho strany šlo jen o výhodnou (vysoce úročenou a přitom dostatečně zajištěnou) obchodní transakci.

Dohoda z 23. května 1542¹⁴⁸ měla zajistit včasný přísun peněžní hotovosti ve výši 28 tisíc skudů. Benvenuto Olivieri v tomto případě fungoval jako koordinátor úročených půjček od několika věřitelů, což bylo relativně běžné. Výsledná suma 28 tisíc skudů se skládala ze čtyř položek: 10 tisíc byla investice bankovního domu Pandolfini (resp. jeho dědiců); 5 tisíc poskytli společně Thomaso Cavalcanti a Joes de Giraldis; 4 tisíce půjčil bankovní dům Damiána a Tobiáše Palavicini. Zbývajících 9 tisíc bude vyzvednuto z hotovostního depozitu na Andělském hradě (dobře zajištěnou pokladnici Pavla III. si mohou návštěvníci této římské papežské pevnosti prohlédnout dodnes), a to buď z peněz, půjčených ve Flandrech,

145 Tamtéž, fol. 60–60v: „...scuti auri centu[m] triginta abs[que] retentione pro sua et ministron[ibus] sue[bus] prouisione mensis die prima Juni prox[im]e futuri recipiens...“.

146 Francesco Guidi BRUSCOLI, *Papal Banking in Renaissance Rome (Benvenuto Olivieri and Paul III, 1534–1549)*, Ashgate 2009. Olivieriho podíl na financování tažení do Uher roku 1542 autor nezmiňuje.

147 Vypovídací hodnotu účetních knih florentského bankovního domu Olivieri (uložených ve florentském archívu, tj. Archivio di Stato di Firenze) jsem se pokusil formou sondy přiblížit na příkladě financování vojska, vyslaného papežem Pavlem III. roku 1546 do šmalkaldské války v Německu; viz P. VOREL, *Funding of the Papal Army's Campaign to Germany during the Schmalkaldic War (Edition of the original accounting documentation „Conto de la Guerra de Alemania“ kept by the Pope's accountant Peter John Aleotti from 22 June 1546 to 2 September 1547)*, *Theatrum Historiae* 21, 2017, s. 9–96, zde s. 45–50: Digression b) *Benvenuto Olivieri and Papal tithe for the „German War“ from the province of Romagna*.

148 ASR, Cam. I – MC 874, fol. 49v–50. Kontrakt je nadepsán „Benvenuto Olivieri – pecunia Camesrae apostolicae p[ro] exercitum c[ontra] turcas duc[ati] M^{xxvii}“.

nebo z peněz, ujištěných dlužními úpisy ve Vídni, které prostřednictvím krále Ferdinanda I. na toto tažení zajistil papežský nuncius Jeroným Verallo. Výsledná částka 28 tisíc skudů bude k dispozici ve třech splátkách, a to 25. června 1542 (12 tisíc), 25. července 1542 (12 tisíc) a zbytek 25. srpna 1542 (4 tisíce).

Třetí a čtvrtá výplata žoldu¹⁴⁹ pro papežskou armádu byla financována z tohoto zdroje, proto účetní doklady stvrzoval i Olivieri. Výplaty peněz v první fázi polního tažení (z Boloně k Vídni) prováděli papežský nuncius Jeroným Verallo a protonotář Jan Angelo Medicejský; do účetní dokumentace v Římě tyto náklady zaznamenávali společně papežský účetní Bernard Helvín a bankéř Benvenuto Olivieri. K 3. srpnu 1542 byla zaevidována k výplatě žoldu částka 9000 skudů¹⁵⁰ a k 1. září 1542 částka 12 000 skudů. U těchto peněz je výslovně zmíněno, že se jedná o peníze na výplatu měsíčního žoldu, ale tato výplata má být provedena až 4. října 1542.¹⁵¹ Vzhledem k průběhu tažení zřejmě v Římě logicky předpokládali, že právě během září 1542 proběhnou hlavní vojenské operace, takže se dalo očekávat, že část vojáků v bitvě zahyne a na penězích za žold se něco ušetří. Částka, připravená na září 1542, byla ve srovnání s měsícem předchozím i následujícím výrazně vyšší (12 tisíc namísto 9 tisíc), protože září bylo čtvrtým měsícem tažení, takže bylo nutné vyplatit i příslušníky velitelského sboru a štábu, kteří dostávali své peníze čtvrtletně (nikoli měsíčně, jako „obyčejní“ žoldníci).

Poslední velká platba (9000 skudů) je v účetní dokumentaci evidována k 8. listopadu 1542.¹⁵² Předpokládám, že se jedná o peníze na doplatek posledního měsíce žoldu (za říjen 1542), neboť tažení už počátkem října skončilo. U zaevidování této listopadové platby vedle Helvína a Olivieriho asistoval navíc ještě římský bankéř Baltazar Ogliao, který zřejmě dodal zbývajících 2 tisíce, o které součet zmíněných tří plateb (30 tisíc skudů) přesahuje částku, ujištěnou v dohodě z 25. května 1542 (28 tisíc skudů). Tomu odpovídá účetní doklad z 16. března 1543, kdy bylo Baltazaru Ogliatimu splaceno zbývajících 1000 skudů z peněz, které půjčil papežské

149 První zálohová výplata žoldu na červen 1542 proběhla v Boloni 25. května 1542. Termín a místo druhého žoldu (za červenec) se mi ještě nepodařilo identifikovat.

150 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 76; ASR, Cam. I – MC 874, fol. 68v.

151 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 92: „...pro uno mense stipendium die quarta octobris proxima futura...“. Tyto peníze k výplatě pěchoty ještě 20. září k vojsku nedorazily, jak píše do Říma vrchní komisař Jan Angelo Medicejský z polního tábora u Vácu, viz L. ÓVARY, III. *Pál Pápa*, č. CXXIX, s. 142 „...attendamo ad pagareli fanti di questa quarta paga...“.

152 ASR, Cam. I – MC 876, fol. 86; ASR, Cam. I – MC 874, fol. 94.

komoře na tažení do Uher.¹⁵³ To je chronologicky poslední „stopa“ po tažení do Uher roku 1542, kterou jsem v papežské účetní dokumentaci zachytil.

Z těchto zdánlivě nudných účetních informací výrazně vystupuje výše zmíněný finanční rozklad z 28. května 1542. Ten zachycuje nejen vyplacení zálohy žoldu pro vojáky na první měsíc tažení, ale obsahuje i schematickou strukturu vojska (jednotlivé pozice a jejich honorování měsíční částkou). U některých vyšších funkcí můžeme na základě dalších pramenů doplnit i konkrétní jméno.

Tyto pramenné doklady jednoznačně negují zavádějící informace, které v této dílčí záležitosti vnesl do literatury L. Pastor.¹⁵⁴ Autor uvedl při tažení roku 1542 jako velitele papežské pěchoty (3000 mužů) Pavla Vitelliho a papežského jezdeckva (500 koní) Sforzu Pallaviciniho (1520–1585). Oba tyto muže známe z italských válek té doby, ale k tažení papežského vojska do Uher zřejmě vztah neměli.

V případě Vitteliho jde zřejmě jen o záměnu křestních jmen. Pavel Vitelli byl synovcem generála Alexandra Vitelliho a počátkem čtyřicátých let 16. století teprve získával vojenské zkušenosti jako velitel jízdní jednotky o 70 koních, tvořící součást papežské gardy. Z Itálie však do Uher roku 1542 neodjel.¹⁵⁵

Sforza Pallavicini byl členem nejbližší papežovy rodiny (jeho manželkou byla vnučka Pavla III. Julie de Santa Fiora) a držitelem města a panství Busseto v Milánsku. Papeži Pavlu III. dobře sloužil i jako diplomatický prostředník při jednáních s císařem.¹⁵⁶ Tažení do Uher se účastnil jako velitel italského jízdního oddílu o 500 mužích (z nich 100 bylo vyzbrojeno i střelnou zbraní), ale zřejmě nikoli v papežských službách. Jednalo o jízdu, kterou slíbil Karel V. poslat do Uher z Milánska.

I tyto vojáky řadí soudobý ferrarský kronikář Marco Guazzo mezi vojska „italská“, a to vedle pěchoty papežské (3000 mužů, kterým velí Alexandr Vitelli) a vedle pěchoty, která byla určena k nalodění na dunajskou flotilu (2000 mužů, jimž velel Jan Jakub Medicejský).¹⁵⁷ Vzhledem k tomu, že hlavní velitel dunajské flotily Jan Jakub Medicejský byl starším bratrem Jana Angela Medicejského, komisaře papežského vojska, považuji za celkem pravděpodobné, že alespoň část

153 ASR, Cam. I – DCG 1779, fol. 137.

154 L. PASTOR, *Geschichte Papst Pauls III.*, s. 468, pozn. č. 3.

155 Na vydržování 70 koní mu bylo z papežské pokladny pravidelně vypláceno od listopadu 1541 po celý rok 1542 čtvrtletně 1347 skudů 50 baiocchi, takže Itálii neopustil; viz ASR, Cam. I – MC 876, fol. 2–2v, 29–29v, 52v, 74v, 84v a ASR, Cam. I – MC 875, fol. 182.

156 V roce 1543 poskytl svůj zámek v Bussetu jako vhodné „neutrální“ místo k historicky velmi významné diplomatické schůzce papeže a císaře (21.–23. 6. 1543); viz L. PASTOR, *Geschichte Papst Pauls III.*, s. 488–492.

157 M. GUAZZO, *Historie di tutti i fatti*, s. 292.

papežského vojska využila k přepravě od Vídně do Uher lodní transport. To by mohlo vysvětlovat absenci zpráv o přítomnosti papežských vojáků v předunajských polních táborech v průběhu tažení. Dalším italským kondotiérem z Milánska, který v žoldu Ferdinanda I. táhl s vojskem do Uher, byl Filip Tornielli.¹⁵⁸

Podle účetní dokumentace papežské komory táhla do Uher jen papežská pěchota, jezdeckvo nikoli.¹⁵⁹ Pěší kontingent pro tažení do Uher byl proponován na 3000 žoldnéřů, ale bez započítání velitelského sboru a štábu. Celkový počet vojáků tak byl o něco vyšší, jak je zřejmé z níže uvedené tabulky.

Hlavním velitelem byl zkušený generál Alexandr Vitelli („*exercitus g[ene]rali cap[ita]neo...*“) který měl k dispozici dvanáctičlenný tým poddůstojníků.

Samostatný malý „štáb“ (dva zástupci a účetní) měl k dispozici papežský komisař a protonotář Jan Angelo Medicejský. Na počátku tažení (až k Vídni) výpravu provázel i papežský nuncius Jeroným Verallo, neboť v dokumentaci hlavní pokladny v Římě byli Angelo a Verallo uváděni společně jako ti, kdo zodpovídají za výplatu prvních splátek peněz přímo v polním tažení. Dál do Uher však Verallo s armádou nepokračoval a zůstal ve Vídni u dvora, kde je jeho pobyt doložen už od počátku září 1542.¹⁶⁰

Přímé velení jednotkám v boji měli zajišťovat zkušení italští kondotiéři Astor Baglioni, a jeho pobočník Jeroným Grosso.¹⁶¹ Jejich štáb tvořil „kvartýrmistr“ („*mastro di campo*“) Matyáš Gherardi di San Cassiano,¹⁶² zodpovídající za přesuny polního ležení a jeho technické zázemí, dále pokladník a vrchní polní kaplan. Samotné vojsko (3000 žoldnéřů) bylo rozděleno na patnáct praporů po 200 mužích. Každý prapor měl svého hlavního velitele (kapitána),¹⁶³ osm nižších velitelů („*capiti squatre*“), polního kaplana, vlajkonoše a dva bubeníky. Pěší vojáci byli v poměru 2:1 rozděleni na kopiníky (2000) a arkebuzníky (1000); konkrétní počty těch či oněch se však v jednotlivých praporech mohly lišit. Kopiníci byli vybaveni dlouhou chladnou zbraní (halapartnou); arkebuzníci dlouhou palnou zbraní (mušketou); každý měl ještě osobní zbraň (šavli, meč, tesák). O chladné zbraně se u každého praporu starali zbrojíři (u každého praporu dva); o transport a údržbu palných zbraní, střelného

158 N. ISTHVANFI, *Historiarum de Rebus Ungaricis*, s. 147.

159 Část stálých papežských jízdních jednotek pod velením Jana Savelliho papež v té době dislokoval na severu Itálie v oblasti Milánska k ochraně pevnosti v Piacenze.

160 L. ÓVARY, III. Pál Pápa, č. CXXVII–CXXVIII na s. 140–141.

161 Astor Baglioni je uveden jmenovitě v rozpisu vojska. U platu pro jeho pobočníka („*Colateralí*“) jméno uvedeno není, ale jiné doklady v účetní dokumentaci evidují na této pozici k 10. červnu 1542 Jeronýma Grosso, viz ASR, Cam. I – MC 876, fol. 66.

162 K jeho osobě a postavení u papežského dvora blíže viz P. VOREL, *Za obnovu řádu*, s. 77.

163 Jedním z těchto kapitánů byl Pier Lorenzo z Kamerina, jehož úmrtí na bojišti před Peští zmínil ve své zprávě do Říma Jan Angelo Medicejský; viz L. ÓVARY, III. Pál Pápa, č. CXXXII, s. 145–146.

prachu a střeliva (což byla podstatně náročnější záležitost), pečoval blíže neurčený počet puškařů. Jejich počet podle celkových mzdových nákladů (450 skudů měsíčně) odhaduji na 40 oborových specialistů (na každých 25 mušket jeden puškař). Ti museli být lépe placeni než zbrojíři, neboť jejich práce byla technicky náročnější než údržba chladných zbraní (odtud odhad počtu, tedy 40 mužů s platem 13 skudů měsíčně). Na počátku tažení bylo do stavu najato o 10% žoldníků víc (tj. dalších 300 nad stanovenou kvótu 3000),¹⁶⁴ což zřejmě představuje reálný odhad budoucích ztrát (úmrť, nemoc, dezerce) při přesunu ze seřadiště v Boloni na bojiště v Uhrách.

Tab. 1

Struktura a mzdové náklady papežského vojska k 28. květnu 1542

Pozice ve struktuře vojska a obsazení (známe-li konkrétní osobu)	Počet osob	Měsíční plat (scudo)	Měsíční náklady (scudo)
Alexandr Vitelli, generál	1	300	300
Poddůstojníci	12	10	120
Komisař Jan Angelo Medicejský, jeho účetní a dva zástupci	4	130	130
Astor Baglione, hlavní kapitán (plukovník)	1	40	40
Pobočník Jeroným Grosso	1	30	30
Pokladník	1	25	25
Vrchní polní kaplan („ <i>Seruienti maior</i> “)	1	30	30
Správce vojska (<i>Mag[ist]ro exercitus</i>) Matyáš Gherardi di San Cassiano	1	50	50
Hejtmani (tj. kapitáni, velitelé praporů)	15	30	450
Vlajkonoši („ <i>Vexilliferes</i> “)	15	12	180
Velitelé oddílů („ <i>Capiti squatre</i> “)	120	4	480
Kaplani („ <i>servientes</i> “)	15	4	60
Tamboři, tj. bubeníci („ <i>ta[m]burinis</i> “)	30	3	90
Pěšáci („ <i>pedes</i> “)	3000	3	9000
Pěšáci, rezerva na první měsíc	300	3	900
Puškaři pro třetinu mužstva (<i>Auantagiis Archibusarior[um] pro tertia parte</i>)	? 40	? 13	520
Zbrojíři (<i>Auantagiis armator[um]</i>)	30	10	300
celkem	3587		12705

164 „...*It[em] pro paga Tricento p[er] peditu[m] p[er] p[rim]o mense tantu[m] tolarator[um]...*“

O konkrétním pohybu papežského vojska máme několik zpráv, především z pravidelných hlášení, které do Říma posílali papežský nuncius Jeroným Veralo (ten však nebyl u vojska, ale zůstal ve Vídni)¹⁶⁵ a komisař papežského vojska protonotář Jan Angelo Medicejský.¹⁶⁶ Ze seřadiště v Boloni se vydalo po 27. květnu 1542 přes Alpy (pravděpodobně běžnou trasou přes Brennerský průsmyk), odkud pokračovalo do Podunají. Přesun k Vídni mohl reálně trvat okolo čtyř týdnů,¹⁶⁷ takže zprávy o příchodu papežských vojáků do Vídně počátkem července 1542 vcelku odpovídají očekávatelné době přesunu. Není však jasné, zda papežské vojsko zamířilo na seřadiště k Vídni (k říšskému vojsku) či přímo do Vídně,¹⁶⁸ nebo se přesouvalo samostatně a ke koaliční armádě se připojilo níže po Dunaji v Uhrách. Za logičtější považuji poslední zmíněnou variantu, neboť přítomnost papežského vojska v táboře u Vídně nezmiňuje Könnerritz a ani během přesunu říšského vojska od Vídně k Rajce nemáme zaznamenány konfesijní spory mezi německými luteránskými žoldnéři a papežskými vojáky, i když uvnitř samotného vojska takové napětí existovalo a projevovalo se velmi výrazně, jakmile došly k vojsku zprávy o francouzské ofenzivě a o zásahu Šmalkaldského spolku v Brunšvicu-Wolfenbüttelsku. Na základě místa odeslání Angelových zpráv se papežské vojsko už v srpnu a září přesouvalo podél Dunaje souběžně s vojskem říšským (Komárno 12. 8. 1542; Ostrihom 25. 8. 1542; Vác 20. 9. 1542; tábor před Pešti 2. 10. 1542).

Konkrétní podíl papežských vojáků a hlavně jejich velitele Alexandra Vitelliho na bojových akcích před branami Pešti poměrně detailně popisují hlavně maďarské zdroje,¹⁶⁹ jako by proti Turkům aktivně bojovaly hlavně oddíly maďarské

165 Hlavní informace, týkající se ve Veralových zprávách tažení do Uher, zpřístupnil už L. ÓVARY, *III. Pál Pápa*, zde zvláště č. CXXVII–CXXVIII na s. 140–141. Kompletně byla tato zpravodajská dokumentace vydána v NBD I/7.

166 Agenturní zprávy Angelovy máme k dispozici především díky Óvaryho výběrové edici z roku 1879, kterou mladší autoři (včetně většiny maďarských) vůbec neberou v úvahu. Viz L. ÓVARY, *III. Pál Pápa*, zde z č. CXXIV–CXXV na s. 137–139 (12. 8. 1542 a 25. 8. 1542); č. CXXIX na s. 142 (20. 9. 1542); CXXXII na s. 145–146 (2. 10. 1542); č. CXXXVIII na s. 153–154 (6. 10. 1542); č. CXLVII na s. 162 (18. 10. 1542).

167 R. 1546 od Boloně do Bavorska tři týdny; viz P. VOREL, *Za obnovu vládu*, s. 78–79.

168 Příchod papežského vojska do Vídně 3. července 1542 uvádí bez odkazu na pramenný zdroj L. PASTOR, *Geschichte Papst Pauls III.*, s. 468. Tomu neodpovídá zpráva z 8. července 1542 přímo z Vídně, ve které autor popisuje situaci u říšského vojska v táboře poblíž města a zároveň zmiňuje, že se teprve očekává brzký příchod Vitelliho jednotek o síle 3500 mužů (to odpovídá reálným počtům, které vytáhly 27. 7. 1542 od Boloně); viz L. ÓVARY, *III. Pál Pápa*, z č. CXXI na s. 134–136.

169 Tyto zprávy jsou většinou přejímány z Isthvánfiho knihy o dějinách Království uherského, viz výše pozn. č. 30.

a italské. I to by se dalo vysvětlit jako následná snaha o odvrácení podezření, že role uherské šlechty byla po většinu tažení nejistá. Ale podobné informace se dozvěděl i Jaroslav z Pernštejna přímo od Mořice Saského, který mu své čerstvé zážitky z bojiště sděloval v noci ze soboty na neděli 15. října 1542 na Velkém Meziříčí: „...u toho šturmu zůstalo jich zbitých a zmámených na tisíc Uhrův a Vlachův, než těm odraným knechtům [tj. vojákům německým – pozn. aut.], jak jest slyšeti, že se velmi k šturmu nechtělo...“¹⁷⁰

Za formální ukončení papežské účasti na tažení roku 1542 do Uher můžeme považovat oficiální děkovný list, který zaslal král Ferdinand I. papeži Pavlu III. z Vídně 6. listopadu 1542.¹⁷¹ Děkuje v něm za vojenskou pomoc, poskytnutou k tažení proti Turkům a výslovně zdůrazňuje, jak významnou pro něj byla tato pomoc zvláště v osobách papežského komisaře Jana Angela Medicejského a vrchního velitele Alexandra Vitelliho.

Zároveň král žádá papeže o pokračování jeho podpory v obraně uherských pevností proti Turkům. Tato žádost nebyla úplně oslyšena, i když nikoli v takovém rozsahu a formě, jako v roce 1542. V Uhrách zůstali někteří italští velitelé a především papežský komisař Jan Angelo Medicejský. Ten však mohl jen s lítostí do Říma sdělovat, jak v roce 1543 Turci ovládli Ostrihom a další uherská území. To však už je jiný příběh.

Pokus o dobytí Pešti a Budína roku 1542 symbolicky zakončil jednu éru vojenského zápolení na Balkáně. Byl však zároveň také posledním (a fatálně neúspěšným) pokusem, jak překonat vnitřní mocenskou krizi Římsko-německé říše, která se v té době nacházela ve stavu faktického dvojvládní. Z hlediska územního členění Římsko-německé říše i ekonomického potenciálu měl počátkem čtyřicátých let 16. století Šmalkaldský spolek nad prohabsburským zájmovým uskupením jasnou převahu¹⁷² a nabízel alternativní cestu integrace Německa jako moderního spolkového státu, který by císaře vůbec nepotřeboval. Skutečnost, že se císař dokázal se Šmalkaldským spolkem v letech 1541–1542 dohodnout na společné vojenské

170 František DVORSKÝ (ed.), *Dopisy Jana a Vojtěcha z Pernštejna 1509–1548*, in: Archív český XX, Praha 1902, s. 1–276, zde č. 227, s. 117–118, list Jana z Pernštejna odeslaný Bohušovi Kostkovi z Postupic ve čtvrtek 19. října 1542 z Velkého Meziříčí.

171 L. ÓVARY, III. *Pál Pápa*, č. CLI na s. 164–165.

172 G. Haug-Moritz, *Der Schmalkaldische Bund*, samostatně přiložená mapa Das Reich als religions-politischer Handlungsraum: Der Schmalkaldische Bund seit der Verabschiedung der ersten „Verfassung zur Gegenwehr“ (23. Dezember 1535) bis zum Ausbruch des Schmalkaldischen Krieges (Juni 1546), Bd. 44, Leinfelden-Echterdingen 2002, zde kap. AI/5 „Die Rückkehr des Kaisers ins Reich und die Legitimisierung des Wolfenbütteler Zuges durch die schmalkaldischen Stände – die Jahre 1541/42“ na s. 67–69.

akci a definovat společný mocenský zájem,¹⁷³ vyvolávala pochopitelně pozitivní očekávání, že dohoda bude možná i v případě konfesijních a dalších otázek.

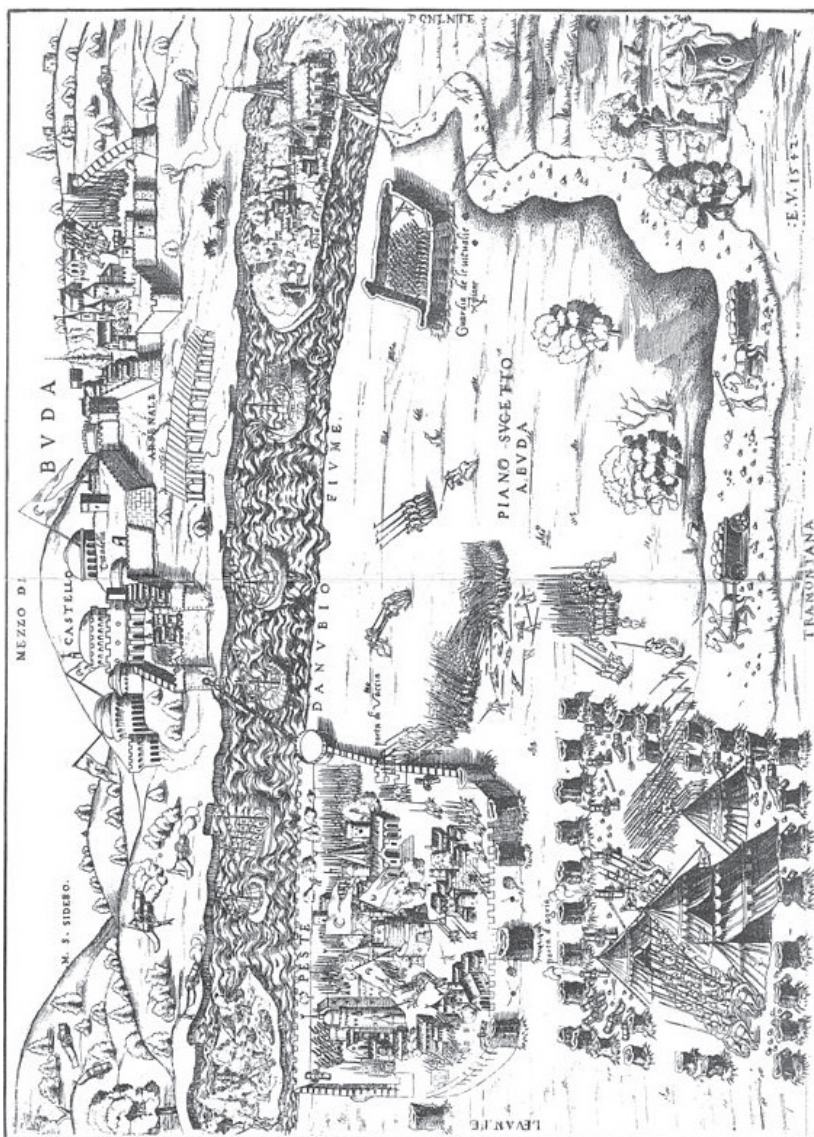
V daném okamžiku představovalo fatální selhání křesťanského vojska v Uhrách velké nebezpečí hlavně pro rakouské dědičné země Ferdinanda I. Císařští a papežští diplomaté si však mohli ve společném ležení na uherském bojišti ověřit, jak problematická je koordinace velení převážně luteránského vojska v bojových podmínkách a jaké problémy působí osobní animozity uvnitř velitelského sboru Šmalkaldského spolku. Toho začali po roce 1542 systematicky využívat k rozkladu opozičního tábora zevnitř.

Na tažení do Uher roku 1542 se také velmi jasně prokázalo, jak obtížně jsou pro takovou akci využitelná vojska regionálních zemských hotovostí a jak je vypravení takto strukturované armády zdlouhavé a komplikované. Profesionální dobře zaplacené oddíly i při menším počtu dokázaly v bojových operacích dosáhnout lepších výsledků. To byli v tažení do Uher především „Italové“, tedy jednotky vojáků papežských a milánských. Papežská armáda byla na rozdíl od německých vojáků placena dobře a předem; papež nemusel spoléhat na rozhodování sněmů, aby měl na armádu dostatek peněz. Mohl snadno využít svého úvěrového potenciálu, stejně jako tehdy císař Karel V.

V tomto kontextu bylo společné neúspěšné tažení do Uher roku 1542 z vojenského hlediska velmi důležité a jeho opomíjení v interpretaci středoevropských dějin té doby považuji za podstatnou chybu. Podle mého názoru bylo právě toto tažení jednou z klíčových událostí, jejíž dalekosáhlé důsledky otevřely pomyslné dveře k zahájení šmalkaldské války o několik let později (1546–1547).¹⁷⁴

173 Silvia SCHWEINZER, *Die Vorgeschichte des Reichstags von Speyer 1542 im Spiegel der politischen Korrespondenz Kaiser Karls V.*, in: Heinrich Lutz – Alfred Kohler (Hgg.), *Aus der Arbeit an den Reichstagen unter Kaiser Karl V. (Sieben Beiträge zu Fragen der Forschung und Edition)*, Schriften der Historischen Kommission der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Band 26, Göttingen 1986, s. 228–272.

174 Novou interpretaci souvislostí, týkajících se neúspěšného uherského tažení říšského vojska roku 1542 a zahájení šmalkaldské války roku 1546, představuji v samostatné publikaci, vydávané souběžně s touto dílčí studií, proto se zde touto problematikou podrobněji nezabývám. Viz P. VOREL, *Šmalkaldská válka (1546–1547) v evropských dějinách*, Pardubice 2020 (v tisku).

Obléhání města Pešti pod hradem Budínem roku 1542 (mědirytina, Enea Vico, 29,2 x 41 cm).
 Pevzato z: József BANLAKY, *A magyar nemzet hadtörténelme*, sv. XIII, Budapest 1940.

Habsburg-Ottoman rivalry in Hungary in the context of Imperial and papal history (Campaign of Christian troops to Buda in 1542)

PETR VOREL

The unsuccessful attempt of Western Christianity to reclaim the Hungarian city of Pest and the Buda castle (contemporary Budapest, the capital of Hungary) in 1542 is one of the less remembered events from the long period of wars between European powers and the Ottoman Empire. The German army then withdrew from Hungary with great disgrace and the Habsburgs were forced to accept the de facto division of the country. Repeated defeats and the inability to face the Turkish pressure in the Balkans, where Sultan Suleiman I continued to occupy still larger parts of the Hungarian territory, led the Habsburgs to temporarily give up active resistance on this front and to accept unfavourable peace conditions.

Later comments attributed the failure of the 1542 campaign mainly to the incompetence of the commander-in-chief of the Imperial army, Brandenburg Elector Joachim II. Hector Hohenzollern, who reportedly was not able to effectively command the large army. However, the situation in the Christian army was much more complicated. The wasted costs and disappointment that this campaign brought had to be explained to those who did not even know what was happening during the campaign and what happened at the gates of Pest. King Ferdinand refused the allegation that he had broken his promise and did not personally participate in the campaign to defend „his“ country. Finding the main culprit in an incompetent commander-in-chief and traitors within his own camp (Ferdinand's Hungarian chancellor Petr Perényi was marked as such) was probably a more merciful generally acceptable explanation than identifying the real causes of discord among several monarchs who were merely pretending their willingness to participate on joint military action. A few years later, the Schmalkaldic War (1546–1547) fundamentally changed the power situation in the Roman–German Empire, the relationship between the Pope and the Emperor, and indeed the generally accepted standards of the inner political culture of the Empire at that time and its results completely overwhelmed the disappointment and indignation of the shameful campaign to Hungary in 1542.

This was also reflected in the relative interest of historians researching European history of the 16th century. Especially for contemporary European and world historiography, including works focusing on military history of the first half of the 16th century, the attempt to recapture Pest and Buda in 1542 remains only a marginal episode that is hardly worth mentioning.

In the presented study, the author offers a completely different perspective on this event:

It sets the whole campaign in broader context of the internal history of the Empire, which, in the period 1538–1542, sees culminating efforts to reach a compromise on confessional issues between the (then jointly acting) Habsburg–Papal camp and the Schmalkaldic Union, including most of the German Protestant opposition. The massive military assistance (in the form of an approved Imperial tax) by the Schmalkaldic Union to the Habsburgs in order to reclaim Buda, Pest and the whole Kingdom of Hungary in 1542 was clearly offered under the condition that the Habsburgs would not resist spreading of the Reformation on the territory of the Empire.

It takes into account the interdependence of other military actions, which took place in parallel with the campaign of the Imperial troops to Hungary and significantly influenced the course of this campaign. That is the launch of the French offensive in the Netherlands and Catalonia and the occupation of Brunswick-Wolfenbüttel by troops of the Schmalkaldic League. These three military campaigns were being prepared and progressed at the same time and, in terms of politics of that time, these were perceived as part of one complex conflict.

The author also provides new context in explaining the deeper circumstances of the apparently absurdly slow transfer of the Imperial troops from Vienna to Pest during July–September 1542, which could not have been influenced by the commander:

- 1) The slow advancement of the ground troops was not only due to the indecision of the army command, but its schedule also had to be synchronized with transport of gunpowder, ammunition, siege artillery and food supplies, which was supposed to be arranged by the Danube fleet. Any rapid advancement to Pest was meaningless, as long as the army lacked ammunition and artillery to be able to lay siege to the city and the castle. This was supposed to be personally arranged by Ferdinand I.
- 2) There was no point in taking the risk that part of the Hungarian troops could join the Turkish side before a new treaty on sharing of influence

in Hungary was concluded with Queen Dowager Isabella Jagiello-Zapolya. This agreement was negotiated by diplomats of Ferdinand I.

- 3) Against all expectations, King Ferdinand did not personally participate in this campaign. He was a master of behind-the-scenes diplomatic negotiations, not a warrior. He tried to gain time to negotiate with Suleiman I and after 10 July 1542 he wanted to use the existence of the imperial army moving to Hungary as a leverage to make the Sultan more forthcoming towards his offer of financial settlement. He changed his attitude only in September 1542, when reports of a great Turkish army sent by the Sultan to Buda started to emerge from the Danube region. Only then King Ferdinand started pushing for acceleration of combat operations, but it was too late.

The vast majority of the Imperial army only passively participated in the brief siege of the city of Pest at the turn of September and October 1542 and it retreated from the battlefield on 7 October 1542. The conquest of the city at the beginning of October 1542 was attempted mainly by Hungarian and Italian troops, especially the infantry units of the papal army, which was sent to Hungary by Pope Paul III. Based on a new research of sources from the accounting documentation of the Papal Chamber, the author performs a detailed analysis of the personnel composition of this papal army and its role in the attempt to recapture the capital of the Hungarian Kingdom, both with regard to specific combat actions and in the wider political context of that time.

The attempt to conquer Pest and Buda in 1542 symbolically ended one era of military struggle in the Balkans. Yet it was also the last (and fatally unsuccessful) attempt to overcome the internal power crisis of the Roman-German Empire, which was then in a state of *de facto* diarchy. In terms of territorial division of the Roman-German Empire and in terms of economic potential, in the early forties of the 16th century the Schmalkaldic League had a clear superiority over the pro-Habsburg power structures and for Germany it offered an alternative way of unification as a modern federal state, which does not need an Emperor. The fact that, in the years 1541–1542, the Emperor was able to agree with the Schmalkaldic League on a joint military action and to define a common power interest naturally brought positive expectations that an agreement would be possible also in confessional and other matters.

At the moment, the fatal failure of the Christian army in Hungary presented a great danger especially for the Austrian hereditary territories of Ferdinand I. However, in the joint camp on the Hungarian battlefield, the Imperial and papal

diplomats could experience the problematic coordination with mostly Lutheran troops in battle conditions and problems caused by personal animosities within the command corps of the Schmalkaldic League. After 1542, they started to use their knowledge of these dynamics to systematically undermine the opposition camp from within.

The campaign to Hungary in 1542 also very clearly showed the difficulties of using local provincial armies for such an operation and how time consuming and complicated it is to dispatch such a structured army. Professional and well-paid units, even in fewer numbers, managed to achieve better results in combat operations. In the campaign to Hungary, these were represented primarily by the „Italians“, that is the units of papal and Milanese soldiers. Unlike the German soldiers, the papal army was paid well and in advance; the Pope did not need to rely on decisions of any assemblies to raise enough money for the army. He could easily use his credit potential, just as Emperor Charles V was then doing.

In this context, the unsuccessful joint campaign to Hungary in 1542 was very important from a military point of view and the author considers it a fundamental mistake that it is neglected in the interpretation of Central European history of the relevant period. He concludes that this campaign was one of the key events that led to abandoning the policy of confessional compromises of 1538–1542 and to the Schmalkaldic War several years later (1546–1547).

STUDIE

Stavitel nového světa. Vladimír Zákrejs
a československý urbanismus 1918–1938¹

IVO CERMAN

IVO CERMAN: The Builder of a New World. Vladimír Zákrejs and Czechoslovak Urbanism 1918–1938

The article discusses the activities of the Institute for the Construction of Cities and its president Vladimír Zákrejs (1880–1948). It explains the origins of the urbanism movement and its connection with the republican empiricism of the era. It provides examples of Zákrejs's activities in Czech towns and reconstructs the arguments of his inedited manuscript „The Czechoslovak Republic as an urban building site“. It proves that Zákrejs left the Institute already in 1927 and continued in his activities as an independent urban planner until 1933. His comprehensive approach was replaced by a technocratic tendency, which put emphasis on transport, and a left-leaning tendency, which focused on housing.

Key words: urbanism – environmentalism – Institute for the Construction of Cities – Masaryk's Academy of Labour – Vladimír Zákrejs – Cyrus Kehr

1 Zkratky: Masarykova akademie práce (dále MAP); Ústav pro stavbu měst (ÚSM); Masarykův ústav a Archiv AV ČR (MÚA AVČR); Národní technické muzeum (NTM).

Při loňském jubileu sta let republiky bylo možno pozorovat zajímavou změnu v historiografii architektury, která se posunula od zkoumání estetiky jednotlivých objektů k důrazu na zkoumání urbanismu. V povědomí informované veřejnosti bylo již dříve známo, že významným urbanistickým počinem byl Gočárův Hradec Králové a Baťův Zlín. Ve světle novějšího bádání je však zřejmé, že tato dvě města nebyla ojedinělými případy.

Průkopnický význam v tomto posunu má disertační práce Jana Dostalíka *Organická modernita*, která poprvé naznačila netušenou šíři tehdejšího „budovatelského“ hnutí i jeho intelektuální východiska.² Navíc ukazuje, že tehdejší urbanisté již začínali myslet v širším krajinném kontextu. Již Dostalík vyzdvihl význam jinak neznámého architekta Vladimíra Zákrejse, ale zároveň interpretoval jeho prvorepublikové krajinné plánování jako snahu vyhovět především hospodářským účelům.³ Vedle Dostalíkovy průkopnické práce podněcuje zájem o urbanismus také série *Historický atlas měst České republiky*, protože občas obsahuje i regulační a asanační plány.⁴

V době jubilea se důraz na urbanismus projevil spíše v některých výrazných výstavách a monografiích, které však často nebyly motivovány stoletým jubileem republiky, ale jinými příležitostmi. Na specifické téma prvorepublikového urbanismu se zaměřila kniha Gabriely Petrové a Evy Chodějovské o plánech architekta Čenka Musila pro východočeské město Jičín, kde byl nově oceněn typ architekta, který se nevyznamenal projektem ojedinělé stavby, ale „jen“ projektem úpravy vzájemných vztahů v rámci městského celku.⁵ I v této práci se věnuje pozornost velkému urbanistovi první republiky, Vladimíru Zákrejsovi, o němž se předtím v historiografii mnoho nepsalo. Je oceněn jako autor celkové ideje, zatímco Musil jeho myšlenky jen „technicky konkretizoval“.⁶

2 Pavel DOSTALÍK, *Organická modernita. Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování 1918–1968*, Brno 2015. Původně disertační práce vzniklá roku 2013 pod vedením prof. Jiřího Kroupy na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity (FSS MU) Brno.

3 P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 38.

4 Sérii *Historický atlas měst České republiky* vydává Historický ústav Akademie věd ČR již od roku 1995. Srov. <http://towns.hiu.cas.cz/> (26. 5. 2019).

5 Gabriela PETROVÁ – Eva CHODĚJOVSKÁ, *Architekt Čeněk Musil*, Praha 2017. Publikace vznikla jako katalog k výstavě Regionálního muzea a galerie v Jičíně, kterou motivovalo výročí 70 let od úmrtí Čenka Musila. Předcházela jí edice Musilova regulačního plánu z roku 1935 a účast na sérii *Historický atlas měst*. Srov. Eva CHODĚJOVSKÁ – Milan KUDYN (eds.), *Čeněk Musil, regulační plán města Jičína z roku 1935*, Praha 2009; Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ (eds.), *Historický atlas měst České republiky*, sv. 18. Jičín, Praha 2008.

6 E. CHODĚJOVSKÁ – M. KUDYN (eds.), *Čeněk Musil*, s. 22.

Zhruba ve stejné době dospěl historik umění Pavel Šopák ve své sérii prací o architektuře Opavy a Ostravy k období první republiky. Jeho kniha *Tvořit město* zachycuje vývoj Opavy a Ostravy od roku 1850 do roku 1950.⁷ Šopák nicméně nevidí období první republiky příliš pozitivně, vyšší hodnocení má v jeho očích spíše duchovně hlubší „kultura“ starého Rakouska, zatímco československou „civilizaci“ vidí jako okamžik vítězství technokratických řešení.⁸ „Kultura“ byla podle něj v hlubším smyslu zduchovnělým „hodnotovým kodexem“ a tradicí, zatímco civilizace je prý spojena s materialismem a přítomností. „Kultura“ oceňuje tradici a chrání památky, „civilizace“ si cení technické hodnoty současnosti a památky ničí. Obě se střetly ve fenoménu asanací. I Šopák však zmiňuje významnou úlohu Vladimíra Zákrejse, který se na Ostravsku pokusil uskutečnit projekt rozsáhlejšího krajinného plánování.⁹

Konečně se i Hradec Králové dočkal novějšího zpracování svého urbanistického vývoje z pera historika umění Ladislava Zikmunda-Lendera, který však svou knihu *Struktura města v zeleni*¹⁰ pojal spíše jako soubor případových studií, jež navazují na syntézu Jakuba Potůčka z roku 2009.¹¹ Nicméně i Zikmund-Lender zde vynáší na světlo jméno nepříliš známého Vladimíra Zákrejse, jemuž nově přisuzuje zásadní podíl na urbanistickém řešení slavného města.¹²

V samotném jubilejním roce 2018 se prvorepublikový urbanismus stal součástí festivalu Den architektury,¹³ zastoupen byl i ve výstavě Architektura ve službách první republiky, která se uskutečnila v Masarykově domě v Mělníku a v Národní technické knihovně v Praze.¹⁴ Urbanismus sudetoněmeckých měst připomněly přednáškové akce cyklu *Re-vize* v Ústí nad Labem¹⁵ i web *Usti-Aussig*, který vzniká s podporou ústecké Univerzity J. E. Purkyně.¹⁶ Okrajově se prvorepublikovému urbanismu věnovala i pardubická konference Asociace pro

7 Pavel ŠOPÁK, *Tvořit město. Opava a Moravská Ostrava 1850–1950: architektura a urbanismus*, Opava 2017.

8 Tamtéž, s. 163–170.

9 Tamtéž, s. 263–265.

10 Ladislav ZIKMUND-LENDER, *Struktura města v zeleni. Moderní architektura v Hradci Králové*, Hradec Králové 2017.

11 Jakub POTŮČEK, *Hradec Králové. Architektura a urbanismus 1895–2009*, Hradec Králové 2009.

12 L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura*, s. 82–90.

13 Festival se konal souběžně v několika městech, k prvorepublikové urbanistice se vyjadřovali v České Lípě, Litomyšli a Brně. Srov. <https://www.denarchitektury.cz/program/> (27. 11. 2018).

14 Naděžda GORYCZKOVÁ a kol., *Architektura ve službách první republiky*, Praha 2018.

15 Srov. <https://www.revizeusti.cz/> (23. 5. 2019).

16 Srov. <http://usti-aussig.net> (23. 5. 2019).

urbanismus a územní plánování (8.–9. 11. 2018), kde Klára Brůhová přednášela o urbanistických projektech pro Prahu.¹⁷

Zatímco tyto akce přispěly k popularizaci, publikace a výstavy pořádané Národním zemědělským muzeem v Praze přidaly k tématu urbanismu celou významnou subdisciplínu zahradní architektury. Akce navazovaly na projekt NAKI o zahradní architektuře za první republiky, jehož hlavní řešitelkou byla Šárka Steinová.¹⁸ Bez zahradních architektů by nebylo možné uskutečnit sny o „návratu do přírody“, které byly silným rysem prvorepublikového urbanismu. Ve venkovní expozici Zahrada Československa¹⁹ a v knize o činnosti českých zahradních architektů na Slovensku a Podkarpatské Rusi²⁰ ukázala Šárka Steinová a její tým, že prvorepublikovým urbanistům rozhodně nescházela snaha zlepšit svět. Dokonce bylo možno vidět, že tato snaha dosahovala netušených rozměrů. Tyto práce vedly zejména k znovuoobjevení projekční kanceláře Josefa Vaňka z Chrudimi, ale také k zohlednění významu Josefa Kumpána, Josefa Minibergera a dalších.

Stejně zásadním přínosem byla v jubilejním roce výstava *Pracovna republiky* v Západočeské galerii v Plzni, která rekonstruovala urbanistický vývoj západočeské metropole. Hlavním autorem výstavy byl architekt Petr Domanický, který k této příležitosti vydal stejnojmennou monografii.²¹ Titul výstavy měl naznačit, že Plzeň byla určitou protivahou Hradce Králové. Zatímco Hradec představoval vzorové estetické řešení města v krajině, Plzeň představovala vzorové sociální řešení průmyslového města. Dosud byla přehlížena, jelikož výsledek urbanistických snah nebyl z uměleckého hlediska tak atraktivní, ale Domanický poukazuje na to, že průmyslové město Plzeň muselo řešit zcela jiný typ problémů než zelený Hradec Králové. Plzeň byla sevřena průmyslovými objekty, které nešlo odstranit, jako když Hradec boural pevnostní fortifikace, krom toho zde nadále rostl rozsah průmyslové zástavby a pro dělnictvo bylo třeba zajistit i velké množství laciných

17 Klára BRŮHOVÁ, *100 let republiky, veřejná prostranství v urbanismu Prahy jako hlavního města samostatného státu*, Urbanismus a územní rozvoj 22, 2019, č. 1, s. 6–10.

18 Projekt NAKI DF13P010VV003 „Zahradně architektonická tvorba v kontextu realizace cílů národního obrození během 1. Československé republiky“. Srov. Šárka STEINOVÁ (ed.), *Zahradní architektura první poloviny 20. století*, Praha 2017; Šárka STEINOVÁ – Roman ZÁMEČNÍK – Stanislava OTTOMANSKÁ (eds.), *Zahradní umění první československé republiky a její zahradníci*, Praha 2017.

19 Venkovní expozice NZM ku příležitosti 100letého jubilea ČSR (18. 7. 2018 – prosinec 2018).

20 Stanislava OTTOMANSKÁ – Šárka STEINOVÁ (eds.), *Stopy českých zahradních architektů na Slovensku*, Praha 2017.

21 Petr DOMANICKÝ, *Pracovna republiky. Architektura Plzně v letech 1918–1938*, Plzeň 2018.

bytů. Představoval-li Hradec pro svou krásu „salon republiky“, pak Plzeň mohla být pro své praktické řešení směle nazývána „pracovnou republikou“.

Urbanistickému rozvoji městského celku za první republiky je věnována i kapitola v nové knize o kladenském sídlišti v Rozdělově.²² V souhrnné knize Ivo Cermana o středních Čechách je stručně pojednáno o urbanistickém rozvoji Kladna, Mladé Boleslavi a Poděbrad za první republiky.²³ Je tu vyzdvihnut zejména význam Lázní Poděbrad, které byly postaveny podle regulačního plánu architekta Františka Jandy. Představovaly jeden z mála dokončených urbanistických projektů zeleného města první republiky. Naproti tomu projekt NAKI o urbanismu Zlína, který byl ukončen v jubilejním roce 2018, žádné souhrnné publikace nepřinesl.²⁴ Zlínský urbanismus se však těšil zájmu různých autorů již dříve a vyčerpávajícím způsobem jej zpracoval Ondřej Ševeček v monografii *Zrození Baťovy průmyslové metropole* z roku 2009.²⁵

Již tento výčet nejvýraznějších prací ukazuje, že téma prvorepublikového urbanismu se v poslední době těší mnohem větší pozornosti, než dříve.²⁶ K tématu sice vznikaly průběžně dílčí práce již v dobách socialismu, shrnuje je bibliografická příručka Marty Čermákové,²⁷ ale teprve nyní je vidět, že urbanistické projekty měly za cíl utvářet doslova celou republiku. Paradoxně se zde ukazuje, že v případě architektury není budování nového světa utopii, ale nutností, protože architektura skutečně průběžně vytváří svět, ve kterém žijeme.

Za první republiky zde bylo silné hnutí, které se snažilo použít architekturu k nápravě světa, ve kterém žijeme, a k vybudování světa esteticky hezčího, technicky lepšího a zdravějšího. Vůdčí postavou tohoto hnutí byl zakladatel Ústavu pro stavbu měst Vladimír Zákrevs (1880–1948), jehož jméno se ve zmíněných nových pracích

22 Alexander NĚMEC – Jan HÁJEK, *Sídliště Kladno-Rozdělův. Historie, architektura, urbanismus a všední život*, Praha 2018, s. 26–34.

23 Ivo CERMAN a kol., *Střední Čechy 1918–2018: průvodce historií*, Praha 2018, s. 76–106.

24 Projekt NAKI DG16P02M028 „Průmyslové město a jeho proměny ve 20. století“, hlavními řešitelkami byly Barbora VACKOVÁ – Lucie GALČANOVÁ, FSS MU Brno.

25 Ondřej ŠEVEČEK, *Zrození Baťovy průmyslové metropole. Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně v letech 1900–1938*, České Budějovice 2009; Martin JEMELKA – Ondřej ŠEVEČEK, *Továrni města Baťova koncernu*, Praha 2016. V obou knihách rovněž rozbor starší literatury.

26 Důkazem je rozdíl ve struktuře syntéz: Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky I–III*, Praha 2000, a Dagmar HÁJKOVÁ – Pavel HORÁK (eds.), *Republika československá 1918–1938*, Praha 2018.

27 Marta ČERMÁKOVÁ, *Výběrová bibliografie z dějin české architektury a urbanismu*, II. Urbanismus, Praha 1987.

opakovane objevuje.²⁸ Následující studie bude věnována jemu a činnosti Ústavu pro stavbu měst při Masarykově akademii práce, který roku 1922 založil. Zákřejs se stal doslova budovatelem nové republiky, protože v letech 1922 až 1933 urbanisticky utvářel desítky měst po celé zemi, a vědomě přitom přistoupil i k utváření krajinných celků. Ve své koncepci urbanismu chtěl uspořádat prostorové vztahy v celé republice jako jednom stavebním celku.

Příčiny zájmu o urbanismus

Hlubší zájem o urbanismus začal v českých zemích již v posledních desetiletích Rakousko-Uherska. Podnětem k péči o širší prostorové souvislosti byl hrozivý vývoj průmyslových předměstí v době industrializace a také otázka zastavení ploch uvolněných v českých a moravských městech po bourání hradeb. To se týkalo zejména bývalých městských pevností Prahy, Olomouce a Hradce Králové, které ztratily svůj pevnostní statut po prusko-rakouské válce roku 1866.

Starosti o celkový urbanismus se projeví i ve stavebních řádech přechodného období a v řádech stabilního období osmdesátých a devadesátých let 19. století.²⁹ Za stavební řády „mezidobí“ považujeme řády pro Čechy z roku 1864, pro Moravu z roku 1869 a Slezsko z roku 1883.³⁰ Po těchto experimentálních ustanoveních, která navazovala na starší požární řády, následovaly stabilní stavební řády pro Prahu s okolím, Plzeň a České Budějovice z roku 1886,³¹ pro Čechy-venkov z roku 1889,³² dále pro moravská města Brno, Olomouc, Jihlavu a Znojmo z roku

28 Dříve se zmiňoval jen sporadicky, vždy jen v souvislosti s neuskutečněným plánem průmyslového města na Labi. Srov. Jiří HRŮZA, *Teorie města*, Praha 1965, s. 164–165; Rostislav ŠVÁCHA, *Od moderny k funkcionalismu. Proměny pražské architektury první poloviny 20. století*, Praha 1985, s. 183.

29 Srov. Martin EBEL, *Dějiny českého stavebního práva*, Praha 2007; k starším úpravám František HOFMAN, *Urbanistické regulativy ve středověku a raném novověku*, *Časopis Matice moravské* 136, 2017, č. 2, s. 283–315.

30 M. EBEL, *Dějiny*, s. 65.

31 Zákon ze dne 10. 4. 1886, jímžto se vydává stavební řád pro královské hlavní město Prahu (...), č. 40/1886 Sb. Zákonem č. 16/1887 č. z.z. byla jeho platnost rozšířena i na Plzeň a zákonem č. 71/1889 č. z.z. na České Budějovice. Srov. Julius NEJEDLÝ, *Die neue Bau-Ordnung für die königliche Hauptstadt Prag*, Praha 1886; Adolf ŠTAFL, *Stavební řád pro Prahu, Plzeň a České Budějovice*, Praha 1934.

32 Josef ŽALUD, *Stavební řád pro Království české*, Praha 1902; Eduard SRB, *Výklad stavebního řádu pro Království české ze dne 8. ledna 1889*, Praha 1903; Fidelis SCHLÉE, *Stavební řád pro Čechy*, Praha 1931; A. ŠTAFL, *Stavební řád pro Čechy*, Praha 1931.

1894³³ a Moravu-venkov z roku 1894,³⁴ novelizovaný v roce 1914 a také návrh novely pro Slezsko z roku 1912.³⁵ V diskuzích hrál roli i stavební řád pro Vídeň z roku 1914.

V těchto plánech se již objevuje nařízení, že si města mají pořizovat plány polohopisné (*Lagerpläne*), které měly zachytit stávající zástavbu i její průběžné změny.³⁶ Myšlenku plánu, který by zachycoval budoucí projektované změny, tyto stavební řády neobsahovaly. Teprve Štaflův komentář k těmto stavebním řádům z dob první republiky přidal rozlišení „evidenčních plánů“, které zachycují realitu, a „regulačních plánů“, které vymezují budoucí zastavění.³⁷ Stalo se tak paradoxně pod vlivem Zákresových urbanistických teorií.³⁸ Před vznikem Československa však města pořizovala vždy jen jeden plán polohopisný, do nějž se zanášely i průběžné změny a plánované záměry, což bylo ovšem často velmi nepřehledné.³⁹ Vytvářela-li některá města již tenkrát, před rokem 1918, oddělené regulační („upravovací“, „rozdělovací“) plány, činila tak dobrovolně, protože stavební řády je zavazovaly jen k vytváření plánů polohopisných.

Zhotovení polohopisných plánů, které by zachycovaly současný stav, bylo v Čechách povinné pro všechna města, na Moravě byla však tato povinnost zanesena až do novely z roku 1914. Polohopisné plány měly vycházet z místních poměrů, mělo se hledět na zdravotní poměry, bezpečnost, dopravu a krasochuť (*Beschönerung*), tj. estetický vzhled. Měla zahrnovat všechna náměstí, ulice a třídy, pozemní komunikace, stoky, potrubí a stavební parcely, důlní poměry, vodní toky a v brněnském řádu i inundační hranice. Byla stanovena také minimální šířka komunikací a z požárních důvodů i odstupy mezi domy na venkově. Nově postavené objekty se měly okamžitě zakreslit do polohopisných plánů.

Plány měla zhotovit města na své náklady, buď prostřednictvím městských stavebních kanceláří, nebo na objednávku od úředně oprávněných stavebních

33 Stavební zákon pro zemské hlavní město Brno, pro královské hlavní město Olomouc, pro královská města Jihlavu a Znojmo a pro jejich místa předměstská, daný zákonem ze dne 16. června 1894, čís. 63 z.z., a změněný a doplněný zákonem ze dne 16. června 1914, čís. 39 z.z.

34 Stavební řád pro markrabství moravské, vyjma zemské hlavní město Brno, král. hl. město Olomouc, král. města Jihlavu a Znojmo (čís. 64/1894).

35 M. EBEL, *Dějiny*, s. 71–72.

36 Stavební řád pro Prahu (1886), částka I, § 2; Stavební řád pro Čechy-venkov (1889), § 2; Stavební řád pro Moravu-venkov § 1.

37 A. ŠTAFL, *Stavební řád pro Čechy-venkov*, § 1–§ 2, § 11, s. 20, 27–28, 55–59.

38 Odkaz na Zákresje tamtéž, s. 20. Zdrojem byla i judikatura správního soudního dvora a nejvyššího správního soudu.

39 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 376, Návrh nového stavebního řádu (1929) – Důvodová zpráva, s. 137.

inženýrů. Otázka kvalifikace pro zhotovení plánů zůstávala dlouho otevřenou. K platnosti však nově vytvořeným plánům nestačilo schválení městskou radou, nýbrž bylo třeba potvrzení od vyšší správní instance, již byly pro Prahu (1886) a Brno (1914) zemský výbor ve shodě s místodržitelstvím a pro venkovské obce okresní úřad ve shodě s okresním hejtmanstvím. Plány měst se zvláštním statutem však musel schválit zemský výbor na základě stanoviska místodržitelství a plány lázeňských měst mělo schvalovat místodržitelství.⁴⁰ Při zhotovování upravovacích plánů se mělo již dle těchto nařízení hledět na zájmy zdravotní a na krasochut (tj. vzhled). Z těchto důvodů bylo stanoveno výškové omezení, že domy nesmějí mít více než tři patra, dále byly zakázány barevné fasády.

Záhy po stavebním řádu z roku 1889 pro Čechy-venkov se mezi českými městy skutečně rozmohlo dobrovolné pořizování regulačních (upravovacích) plánů. V Čechách byly pořizovány v měřítku 1:720 a často byly jen mírnou úpravou katastrální mapy. O výsledcích této první vlny urbanistické péče máme poměrně spolehlivý přehled díky dotazníkovému průzkumu, který uspořádal Svaz českých měst v Království českém v letech 1909–1910.

Na této akci se zřejmě podílel Zákrejs, v jehož pozůstalosti máme dochované dotazníkové formuláře s odpověďmi.⁴¹ Měštům byl předložen jednotný dotazník, kde měla uvést, zda mají regulační plán, kdo jej zhotovil, zda byl schválen městskou radou a zda se vztahuje na celé město, nebo jen na část. V případě, že město plán nemělo, mělo uvést, zda o plánu uvažuje. Zrovna tak dotazník zjišťoval, zda městu přibýly nové části a zda v plánu pamatuje na rodinné domy a volné plochy. Dotazníková akce ukázala, že autory regulačních plánů byli většinou provinční civilní inženýři z regionálních center, žádní slavní architekti nebyli osloveni. Několik málo aktivnějších architektů, kteří byli činní na více místech v republice, pocházelo také z maloměst. Velmi aktivní byl architekt Bedřich Pek z Jičína (Jindřichův Hradec, Domažlice, Hořice, Jičín), geometr František Pižl ze Slaného (Kralupy nad Vltavou, Míkovice u Kralup, Lobeč, Slaný), kancelář Müller a Kapsa z Plzně či Václav Michal na Mladoboleslavsku. Na druhou stranu se vyskytl i případ Dolní Dobrouče, která dokonce požádala o osvobození od regulačního plánu, jelikož její hospodářská situace a terén jej činí nemožným.

⁴⁰ *Stavební řád pro Čechy-venkov* (1889), § 8. Srov. E. SRB, *Výklad*, s. 15.

⁴¹ Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 3, inv. č. 1. Zákrejs ve vzpomínkách uvádí, že se zúčastnil sjezdu Svazu v Klatovech roku 1909 a měl tam přednášku o regulaci měst. Srov. Vladimír ZÁKREJS, *O stavbě měst u nás*, Stavitelské listy 34, 1938, s. 4.

Zákrejs však později soudil o těchto raných předválečných regulačních plánech, že byly vytvářeny mechanicky, bez ohledu na reálný terén.⁴² Obvykle šlo o jednoduchou šachovnicovou zástavbu, která nerespektovala danosti prostředí a bránila dalšímu rozvoji. Jejich uskutečnění by často vedlo k zničení památek a zbytečně rozsáhlým úpravám stávající zástavby. Za odstrašující příklad považoval Libušín na Kladensku, jenž byl nově vystaven na šachovnicovém půdorysu v roce 1887.⁴³ Kvůli těmto nedostatkům se v roce 1905 objevil inovativní návrh na nový stavební řád pro Prahu, Plzeň a České Budějovice, který již rozlišoval přehledné a upravovací plány a stanovil také pravidla pro tvorbu veřejných prostranství a pro ochranu památek.⁴⁴ Výškové limity rozdělil do několika pásem, s tím, že nejvyšší domy měly stát v centru a směrem k okrajům se měly snižovat. Maximální výška domu se určila poměrem k šířce ulice, v poměru 3:1.⁴⁵ Všeobecně tato Osnova stavebního řádu věnovala víc péče celkovým urbanistickým vztahům, odmítala „úpravu kouskovitou“ a vycházela přitom z mezinárodní komparace a zahraniční literatury.⁴⁶

Osnova také potvrzovala, že okolí měst bylo do stavebních řádů zahrnuto kvůli vědomí, že okolní obce s městy srůstají, a to si vynucuje rozsáhlejší krajinné plánování, jež přesahuje katastr obce. Potvrzovala také, že dalším motivem pro regulaci je růst průmyslových předměstí, která vyžadují zásah. Osnova odmítala praxi čtvercové, šachovnicové zástavby.⁴⁷ Obsáhlé odkazy a seznam literatury ukazují, že hlavní teoretickou inspirací byly spisy Camillo Sittého, Hermanna Josefa Stübbeho a Reinharda Baumeistera. V souladu s doktrínami těchto architektů se mělo zajistit, aby města získala charakter uměleckého díla.⁴⁸

Dobová čísla časopisu *Architektonický obzor* i jiných odborných časopisů ukazují, že silnou autoritou byl také vídeňský profesor Otto Wagner,⁴⁹ jehož knihu *Moderní architektura* přeložil Zákrejs do češtiny.⁵⁰ Jeho autorita však utrpěla po

42 V. ZÁKREJS, *Plány upravovací. Příručka pro obecní funkcionáře*, Praha 1923, s. 5.

43 Tamtéž.

44 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 375, sign. XIV 5c/9, inv. č. 1180, *Osnova stavebního řádu pro král. hl. město Prahu, král. města Plzeň, Budějovice a okolí / Entwurf einer Bau-Ordnung für königl. Hauptstadt Prag, königl. Städte Pilsen, Budweis sowie deren Umgebung*, Praha b.d. [1905].

45 *Osnova stavebního řádu*, část B, § 47 – § 52.

46 Tamtéž, s. 161–165.

47 Tamtéž, s. 14.

48 Tamtéž, s. 15.

49 Srov. August SARNITZ, *Otto Wagner (1841–1918). Průkopník moderní architektury*, Praha 2006.

50 Otto WAGNER, *Moderní architektura*, přel. Vladimír Zákrejs, úvod Zdeněk Wirth, Praha 1910.

publikování technokratické vize Velkoměsto (*Die Grossstadt*).⁵¹ Již v tomto období, v roce 1907, ukázal Zákrejs novou cestu urbanismu, když v Pokrokové revue vydal samostatnou studii, v níž nastínil zásady územního plánování pro Velkou Prahu.⁵² Podle vzoru Velkého Berlína a New Yorku žádal vytvoření generálního plánu, který měl především určit nezastavitelné plochy a také promyslet rozmístění dělnictva tak, aby se průmysl soustředil do údolí Rokytky a neobtěžoval ostatní obyvatele. Kolem Prahy chtěl z přírodních památek vytvořit zelený pás.

Spojování architektonických, památkářských a estetických cílů bylo v Českých zemích charakteristické pro generaci architektů, která byla formována prožitkem pražské asanace. Snaha zabránit bourání památek a vědomí nutnosti dalšího rozšiřování města svedla dohromady ochránce starožitností a architektky.

Vůdčí postavou byl ochránce památek Luboš Jeřábek, jemuž stál po boku právě architekt Vladimír Zákrejs, jenž v roce 1904 dokončil studium architektury na Polytechnickém ústavu v Praze a v následujícím roce začal pracovat na stavebním úřadu pražského magistrátu, ve IV. odboru (sadovém).⁵³ V roce 1908 si ho však převedl Vilém Dvořák do nově zřízené regulační kanceláře města Prahy.

Na přelomu století se lidé, kteří bojovali proti asanaci, začali spojovat v Klubu za starou Prahu, který měl řadu poboček i ve venkovských městech, ale také v okrašlovacích spolcích, které vznikaly v řadě měst již od sedmdesátých let 19. století.⁵⁴ Ústředním médiem Svazu českých okrašlovacích spolků se stal v roce 1904 časopis *Krása našeho domova*, který odrážel syntetizující zájem o ochranu památek, přírodních krás, i o celkový soulad nově zastavovaných území s historickou zástavbou. V prvních číslech zburcoval veřejný zájem Luboš Jeřábek sérií článků o hrůzách nové zástavby na okraji Prahy a příběhem ničení historických

51 O. WAGNER, *Die Großstadt: eine Studie über diese*, Wien 1911.

52 V. ZÁKREJS, *Rozvoj velkoměsta. Příspěvek k řešení problému Velké Prahy*, Praha 1907 (otisk z Pokrokové revue).

53 K biografii srov. heslo *Zákrejs, Vladimír* in: Pavel VLČEK, *Encyklopedie stavitelů, architektů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 723; P. ŠOPÁK, *Vladimír Zákrejs*, *Architekt* 2000, č. 8, s. 79; P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 285–287; TÝŽ, *Vladimír Zákrejs*, archiv web, <https://www.archiweb.cz/vladimir-zakrejs> (6. 5. 2019). K rané kariéře Archiv NTM, f. Zákrejs, kart 1, inv. č. 1–3 (referentské protokoly z úřadu).

54 Srov. Josef NOŽIČKA, *Z historie okrašlovacích a zalesňovacích snah v Praze a okolí*, *Pražský sborník historický* 5, 1969–70, s. 183–192; Vladimír WAAGE, *Okrašlovací spolky v okolí Prahy*, *Studie a zprávy* 6, 2016, s. 115–136. Pro historii okrašlovacích spolků mimo Prahu a okolí jsou zatím nejspolehlivější dobové seznamy vydávané v časopisu *Krása našeho domova* (od r. 1904).

a přírodních krás.⁵⁵ Současně tu Zákrejs začal publikovat svoje první pokusy o regulační plány měst, které vždy spojoval s historickým rozbohem dosavadní geneze městského celku.⁵⁶ Pro pozdější vývoj v Československé republice je směrodatné, že časopis propagoval vytváření nové městské zeleně, kterou považoval za nutný nástroj k výchově mládeže.

Na stránkách Krásy našeho domova se také místo německých architektů propagovalo dílo Angličana Ebenezera Howarda⁵⁷ a jeho myšlenky zahradních měst⁵⁸. Sám Zákrejs se na této propagaci výrazně podílel.⁵⁹ Jiní čeští architekti té doby zase popularizovali zahradní města v Architektonickém obzoru⁶⁰ a dalších časopisech. Mezi architektky měl nepřímý vliv i Howardův německý následovník Bernhard Kampfmeyer a vlastní myšlenky na toto téma rozvíjel i středoškolský profesor matematiky František Fabinger, který se po válce stal členem Společnosti pro zakládání zahradních měst v Republice československé.⁶¹ Myšlenka zahradního města nalezla v českém prostředí silný ohlas.

Nicméně Zákrejs si později stěžoval, že celá idea se v Čechách chápala mylně, protože lidé si pod tím představovali jednoduše vilové čtvrtě.⁶² Proto vznikaly pod

55 Luboš JERÁBEK, *Za krásu Prahy a jejího nejbližšího okolí*, Krása našeho domova 1, 1904–1905, č. 2, s. 39–41; TÝŽ, *Zalesňování okolí pražského*, Krása našeho domova 1, 1904–1905, č. 4, s. 72–73; TÝŽ, *Jak málo milujeme a známe Prabu*, Krása našeho domova 1, 1904–1905, č. 4, s. 109–112; č. 7, s. 131–135. Srov. J. NOŽIČKA, *Z historie*, s. 188–189.

56 V. ZÁKREJS, *Regulační plány venkovských měst*, Krása našeho domova 4, 1908, s. 108–111, 120–122; TÝŽ, *Úprava pláně letenské*, Krása našeho domova 4, 1908, s. 43–46; TÝŽ, *Beroun*, Krása našeho domova 6, 1910, s. 117–119; TÝŽ, *Budoucnost Šárky*, Krása našeho domova 10, 1914, s. 51–55.

57 Ebenezer HOWARD, *Garden Cities of To-Morrow. (Being the Second Edition of To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform)*, London 1902 (1. vydání 1898). Srov. Peter HALL – Colin WARD, *Sociable Cities. The Legacy of Ebenezer Howard*, Chichester 1998; Jean-Yves TIZOT, *Ebenezer Howard's Garden City Idea and the Ideology of Industrialism*, Cahiers victoriens et édouardiens 87, 2018, online <http://journals.openedition.org/cve/3605> (30. 4. 2019); Barbora VACKOVÁ, *Idea bydlení za městem a koncept zahradního města*, in: Martin Ouředníček – Petra Špačková – Jakub Novák (eds.), *Sub urbs: krajina, sídla a lidé*, Praha 2013, s. 37–60; P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 30–39.

58 [František TÁBORSKÝ], *Ebenezer Howard, zahradní město, co je to*, Krása našeho domova 4, 1908, s. 9–10.

59 V. ZÁKREJS, *Letchworth, zahradní město*, Krása našeho domova 7, 1911, s. 145–150; TÝŽ, *Zahradní města u nás*, Styl 4, 1912, s. 68–70. Srov. V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 113–114.

60 J. K., *Zahradní město v Braníku a Krči*, Architektonický obzor 10, květen 1911, s. 37–39; L. BLAŽEJ, *Zahradní město Hellerava*, Architektonický obzor 10, říjen 1911, s. 93–94.

61 Rukopisné výpisky Františka Fabingera v MÚA AVČR, f. MAP, kart. 376; František FABINGER, *Bytová otázka, zahradní město podle E. Howarda*, Hradec Králové 1920. Srov. P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 35–37.

62 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 114.

značkou zahradních měst letoviska, jako bylo Tiché údolí v Roztokách u Prahy nebo Klánovice a menší sídelní celky na okraji Prahy. Zákrejs se ale domníval, že skutečná podstata myšlenky zahradních měst spočívá v jejich sociálním rozměru: rozumné rozparcelování pozemků, které by měly být ve společném vlastnictví obce, a přebytky osob by se měly rozstěhovat tak, aby žily v zónách rozdělených dle profesí.

Jeho myšlenka vycházela ze svébytného čtení Howardovy knížečky, která se ve své většině skutečně nevěnovala zeleni, ale problémům financování a administrace zahradních měst. Howard totiž vůbec nebyl architekt, nýbrž zapisovatel těsnopisu. Zákrejs očividně vycházel ze závěrečných pasáží, kde Howard vysvětloval svou návaznost na předchozí projekty „plánované migrace“, které chtěly ulevit průmyslovým městům tak, že rozmístí přebytečné obyvatelstvo do zdravých obcí v okolí velkoměst.

Navazoval v tomto smyslu na ekonoma Alfreda Marshalla, který ve své knize *Principles of economics* z roku 1890⁶³ propagoval myšlenku migrace nadbytečných dělníků z Londýna do nově vybudovaných obcí v okolí a vytvoření „průmyslových distriktů“, které by odvedly průmysl z blízkosti sídelních oblastí. Jeho dalším inspiračním zdrojem byl utopický socialista Thomas Spence, od něhož převzal myšlenku společného vlastnictví pozemků v rámci obcí (*municipal ownership*). Howard v tom viděl kompromis mezi centralizovaným znárodněním pozemkového majetku, které zastával Herbert Spencer, a zachováním individuálního vlastnictví.

Ještě důležitější byly Howardovy názory na urbanistický rozvoj zahradních měst v širší krajině. Podle vzoru australského města Adelaide zastával názor, že zahradní město by se nemělo rozšiřovat tak, že zastaví své zelené plochy, ale že je „přeskočí“ a založí takřkajíc další město za zeleným pásem. V konečném důsledku by pak byla krajina zastavěna sítí zahradních měst, které by spojovaly výhody města i venkova. Byly by od sebe odděleny zelení a vzájemně propojeny rychlou veřejnou dopravou. Rozvoj dopravní techniky hrál v Howardových plánech velkou roli, s dopadem soukromé automobilové dopravy však nepočítal. Právě v této sociálně-urbanistické ideji viděl Zákrejs hlavní smysl hnutí zahradních měst. Stal se natolik odhodlaným propagátorem myšlenky, že svou brožuru *Praha budoucí* zaslal samotnému Howardovi, jenž se mu však omluvil s tím, že si ji nemůže přečíst, protože neumí rusky.⁶⁴

V silném zájmu o anglickou myšlenku zahradních měst můžeme vidět další příklad snahy české společnosti odlišit se od německého „intelektualismu“ a hledat

63 Alfred MARSHALL, *Principles of Economics*, London 82013.

64 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 114.

alternativu v empiricky orientované anglosaské kultuře. Tato pragmatická orientace se naplno rozvinula po vzniku Československa.

Zrození republiky

Vznik nového státu s republikánským zřízením naplnil české pedagogy a architektky naději, že po něm bude následovat velké ozdravné dílo budování nové společnosti. Pro uskutečnění budovatelských cílů vzniklo ministerstvo veřejných prací,⁶⁵ pro urbanismus byl založen v roce 1922 Ústav pro stavbu měst při Masarykově akademii práce a pro stavbu hlavního města vznikla roku 1920 Státní regulační komise pro Prahu a okolí.⁶⁶ Některá větší města – jako byla Ostrava, Brno a Bratislava – založila vlastní regulační sbory. V návaznosti na myšlenku zahradních měst začali urbanisté klást větší důraz na budování městské zeleně.

Reformní výchovné myšlenky vycházely z představy, že život ve městech uvrhl lidstvo do chorobného stavu, který je možno napravit jen návratem do přírody. Tyto myšlenky vyjádřili čelní pedagogičtí reformátoři ve svých spisech a začali je také uskutečňovat ve školní výchově, ve skautingu i woodcrafterském hnutí,⁶⁷ ale objevily se také v reformátorských přístupech lékařů k veřejné zdravotní péči.⁶⁸ Paralelně však vyjadřovali podobné myšlenky i architekti, kteří chtěli přispět k uzdravení lidstva lepším urbanismem a rozšířením zelených měst. Již během války začal vlivný architekt Antonín Balšánek publikovat v Architektonickém

65 Navazovalo na ministerstvo veřejných prací zřízené roku 1908 pro Předlitavsko.

66 K historii MAP srov. Jan JANKO – Emilie TĚŠÍNSKÁ (eds.), *Techmocracie v českých zemích*, Praha 1999; Pavel KODERA, *Ústav pro stavbu měst při Masarykově akademii práce*, in: Alena Míšková (ed.), *Institute, osobnosti, ideje a struktura vědy v českých zemích* (= Práce z Archivu akademie věd, řada A, sv. 9), Praha 2007, s. 243–267; P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 26–30.

67 Antonín Benjamin SVOJSÍK, zakladatel skautingu (*Výchova občana republiky skautováním*, Praha 1920), pedagogický reformátor Eduard ŠTORCH (*Dětská farma*, Praha 1928); zakladatel woodcraftu Miloš SEIFERT (*Přírodou a životem k čistému lidství*, Praha 1920). Srov. I. CERMAN a kol., *Střední Čechy*, s. 49–70.

68 Stanislav RŮŽIČKA, *Hlavní zásady hygienické životosprávy*, Praha 1913; TÝŽ, *Základy národního zdravotnictví*, Praha 1922; TÝŽ, *Eubiotika čili dobrožilství*, Praha 1926; Eleonora PAULOVÁ-RŮŽIČKOVÁ, *Za pravou a zdravou demokracii: naléhavé kapitoly zdravotnicko-sociálně-politické*, Praha 1927; Ladislav PROCHÁZKA, *Zdravotnictví Velké Prahy: popis, úkol a nárys organizace*, Praha 1922; TÝŽ, *Cestou za zdravím*, Praha 1931. Eubiotické hnutí Stanislava Růžičky motivovalo vznik zdravého města Růžičkov v Praze-Troji, srov. Tibor VOJTKO, „Nové město, nová generace, naděje pro společnost“, aneb úsilí o vybudování osady Růžičkov v Praze-Troji (1925–1930), *Lidé města* 13, 2011, č. 3, s. 443–465.

obzoru sérii článků o přestavbě Velké Prahy, kde v srpnu 1918 vyslovil myšlenku, že by se v zájmu veřejného zdraví měl kolem Prahy vytvořit pás zeleně, který by navazoval na lesy v okolí.⁶⁹ Na tomto základě měla pak vznikat zahradní města, předměstí i vesnice. V únoru 1919 navázal projektem velkého zahradního města, jež mělo vzniknout z obcí Malý Břevnov, Ruzyň, Liboc a Divoká Šárka a na něj měla navázat krajinná úprava oblasti až po Hostivice.⁷⁰

Ozdravné účinky zahradního města vyjádřil Miloš Fikr v projektu zahradního města v Lahovičkách, na soutoku Berounky s Vltavou. „Takto pojaté město dělníků těla i ducha promíšeně bydlících bude žít zdravý život v pospolitosti a ne odděleno v kasty, v samostatných a rozdělených celkách spoutáno, neboť v tomto možno spatřiti krok zpět v demokratickém snažení lidstva. (...) To vcelku jest generelní návrh nutný proto, aby vývoj města nedál se nahodile, ale organicky podle jednotného plánu, aby budoucnosti zachován dnešní generací pomník vyspělé kultury osvobozeného národa.“⁷¹

Ještě dále šel architekt František Janda v soutěžním návrhu na regulační plán Mladé Boleslavi, kde v kapitole o městské zeleni vysvětluje: „Člověku neprospívá, odlučuje-li se od přírody a tráví-li svůj život pouze mezi zdmi. Jako každé odvrácení od přírodního stavu, jest i toto lidstvu na újmu. Člověk potřebuje ku zdravému tělesnému a duševnímu vývoji a k uplatnění a udržení svých sil a své chuti k práci světlo, vzduch a také pohyb ve volné přírodě. Čím více města vzrůstají a čím méně lze v nich těchto životních potřeb dosíci (...) tím nepřirozenějším a zdraví škodlivým stává se život ve městech. (...) Příroda jest nejsilnějším zřídlem léčivým, jež hojí všechny strasti, nebo napomáhá je zmírniti.“⁷²

Do tohoto kontextu vstoupil i Zákrejs, který v poválečném období pojal úmysl rozšířit urbanistickou regulaci na území celé republiky. Přesvědčila ho o tom nová doktrína amerického architekta Cyruse Kehra, který zastával názor, že by se nejprve měl vytvořit celostátní plán národní a teprve od něj by se mělo postupovat k menším celkům, jako jsou regiony a města. Začátkem dvacátých let představil Cyrus Kehr svůj plán americké veřejnosti, ale nakonec se neprosadil.⁷³

69 Antonín BALŠÁNEK, *Otázka Velké Prahy*, Architektonický obzor 17, srpen 1918, s. 69–72.

70 TÝŽ, *Otázka Velké Prahy*, Architektonický obzor 18, únor 1919, s. 13–15.

71 Miloš FIKR, *Návrh zahradního města v Lahovičkách u Zbraslavě*, Architektonický obzor 20, červen 1921, s. 51–52.

72 NTM – Archiv architektury, f. František Janda, inv. č. 146, sign. LHBA 19. 04. 04, důvodová zpráva, 1921.

73 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 4, inv. č. 1, Cyrus Kehr, Národní plán upravovací (český překlad). Srov. Cyrus KEHR, *National System of Highways and Landscape Designing*, Washington D.C.

Kehrův „národní plán“ (*nation plan*) navázal na hnutí zahradních měst v tom, že prosazoval decentralizaci velkoměst do sítě menších středisek. Pro zdar plánu bylo klíčové vytvořit mezi městy rychlou dopravní síť, takže většina jeho analýzy se soustředila na dopravní otázku. Základem měly být úzce propojené trojúhelníky vybraných městských středisek a dálková doprava, která by tyto trojúhelníky spojovala. Lepší dopravou by lidstvo ušetřilo čas a mohlo by se místo průmyslu věnovat jiné činnosti. Zákrejs s Kehrem korespondoval a dokonce zorganizoval jeho návštěvu v Praze.⁷⁴

Myšlenku národního plánu rozvíjel také americký architekt Warren H. Manning, který však věnoval více pozornosti zachování přírodních krás.⁷⁵ Později se uplatnil při rekultivaci hornických regionů. Je příznačné, že u těchto amerických urbanistů nehrála žádnou roli ochrana památek. V tom se od nich středoevropská „generace pražské asanace“ zásadně lišila.⁷⁶ Posledním americkým urbanistou, se kterým po válce navázal kontakt, byl George B. Ford, jenž byl stoupencem zónování.⁷⁷

Další zahraniční inspirací byla pro Zákrejse krajinná úprava hornické oblasti Doncasteru v Jižním Walesu, kterou popsal Patrick Abercombie.⁷⁸ Konečně z jeho pozůstalosti vyplývá, že jevil zájem i o dění v SSSR. Zákrejs byl možná autorem, či blízkým organizátorem vydání velmi pozitivní zprávy o cestě do SSSR, která měla vyjít v časopisu *Nová práce* v roce 1922.⁷⁹ Zatím ovšem nejsou další důkazy o tom, že by sám skutečně podnikl v říjnu 1922 cestu do SSSR, jak v článku tvrdí jeho autor.

Ačkoliv by se zdálo, že regulování, které vychází z předem upraveného celostátního celku, musí být nevyhnutelně koncepčně strnulé, nebylo tomu tak. Zákrejs zůstával věrný empirickému přístupu, který vycházel ze špatných

1916; TÝŽ, *A Nation Plan: A Basis for All Local Planning*, Washington D.C. 1920.

74 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 99, protokol o schůzi ÚSM MAP 31. 1. 1923; č. 120, protokol o schůzi 15. 4. 1923; č. 191 dopis od Cyruse Kehra 21. 5. 1924.

75 NTM, f. Zákrejs kart. 4, inv. č. 1, Warren H. MANNING, Krátká studie o národním plánu upravnovacím, český překlad z časopisu *Landscape Architecture*, červen 1923. Srov. W. H. MANNING, *National Plan study brief*, *Landscape Architecture*, 13, July 1923, s. 1–24; celkový rukopis *Nation Plan* (563 s.) k dispozici v Iowa State University Library, sbírka č. MS 0218 (<http://cdm16001.contentdm.oclc.org/cdm/ref/collection/p15031coll16/id/7647> [4. 5. 2019]).

76 Zákrejs sám občas používal slovo „synthesa“, Dostalík upozorňuje na to, že tento přístup první generace urbanistů byl inspirován německým hnutím Heimatschutz. Srov. P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 33.

77 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 64, zpráva o odeslané korespondenci 14. 9. 1922.

78 Patrick ABERCOMBIE, *The Doncaster Regional Planning Scheme*, Liverpool – London 1922.

79 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 80. Zpráva o cestě do SSSR (1. 11. 1922) a znovu č. 89, článek *Co jest pravda* určený pro časopis *Nová práce*, a č. 88 s vyúčtováním z 23. 12. 1922 pro Zákrejse jako autora článku.

zkušeností s mechanickými regulačními plány, které nehleděly na reálný terén. Jeho soutěžní návrh na úpravu vládní čtvrtě na Letenské pláni vysvětluje základy jeho empirické metody.⁸⁰ Z amerických projektů převzal zejména přesvědčení, že je třeba postupovat při plánování „zvenčí dovnitř“, a k tomu prý vytvořilo podmínky teprve získání samostatnosti. Dříve rostla města zevnitř ven, tedy s tím, že jejich vzájemné prostorové vztahy byly výsledkem nahodilého vývoje, který nemohl brát ohledy na přirozené podmínky mezi městy. Zákrejs předpokládal, že nyní budou města růst ve vzájemných souvislostech, jež vytvoří zejména plánovaná župní soustava, která by měla vytvořit i síť župních silnic.

Jeho východiskem byl názor, že město musí uspokojovat pět základních potřeb člověka: potřebu vzduchu, vody, jídla, bydlení a vytváření společnosti. Z toho vyplývá, že město musí mít nezastavitelná veřejná prostranství pro volný pohyb, musí zajišťovat zásobování vodou a nesmí při růstu zastavovat koryta potoků, musí poskytovat potraviny buď vlastním pěstitelstvím dle vzoru zahradních měst, nebo dovozem z venkova. Konečně potřeby bydlení a společnosti vyžadují omezení soukromého vlastnictví.

Jelikož každé město se může rozšiřovat donekonečna, je třeba na to myslet od začátku a nemá se vůbec plánovat jako centrálně řízený obří celek, ale jako decentralizovaná soustava měst, kde si své záležitosti řídí lidé se znalostí lokálních poměrů. Urbanista Zákrejs kupodivu odmítal „detailní generelní plán regulační“, jaké se dělaly dřív, protože takový plán se musí během doby měnit a rigidní centralizované plánování nemůže znát lokální potřeby lidí v jednotlivých částech. Proto se měly detailní regulační plány dělat jen pro jednotlivé části měst. Pouze části mohou být definitivní, zatímco celek má zůstat otevřený, protože se může donekonečna rozrůstat. Kolem Prahy měly vznikat kolonie rozmístěné podle povodí řek.

V souladu s plánovaným župním zřízením měla být Praha spojena dálkovými župními silnicemi s Plzní, Louny, Českou Lípou, Mladou Boleslaví, Hradcem Králové, Pardubicemi a Jihlavou a Českými Budějovicemi. Do bližších cílů, jako je Kladno a Unhošť a do kolonií by pak vedly silnice místní.

Již v tomto soutěžním návrhu vládní čtvrti předesťel Zákrejs nutnost vytvořit ústav badatelský pro rozšiřování, stavbu a udržování měst, který by pomohl uskutečnit plánování v rozsahu celé republiky. V tom viděl uskutečnění programu Nové Evropy, který nastínil ve stejnojmenném díle prezident T. G. Masaryk.

80 NTM, f. Zákrejs, kart. 7, inv. č. 68, Důvodová zpráva k soutěžnímu plánu na zastavení pláň Letenské s okolím (heslo „Nejvyšší zákon“), část B, 3. 10. 1920, nepaginováno.

Tento ústav skutečně vznikl v rámci Masarykovy akademie práce (MAP), která byla založena zákonem ze dne 29. 1. 1920 č. 86 Sb. Zákrejs v té době pracoval v 1. odboru městského úřadu stavebního pražského magistrátu jako stavební sekretář (stavební rada),⁸¹ ale na založení akademie se od počátku podílel. Prvním prezidentem MAP byl zvolen stavební inženýr prof. Albert Velflík, ale hlavní agilní osobou byl od počátku ředitel III. odboru ing. Emil Zimmler, který před tím pracoval na ministerstvu veřejných prací. V roce 1925 odešel Zimmler na vlastní žádost do penze a od té doby se více věnoval MAP, kde byl v roce 1926 zvolen předsedou. Tuto funkci zastával po dvě období (1926–1929 a 1929–1932).⁸² Zákrejs byl v MAP zpočátku ředitelem kanceláře a dle Zimmlerových pamětí „jedním z nejhodlivějších zakladatelů“,⁸³ což potvrzuje i aktový materiál.⁸⁴ Na místo ředitele kanceláře ale 9. 8. 1920 rezignoval.⁸⁵ Jeho další činnost v MAP byla umožněna jen díky tomu, že v pražském magistrátu měl opakovaně dovolenou.

Teprve v roce 1922 se Zákrejsovi a jeho stoupencům podařilo vytvořit v rámci MAP Ústav pro stavbu měst, jehož prvním ředitelem byl zvolen Vilém Dvořák, bývalý Zákrejsův nadřízený v regulační kanceláři města Prahy. Oba považovali za křivdu, že nebyli povoláni do Státní regulační komise pro Prahu a Ústav pro stavbu měst (ÚSM) pro ně byl jakousi kompenzací. Zákrejs byl zvolen místopředsedou a po smrti Viléma Dvořáka v únoru 1926 byl zvolen předsedou ÚSM.⁸⁶ Z pražského městského úřadu odešel již v roce 1925, aby se mohl zcela věnovat regulačním plánům.⁸⁷

V rámci ÚSM získal Zákrejs možnost popularizovat své pojetí regulace, vyvíjet poradní činnost v jednotlivých městech a zejména připravovat nový stavební řád. Zákrejs usměrňoval jednání o stavebním řádu širokou osvětou, v níž šířil svoje pojetí regulačních plánů a také popularizoval myšlenku celostátního plánu. Své moderní pojetí představil veřejnosti již v stručné brožurce *Praha budoucí*

81 Srov. V. ZÁKREJS, *Stavba měst*, Stavitelské listy 34, 1938, s. 46–47. K jeho pozici v pražském magistrátu srov. Poděkování za uvolnění pro zakládání MAP, Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, MAP městskému úřadu Prahy 14. 4. 1920. NTM, f. Zákrejs, kart. 1, inv. č. 6.

82 Jan HOZÁK, *Poznámky nad dílem Emila Zimmlera*, in: Emil Zimmler, *Moje inženýrské paměti*, 1. svazek, ed. Michaela Havelková – Jan Hozák, Praha 2013, s. 112–113.

83 E. ZIMMLER, *Moje inženýrské paměti*, 2. svazek, s. 214.

84 MÚA AVČR, kart. 367, složka Ústav pro stavbu měst (založení).

85 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, prof. Velflík za MAP Zákrejsovi, 9. 8. 1920.

86 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 48.

87 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, složka Hradec Králové, Zákrejs starostu Ulrichovi 18. 5. 1924.

z roku 1922, kde šokoval úmyslem přemístit průmysl z Prahy do nově založeného průmyslového města na Labi.⁸⁸

Nejvlivnější byla však praktická příručka *Plány upravovací* z roku 1923,⁸⁹ v níž objasnil metodu a terminologii, která se později dostala do osnovy stavebního řádu. Kromě toho vydával ÚSM časopis *Stavba měst a obcí venkovských*, který také sloužil k praktickým účelům. Hlavním tvůrcem stavebního řádu⁹⁰ byla patnáctičlenná komise tvořená zástupci ministerstva veřejných prací a Masarykovy akademie práce, ale na zasedání bylo zváno 48 až 69 zástupců různých korporací.⁹¹

V osnově zákona byla od počátku rozsáhlá pasáž o plánech upravovacích. V souladu se Zákrejsovým pojetím se rozlišoval základní plán upravovací, který měl přinést základní obrysy a rozlišení veřejné a soukromé půdy, a podrobný plán upravovací, který na něj měl navazovat. Plány upravovací základní měly být povinné pro obce nad 2000 obyvatel, nebo obce významné (např. lázeňská města), zatímco plány upravovací podrobné se měly zhotovovat, až když se začne s konkrétní úpravou.

Ve výčtu jevů, které měly zahrnovat, navazoval Stavební řád na své předchůdce, jen zdůraznil potřebu vypočíst chráněné památky a také přišel s myšlenkou, že by se plocha obce měla rozdělit do oblastí dle svého převažujícího rázu. Nestanovil tedy jednotné rozměry pro šířku ulic, výšku budov atd., ale stanovil různé předpisy pro oblast rázu starého města (tj. historické jádro) a pro „oblast velkoměstskou“. Zvláště vyčlenil otázku hornických krajů, kde je třeba nechat nezastavěné poddolované oblasti. Soukromé parcely, které byly v plánu upravovacím vyhrazeny pro veřejná prostranství, měl jejich majitel povinně „postoupit“ obci, nebo se vyplatit pokutou. Kromě ustanovení o hornických oblastech ale osnova stavebního řádu neobsahovala žádný náznak krajinného plánování.

V rámci jednání o stavebním řádu připravil Zákrejs rukopis *Československá republika jako stavební celek*, který měl představit veřejnosti jeho plán celostátní regulace.⁹² Je to jeho nejúplnější teoretické dílo z oblasti urbanismu, ale nikdy

88 V. ZÁKREJS, *Praha budoucí. Projekty zítřka*, Praha 1922. Nepublikovaný strojopis Regulační program Velké Prahy (Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 98) potvrzuje úmysl, že by Praha neměla růst jako jednotné velkoměsto, ale jako soustava decentralizovaných měst.

89 V. ZÁKREJS, *Plány upravovací. Příručka pro obecní funkcionáře*, Praha 1923.

90 MÚA AVČR, f. Masarykova akademie práce, kart. 375, inv. č. 1179, osnova stavebního řádu.

91 Tamtéž, inv. č. 1182, seznamy účastníků porad.

92 Plán existuje v několika rukopisech z let 1924 a 1925: Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 182, strojopis zasláný Ing. Janu Rackovi, 2. 5. 1924; kart. 3, inv. č. 1, strojopis *Československá republika jako stavební celek* (1924); rukopis *Československá republika jako stavební celek. Studie k národnímu plánu upravovacímu* (1924); strojopis *Národní plán upravovací* (1925). Pro účely interpretace užíváme verzi z roku 1925, protože se jeví jako nejúplnější a nejpozdější. Původně měla studie

nevyšlo tiskem. Zákrejs vytvořil čtyři dosud známé verze, přičemž tři vznikly v roce 1924 a poslední v roce 1925. Jeho pojednání je psáno s předpokladem, že župní zřízení již bude v době publikování v platnosti a společně s ním i nový stavební řád. Obojí znovu dokazuje, že Zákrejsovo celostátní plánování bylo pevně provázáno s župní reformou.

V úvodní teoretické části Zákrejs vložil svůj záměr jako přirozené pokračování revoluce, která nastolila politickou samostatnost. Neopomněl ale také připomenout, že i zahraniční architektura dospěla k přesvědčení o nutnosti krajinného plánování. Ve stěžejní druhé části má ovšem jeho pojednání charakter komentáře k novému stavebnímu řádu, kde vysvětluje smysl pasáží o základním a podrobném plánu upravovacím.

Navíc zde ovšem podává vysvětlení o rozsahu území, která se mají stát předmětem „krajinných plánování“. Má jít o oblasti, které mají nějaký společný zájem, ať už původu „historického, geografického, politického, organizačního nebo hospodářského, nebo obecně sociálního.“ Pro takovou oblast vytvořil termín „zájmový obvod“. Jako zahraniční příklady uvedl oblast Doncasteru v Jižním Walesu a Porúří v Německu. Z Československa uvádí pouze příklad středních Čech a Ostravska. První „zájmový obvod“ má společný zájem v tom, že jeho středem je Praha a je ovlivněn dosavadním špatným způsobem růstu „zevnitř ven“, který „vede k hospodářské pohromě a má neblahé mravní účinky“. Hornické Ostravsko představuje pak podobný případ jako Doncaster. Je to oblast, která potřebuje konsolidovat, a to v širším krajinném celku, nejen v jádru. V nejširším smyslu mělo by jít o celou župu ostravskou.

Poté uvádí Zákrejs „praktické příklady“ v podobě výčtu měst, ve kterých spolupůsobil při tvorbě základního plánu upravovacího. Jde o jeho „testovací případy“ (Rožmitál pod Třemšínem, Hluboká nad Vltavou, Říčany), dále o města z Polabí, kde chtěl postavit průmyslové město (Lysá nad Labem, Kolín, Nymburk, Poděbrady), a Domažlice. Celkový rejstřík měst, kde se podílel na urbanistickém plánování, je ovšem daleko širší, jak uvidíme v další části.

Mezitím se ovšem přiblížil realizaci nový stavební řád. To už Zákrejs nepracoval v Ústavu pro stavbu měst, takže mu byl strojopis návrhu zaslán roku 1927 poštou a díky tomu máme k dispozici jeho komentář.⁹³ Zákrejs s osnovou souhlasil, navrhl jen sestavit seznam obcí, které musejí povinně pořádit základní plán upravovací a zkrátit lhůtu, do kdy je třeba jej pořádit, z deseti na pět let.

výtět jako zvláštní publikace časopisu Stavba. Srov. *Zákrejs prof. Janu Mayerovi*, 7. 9. 1923 (Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 6, složka Nymburk). K plánu patří také strojopis *Silniční plán, přednáška pro automobilový klub r. 1923* (Archiv NTM, kart. 4, složka Silniční plán).

93 MÚA AVČR, kart. 375, inv. č. 1179, Zákrejsovy připomínky z 13. 3. 1927.

Mezitím byl v roce 1927 definitivně odvolán plán župního zřízení v české části Československa, protože neprošel přes opozici komunistů, národních demokratů, slovenských ľudáků a lidovců.⁹⁴ Místo toho vznikl Zákon o organizaci politické správy z 14. 7. 1927, který v českých zemích ponechal v platnosti zemské zřízení a Slezsko zapojil do Země moravskoslezské. Na Slovensku se ovšem reforma již provedla.

V roce 1929 ministerstvo veřejných prací vydalo tiskem *Osnovu stavebního řádu*,⁹⁵ kterou projednala Masarykova akademie práce již bez Zákřeje a v červnu vydala své připomínky rovněž tiskem.⁹⁶ Největší změnou byl fakt, že stavební řád již nemohl odkazovat na zákon o župním zřízení, čímž padly i všechny předpoklady o dopravní síti. Od listopadu 1929 do dubna 1931 pak proběhlo v MAP šestnáct schůzek o úpravě publikované osnovy.⁹⁷ Ty se již odehrávaly bez Zákřeje, protože na ně byli zváni jen zástupci zájmových korporací.

Nevíme, do jaké míry byl Zákřejs informován o průběhu schůzí. Jeho vzpomínky vydané v roce 1938 ukazují, že reagoval na publikovanou verzi z roku 1929 a jeho námítky se vztahovaly hlavně k zdlouhavosti jednání a nátlaku zájmových korporací, které postupně drobily jednotnou koncepci.⁹⁸ Zákřejs se ozval po projednání první části Osnovy a využil k tomu Regulační sbor ostravský (RSO), kde tehdy působil. Výbor znalců RSO zaslal roku 1929 stížnost výboru ÚSM⁹⁹ a v červnu 1930 stížnost vládě proti liknavému postupu a žádal dodržení slibu dopravní sítě, která by pomohla i Ostravsku.¹⁰⁰ Nakonec se ukázalo, že stavební řád potká stejný osud jako župní zřízení a nevstoupí v platnost. Místo něj platily jen novely Zákona o stavebním ruchu z roku 1919 (č. 281/1919 Sb.), jejichž vývoj byl završen v roce 1936 Zákonem o stavebním ruchu (č.65/1936 Sb. z 26. 3. 1936), který se ale týkal spíše provádění staveb a ne plánování.¹⁰¹

94 Srov. Karel SCHELLE, *Organizace veřejné správy v letech 1848–1948*, Brno 1993, s. 267–347; TÝŽ, *Vývoj veřejné správy v letech 1848–1990*, Praha 2005, s. 143–336; Natália KRAJČOVICHOVÁ, *Slovensko na cestě k demokracii*, Bratislava 2009, s. 89–113.

95 MÚA AVČR, kart. 376, Návrh nového stavebního řádu, Praha 1929.

96 MÚA AVČR, kart. 376, tisk, *Připomínky Masarykovy akademie práce k Osnově nového stavebního řádu*, Praha, 1930.

97 Protokoly jsou v MÚA AVČR, f. MAP, kart. 377.

98 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 111–112.

99 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 377, opis Výbor znalců RSO předsednictvu ÚSM 13. 12. 1929.

100 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 6, inv. č. 57, složka Moravská Ostrava, č. 110, Memorandum 6. 7. 1930.

101 Stavební řád ostatně nebyl zcela zamítnut, nýbrž nově předěláván. Další verze návrhu však byla připravena až v roce 1940. MÚA AVČR, f. MAP, kart. 378, inv. č. 1186.

Budování českých měst

Práce na těchto nerealizovaných celostátních plánech se však odehrávala na pozadí mnoha probíhajících regulačních projektů českých, moravských a slovenských měst. Prahy se jejich činnost většinou netýkala, protože ta patřila do působnosti Státní regulační komise, zatímco Ústav pro stavbu měst měl poskytovat bezplatné poradenství venkovským městům republiky.¹⁰² Zákrejs sám odhadoval, že mezi lety 1921 až 1926 pracoval na třiceti městských regulacích.¹⁰³ Ve vzpomínkové rekapitulaci z roku 1938 odhadl počet případů na 76 základních plánů pro české země a sedm pro Slovensko.¹⁰⁴ V jeho pozůstalosti můžeme najít materiály k 83 městům a třem regionům („krajinným řešením“).¹⁰⁵

Tyto materiály nám zároveň pomáhají poznat jeho metodu v praxi. Z četných rad je zřejmé, že Zákrejs kladl důraz na poznání reálného terénu v místě, s čímž pojil nutné trigonometrické zaměření. Pro jeho účely nestačilo trigonometrické zaměření z katastrálních map, ani výškové kóty 3. vojenského měření,¹⁰⁶ jelikož nezachycovaly novější zástavbu ani výškové dominanty. Na místě pak při osobní návštěvě zjišťoval, zda je půda vhodná pro zastavění, jaké jsou v místě historické památky a jak vypadají prostorové a sociální vztahy v místě. Pak jej zajímaly dálkové a místní dopravní spoje a radiostanice. Stálou součástí jeho metody bylo i zjištění o četnosti obyvatelstva a demografických prognózách do budoucna.

Těsně po převratu ověřoval svou metodu pružného terénního plánu na několika menších městech. Především to byl Rožmitál pod Třemšínem, kam zavítal v roce 1923.¹⁰⁷ Tomuto městu však scházelo připojení na železnici a nemělo prostor pro další růst. Zákrejs sám uznal, že tento projekt měl čistě akademický smysl. Další šanci byly roku 1923 Říčany, ve kterých viděl budoucí rekreační město Pražanů,

102 Obě instituce navázaly spolupráci až v souvislosti s bojem za vytvoření rezervace Šárecké údolí v Praze (r. 1931), kdy Státní regulační komise sama požádala ÚSM o pomoc. Šlo totiž o součást regulačního plánu celé Prahy (r. 1929) a Státní regulační komise očekávala silnou opozici. Poté spolu spolupracovaly ještě na úpravě petřínské komunikace, severozápadního okolí Pražského hradu a umístění pomníku T. G. Masaryka.

103 MÚA AVČR, kart. 375, inv. č. 1179, Zákrejskovy připomínky z 13. 3. 1927. MÚA AVČR, f. MAP, kart. 385, složka Praha, kart. 379, inv. č. 1188.

104 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 123.

105 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 7–10.

106 Srov. Eva SEMOTANOVÁ, *Mapy Čech, Moravy a Slezska v zrcadle staletí*, Praha 2001.

107 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 7, inv. č. 68b, složka Rožmitál; kart. 2, č. 127, zpráva o pověření cestou do Rožmitálu 15. 5. 1923.

kterému doporučil nevábit průmysl a podporovat stavbu rodinných domků.¹⁰⁸ Třetím testovacím případem byla Hluboká nad Vltavou, kde Zákrejs neměl velké možnosti inovací, ale doporučil aspoň rozšíření města ve východním prostoru směrem k nádraží a vytvoření urbánního centra v objektech bývalých hospodářských budov schwarzenberského velkostatku. Schwarzenberský velkostatek však proti plánovanému východnímu rozšíření města protestoval, protože by to znamenalo likvidaci pily u nádraží pražské dráhy, která byla významným poskytovatelem pracovních míst.¹⁰⁹ Za nezdar regulace ale může stavební firma Husník a Häusler v Praze, protože jeho podklady ztratila.¹¹⁰

To vše však byla jen jednotlivá města a Zákrejs toužil po regulování krajinných celků. Nejprve jej lákalo Polabí a oblast za Hradcem Králové, jíž říkal Orlicko. V Hradci Králové se podílel na regulaci již v letech 1909–1910,¹¹¹ ale po válce se mu naskytlá příležitost provést širší řešení Velkého Hradce. Základ k tomu položil již návrh Oldřicha Lisky z roku 1919, ale teprve v roce 1923 se starosta František Ulrich odhodlal projekt uskutečnit, protože získal k širší regulaci pověření okolních obcí.

Ještě předtím ale proběhla soutěž na regulaci labské kotliny s Ulrichovým náměstím uvnitř Hradce Králové, k níž byl Zákrejs přizván jako člen poroty.¹¹² Ačkoliv se většinou za vítěze soutěže a autora projektu pokládá Gočár, Zikmund-Lender ukázal ve svých výzkumech, že ze soutěže nevzešel vítěz.¹¹³ V rámci diskuze ale Zákrejs načrtl řešení, které bylo později bez jeho vědomí použito. Gočár byl totiž po soutěži skutečně osloven s žádostí o detailní návrh, ale svůj původní plán předčelal na základě podkladů, které mu předala městská kancelář. Mezi nimi byl i Zákrejsův náčrt základního plánu, který Gočár uplatnil, a tak se Zákrejs stal

108 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 7, inv. č. 68d, složka Říčany; kart. 2, č. 132 zápis o schůzi o regulačním plánu pro Říčany, nedatováno.

109 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 7, inv. č. 22, složka Hluboká; kart. 2, č. 121, zpráva o pověření cestou do Hluboké n. Vl. 18. 4. 1923.

110 MÚA AVČR, kart. 383, složka Hluboká.

111 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, inv. č. 23, Důvodová zpráva k soutěžnímu návrhu regulačního plánu pro pozemky na obvodu města Hradce Králové (1909), tamtéž č. 58 (strojopis). Srov. L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura*, s. 83; J. POTŮČEK, *Hradec Králové*, s. 51; Jiří KRÁTKÝ, *Regulační plány města Hradce Králové*, in: Hradec Králové a okolí, Praha – Berlín – Basel 1932, s. 15–19.

112 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, složka Hradec Králové, Zákrejs starostu Ulrichovi 18. 5. 1924; složka Ulrichovo náměstí, Městský úřad Hradec Králové Zákrejsovi, 1. 4. 1925 a 27. 6. 1925.

113 L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura*, s. 87.

nevědomky spoluautorem. Tento souběh okolností se stal později impulzem pro Zákrejsovu žalobu na Gočára.¹¹⁴

Sám Zákrejs byl roku 1926 předběžně pověřen, aby ve spojení s městskou stavební kanceláří vypracoval ideový základní plán upravovací Velkého Hradce a okolních obcí.¹¹⁵ Zákrejs v letech 1926–1927 osobně objížděl okolní obce a s pomocí Karla Friedricha z městské kanceláře konkretizoval jednotlivé základní plány. Proti jeho regulačnímu plánu se zvedl rozhodný odpor ze strany majitelů soukromých pozemků, a tak se k Velkému Hradci připojila pouze obec Věkoše.

V té době ale navázal spolupráci s kanalizačním inženýrem Josefem Smetanou z České Skalice, s nímž začal lobovat za širší krajinné řešení dalších východočeských měst v rámci „zájmového obvodu“ Orlicko.¹¹⁶ Jejich vzájemná korespondence dokazuje, že Smetana intenzivně přesvědčoval starosty východočeských měst, aby přistoupili ke krajinnému řešení. To bylo postupně rozšířeno na celé východní Čechy, které měly tvořit region s trojúhelníkem propojených center (Hradec Králové, Pardubice, Chrudim).¹¹⁷

Zákrejs se v roce 1927 zapojil do tvorby regulačního plánu pro Náchod,¹¹⁸ ovšem v rámci zájmového obvodu tvořeného jen nejbližšími obcemi. Na jeho základní plány pro východočeská města pak shodou okolností navazoval hradecký architekt Oldřich Liska, jejich vědomá koordinace ale není prokázána.¹¹⁹ Zákrejs se nevzdával a od roku 1927 do roku 1928 publikoval v regionálním časopise Osvěta lidu sérii článků, v níž popularizoval svou představu o krajinném řešení Orlických hor.¹²⁰ Zákrejs se sice do Hradce Králové v roce 1932 dokonce i přestěhoval, ale krajinné řešení orlické neprosadil.

Do stejného kontextu patří i Zákrejsovo angažmá v Jičíně, kde získal v architektu Čenku Musilovi dalšího cenného člena své sítě spolupracovníků.¹²¹ Jičín jej v roce 1928 pověřil základním upravovacím plánem, na který navázalo

114 Tamtéž, s. 87–88; Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 8, inv. č. 95.

115 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, složka Hradec Králové, č. 25, Zákrejs neznámému profesorovi, bez data (únor 1926).

116 K jejich seznámení při arbitraci Smetanova sporu s městem Červený Kostelec srov. V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 48.

117 Jaroslav VANĚČEK, *Technika v samosprávě (urbanismus)*, in: E. Zimmler (ed.), *Československá vlastivěda*, sv. 9. Technika, Praha 1929, s. 565–600.

118 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 6, inv. č. 49, Náchod.

119 Matěj BEKERA, *Oldřich Liska: architekt východočeské moderny*, Hradec Králové 2019, s. 152–153.

120 V. ZÁKREJS, *Krajinné řešení hor orlických*, Osvěta lidu 87, 17. 12. 1927 do Osvěta lidu 15. 12. 1928 (uloženo v Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 9, inv. č. 67–80).

121 G. PETROVÁ – E. CHODĚJOVSKÁ, *Architekt Čeněk Musil*, s. 26–27.

i výškové měření. Na základě tohoto základního upravovacího plánu¹²² pak Musil vytvořil v letech 1930–1935 plán podrobný, který byl roku 1938 schválen městem. Jičínský projekt byl významný tím, že zde Zákrejs navrhl četné přeložky dálkových silnic tak, aby se vyhnuly centru města.¹²³

Z hlediska Zákrejsových osobních plánů měla ještě větší význam jeho činnost v Polabí, kde chtěl prosadit založení nového průmyslového města.¹²⁴ Jeho plán se podobal úmyslu Emila Zimmlera vytvořit v Nymburku průmyslové předměstí na jihu v Zálabí.¹²⁵ Avšak cílem Zimmlerova projektu bylo povznést jeho rodné město Nymburk, zatímco cílem Zákrejsova projektu bylo ulehčit Praze. Průmyslové město v Polabí se mělo stát součástí krajinného řešení středních Čech, které Zákrejs od začátku republiky označoval za důležitou zájmovou oblast, protože souvisí s úpravou hlavního města.¹²⁶ Zákrejs argumentoval, že průmysl se již sám od sebe stěhuje do periferie, ale je to jen krátkodobé řešení, které s růstem města zase selže. Domníval se, že vytvořením vhodné infrastruktury v Polabí pochopí sami podnikatelé, že je pro ně výhodnější přesunout výrobu do této oblasti, kde je volné pole růstu a dostupná říční i železniční doprava. Vzhledem k tomu, že v demokracii ale nemůže stát podniky k takovému kroku nutit, závisel by celý projekt od začátku na nejistém postoji firem, což byl hlavní důvod neúspěchu.

Další překážkou byl postoj Kolína, Nymburka a Poděbrad. Shodou okolností byl Zákrejs ve všech třech městech činný. Do Kolína ho sami pozvali v roce 1922 s žádostí o „odbornou součinnost“, aby pomohl vybrat autory pro budovu obchodní akademie na kouřimském předměstí.¹²⁷ Zákrejs pomohl k vítězství Mayerova projektu, s nímž si pak také korespondoval. Městská rada si však se Zákrejskem nerozuměla tak dobře jako oceňovaný architekt. Zákrejs navrhoval v regulačním plánu soustředit průmysl na pravém břehu Labe v Zálabí a na kouřimském předměstí nechat nezastavěnou plochu pro náměstí. Navrhl také

122 Je uložen ve sbírkách Regionálního muzea a galerie města Jičína, vydáno in: E. CHODĚJOVSKÁ – M. KUDYN, *Regulační plán*, s. 24–25; G. PETROVÁ – E. CHODĚJOVSKÁ, *Architekt Čeněk Musil*, s. 34–35.

123 E. CHODĚJOVSKÁ – M. KUDYN, *Regulační plán*, s. 32; G. PETROVÁ – E. CHODĚJOVSKÁ, *Architekt Čeněk Musil*, s. 27.

124 Srov. L. ZIKMUND-LENDER, *Budoucí město práce. Vladimír Zákrejs jako příliš velký vizionář*, in: Petr Zvěřina (ed.), *Teritoria umění*, Praha 2016, s. 25–43.

125 E. ZIMMLER, *Průmyslový Nymburk*, otisk z Občanských listů (asi 1922), Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 6, inv. č. 51, složka Nymburk.

126 V. ZÁKREJS, *Praha budoucí*; TÝŽ, *O stavbě měst*, s. 101.

127 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, inv. č. 29, složka Kolín, č. 51, řízení námitkové (Zákrejsovy odpovědi), 13. 9. 1923.

množství hřišť a zelených ploch. Proti plánu se ozvala kolínská draslovka, které vadila nová župní silnice, a majitelé soukromých pozemků, kterým vadilo náměstí a hřiště. Spolupráce s Kolínem skončila v červenci 1925, kdy ho město odmítlo jmenovat do poroty na posouzení regulace předměstí.¹²⁸

Sousední Poděbrady se v této době naopak snažily vybudovat profil lázeňského města a intenzivně pracovaly na stavbě města v zeleni podle základního regulačního plánu Františka Jandy z roku 1920.¹²⁹ V únoru 1925 se město obrátilo na Zákřeje kvůli nutnosti regulovat i širší oblast města.¹³⁰ Zákřejs se snažil město přesvědčit, aby opustilo Jandův regulační plán, protože prý vyžaduje příliš mnoho změn a je nerealistický. Město ale jeho rad nevyslyšelo, protože už podle Jandova plánu rozparcelovalo pozemky a provádělo výstavbu. Zákřejs věnoval prosperujícím lázním obsáhlé analýzy, ale bez úspěchu. Odkázal jim alespoň úmysl přeložit dálkovou náhodskou silnici mimo centrum, aby byla odkloněna tranzitní doprava mimo historické jádro.

Nejdéle trvala jeho spolupráce v Nymburku, kde měl podporu Emila Zimmlera, který ovšem trval na zachování půdorysu historického jádra, v němž viděl cenný odkaz předků.¹³¹ Uvnitř města se měly provádět jen nejnútnejší zásahy. Ve výstavbě průmyslového předměstí v Zálabí však Zákřejs dostal volnou ruku. Dlouhá práce pro Nymburk vyústila v návrh regulačního plánu vnitřního města v roce 1932 a v podrobný upravovací plán průmyslového předměstí v Záblatí v roce 1933.¹³²

Vzor waleského hornického regionu Doncasteru přirozeně inspiroval k tomu, aby se i Zákřejs v Československu pokusil o revitalizaci hornické oblasti. V Kladně ale sociálně demokratický starosta Karel Kindl kupodivu vůbec nejevila zájem o regulaci¹³³ svého města ani okolí, zato se na Zákřeje obrátil Libušín. Zde se však jeho aktivity vyčerpaly jen jednou návštěvou v roce 1923

128 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 5, inv. č. 29, Kolín.

129 Srov. Eva ŠMILAUEROVÁ, *Poděbrady v proměnách staletí*, Praha 2005, s. 145–148; Jana HRABĚTOVÁ, *Poděbrady. Město mého srdce*, Praha 2008, s. 135–186; Barbara KVAČKOVÁ, *Rozvoj lázní Poděbrady podle plánů Františka Jandy*, bakalářská práce, Vysoká škola ekonomická, Praha 2013; I. CERMAN a kol., *Střední Čechy*, s. 103–104.

130 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 7, inv. č. 64, složka Poděbrady, dopis Poděbrad pro ÚSM 18. 2. 1925.

131 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 5, inv. č. 53, složka Nymburk, Zimmmler Zákrejsovi 4. 4. 1932.

132 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 5, inv. č. 53, složka Nymburk, městský úřad Nymburk Zákrejsovi 28. 2. 1933 (zadání upravovacího plánu).

133 I. CERMAN a kol., *Střední Čechy*, s. 92.

a stručnými doporučeními.¹³⁴ Cenným výsledkem však byla vlastní zpráva o stavu poddolovaných oblastí na Kladensku, kterou pro Zákřeje vypracoval libušinský stavitel Josef Ullmann.¹³⁵ Ani z návštěvy Mostu nevznikl větší projekt.

Namísto toho se na Zákřeje usmálo štěstí na Ostravsku, kde působil již od roku 1924 regulační sbor, v němž seděl ing. Emil Zimmerler i předseda ÚSM Vilém Dvořák. Po jeho smrti v roce 1926 zaujal jeho místo Zákřejs a v roce 1927 se mu podařilo přesvědčit starostu Jana Prokeše o správnosti krajinného řešení. Přesvědčil jej, aby pro zhotovení základního upravitelského plánu Ostravska město nevypisovalo soutěž, ale aby jej světilo jemu a městské kanceláři. V městském inženýru Eduardu Plíchalovi našel Zákřejs dalšího oddaného spolupracovníka. Prosadil pro něj dokonce studijní cestu do Walesu, kde se mohl seznámit s řešením doncasterské oblasti.¹³⁶ V návaznosti na myšlenky vodohospodáře Zimmerlera chtěl Zákřejs vytvořit průplav Odry – Labe a v souvislosti se svými americkými vzory také zpracovat dálkovou dopravní síť, jež by Ostravsko zapojila do národního plánu a napojila na silnici do Krakova. V projektu Ostravska učinil Zákřejs také důležitý ústupek od doktríny města jako uměleckého díla a zdůraznil, že projekt musí vyhovovat také „požadavkům účelnosti“.¹³⁷

Pro uskutečnění urbanistického řešení ale bylo potřeba získat souhlas okolních obcí a spojit je do dalších regulačních sborů. V roce 1928 se v Ostravě konal sjezd zástupců moravských, slezských a východočeských měst a navíc Zákřejs s Plíchalem do měst osobně jezdili konat přednášky. Přesto další regulační sbory nevznikly ani po zrušení Země slezské v roce 1928. Nejslavnější novou část Moravské Ostravy, která vznikla v oblasti dnešního Prokešova náměstí, dělal nakonec po nezdaru dvou soutěží architekt Bohumil Hübschmann,¹³⁸ a severní prostor kolem Partyzánského náměstí byl nakonec zastavěn na základě starších šachovnicových projektů. Zákřejs však za krajinné řešení dále bojoval, o čemž svědčí jeho optimistická studie *První krajinné řešení*¹³⁹ i články v denním tisku, kde po vypuknutí velké hospodářské krize urgoval „záchranu Ostravska“.¹⁴⁰

134 Archiv NTM, f. Zákřejs, kart. 6, inv. č. 37, složka Libušín.

135 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 376, Josef Ullmann, Zpráva o vlivu práv kutacích a prací hornických na budovy soukromé i veřejné postavené nad dolovými mírami ve městě Libušín (1923).

136 P. ŠOPÁK, *Tvořit město*, s. 263–264.

137 Archiv NTM, f. Zákřejs, Ostrava, Krajinné řešení, s. 14.

138 P. ŠOPÁK, *Tvořit město*, s. 273; Jindřich VYBÍRAL, *Zrození velkoměsta: architektura Moravské Ostravy 1909–1938*, Ostrava 2004, s. 41–42.

139 V. ZÁKREJS, *První krajinné řešení v ČSR*, Stavitelské listy 26, 1930, s. 71–74, 85–89.

140 Archiv NTM, kart. 6, inv. č. 56, [Anonym], *Ostravsko musí být zachráněno*, Moravskoslezský deník 34, 13. 1933.

Ve stejné době se Zákrejsovi nabídla další skvělá možnost krajinného řešení, a to v průmyslovém městě Plzni. Nově vytvořený regulační poradní sbor jej v roce 1928 požádal o rozbor situace.¹⁴¹ Zákrejs upravovací plány posoudil z hlediska chystaného stavebního řádu,¹⁴² ale také představitele města přesvědčil o svém oblíbeném řešení: aby regulační plán neřešili soutěží, ale aby jej svěřili jemu a městské kanceláři. Proti tomu se ozval zástupce Spolku inženýrů a architektů (SIA) Karel Lhota, který na protest vystoupil z regulačního sboru. V roce 1930 pak zorganizoval v Plzni sérii přednášek „O stavbě měst“, kde měli slovutní odborníci přesvědčit veřejnost, že moderní plánování měst je tak složité, že jej jeden člověk nezvládne. Lhotovo technokratické řešení počítalo s asanací centra a vedením tranzitní dopravy přes střed města.¹⁴³

Zákrejs však i v Plzni našel stoupence, především sociálnědemokratického politika Arnošta Wintera, který měl v urbanistice města hlavní slovo. Spolupracovali s ním i členové městské stavební kanceláře Alois Tichý a Emil Ondráček.¹⁴⁴ S jejich pomocí nakonec v roce 1932 odevzdal podrobný plán upravovací, v němž naopak dopravu vymístil z centra tak, aby kompromisně projížděla okrajem města a nemíjela ho úplně. Jeho projekt počítal se zachováním historického jádra a se založením rozsáhlých zelených ploch v centru. I když město schválilo regulaci západní části Plzně, Zákrejsův celkový záměr se ani zde nepodařilo uskutečnit.

S Plzní souvisel i jeho pokus uplatnit krajinné řešení v jižních Čechách, kde kontaktoval vlivného agrárníka Jana Stockého.¹⁴⁵ Nechal se zřejmě přesvědčit výraznou agitací, kterou Stocký rozvíjel již od roku 1925, a jejímž cílem bylo přesvědčit politiky, že vedle otázky sudetoněmecké a slovenské musí republika čelit i krizové otázce jihočeské. Podle jeho představ byl jihočeský region dlouhodobě hospodářsky i dopravně zanedbáván, což v této rozsáhlé oblasti vedlo k úbytku obyvatelstva a špatné dopravní infrastruktuře, která bránila hospodářskému rozkvětu.

Podle Stockého pojetí sahala tato krizová oblast od Domažlic až po řeku Dyji. Jelikož byl zároveň profesorem techniky na ČVUT v Praze, mohl svá tvrzení podpořit i odbornou autoritou. Již v roce 1924 se mu podařilo získat pro svou myšlenku

141 P. DOMANICKÝ, *Pracovna republiky*, s. 130.

142 V. ZÁKREJS, *Dobré zdání o získání upravovacího plánu města Plzně ve smyslu osnovy nového stavebního řádu pro Čs. republiku*, Úřední list města Plzně VII, 1929, s. 250–253, 273–276, 300–306.

143 P. DOMANICKÝ, *Pracovna republiky*, s. 132–133.

144 Tamtéž, s. 136.

145 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, inv. č. 16, složka Jižní Čechy, Českomoravská dráha.

agrárního politika Rudolfa Berana a společně vytvořili Národohospodářský sbor jihočeský (NSJ), který měl za cíl podnitit hospodářské investice do regionu.¹⁴⁶

Zákrejs kontaktoval Stockého krátce po jeho vystoupení v roce 1925 dopisem, kde vysvětlil, že ho jeho argumentace přesvědčila a že jihočeský region představuje zájmový obvod vhodný pro uplatnění krajinného řešení.¹⁴⁷ Zaujal ho jejich projekt Českomoravské železniční dráhy, která by vedla přes Plzeň a jižní Čechy k Brnu a pomohla by oběma regionům, které po rozpadu Rakouska-Uherska ztratily svoje výhodné napojení na centrum monarchie. Ještě v roce 1926 zkušel Zákrejs získat v ÚSM pověření pro jednání s Františkem Hofmeisterem v Rožmitálu pod Třemšínem, který byl tajemníkem Výboru pro zřízení trati Plzeň-Brno a pořád doufal v podporu ze strany Národohospodářského sboru jihočeského.¹⁴⁸ Síť národohospodářských sborů se mezitím rozšířila na celou republiku, takže po neúspěchu župní reformy se mohly stát alternativním základem krajinného plánování.

Vzhledem k tomu, že trať se nakonec nepodařilo prosadit, zůstala Zákrejsova činnost v jižních Čechách omezena na jednotlivá města. I tak se v nich snažil zohledňovat souvislosti plánovaného železničního spojení Plzeň-Brno, splavnění Vltavy i vytvoření župních silnic. Již před začátkem spolupráce se Stockým to byla Hluboká nad Vltavou, Týn nad Vltavou¹⁴⁹, Strakonice¹⁵⁰ a Pelhřimov.¹⁵¹

Poté šlo zejména o České Budějovice,¹⁵² pro které zhotovil v letech 1927–1928 částečný upravnovací plán.¹⁵³ Tehdy byla jihočeská metropole stále ještě omezena na pravý břeh Vltavy, kde se rozvíjela v pásu mezi historickým jádrem a nádražím. Zákrejs chtěl rozvoj řešit přesunutím nové zástavby do okruhu satelitních městeček za dopravním okruhem, který měl obepínat historické jádro.

146 Srov. Jiří DVOŘÁK, *K problematice vzniku, vývoje a zániku Národohospodářského sboru jihočeského (1925–1941)*, Jihočeský sborník historický 63, 1994, s. 132–150; TÝŽ, *K dějinám jihočeského regionalismu*, Jihočeský sborník historický 64, 1995, s. 140–150; TÝŽ, *Vývoj hospodářství jihočeského regionu v meziválečné době 1918–1939: z pohledu Národohospodářského sboru jihočeského*, disertační práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2002.

147 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, inv. č. 16, složka Jižní Čechy – Českomoravská dráha, č. 1 Zákrejs Janu Stockému 3. 9. 1925.

148 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 385, složka Rožmitál p. T., Zákrejs dopis 5. 2. 1926.

149 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 8, inv. č. 77, složka Týn n. Vltavou.

150 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 8, inv. č. 75, složka Strakonice.

151 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 385, složka Pelhřimov.

152 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, inv. č. 7, složka České Budějovice.

153 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 5, složka České Budějovice. Srov. Milan BINDER – Daniel KOVÁŘ, *Projekty ze šuplíku. Nerealizované nápady, které mohly změnit České Budějovice*, České Budějovice 2018, s. 43.

Publikování plánu v novinách ale vyvolalo kritické ohlasy, protože prý přehlédl, že město u nádraží naléhavě potřebuje pás zeleně, která by jej oddělovala od centra.¹⁵⁴ Nicméně Zákrejs v Českých Budějovicích pokračoval znovu v roce 1933 a 25. dubna zde uspořádal přednášku o chystaném upravitelském plánu, která byla vyslechnuta s velkým respektem. Jeli si ji poslechnout poslanci i technici až z Náchoda.¹⁵⁵ Záměr se nakonec neuskutečnil pro kritiku finanční situace obce.¹⁵⁶

Zákrejsovo odcházení

Ve třicátých letech Zákrejsova projekční činnost v československých městech končí a nastává „doba postzákrejsovská“. Nejasnosti ovšem panují ohledně otázky, kdy definitivně skončil svou činnost a co jej k tomu vedlo. K otázce Zákrejsova odchodu z Ústavu pro stavbu měst se zatím přijímá názor Jana Dostalíka, jenž se domnívá, že odešel v roce 1928 poté, co dokončil funkční období předsedy ústavu.¹⁵⁷ K odchodu ho měl přimět pocit vyhoření způsobený řadou nezdarů. Ve světle nově objevených pramenů se ovšem tato otázka jeví jinak.

V době Zákrejsovy činnosti v Plzni roku 1929 se totiž řešila otázka jeho vztahu k Ústavu pro stavbu měst, protože Zákrejs vystupoval jako jeho čestný předseda a svaz architektů SIA pak obviňoval ÚSM z toho, že jeho činnost podporuje. Ústav pro stavbu měst odpověděl SIA, že „...týž prací Ústavu se již po téměř tři roky nezučastňuje“.¹⁵⁸ Jelikož se tak stalo v roce 1929, dojdeme k závěru, že svou činnost v ÚSM musel ukončit během roku 1927, poté, co v ÚSM proběhla reorganizace¹⁵⁹ a revize stanov.¹⁶⁰

Skutečně v archivu MAP zjišťujeme, že v únoru 1927 požádal Zákrejs o týdenní dovolenou z důvodu práce na regulaci Českých Budějovic, zároveň si ale stěžuje: „Jest mi velmi smutno při pomyslení, že veškerá naše práce by měla být zničena, nebo ochromena a velmi prosím p. k. Kubíka, aby se na mne nehoršil – neb jsem tím sám nevinný a krutě trestán –, nevím zač.“¹⁶¹ Zároveň nabídl, že

154 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 382, složka České Budějovice, novinový výstřižek.

155 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 382, složka České Budějovice, organizace přednášky.

156 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 121.

157 P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 38–39, 285–286; L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura*, s. 89.

158 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 385, dopis ÚSM MAP pro Spolek architektů SIA, Praha 16. 11. 1929.

159 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 367, inv. č. 1163.

160 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 367, inv. č. 1164.

161 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 367, složka reorganizace 1926, Zákrejs výboru MAP 19. 2. 1927.

by bylo „nejsprávnější“, aby si našli jiného předsedu. Z dovolené se už na ÚSM nikdy nevrátil. V dubnu 1927 si jeho pravomoci rozdělili Ladislav Kubík jako místopředseda a Jaroslav Vaníček jako jednatel a v únoru 1928 byl Ladislav Kubík zvolen předsedou.

Zákrejsovi byl však udělen titul čestného předsedy ÚSM, který pak užíval při svých jednáních s venkovskými městy. V březnu 1931 rezignoval i na členství ve výboru MAP¹⁶² a poté se přestěhoval do Hradce Králové. Odchod bezesporu souvisel s reorganizací, ale z korespondence s inženýrem Josefem Smetanou vyplývá, že jej zaměstnávaly i jeho aktivity na Ostravsku, od nichž si mnoho sliboval. S vedením ÚSM i řadou členů udržoval nadále dobré vztahy, vysvětlení jeho odchodu jsou spíš změny stanov, které ohrožovaly jeho aktivity ve městech.

V letech 1927 až 1933 pokračoval Zákrejs v regulační činnosti pro různá města jako samostatný projektant a jeho aktivita byla velmi čilá. O vyhoření tedy v této době ještě nemůže být řeč. Nezdá se ani, že by motivací k jeho odchodu bylo nepřijetí jeho námitek k stavebnímu řádu. V době jeho projednávání v roce 1927 již Zákrejs na Ústavu pro stavbu měst fakticky nepracoval a jeho námítky – jak jsme ukázali – nebyly nijak zásadní.¹⁶³ Ve svých vzpomínkách psaných roku 1938 uvádí, že jej zklamal publikovaný návrh stavebního řádu z roku 1929,¹⁶⁴ ale ani tento rok neznamena žádný pokles, ani konec jeho činnosti. Nezdár stavebního řádu byl oslabením argumentace, kterou uplatňoval v jednotlivých městech, ale přesto jeho aktivity pokračovaly i poté.

Důvodem pro jeho odchod z ÚSM se zdá být naopak snaha mít možnost sám vytvářet regulační projekty a nebýt jen nečinným poradcem. Zákrejs totiž s oblibou psal nejen dobrozdání, ale měl od počátku ambici vytvářet vlastní regulační plány a hlásit se do soutěží. Je přitom nápadné, že v době „postzákrejsovské“ Ústav pro stavbu měst zdůrazňoval, že svou činnost dle stanov musí omezit jen na posudky, ale že nesmí vytvářet vlastní regulační návrhy. To smějí jen úředně osvědčení civilní inženýři. Městu Rožmitál pod Třemšínem, kde v roce 1923 působil Zákrejs, Ústav pro stavbu měst v roce 1928 důrazně odpověděl, že nemůže a nesmí vytvářet plány upravovací.¹⁶⁵

V původních stanovách z roku 1922 přitom taková jednoznačná podmínka vyslovena nebyla.¹⁶⁶ Jen popisně konstatovaly, jakým oblastem se má Ústav pro stavbu měst věnovat. Stanovy z roku 1926 ale ve 4. bodě vyjmenovávají, jakými

162 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 367, složka členové 1929-31, výbor MAP Kubíkovi 19. 3. 1931.

163 Další poznámky k návrhu stavebního řádu jsou v MÚA AVČR, f. MAP, kart. 372, inv. č. 1175.

164 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 76.

165 MÚA, f. MAP, kart. 385, složka Rožmitál, dopis ÚSM z 12. 10. 1928.

166 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 367, inv. č. 1163 Organizační statut Ústavu pro stavbu měst (1922).

činnostmi ÚSM své povinnosti vykonává a výčet je pojat tak, aby zahrnoval pouze různé druhy poradenství.¹⁶⁷ Zdá se, že zejména tlak SIA donutil ÚSM, aby nekonkuroval soukromým kancelářím a inženýrům. Toto zúžení odpovídalo pojetí Osnovy stavebního řádu z roku 1929, kde již bylo kategoricky řečeno, že podrobné upravovací plány smí vytvářet buď městská kancelář, nebo úředně oprávněný civilní inženýr,¹⁶⁸ zatímco ve starších stavebních řádech to přesně vymezeno nebylo. Zákrejs byl tlakem SIA donucen vstoupit do inženýrské komory a 19. listopadu 1927 obdržel úřední autorizaci inženýra pro architekturu a stavby pozemní.¹⁶⁹ Odchodem z MAP si uvolnil ruce pro samostatnou činnost projektanta upravovacích plánů.

Konec konzervativního urbanismu?

Tím se dostáváme k otázce jeho koncepčních konfliktů s mladší generací, která bývá často uváděna jako důvod pro jeho odchod do ústraní.¹⁷⁰ V následujícím textu ukážeme, že Zákrejs se v některých bodech neshodl s inženýrskými technokraty, ani levicovými zastánci malobytových sídliště. Zároveň měl ovšem s oběma leccos společného. Rozdíl mezi ním a oběma technokratickými směry vidíme spíše v tom, že oba směry vyzdvihly jen jeden účel urbanismu a opustily syntézu, která charakterizovala „generaci pražské asanace“.

Musíme však předeslat, že důvodem pro nevraživost SIA a některých inženýrů a architektů proti Zákrejsovi nebyly koncepční neshody, ale jeho záliba prosazovat, aby města vytvářela regulační plány bez soutěže. To znamenalo, že je svěřila jemu v součinnosti s městskou kanceláří. Dosvědčuje to plzeňská kauza, ale také stížnost pardubického architekta Karla Řepy z roku 1933.¹⁷¹ Příručka *Město a upravovací plán*, kterou vydal ÚSM po Zákrejsově odchodu, vedla ke sporu s Gočárem, jenž se však netýkal koncepce, ale autorství a navíc Gočár, narozený v roce 1880, nebyl mladší než Zákrejs. S představitelem mladší generace se Zákrejs

167 MÚA AVČR, f. MAP, inv. č. 1164, složka reorganizace 1926–1932, Základní řád Ústavu pro stavbu měst Masarykovy akademie práce 27. 1. 1926.

168 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 375, inv. č. 1179, Komise pro vypracování nového řádu stavebního (strojopis), s. 29; Návrh nového stavebního řádu § 3–6 – Důvodová zpráva, 1929 (tisk), s. 138.

169 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 49.

170 P. DOSTALÍK, *Organická modernita*, s. 38, 286; L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura*, s. 80; P. DOMANICKÝ, *Pracovní republiky*, s. 130.

171 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 385, složka Pardubice, Karel Řepa Josefu Karlu Říhovi 7. 1. 1933.

střetl, když na schůzi výboru ÚSM 16. 3. 1933 kritizoval regulační plán České Třebové, který projektoval Emanuel Hruška a dva další kolegové.¹⁷² Ani tato kritika se netýkala rozdílných koncepcí.

O koncepční střet s technokraty šlo však v Plzni, kde se v táboře jeho kritiků z řad SIA ocitl inženýr Miloš Vaněček,¹⁷³ který prosazoval vedení tranzitní dopravy přes centra měst.¹⁷⁴ V tom se skutečně koncepčně rozcházel se Zákřejsem, ale ani on nebyl představitelem mladší generace, narodil se roku 1889.¹⁷⁵ Podobný názor zastával i mnohem starší Emil Zimmerler, narozený roku 1863, který Zákřejsovu návrhu regulace Nymburku vyčítal, že chce z centra odklonit dálkovou dopravu obchvatem. V domnění, že hájí životní zájmy rodného města, mu napsal: „Princip objíždění starých měst jest více někde užiti, kde úzké silnice a drahné domy staré toho vyžadují, ale obecně sluší uvážiti, že silnice je tepna života, že z ní plynou domům na ní položeným obchodní příjmy a že tedy nutno co možno staré směry oživit, ne zeslabovati.“¹⁷⁶

V těchto sporech se skutečně odráží koncepční konflikt mezi Zákřejsem a zastánci technokratických řešení, kteří již stavbu měst neviděli jako dílo syntézy hospodářských, estetických, zdravotních a historických hodnot, ale jen jako otázku hospodářskou. Vaněček tehdy výstižně napsal: „Jakýkoli romantism ve stavbě města nemá místa a je svrchovaně neehospodárný. Plán moderního města jest inženýrským dílem prvního řádu, kde estetické předpoklady jsou docela jiné, než byly donedávna.“¹⁷⁷ Tento druh koncepčního střetnutí lze v řadách prvorepublikových architektů a inženýrů skutečně vystopovat, avšak není dán generačně. V českých zemích působili průběžně po celou dobu zastánci technokratických řešení, kteří se rekrutovali z řad technicky vzdělaných inženýrů a lokálních politiků bez ohledu na datum narození.¹⁷⁸

172 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 377, složka Česká Třebová, Emanuel Hruška ÚSM 17. 3. 1933.

173 Miloš VANĚČEK, *O městské dopravě a jejím vlivu na plán města*, Architekt SIA. Časopis československých architektů 29, 1930, č. 4, s. 72–73.

174 M. VANĚČEK, *Úprava komunikací Velké Prahy vzhledem k rychlé automobilové dopravě*, Architekt SIA 26, 1927, č. 2, s. 67–76; TÝŽ, *Úprava Václavského náměstí v Praze*, Architekt SIA 26, 1927, č. 12, s. 257–259.

175 Heslo *Vaněček, Miloš*, in: Pavel VLČEK, *Encyklopedie stavitelů*, s. 685–686.

176 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, č. 61.

177 M. VANĚČEK, *O městské dopravě*, s. 73.

178 Srov. Jan JANKO, *Technokratické tendence v českých zemích*, in: Týž (ed.) *Postátňování, profesionalizace a mecenášství ve vědě v českých zemích 1860–1945. Studie z dějin techniky 2*, 1996, 25–56; Týž, *Technokracie v Československu: několik modelů*, in: J. Janko – E. Těšínská (eds.), *Technokracie*, s. 19–36.

Kromě konfliktu s inženýrskými technokraty se nabízí také možnost interpretovat Zákrejsův konec jako zánik „konzervativního“ urbanismu, který na rozdíl od levicových avantgardních architektů podceňoval sociální problémy dělnické třídy, zejména bytovou krizi.¹⁷⁹ I dnes bývá Zákrejs spojován s přívlastkem „konzervativní“.¹⁸⁰ K starší předlistopadové tradici je ale třeba říci, že bytová otázka se řešila již dávno předtím, než přišla velká hospodářská krize třicátých let, anketa časopisu *Tvorba*, Rezoluce o bytové otázce ze Sjezdu levých architektů,¹⁸¹ a Teigeho minimální byt.¹⁸² Nový stát bytovou otázku neignoroval, řešil ji prakticky od počátku své existence, a stejně dlouho trvaly práce na rozvoji normovaného stavebního materiálu, který by umožnil stavět rychle a levně.¹⁸³ Pohlédneme-li do regionálního tisku, zjistíme, že se bytová otázka přetřásala pořád a vyjadřovali se k ní mnohdy zcela zapomenutí lidé. Tak jistý Dobroslav Havelka doporučoval již v dubnu 1924 v *Mladoboleslavských listech*, aby stát nepodporoval stavbu rodinných domů a místo toho podpořil stavbu mrakodrapů, které poskytnou větší počet bytů,¹⁸⁴ a Heinrich Rauchberg, profesor statistiky z německé univerzity, rozebral šest hlavních brzd uspokojivé stavby bytů.¹⁸⁵ Masarykova akademie práce ve svém VI. národohospodářsko-sociálním odboru vypsal již v roce 1925 soutěž o řešení bytové krize¹⁸⁶ a ministerstvo veřejných prací vypsal soutěž na dům jednopokojových bytů již roku 1924.¹⁸⁷

179 Srov. Josef PECHAR – Petr ULRICH (eds.), *Programy české architektury*, Praha 1981; R. ŠVÁCHA, *Od moderny k funkcionalismu*, Praha 1985, s. 339–404. Podle Šváchy (s. 339) buržoazní stát ve 20. letech podporoval zahradní města, aby „zpevnil okruh svých třídních stoupců“, tj. střední třídy. Ve 30. letech se však místo toho snažil otupit třídní odpor sociálně nejslabších, a proto zakládá sídliště.

180 L. ZIKMUND-LENDER, *Konzervativní urbanista Vladimír Zákrejs v Hradci*, in: Týž, *Struktura*, s. 81–92.

181 Rezoluce o bytové otázce, přijatá jednomyslně sjezdem levých architektů, konaným v Praze ve dnech 29. října až 2. listopadu 1932, in: J. PECHAR – P. ULRICH (eds.), *Programy*, s. 215–216 (původně *Tvorba* 7, 1932, s. 764).

182 Karel TEIGE, *Minimální byt a kolektivní dům*, *Stavba* 9, 1930–31, s. 27–28, 47–49, 65–68; TÝŽ, *Nejmenší byt*, Praha 1932.

183 K této dříve podceňované stránce srov. MÚA AVČR, f. MAP, kart. 377 (protokoly o poradách o normování materiálu 1929–1931); Marta PAVLÍKOVÁ a kol., *Zaměstnanecká sídliště v severních Čechách mezi lety 1918 a 1938*, díl 1. Státní hornické kolonie, Ústí nad Labem 2014; Jakub RÁKOSNÍK, *Oblast sociální politiky*, in: Zdeněk Nešpor (ed.), *Dějiny české sociologie*, Praha 2014, s. 253–263, zvl. s. 261; J. RÁKOSNÍK, *Sociální stát v Československu*, Praha 2012.

184 Dobroslav HAVELKA, *Krise bytová a stavební*, *Mladoboleslavské listy*, 12. 4. 1924.

185 [Anonym], *Krise bytová*, *Mladoboleslavské listy* 19. 3. 1024 (referát o Rauchbergově publikaci).

186 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, položka č. 236.

187 [Redakce], *Soutěž pražské obce na domy s nejmenšími byty*, *Stavba* 9, 1930–1931, s. 20.

I Zákrejs spojoval své urbanistické plány s pomocí dělníkům,¹⁸⁸ a také Asociaci pro stavbu zahradních měst zakládal po válce s cílem pomoci ke zvládnutí bytové krize.¹⁸⁹ Ostatně není logický důvod, proč by jeho zájem o urbanistické vztahy měl být na překážku rozvoji sociálního bydlení. Zákrejs nepropagoval vilové čtvrti v zeleni, nýbrž rozparcelování pozemků a svépomoc. Avantgardní umělci sice přidali k sociálním plánům tužby po změně sociálního řádu, ale Zákrejs také od počátku choval přesvědčení, že zájem jednotlivce musí ustoupit zájmu společnosti a uznával nutnost rozumného vyvlastnění soukromých pozemků.¹⁹⁰ V rukopise o činnosti ÚSM z roku 1924, píše: „Nehledíme-li však jen ku prospěchu, ale i k životu skutečnému, shledáme snadno, že stavba měst v Československu může býti prvořadým a velkolepým příkladem organizace pracovní, neboť stát, župa, obec i jednotlivci stejně zde přicházejí v úvahu, jako zájmy veřejné, jichž obsah pozměňuje se dle vývoje lidstva. Zde projeví se v budoucnosti neblaze každá odchylka od mravních zásad a prospěch jednotlivce může v budoucnosti přinést obsáhlé škody pro celé generace.“¹⁹¹

Do rozporu s cíli Zákrejsova programu se však levicoví avantgardní architekti dostali tehdy, když zcela odmítli výsledky veškeré předchozí práce coby „vyžilé estetické a idealistické bludy“¹⁹² a z laciných nejmenších bytů začali od roku 1930 budovat lineární malobytová sídliště, což spojovali se zavržením regulačních plánů, které bránily stavbě v řadách.¹⁹³ Na tomto základě vznikl v letech 1932/33 odstrašující regulační plán pro Čakovice u Prahy, kde měla stát nekonečná řada lineárně pojatých domů tvořících obří obdélník.¹⁹⁴ To už bylo na konci Zákrejsovy aktivní urbanistické tvorby, takže tyto nové projekty nekomentoval.

Mezi Zákrejsem a levicovými avantgardisty není rozdíl v zásadě, ale spíše v míře. I levicoví avantgardisté navazovali přinejmenším na hygienické požadavky starší generace. Jinak byl ovšem jejich přístup spíše další verzí technokracie, která rovněž opouští syntézu, jež charakterizovala Zákrejsův přístup. Můžeme vystopovat i jistou personální kontinuitu, protože jeden z nejvytrvalejších členů avantgardních

188 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 113.

189 MÚA AVČR, f. MAP, f. 367, složka ÚSM založení, brožura *Jak lze řešiti bytový problém ve velkých městech?* (1921).

190 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 7, inv., č. 68, (řešení pláně letenské); V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 3.

191 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, položka č. 222, rukopis „Pro Velímkův kalendář stavitelský na rok 1924.“

192 *Levá fronta*, in: J. Pechar – P. Ulrich (eds.), *Programy*, s. 209–211.

193 [Redakce], *Soutěž*, s. 20–27, 73–80. Srov. R. ŠVÁCHA, *Od moderny*, s. 339–356.

194 Kimberly Elman ZARECCOR, *Manufacturing a Socialist Modernity. Housing in Czechoslovakia 1945–1960*, Pittsburgh 2011, s. 21–22.

skupin, člen Devětsilu architekt Josef Chochol,¹⁹⁵ patřil k Zákrejsovým blízkým spolupracovníkům v ÚSM. Vzdor své účasti na lineárních sídlištích převzal Zákrejsovu myšlenku regionálního plánu¹⁹⁶ a také jeho závazky vůči jednotlivým městům. Oba spolu korespondovali i po Zákrejsově odchodu z ÚSM.¹⁹⁷ Krajinné (regionální) plánování na něj plynule navazuje.

Na Zákrejsův plán decentralizace Prahy navázal Alois Mikuškovice z ÚSM regionálním plánem z roku 1931, kde navrhoval pásové průmyslové satelity v oblasti Kralup, Neratovic a Brandýsa nad Labem.¹⁹⁸ Myšlenka krajinného plánování zůstala živá i v programové „postzákrejsovské“ příručce ÚSM od Otokara Fierlingera *Město a upravovací plán* z roku 1932,¹⁹⁹ kde se zároveň propagují sídliště „obytných domů“.²⁰⁰ I Ladislav Žák a Emanuel Hruška navazovali – každý po svém – na Zákrejsův empirický urbanismus a krajinné plánování. Hruška opakoval Zákrejsovu myšlenku decentralizace Prahy. Jen ji konkretizoval názorem, že obchod má být situován do centra, průmysl do Počernic, úřednictvo mělo bydlet na severozápadě, dělnictvo na severovýchodě na Proseku a jih měl být rekreační zónou.²⁰¹ Vzdor osobním rozporům se na Zákrejsa navazovalo. Hezky to vyjadřuje výše zmíněný spor o Českou Třebovou, kdy Emanuel Hruška sice odmítal Zákrejsovu kritiku, ale zároveň ho uznal za „zakladatele moderního urbanismu“.²⁰²

Závěr

Těsně před Mnichovem vydal Zákrejs v Listech stavitelských retrospektivní ohlédnutí *O stavbě měst u nás*, které působí nesmírně pesimistickým dojmem.²⁰³

195 Srov. Josef CHOCHOL, *Oč usiluj* (1921), in: J. Pechar – P. Ulrich (eds.), *Programy*, s. 156; *Levá fronta* (1929), Tamtéž, s. 209–211; *Výzva k architektonické levici* (1932), Tamtéž, s. 211–213; R. ŠVÁCHA, *Od moderny*, s. 234, 304; heslo *Chochol, Josef*, in: Pavel VLČEK, *Encyklopedie stavitelů*, s. 259.

196 J. CHOCHOL, *Perspektivy urbanismu*, *Stavba* 6, 1927–1928.

197 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 12, sign. 15, korespondence Zákrejsa s J. Chocholem 1918–1943.

198 Alois MIKUŠKOVIC, *Regionální plán*, *Stavba* 9, 1930–1931, s. 121–122. Srov. R. ŠVÁCHA, *Od moderny*, s. 355.

199 Otokar FIERLINGER (ed.), *Město a upravovací plán*, Praha 1932, s. 78–81.

200 Tamtéž, s. 37–43.

201 Emanuel HRUŠKA, *Dopravní problém Velké Prahy*, *Stavba* 11, 1932–1933, s. 93–96.

202 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 377, složka Česká Třebová, Emanuel Hruška ÚSM 17. 3. 1933; Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 2, položka č. 397.

203 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst u nás*, *Stavitelské listy* 34, 1938, s. 3–5, 17–19, 33–36, 46–49, 76–78, 100–102, 111–114, 121–123.

Ačkoliv se může zdát, že prvorepublikový urbanismus se potýkal hlavně s nezday, nesmíme zapomínat, že urbanismus se týká zejména umísťování. Výsledky urbanistického snažení mohou být dnes neviditelné, protože nespočívají jen v nově postavených budovách, ale v ovlivňování názoru na to, co má kde stát a co se má zachovat. Prvorepublikový urbanismus ovlivnil podobu českých a slovenských měst, jen si to neuvědomujeme.

Zákrejs a jeho Ústav pro stavbu měst při MAP zasahovali v tomto směru snad ve všech regionálních centrech českých zemí, s výjimkou sudetoněmeckých měst a Baťova Zlína. Ze Sudet projevil zájem o služby ÚSM jen Kynžvart²⁰⁴ a některá menší místa, zatímco Baťa oslovil ÚSM jen kvůli kočovné výstavě o stavbě měst.²⁰⁵ Zákrejs však ve svých vzpomínkách ocenil Baťův Zlín jako jediný případ, kde byla myšlenka zahradních měst správně pochopena.²⁰⁶

Zákrejsova činnost v ÚSM trvala od roku 1922 do roku 1927, od té doby do roku 1933 působil jako samostatný projektant. Jeho zásahy vycházely z vyzrálého promyšlení vztahů v rámci celé republiky, čímž chtěl předejít budoucímu živelnému rozvoji měst „zevnitř ven“, kdy je prostor mezi nimi zastavován nahodile. Dnešní vývoj, kdy v krajině vidíme rozrůstající se sídelní kaši (*urban sprawl*), dává Zákrejsovým obavám za pravdu. Zákrejs ve svém „národním plánu“ zdůrazňoval úlohu dopravní sítě, protože bez ní by byla decentralizovaná síť osídlení nefunkční, ale hlavním cílem bylo zachránit v krajině volná nezastavěná místa a strukturovat širší zástavbu. Postupně se pokusil o krajinné plánování ve středních Čechách, na Ostravsku, v Polabí, ve východních Čechách a v jižních Čechách.

V pohledu na urbanismus jednotlivých měst zastával Zákrejs empirický přístup, který vycházel ze základních potřeb vzduchu, vody, jídla, bydlení a vytváření společnosti²⁰⁷ a z toho, že je třeba stavbu přizpůsobit reálnému terénu. Při projektování měst pak vycházel ze zkušeností s pražskou asanací, která jej naučila oceňovat nejen hospodářské účely, ale i estetické, hygienické a ekologické hodnoty, které sledoval ve vyvážené syntéze.

204 MÚA AVČR, f. MAP, kart. 383, složka Kynžvart (1929).

205 Archiv NTM, f. Zákrejs, kart. 3, č. 310, dopis 30. 12. 1929.

206 V. ZÁKREJS, *O stavbě měst*, s. 114.

207 V tom se odchýlil od trojice funkcí „bydlení, práce, rekreace“, které zakotvila athénská charta z roku 1933. Tím, že mezi základní potřeby řadil i lidskou společnost, předjal názory dnešních českých urbanistů, srov. Roman KOUCKÝ, *Elementární urbanismus*, Praha 2006; Jan JEHLÍK, *Bezpečí, komunikace, reprezentace. Základní funkce sídla*, Habilitační přednáška, ČVUT 2008; Pavel HNILÍČKA, *Sídelní kaše*, Brno 2012.

Ve třicátých letech však začaly vítězit tendence, které tuto syntézu opouštěly ve prospěch hospodářských účelů. Tyto tendence měly podobu technokratickou, která zdůrazňovala dopravu, a levicovou, která zdůrazňovala potřebu bydlení. Po Mnichovu technokratické přístupy triumfovaly, protože národní prioritou se stala hospodářská záchrana „zmrzačené“ republiky. Tyto nové tendence vyústily v plány na nové asanace historických měst a ve stavbě Štěchovické přehrady na Vltavě. V této části vltavského údolí se nacházelo malebné místo Svatojanské proudy, které bylo přímo symbolem prvorepublikového hnutí návratu k přírodě. Kampaň za jeho zatopení byla symbolickým vítězstvím domnělé technokratické užitečnosti.

The Builder of a New World: Vladimír Zákrejs and Czechoslovak Urbanism 1918–1938

IVO CERMAN

The article discusses the activities of the Institute for the Construction of Cities and its president Vladimír Zákrejs (1880–1948). The introductory part evaluates the current scholarship on the history of Czech urbanism and argues that historiography has proceeded from the research of exceptional art buildings to urban landscapes. The Czech urbanism movement originated in the time of Prague slum clearance and its views were connected with the republican empiricism of the era. Zákrejs's method sought to respect the real terrain and satisfy basic needs of air, water, food, housing and human company. He applied his theory in many Bohemian and Moravian cities and in several 'regional plans' (regions of Ostrava, South Bohemia, the Labe and Orlice plains). His urbanism was supposed to proceed from the larger context of the whole republic to the regions and then to towns. He expounded this method in his inedited manuscript „The Czechoslovak Republic as an urban building site“, which is reconstructed here. Zákrejs left the Institute already in 1927 and continued in his activities as an independent urban planner until 1933. His comprehensive approach was replaced by a technocratic tendency, which put emphasis on transport, and a left-leaning tendency, which focused on housing.

RECENZNÍ ČLÁNEK

Pečeti jako výzva historickému bádání

MARTINA BOLOM-KOTARI

MARTINA BOLOM-KOTARI: Seals as a challenge to historical research

This paper deals with the current state of one of the auxiliary scientific disciplines – sphragistics in the Czech and European milieus. Utilising the example provided by two recently published works, it shows the possibilities of the interpretation of seals that can be used in the framework of historical research, although there are still large reserves in this respect at least in the Czech environment.

Key words: sphragistics – history – interpretation – Czech Republic – Europe

Dvě osobnosti české sfragistiky posledních dekad, Tomáš Krejčík a Karel Maráz, vyjadřují ve svých základních textech, ze kterých čerpají své poznatky studenti oborů pomocných věd historických a archivnictví, pochybnosti o dalších možnostech sfragistiky jako oboru. Krejčík před téměř třiceti lety poukázal na nedostatek nadšení, systematické práce a vhodných podmínek k ní, východisko viděl v dílčích, konkrétním tématem či archivním souborem vymezených sondách.¹ Zdůraznil navíc nutnost mezinárodního kontextu výzkumu.² Maráz pak před

1 Tomáš KREJČÍK – Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Úvod do české sfragistiky*, Ostrava 1989, s. 26–27.

2 Tamtéž, s. 5 a 21, pozn. 9. Autoři odkazují zejména k činnosti Mezinárodního výboru pro sfragistiku, který působil při Mezinárodní archivní radě (Comité internationale de sigillographie).

několika lety konstatoval, že sfragistika je v podstatě uzavřenou disciplínou, protože pečeti ztratily svou funkci.³ Uvedené teze charakterizují náhled, který historikové zpravidla na disciplínu mají.

Nelze nesouhlasit. Současná sfragistická produkce není malá, ovšem převažující deskriptivní způsob zpracování tak unikátních pramenů, jakými pečeti jsou, nemůže kromě dílčích poznatků přinést nic zásadně nového. S postupnou digitalizací včetně 3 D skenování jsou metadata sice dostupná prakticky komukoliv, ale bez znalosti kontextu a aspoň základní analýzy a představení interpretačních možností je jejich využití nedostatečné.

Na rozdíl od českého prostředí vykazuje sfragistická produkce v zahraničí v poslední dekádě jednak výrazně stoupající tendenci, jednak se zahraniční kolegové pokoušejí o odlišný přístup, než jaký známe z českého prostředí. Světlo světa tak v novém tisíciletí spatřily poměrně zásadní publikace vycházející zejména v Německu,⁴ Spojeném království⁵ a dalších západních zemích,⁶ ale také Polsku.⁷ Společným jmenovatelem těchto knih je uchopení pečeti jako prostředku komunikace v různých složkách a systémech společnosti, v němž jsou jednotlivé informace seskládány do uceleného obrazu (pečeť je uměleckým artefaktem, důležitým právním prostředkem, vícevrstevným nositelem/nosičem informací, předmětem skrývajícím teologický význam). Pečeť je jedinečným médiem i dokladem vizuální kultury, součástí životního stylu daného období. Mezi

Založen byl roku 1958, zrušen v roce 2004. Nástupnickou organizací je společnost Sigillvm, která sdružuje zájemce o sfragistiku napříč Evropou. <http://www.sigillvm.net/about-sigillvm/history/> (21. 3. 2018). Viz dále pozn. 11.

3 Karel MARÁZ, *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*, Brno 2014, s. 8.

4 Andrea STIELDORF, *Siegelkunde*, Hannover 2004; Gabriela SIGNORI (Hrsg.), *Das Siegel. Gebrauch und Bedeutung*, Darmstadt 2007; Markus SPÄTH (Hrsg.), *Die Bildlichkeit korporativer Siegel im Mittelalter. Kunstgeschichte und Geschichte im Gespräch*, Köln – Weimar – Wien 2009; Toni DIEDERICH, *Siegelkunde. Beiträge zu ihrer Vertiefung und Weiterführung*, Köln – Weimar – Wien 2012.

5 Paul D. A. HARVEY – Andrew McGUINNESS, *A guide to British medieval seals*, Toronto – London 1996; Noël ADAMS – John CHERRY – James ROBINSON (eds.), *Image and Authority in Medieval Seals*, London 2008.

6 Brigitte Miriam BEDOS-REZAK, *When Ego Was Imago*, Leiden – Boston 2010.

7 Zenon PIECH – Jan PAKULSKI – Jan WRONISZEWSKI (eds.), *Pieczęci w dawnej Rzeczypospolitej. Stan i perspektywy badań*, Warszawa 2006; Zenon PIECH – Wojciech STRZYŻEWSKI (eds.), *Zbiory pieczęci w Polsce*, Warszawa 2009; Zenon PIECH (ed.), *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacja*, Warszawa 2015.

výzkumníky, kteří nastolují aktuální témata, nalezneme medievisty, historiky umění, až v další řadě také archiváře.

Východiska českého i zahraničního výzkumu však představují stejné publikace.⁸ Práce Ewaldova, ač poprvé publikovaná před více než sto lety, zůstává nepřekonaná a v jistém smyslu i nepřekonatelná. Autor měl takový přehled, ba nadhled nad problematikou pečeti a jejich využitím, který dnes můžeme jen obdivovat. Spolu s prací Ericha Kittela představuje standard oboru. V českém prostředí jakoby se kreativní přístup k pečeti přijetím a aplikací těchto klasiků vyčerpal. V tom se česká sfragistika odlišuje od výzkumů v zahraničí. Aktuálně nemá mimo okruh několika nadšenců v oboru širšímu publiku příliš co nabídnout.

V tomto kontextu má smysl upozornit na dvě publikace vydané v posledních letech ve Velké Británii. Českým badatelům jsou prakticky neznámé. Na první pohled naprosto nesouvisejí s českými dějinami, zabývají se dílčí, úzce specializovanou problematikou.

Proč jim tedy věnovat pozornost? Starší z těchto publikací nazvaná *Seals and their context in the Middle Ages*⁹ představuje formát, který u nás nazýváme kolektivní monografií, resp. hovoříme o *dalším* sborníku z konference.

Druhá z knih, *Seals and Society. Medieval Wales, the Welsh Marches and their English Border Region*,¹⁰ je ještě hůře uchopitelná. Čtyřhlavý autorský kolektiv přináší katalog všech dosud nalezených středověkých pečetí z Walesu a příhraničních regionů. Tento je zpracován v rozsáhlejší úvodní studii členěné na jednotlivé kapitoly, či spíše v několika velmi stručných studiích. Ambice publikace je dvojí: uchopit základním způsobem pramennou masu a zároveň jejím prostřednictvím interpretovat dějiny Walesu ve středověku. Obě publikace mají více společného, než je na první pohled zřejmé.

První z nich se skládá z příspěvků, které zazněly na konferenci v Aberystwyth ve Walesu v roce 2012. Konference byla součástí projektu Pečeti ve středověkém Walesu 1200–1500, jehož výsledkem je i druhá uvedená kniha. Úkolem té první bylo ne toliko představit samotné pečeti, ale především prezentovat různorodost přístupů k zaznamenání a zkoumání pečeti a představit modelové příklady sfragistického výzkumu. Příspěvky se zaměřily na kontext použití pečetí. Autoři se pokusili překročit deskripci a tradiční sfragistickou analýzu zaměřenou pouze na

8 Wilhelm EWALD, *Siegelkunde*, München – Berlin 1914; Marian GUMOWSKI, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966; Erich KITTEL, *Siegel*, Braunschweig 1970.

9 Phillipp R. SCHOFIELD (ed.), *Seals and their context in the Middle Ages*, Oxford 2015.

10 Phillipp R. SCHOFIELD – Elizabeth A. NEW – Susan M. JOHNS – John A. McEWAN, *Seals and Society. Medieval Wales, the Welsh Marches and their English Border Region*, Cardiff 2016.

pečet. Druhá kniha, tematicky ukotvenější, se soustředila na informace o politice, společnosti a ekonomice středověkého Walesu, které zkoumala skrze hmotu dochovaných pečeti a dokumentů, k nimž byly připojené.

Povšimněme si nejprve autorských kolektivů. Ten je v případě knihy *Seals and their context* skutečně různorodý. Tvoří jej zvučná jména, profesori středověkých dějin, profesori dějin umění, archiváři, pracovníci muzeí. Část z nich tvoří jádro společnosti Sigillum,¹¹ výzkumu pečeti se věnují dlouhodobě, pro některé z autorů jde spíše o exkurz do jednoho z možných badatelských prostorů.

Profesorka Brigitte Miriam Bedos-Rezak působí na New York University. Pečeti vnímá a uchopuje jako pramen vizuální, mnohvrstvý, používá vysoce teoretický, teologicky orientovaný způsob výkladu. Snaží se o sémiotický a sémantický rozbor. Paralely pro výklad významu pečeti hledá mimo jiné ve středověkých teologických traktátech. Způsob její práce je skutečně interdisciplinární, patří k nejcitovanějším autorům.¹² Dlužno také říci, že její pojetí je ojedinělé a dosud není nikdo, kdo by byl schopen na ni tematicky navázat.

Profesor středověkých dějin Paul D. A. Harvey je emeritem Univerzity v Durhamu. Právě on má na svědomí zásadní publikaci věnovanou středověkým pečetím na území Británie, kterou jsme zmínili výše.

Editor svazku, Phillip Schoefeld, působí jako profesor středověkých dějin na Univerzitě v Aberystwyth. Spolu se svou kolegyní Elizabeth New, která vyučuje středověké dějiny tamtéž, stojí za oběma publikacemi. Elizabeth New, aktuální předsedkyně společnosti Sigillum, je příkladem medievistky, která si plně uvědomuje možnosti sfragistiky pro využití výzkumu středověkých dějin.¹³

11 Společnost *Sigillum* vznikla roku 2007. U jejího zrodu stáli členové dřívějšího Výboru pro sfragistiku Mezinárodní archivní rady (Committee on Sigillography of the International Council on Archives). První předsedkyní společnosti byla dr. Helena Sedláčková. Výbor pro sfragistiku se snažil upozorňovat na specifika péče a výzkumu pečeti. Roku 2004 byly stálé výbory v rámci Mezinárodní archivní rady zrušeny. Z činnosti Výboru vznikl Mezinárodní sfragistický slovník (Vocabulaire international de la Sigillographie), vydaný roku 1990 v Římě. Po dlouhých letech, v roce 2016 spatřila světlo světa také jeho mutace ve středoevropských jazycích – češtině, slovenštině, polštině a maďarštině, a to zejména díky úsilí dr. Karla Müllera a dr. Ladislava Vrtele. Viz Karel MÜLLER – Ladislav VRTEL, *Vocabularium internationale sigillographicum*, Bratislava 2016.

12 Z klíčových prací jmenujme aspoň Brigitte M. BEDOS-REZAK, *Form and Order in Medieval France*, Aldershot 1993; TÁŽ, *Medieval Identity: A Sign and a Concept*, *The American Historical Review* 105, 2000, s. 1489–1533; TÁŽ, *When Ego Was Imago*, Leiden – Boston 2010.

13 Výběrově: Elizabeth A. NEW, *Seals and Sealing Practices*, London 2010; TÁŽ, *The Seals in Medieval Wales Project and its Potential for Monastic and Ecclesiastical History*, *Monastic Research Bulletin* 17, 2011, s. 2–43.

Z dalších profesorů středověkých dějin jmenujme ještě Paul Branda z Oxfordské univerzity, Briana Kempa – emerita z univerzity v Readingu, Jörga Peltzera z univerzity v Heidelbergu, Daniela Powera z Univerzity ve Swansea.

John Cherry pracuje jako správce v Britském muzeu v Londýně, které spravuje rozsáhlé sfragistické sbírky. Pečetím se věnuje dlouhodobě.¹⁴ Adrian Ailes je vedoucím archivářem Národního archivu v Londýně. David H. Williams náleží k výzkumníkům Národního muzea ve Walesu.

Jonh A. McEwan je autorem, který ztělesňuje budoucnost sfragistiky i rozvíjející možnosti využití pečeti. Působí v centru pro Digital Humanities na Univerzitě v Saint Louis. Zabývá se možnostmi on-line zpřístupnění pečeti za účelem jejich co nejširšího využití.¹⁵

Historiky umění zastupují profesor Tony A. Heslop z Východoanglické univerzity (University of East Anglia) a Markus Späth, který působí na Univerzitě v Giessenu.

Pokud má být hlavním cílem publikace *Seals and their context in the Middle Ages* představení různých metod zkoumání a interpretace pečeti a jejich využití v medievistice, podařilo se jej naplnit. Každý z badatelů má svůj specifický přístup, který prezentuje na zvoleném tématu. Obsahově je kniha skutečně široce rozkročená. Od pečeti Jindřicha II. se přes výrobce pečeti ve středověkém Londýně dostaneme až k vyobrazení pečeti na mapě z 18. století. Přičíst to lze na vrub zvolenému formátu, na nějž bylo upozorněno výše.

Zdání konzistence je docíleno rozdělením knihy na tři většší části, z nichž v rámci každé je řešeno ústřední podtéma. To první zní „pečeti, status a moc“, druhý okruh byl nazván „pečeti, právo a praxe“, třetí se věnuje „pečetím, pramenům a jejich kontextu“. Je evidentní, že editor se snažil postupovat žádoucími postmoderním způsobem, vytvořit inter- a multidisciplinární prostor, kam může přispět prakticky každý a kde ztrácí smysl jakýkoliv požadavek na úplnost.

Výsledkem je kniha, která může čtenáře poněkud mást. Sfragistik bude přinejmenším mírně rozladěn přílišnou rozdrobeností, protože deklarovanou jednotící linku lze ve skutečnosti najít jen stěží. Historik zase publikaci snadno přehledne, protože pečeti jej přece nezajímají. Oba však udělají chybu.

14 V polovině loňského roku vyšla nová publikace, kterou zaštitil jako hlavní editor a autor příspěvků. John CHERRY, *Seals and Status: Power of objects*, London 2018.

15 John Alexander McEWAN, *The challenge of the visual: making medieval seals accessible in the digital age*, *Journal of Documentation* 71, č. 5, 2015, s. 999–1028.

V čem má být dílo pro sfragistika i historika inspirativní? Vedle celé řady mnohdy velmi přínosných poznatků je to především v úvodu deklarovaný metodický přístup. Vznikla kniha, která nabízí názorné ukázky toho, jak lze s pečeti pracovat, jaké informace z nich lze získat. V českém prostředí jsme zvyklí na standardní deskriptivní uchopení, tedy co nejdetailnější popis každé pečeti, a poté jejich stručný výklad v mezích vytýčených popisem. To je to, co sfragistik zpravidla ovládá dokonale, ale historik tím může pohrdnout. Kniha inspiruje sfragistika k pokládání nových otázek. Historik zjišťuje, že ze sledování pečeti a jejich používání se dá vyčíst mnohem více informací, než je na první pohled zřejmé. Pečeti nejsou jen pěkné hmotné obrázky, ale představitelé dobové vizuální kultury, odrážejí fungování soudobé společnosti v mnoha ohledech. Motivem, který rozpracovává více příspěvků, a představuje vlastně jakousi červenou nit celé kolektivní monografie, je zkoumání důvodů pro volbu konkrétní pečeti, v dalším stupni pak fungování jednotlivců jako členů společnosti ve světle jejich pečeti.

I ve středoevropském prostředí se objevují první pokusy o tento kontextuální přístup, odklon od přísné a dominující deskripce.¹⁶ Českou a slovenskou, respektive středoevropskou sfragistiku nelze podceňovat a zatracovat. Výsledky bádání, které zde jednotliví autoři předkládají, jsou zpravidla opřeny o důkladný archivní výzkum a podrobnou znalost pramenů. Ovšem, aby širší historickou obec přesvědčili o své právoplatné příslušnosti k ní, chybí ono jasné a srozumitelné sdělení, odpověď na otázku: Jakým způsobem lze pečeť využít jako komplexní historický pramen? Jak přistoupit k její interpretaci? Jaké jsou meze a možnosti práce s ní?

16 Ze starší generace nelze nezmínit např. význačného slovenského sfragistika Jozefa Nováka, jehož publikace propojující zejména heraldiku a sfragistiku již za minulého režimu ukazovaly na potřebu a možnosti interdisciplinárního přístupu a inspirovaly (dosud inspirují) řadu sfragistiků. Aktuálně ve středoevropském prostoru jsou hegemony takto pojatého výzkum zejména kolegové z Polska, kde se sfragistika rozvíjí velmi dynamicky naznačujíc cestu i ostatním. Jedná se o např. publikace polských sfragistiků zpravidla pod vedením profesora Zenona Piecha – Zenon PIECH (ed.), *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, Warszawa 2015 nebo Miroslav GLEJTEK, *Středověká církevní pečeť. Prameně křesťanské ikonografie*, Hradec Králové 2013. Mezi historiky může být příkladem objevitele pečeti jako unikátního pramene Bogusław Czechowicz – Bogusław CZECHOWICZ, *Böhmische Erbfolge und Breslau in den Jahren 1348–1361. Kunst und Geschichte auf Wegen und Holzwegen der Historiographie*, Červený Kostelec 2013; Martina BOLOM-KOTARI, *Pečeti bradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku*, Červený Kostelec 2016; TÁŽ, *Die gesellschaftliche Position der mährischen Prämonstratenser in der Frühen Neuzeit im Licht ihrer besiegelten Schriftstücke*, in: *Kommunikation zwischen Kloster und Welt*, in: Spätmittelalter und Früher Neuzeit. *Monastica Historia* Band III, St. Pölten – Praha 2018.

V tomto je právě anglická publikace reprezentativní ukázkou nosného přístupu. Zbavuje pečet a její zkoumání (nejspíše podvědomého) podceňování, např. ve srovnání s mincemi. Na druhou stranu některé interpretace vyvolají minimálně „pozdvížení obočí“, přinejmenším by se ze sfragistického pohledu daly označit za velmi kreativní. Kde leží hranice mezi akceptovatelnou a přílišnou volností v interpretaci, musí posoudit každý badatel sám.

Je nutné zmínit ještě jeden aspekt, který také nemusí být českému čtenáři mimo ortodoxních sfragistiků patrný. Koncept kolektivní monografie se v případě diskutované knihy nerealizuje poprvé. Osvědčil se již dříve, v celé šíři u publikací zaměřených na pečet, které spatřily světlo světa v posledních třiceti letech.¹⁷ Speciálně ve Spojeném království také pochopili, že velmi důležitým prvkem zkoumání pečeti je vizuální vjem, kniha *Seals and their context* proto obsahuje celou řadu většinou velice kvalitních fotografií a dalších vyobrazení. Tento trend nastavili už editoři publikace *Image and Authority*.¹⁸

Nicméně určitou nevýhodu představuje poměrně úzké jádro autorského kolektivu. Dříve zmínění autoři Markus Späth, Brigitte Miriam Bedos-Rezak, John Cherry, Elizabeth New a další přispívají pravidelně do většiny publikací tohoto typu. Ani oni se tak nevyhnou fenoménu, který v Čechách dobře známe, opakování stejných myšlenek a zjištění. Nové poznatky nelze generovat formou pásové výroby. Ovšem pokud ve stejnou dobu spatří světa dvě publikace,¹⁹ které jsou sice zdánlivě jinak zaměřené, které však při bližším zkoumání vykazují zřetelnou podobnost mezi studii autorů podílejících se na obou z nich, je na čase se ptát po smyslu tohoto konání. Český *kafemlýnek* má evidentně své paralely také v zahraničí. Nebudeme autorům zazlívat tento postup, když sami mnohdy nemůžeme konat jinak. Ale právě na cizím příkladu si lze uvědomit absurditu tohoto počínání. Nelze v žádném případě hovořit o plagiátorství, otázkou jen zůstává míra opravdu přínosných zpracování z různých úhlů pohledu.

Podívejme se aspoň ve stručnosti na některá témata, způsoby zpracování a inspirativní teze, které tvoří obsah publikace.

17 Viz poznámky 5 a 6.

18 Noël ADAMS – John CHERRY – James ROBINSON, *Image and Authority in Medieval Seals*, London 2008.

19 Tou druhou knihou je Susan SOLWAY (ed.), *Medieval Coins and Seals. Constructing Identity, Signifying power*, Turnhout 2015. Současnou tematickou módní vlnu evidentně charakterizují klíčová slova identita a symbolika moci. Obsahovou blízkost s recenzovanou publikací vykazuje čtvrtá kapitola, s. 281–358.

Nicholas Vincent ve svém příspěvku představuje dvůr Jindřicha II. a řeší otázku sebezprezentace na panovnickém dvoře 12. století. Skrze zkoumání pečeti netoliko panovníka, ale také jeho nejbližších spolupracovníků, pátrá po genezi a adaptaci pečetního motivu. Vznášejí otázky kontinuity a diskontinuity, řeší míru provázanosti s minulostí, vazby k mocnému předchůdci, snahu o vyjádření i dosažení stability. Ptá se po politickém obsahu a záměru, s nímž se panovníci pokoušeli o vyjádření a prezentaci své autority. Poukazuje na to, že proces udělování či přejímání pečetního motivu lze chápat také jako formu legitimace, politického vyznání a propagandy (s. 19). Sledování napodobování některých prvků panovnické pečeti dvořany přímo navádí k mapování dobových sociálních sítí (s. 21–22).

Český historik si opět může položit otázku, proč by měl věnovat pozornost zrovna například pečetím anglického panovníka 12. století? Odpověď je nabilédní. Čeští vládcové ani další obyvatelé českých zemí nežili ve vzduchoprázdnu. Co však smíme vědět z kusých písemných zmínek o jejich myšlenkovém světě, sebezpochození, příbuzenských a přátelských stycích, inspiračních vzorech? Co nám může lépe poodhalit roušku tajemství jejich světa lépe a srozumitelněji než právě pečeť, trvalé zhmotnění jejich pomíjivé osobnosti?

Podobnou otázku si ve svém příspěvku zaměřeném na pečeti vyšší šlechty v Anglii a v Říši ve 13. a 14. století klade také Jörg Peltzer. Do jaké míry pečeti odrážejí postavení svého nositele? Které pečetní znaky mají rozlišovací funkci (s. 63)? Uvádí příklad pečeti římského císaře Karla IV. a rakouského a korutanského vévody Rudolfa IV. Habsburského. Základním interpretačním kritériem je v jejich případě velikost pečeti. Když Karel IV. roku 1356 kodifikoval ve své Zlaté bule počet kurfiřtů, rakouský vévoda mezi nimi chyběl. Ambiciózního Rudolfa se to samozřejmě nemile dotklo. Symbolicky se Rudolf snažil svou nespokojenost a (dle jeho názoru) oprávněné ambice vyjádřit tím, že si nechal zhotovit větší pečeť než císař a další ustanovení kurfiřti (s. 64). Dalším příkladem důležité role zdánlivě tak prvoplánového údaje, jakým se zdá být velikost pečeti, jsou pečeti šlechticů v Bavorsku. V rámci jedné rodiny bylo ztvárnění pečeti prakticky identické. Pouze pečeti nejvýznamnějších bratrů byly větší než těch ostatních (s. 70). Jak cenné zjištění ve chvíli, kdy písemné prameny o poměrech v rodině mlčí.

Adrian Ailes, který řeší pečeti anglického panovníka Richarda I., také uvádí několik zajímavých příkladů. Nejprve si všímá vyobrazení doplňkových motivů, hvězdy a srpku měsíce, na první Richardově pečetě. Pak sleduje cestu těchto primárně náboženských symbolů do pečetních obrazů dalších vládců. Ukazuje se, že u svého bratra hledal inspiraci král Jan. Po něm jeho syn Jindřich III. Ve stejně

době se ale shodné symboly objevily i na zlaté bule vzdáleného uherského krále Ondřeje II. (s. 104). Nebo poukazuje na skutečnost, jak je určitý okamžik v neustále se proměňujících aliancích evropských panovníků s adepty římského trůnu fixován právě na pečeti. V případě své druhé pečeti zvolil král Richard symboliku slunce a měsíce. Stejnou pak nalezneme na pečeti Richardova spojence a synovce, císaře Oty IV. (s. 104).

Kolik nosných paralel, detailů, kterým běžně nevěnujeme smysl, protože vypovídací hodnotu získávají až se znalostí kontextu, bychom našli při studiu pečeti českých panovníků? Odkud oni čerpali své inspirace? Co volba určitého motivu, jeho ztvárnění a užití v konkrétní situaci vypovídá o moci a postavení daného jednotlivce? Nakolik je ovlivněna tradicí, aktuálními vlivy, individuálním vkusem, nízkým sebevědomím či naopak přehnanými ambicemi, nakolik zrcadlí skutečnost a nakolik jen zhmotňuje nevyřčená přání svého majitele?²⁰

Elizabeth New se rozhodla zkoumat souvislosti využití paprskovitého motivu na pečetích jednotlivců. Už jen svým pojetím překonává dosavadní velké mlčení ve sfragistice. Zdůrazňuje, že pozornost si zasluhují nejen vizuálně atraktivní pečeti elit, ale také majitelé stojící na nižších stupních společenského žebříčku. Dochází ke dvěma důležitým závěrům. Za prvé ukazuje, že i jednoduchý motiv mohou volit z různých důvodů příslušníci vyšších vrstev. Zajímavější je však rozkrytí vazeb mezi obyvateli jednoho místa (města, regionu). Paprskovitý motiv si zvolilo ve své době významné velšské město Kenfig. Ve stejné době se pro užití tohoto motivu rozhodlo deset mužů žijících v jeho okolí. Při bližším zkoumání se ukázalo, že tito muži všichni náleželi k významným majitelům půdy a vojensky činné šlechtě, vzájemně se znali, ale nebyli to ti nejmocnější. Právě paprskovitý pečeti motiv tak mohl být pojátkem a symbolem příslušníků střední třídy mezi vlastníky půdy v regionu. Otázky po původu motivu, který snad souvisí s chovem ovcí, vedou ke zjišťování stylu života lidí, zejména těch, kteří nestáli na špici společenské hierarchie (s. 153–156).

Brigitte Miriam Bedos Rezak tematizuje především teologické aspekty porozumění a přijetí pečeti. Poukazuje kupříkladu na fakt, že pečeti byly vlastně

20 Osobně mne velmi potěšil příspěvek Antonína Kalouse k pečetím krále Matyáše Korvína. Několik let po vydání monografie věnované tomuto specifickému českému králi se autor věnoval též jeho pečetím v kontextu jeho české vlády. Ač se jedná o text vcelku stručný a zejména terminologicky vzbuzující určité otazníky, ukazuje, jakou vypovídací hodnotu může znalost pečeti a kontext jejich užití nabídnout. Viz Antonín KALOUS, *Pečeti Matyáše Korvína (v kontextu jeho české vlády)*, Olomoucký archivní sborník 16, 2018, s. 80–91.

miniaturní otištěné portréty svých majitelů. Proto navěky uchovávaly (a množovaly!) přítomnost majitele. Odkud se vzalo toto pojetí pečeti? Kořeny má v teologickém diskurzu 12. století, souvisí s výkladem o dvojí podstatě Krista a stvoření člověka jako obrazu Božího. Člověk je vlastně pečetním otiskem, vtištěným v obraz Boží božským pečetidlem (s. 91). Samotný akt pečetení je tak procesem tvoření, projevení svobodné vůle (s. 92).

Na tento význam upozorňuje ve svém příspěvku i Markus Späth. Jako historik umění vyzdvihuje sílu obrazu, která pečeti dodává váhu autenticity. Tou je myšleno schopnost přesvědčit ostatní, že je třeba důvěřovat zpečetěné zprávě a přijmout pečetní obraz jako plnoprávnou reprezentaci majitele (s. 161). Právě teologické chápání spojení člověka a jeho pečeti může tuto potřebnou míru autenticity zaručit. Jak Späth v návaznosti na Bedos-Rezak uvádí, akt pečetení byl chápán jako obraz Kristovy inkarnace po Zvěstování a člověk se skrze tento akt stával otiskem Božího typáře (s. 162).

Co si z tohoto stručného výběrového sumáře vzít za ponaučení? Navzdory výše vyjádřené skepsi a povzdechnutím nad nedocenením významu pečeti pro interpretaci dějin s nimi čeští historikové pracují docela rádi. Především v četných publikacích pojednávajících o panovnících, šlechtě, eventuálně městech, reprezentativních katalogích z výstav nacházejí čím dál kvalitnější vyobrazení pečeti své místo, jelikož jiných dobových autentických vizuálních dokladů není neomezené množství. Pečeti jsou oblíbeným motivem pravidelně se objevujícím na obálkách odborných publikací. Souvislost mezi majitelem a jeho prezentací formou pečetního obrazu je tedy zřejmá. Samotné vyobrazení pečeti či pečeti nebývá nicméně v textu dále komentováno, mívá ilustrační charakter. Domnívám se, že tento přístup odráží dříve naznačenou bezradnost nad možnostmi využití pečeti jako mnohovrstvého pramene, o níž byla řeč. Síla recenzované publikace vedle množství dílčích poznatků, jež není možné všechny představit a okomentovat, tkví právě v názorné schopnosti ukázat, jak lze s tímto médiem při studiu dějin také zacházet.

V případě publikace *Seals and Society* je nezbytné nejprve poukázat na žánr publikace. Kombinuje katalog pečeti a kulturně-sfragistické sondy. Jak už zaznělo výše, jedná se o výsledek projektu Pečeti ve středověkém Walesu, prozatím největšího a nejlépe finančně zajištěného projektu svého druhu ve Spojeném království.

Kvalitní katalog pečeti je pro výzkum nezbytně důležitý. Přístup k originálům pečeti není jednoduchý. Archivy v České republice, ale i v jiných evropských zemích, mají tendenci digitalizovat selektivně, zejména nejcennější materiál, tedy

kupříkladu pergamenové listiny. Kvalita digitalizátů je z hlediska čitelnosti textů zpravidla dostatečná. Ne tak z hlediska možností studia pečeti.²¹ Potřeba prostudovat větší množství pečeti se mění na „boj“ s archivy, dlouhé čekání, žádosti o vyhotovení fotografií v ceně stovek i tisíců korun.

Není pochyb o tom, že pro uchování cenných pramenů v co nejlepším stavu je žádoucí dispozici s nimi maximálně omezit. Nicméně každá překážka v dostupnosti materiálu vědecké zkoumání výrazně omezuje, což je v důsledku nepříznivé po všechny strany. K čemu nám je dobře dochovaný materiál, který nikdo nezná a ani znát nebude? Na druhou stranu, máme právo ohrožovat existenci unikátních pramenů, které přežily staletí, ale naše (opakované) studium přežít nemusejí?

Řešením by mohly být sfragistické katalogy a edice, které by do značné míry materiál zpřístupnily, a tím eliminovaly potřebu pracovat s originály. Jenže, jak by takový katalog měl vypadat? V českém prostředí na něj stále čekáme.²² Určité pokusy sice k dispozici již jsou,²³ ovšem základem opravdu použitelného katalogu je kombinace vysoce kvalitní fotografie a sfragisticky bezchybného popisu. Na cestě

21 Situace se však velmi rychle zlepšuje. Velmi potěšující je například přístup Zemského archivu v Opavě a jeho digitálního archivu, který umožňuje studovat už i pečeti a pečetidla ve vysoké kvalitě. Viz http://www.archives.cz/web/digitalni_archiv/ (5. 11. 2019).

22 V tomto textu nevěnuji – vzhledem k jeho dlouhodobé nedostupnosti – zvláštní pozornost online *Katalogu pečeti, pečetidel a sbírkových odlišností z archivů České republiky*. *Katalog pečeti* byl výsledkem Soupisu pečeti, pečetidel a odlišností pečeti v archivech ČR. Dostupný není již více než pět let. Problematice nedostatků *Katalogu* a jeho (ne)zpřístupnění jsem se věnovala ve svých textech Martina BOLOM-KOTARI, *Terminologické a metodologické obtíže výzkumu novověkých pečeti*, *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 25, č. 1, s. 167 nebo Martina BOLOM-KOTARI, *Sfragistika a její význam v současné výuce pomocných věd historických a archivní praxi*, in: M. Bláhová – M. Holá – K. Woitschová (edd.), *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*, Praha 2018, s. 146–148. Dle informací Archivní správy MV ČR z počátku dubna roku 2019 hledá tato možnost, jak katalog znovu zpřístupnit veřejnosti. Nezbytvá, než doufat, že případná nová verze bude obsahovat také fotografie pečeti v přiměřené kvalitě, které by výrazně rozšířily možnosti jejího využití. Podobný soupis pečeti je aktuálně realizován také na Slovensku. I zde vzniká sfragistická databáze evidující pečeti ve slovenských archivech, která od začátku pracuje s popisem pečeti provázaným s kvalitní fotografií. Ovšem ani tato databáze zatím není přístupná široké veřejnosti a plány jejího zpřístupnění jsou nejisté. (Za poskytnuté informace děkuji slovenským kolegům, zvláště M. Glejteckovi). Další možnosti pro sfragistiku nabízí také databáze MONASTERIUM, ovšem i ona má svá úskalí v podobně často pro pečeti nedostatečné kvalitě fotografií. Více viz texty autorky v publikacích citovaných v této poznámce.

23 Existují dílčí soupisy pečeti v jednotlivých archivech, např. Tomáš ŠIMEK, *Pečeti a pečetidla východočeských archivů a některých muzeí 1226–1620*, Praha 2008 nebo Dušan KÜTNER, *Soupis pečeti ve Státním okresním archivu v Přerově*, Přerov 2003; Marie BISINGEROVÁ, *Sfragistické památky státního okresního archivu Kutná Hora*, Kutná Hora 1999 a mnohé další.

k takovému katalogu je již řadu let Archiv města Brna, který by rád touto cestou zpřístupnil své sfragistické bohatství do roku 1526. Jenže práce bohužel aktuálně uvázly na mrtvém bodě.

V Polsku má katalogové zpřístupnění pečeti lepší vyhlídky. Zásluhou především mladší generace sfragistiků, jmenujme například Marcina Hlebionka či Piotra Pokoru, vyšlo v poslední době několik použitelných svazků.²⁴

Ani v samotném Spojeném království se nejedná o první katalog pečeti,²⁵ recenzovaná publikace jde však ještě o krok dál. Má ambici nejen přinést přehled všech dvou a půl tisíce dosud dohledaných a zachovaných pečeti, ale tyto i základním způsobem zpracovat. Nabízí proto i jakousi vstupní analýzu získaného materiálu, která zdaleka nevyčerpává možnosti historické interpretace, spíše nadnáší témata a ukazuje k dalším možným směrům výzkumu.

Nosné je pojetí fotodokumentace. Ta je dostatečně kvalitní, zpřístupňuje ovšem pouze pečeti zmíněné v úvodní studii. Není to dostatečné, byť se snaží poctivě postihnout všechny hlavní příklady. I katalog samotný jde minimalistickou cestou, obsahuje jen základní údaje: tvar, velikost, pečetní motiv, znění popisu, uložení a datace. Není tedy tou kýženou edicí, která by nahradila cestování po archivech a studium originálů. Badatelům slouží jako rozcestník, fotografie pak jako sonda do toho, co mohou očekávat.

Také úvodní studie (dle úhlu pohledu je možné číst v jednotném i množném čísle) přináší řadu nosných podnětů. Způsobem interpretace navazuje na publikaci *Seals and their context*. Pečeť vnímá jako důležitý prostředek pro studium středověkých dějin Walesu a hraničních oblastí. Následujícím krokem, předpokládám, budou další dílčí studie a jednou snad i „zboží nejvzácnější“ – syntéza, která postihne vývoj a užívání pečeti ve Walesu v celistvosti. K tomu má tento svazek přispět. K tomu mají ostatně sloužit i jiné publikace koncipované jako katalogy se vstupními studiemi, úkolem dalších badatelů je nabízený materiál co nejlépe využít.

24 Např. Marcin HLEBIONEK, *Katalog pieczęci przy dokumentach samoistnych w zasobie Archiwum Państwowego w Bydgoszczy*, Warszawa 2012; Piotr POKORA – Marcin HLEBIONEK, *Zbiór tłoków i stempli pieczętnych w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Poznań 2015; Marcin HLEBIONEK, *Pieczęcie przy dokumentach Związku Pruskiego. Akt erekcyjny i dokumenty akcesyjne*, Toruń 2017.

25 Zmiňme například velmi povedený katalog John A. McEWAN, *Seal in Medieval London 1050–1300: A Catalogue*, London 2016.

Představenými dvěma publikacemi není téma zdaleka vyčerpáno. Ani autoři samotní nemají pocit, že by už dále neměli co zkoumat, analyzovat a interpretovat. V létě roku 2018 vyšla další z publikací, za níž autorsky stojí již zmiňované osobnosti. Nese název *Seals and Status: Power of objects*.²⁶ Také tato publikace dále rozvíjí témata otevřená v obou diskutovaných publikacích. Nelze než doufat, že zmíněná díla stanou inspirací pro širokou badatelskou veřejnost.

26 John CHERRY – Jessica BERENBEIM – Lloyd de BEER (eds.), *Seals and Status: Power of objects*, London 2018.

RECENZE

Michal TOMÁŠEK

Právní systémy Dálného východu, I–II

Praha, Karolinum 2016–2019, 316 + 368 s.,

ISBN 978-80-246-3381-7 (I), ISBN 978-80-246-3897-3 (II).

Kooperativní, ale někdy i konfliktní propojení euroamerického civilizačního okruhu s ostatními makroregiony světa si vynucuje mnohem intenzivnější obrat humanitních a sociálních věd k těmto oblastem, než jaký byl příznačný pro převážně eurocentrické vnímání ještě ve 20. století. Tato skutečnost dvojnásob platí ve vztahu k Dálnému východu, jehož váha vzrostla nejprve hospodářským rozmachem Japonska a Jižní Koreje, poté mnohem zřetelněji vzestupem Číny na úroveň supervelmoci. Tato skutečnost nutně vede k posouvání orientalistických oborů od převažujícího zájmu o příslušné jazyky a literatury do podoby komplexních teritoriálních studií, která zahrnují rovněž historii, sociologii, právo a další disciplíny.

V kontextu rychle se měnícího pohledu na Dálný východ vzniklo dvousvazkové *opus magnum* Michala Tomáška (* 1963), profesora Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a jednoho z čelných právních teoretiků nejen v České republice. Tomášek vede v současné době katedru evropského práva, ale jeho záběr je mnohem širší. Ostatně vystudoval kromě práva sinologii, orientalistiku a translatoologii, a to kromě Univerzity Karlovy také na École normale supérieure v Paříži, na Pekingské univerzitě a na University of Virginia. Toto vzdělání ho plně kvalifikovalo k tomu, aby vytvořil systematický rozbor a syntetický výklad právních systémů Číny, Japonska, Jižní a Severní Koreje, Vietnamu a Mongolska.

V prvním svazku Tomášek pojednává o právních systémech dálnévýchodních zemí ve starší minulosti, ve druhém pak osvětluje recepci pojmů a institutů z angloamerického a evropského kontinentálního práva, k níž docházelo od 19. století. Jde tedy o mnohostrannou právněhistorickou komparaci ve smyslu geografickém i vývojovém. Tomášek se opírá o rozsáhlou mezinárodní bibliografii, ale především o vlastní monografie věnované právním systémům v jednotlivých asijských zemích, v nichž pojednal o dějinách čínského, ale také japonského a vietnamského práva.¹ Navíc uvádí řadu odborníků na světových univerzitách, s nimiž dílčí teritoriální nebo oborově specializovaná témata konzultoval.

1 Z monografií Michala TOMÁŠKA je třeba zmínit alespoň: *Čínská právní terminologie a problémy jejího překladu*, Praha 1989; *Právo staré Číny*, Praha 1995; *Dějiny čínského práva*, Praha 2004; *Přehled dějin japonského práva*, Praha 2007; *Přehled dějin vietnamského práva*, Praha 2008; Michal TOMÁŠEK – Guido MÜHLEMANN et alii, *Interpretation of Law in China – Roots and Perspectives*, Prague 2011.

Autor programově vychází z čínského práva, které je na Dálném východě nejvýznamnější jakožto zdroj a zrcadlo ostatních systémů (Tomášek píše o „exportu čínského práva“); jemu také on sám v minulosti věnoval největší analytickou pozornost. Koriguje představu, kterou zastával ještě právní komparatista Viktor Knapp v roce 1996, že staré čínské právo představuje pouze pomník minulosti, překrytý moderním právem západní provenience. Tomášek ukazuje, že nejen Číňané, ale i Japonci a Korejci se k tradičnímu právu vracejí, zejména při výkladu nového práva. Převzetí zahraničních právních systémů totiž v praxi neznamenalo jejich kopírování, nýbrž vlastní interpretaci a významové posuny, odpovídající konfuciánskému a buddhistickému myšlení. Autor naznačuje rovněž dobové přístupy k přejímání západního práva, které ani v 19. století nebylo výrazem obdivu k domněle vyšší kultuře, nýbrž nástrojem k využití poznatků západních, v daném historickém období efektivněji postupujících „barbarů“ a posléze k získání převahy nad nimi.

Tomášek zařazuje vývoj práva a jeho kodifikací do dějin státu, společenské struktury, správní a soudní organizace a do historie kultury, zejména etických představ a rituálů. To vše činí v porovnání Číny s Japonskem, Koreou, Vietnamem a Mongolskem, popřípadě se státy dočasně existujícími na těchto územích. Sledování vývoje právních představ, norem a institucí ve vývoji staletí a zároveň v komparaci několika rozdílných teritorií je značně obtížné. Tím spíše, že se interpretace neomezuje na formálně právní aspekty problematiky, ale sleduje kulturní, filozofické a náboženské souvislosti, v nichž se dálnévýchodní právní systémy vyvíjely, přibližovaly západnímu způsobu myšlení, ale také se mu vzdalovaly či v současnosti vzdalují. Autor však dokáže svému výkladu zajistit pevný řád a jeho zajímavost zvyšuje konkretizací (například nazírání na otroky ve starověkých orientálních státech, dispoziční práva a pojetí vlastnictví, nerovnost pachatelů v trestním právu, způsoby mučení a výkon trestů, opatření proti cizincům a křesťanům, specifické rysy islámského práva atd.). Přitom důmyslně využívá nejen moderních právních pojmů, ale i římského práva, aby dosti odlehlou tematiku převedl do roviny srozumitelné západnímu čtenáři.

Zatímco aktivním dějištěm prvního svazku Tomáškovy knihy je dálnévýchodní makroregion, ve druhém svazku se Dálný východ stává do jisté míry recipientem a zpracovatelem podnětů ze Západu. Kdyby bylo téma rozšířeno na celý svět, nejspíš by se ukázalo, jak se situace lišila na jednotlivých recipujících (sub)kontinentech. Přenos evropského práva do Ameriky, Afriky a Austrálie v raném a pokročilém novověku a tamní jeho prosazení mohly probíhat snadněji, neboť šlo o nástroj kolonizátorů, kteří měli nad domácím obyvatelstvem zjevnou převahu. Naproti tomu ve východní Asii se přenos právních systémů prosazoval na podloží starobylých říší a hluboce zakotvené, rezistentní kultury. Autor osvětluje, do jaké míry se tento prostor pootevřel po pádu archaických vládních modelů – v Japonsku 1867, ve Vietnamu 1884, v Koreji 1910 a v Číně 1911, v Mongolsku ve specifických podmínkách sovětizace. Přijetí ovšem nebylo zdaleka jednoznačné, proto Tomášek výstižně hovoří o „transplantátu“, jehož recepce byla teprve počátkem interakce s domácím tradičním právním myšlením a praxí.²

2 Složitost zkoumané látky názorně shrnuje tabulka „Převažující původ právních transplantátů na Dálném východě“ (II, s. 364–365), která vyznačuje vliv práva západoevropských koloniálních mocností (především Británie a Francie), Německa, USA a Sovětského svazu na jednotlivé asijské

Komplikovanost vývoje ve 20. století umocňoval dramatický vývoj tohoto makroregionu, v němž zaujal velmi významnou pozici modernizovaný japonský právní systém. Nastoupil právní pluralismus, nejvýrazněji v Číně – na většině území se po vítězství maoistů uplatnil systém sovětského práva, zůstalo však i právo britské v Hongkongu a portugalské v Macau. Trvale probíhal výběr toho, co se jevílo přijímající zemi jako nejvýhodnější. Dílčí recepci západního práva lze tedy chápat zároveň jako konkurenční selekci, spojenou s uplatňováním domácích filozofických, etických a náboženských představ. Autor, který s využitím metody srovnávací interpretace promyšlí vývoj od minulosti až za současný horizont, přináší poučnou zobecňující tezi, zaměřenou na nejdůležitější stát Dálného východu, že totiž „Čína nikdy mechanicky nepřijímala cizí vzory jako celek a nebude tak činit ani do budoucna“ (II, s. 12).

Neobyčejně rozsáhlou a složitou látku zpracoval Michal Tomášek způsobem, který překračuje oborové hranice právních teoretiků a orientalistů; těm nechť je vyhrazena diskuse o jednotlivinách, na něž nemusí mít shodný názor. Z hlediska historických disciplín jde o dílo mimořádně poučné, neboť otvírá zasněžený průhled do jedné podstatné složky dějin Dálného východu a stává se závažným příspěvkem k srovnávacímu studiu světových civilizací. Právnik a sinolog vytvořil dílo, které je příkladem odvážného uchopení skutečně velkého tématu, jeho zvládnutí komparativním přístupem a zároveň vytvoření čtivé syntézy. Je to dílo nejen přehledné, ale i literárně vytríbené a opatřené početnými ilustracemi. Ačkoli vychází ze sousedních oborů, řadí se mezi nejzdařilejší české příspěvky k poznání světových dějin od starověku do současnosti.

Jaroslav Pánek

František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.)

Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614

Praha, Karolinum 2018, CLXVII + 415 s., ISBN 978-80-246-4024-2.

Ediční činnost ke středověkým dějinám nejstarší university ležící na východ od Rýna a na sever od Alp nebyla v minulých desetiletích příliš živá. Již v letech 1830–1848 přitom vznikla řada cenných edic, které v řadě Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis umožnily postavit výzkum dějin středověké a dílem i raně novověké pražské univerzity na solidní úroveň a jsou (Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis) užívány dodnes. Poté však tato činorodost vyhasla a přes jednotlivé cenné ediční počiny (zejména k ranému novověku) nikdy naplno neožila. Staré edice mezitím přestaly vyhovovat nárokům dnešní medievistiky, popřípadě nejsou k dispozici. Podstatný svazek s edicí univerzitních statut a rektorských akt, připravený k pětistému výročí založení univerzity, padl těsně po vytištění za oběť pražské revoluci roku 1848, resp. v posledním unikátním exempláři bojům v Pražském povstání 1945. Je proto velkou zásluhou Františka

státy a zároveň proměny tohoto vlivu v čase i v jednotlivých oblastech práva (ústavní, občanské, obchodní, správní, trestní, pracovní a soutěžní právo). Je to vlastně nejstručnější grafické shrnutí obsahu druhého svazku Tomáškova díla.

Šmahela, iniciátora a hybného ducha edičního projektu, že založil novou ediční řadu Documenta historica Universitatis Carolinae a s oporou v ediční kompetenci kolegy z Centra medievistických studií Gabriela Silagiho nyní připravil vzornou edici dochovaných univerzitních, fakultních i kolejních statut od nejstarších dochovaných kusů, až po dobu těsně předbělohorskou. Stejnou, resp. z pohledu badatele o raném novověku snad ještě větší cenu má v témže svazku edice univerzitních rektorských akt z období 1461–1614.

Prodromus edice neobsahuje žádnou zmínku o rozdělení práce mezi oba spoluautory. Vzhledem k tomu, že Šmahel věnoval problematice statut i dalších pramenů k dějinám pražské univerzity řadu desetiletí soustavnou badatelskou pozornost a publikoval k tématu řadu studií, zatímco Silagi je brilantní editor, můžeme však předpokládat, že v publikaci ležela těžiště práce obou autorů zhruba v naznačené relaci.

Toto konstatování je podstatné z toho důvodu, že obsáhlý úvodní oddíl „Prolegomena“ je textem, významem daleko přesahujícím obvyklé úvody k edicím. Autor tu přesvědčivě a hutně (oněch sto padesát stran obsahuje českou i německou verzi každé podkapitoly) rekapituluje a s oporou v nově vydávaných pramenech i s vyčerpávající znalostí literatury tématu nově interpretuje dějiny založení a namnoze dramatického vývoje univerzity nejen v prvních desetiletích, ale v některých aspektech i ve více než dvou staletích její existence. Autor začíná již listinami, zakládajícími pražské vysoké učení, vysvětluje královský a říšský aspekt jednotlivých privilegií, přechází ke Statutům Arnošta z Pardubic a podává v tom rámci stručný sumární pohled na po všech stránkách nesnadná prvá desetiletí existence pražské alma mater.¹ Připomeňme jen, že filozofická fakulta zvolila prvního děkana až roku 1368, tedy teprve po založení Karlovy koleje v domě Žida Lazara.

Autor soustavně prochází rukopisy statut až do 16. století, ukazuje vztahy jednotlivých dochování a nakonec dochází k závěru („spokojí se s domněnkou“), že „prvotní statuta vznikla kolem roku 1365 a jejich přepis nejspíše v roce 1385, kdy pořízením nové knihy pro rektorovu potřebu byl učiněn další krok v administrativě třífakultní univerzity“ (s. XXX). Poté se autorův zájem obrací k revizi statut v důsledku Dekretu kutnohorského. Tehdy do statut vešel „jednoznačný požadavek slibu věrnosti rektora i každého nově imatrikulovaného studenta králi a království“ (s. XXXII). Dne 13. 10. 1409 byla již s usnesením o nových statutech seznámena celá univerzita a následně podle nich zvolen rektorem Jan Hus. Autor připomíná, že nešlo o přísahu, nýbrž o pouhý slib – skutečnost odporující kanonickému právu, ale závažná jak na počátku 15. stol.,² tak např. pro universitní spory poloviny 15. století, tedy doby, kdy na univerzitě společně, leč nikoliv právě svorně působili utrakvističtí i katoličtí mistři i studenti.

Šmahel opakovaně připomíná revizi statut roku 1528, resp. analyzuje *Statuta officii rectoratus academiae Pragensis*, kladená do roku 1528, ale odrážející situaci opět roku 1409. Autor přichází s tezí, že toto znění statut mohlo být dílem Jana z Jesenice, který jako právník formuloval Defensio mandati, tedy Obranu králova mandátu o přerozdělení hlasů

1 Šmahel zde navazuje na svoji studii: František ŠMAHEL, *Počátky pražského obecného učení. Kritické reflexe k jubileu jednoho „národního monumentu“*, ČČH 96, 1998, s. 253–291.

2 Srovnej Martin NODL, *Iurare vel promittere. Příspěvek k problematice pražských univerzitních statut*, AUC-HUCP 47, 2007, s. 49–57.

a v tom rámci ve statutech „mohl znalecky pozměnit původní skladbu článků vycházející z modelu boloňských statut“ (s. XXXIX). V roce 1528 „zjevně na univerzitě vznikla potřeba ujasnit si, co ze statut stále ještě platí“ (tamtéž). Připomeňme k tomu, že roku 1528 si univerzita vydechla po konci dramatického období bojů mezi luteránskými radikály a „konservativními“ utrakvisty. Pro univerzitu snad ještě horší bylo období, kdy po svržení luteránské diktatury, ovládnuvší pražskou radnici, konsistoř pod obojí i univerzitu, přišla neméně drsná „restaurace“, při níž bývalý luteránský protagonist a poté obratem opět již radikální utrakvista M. Havel Cahera jako pražskou radnicí dosazený rektor brutálně čistil univerzitu, příliš blízkou luterství. Roku 1528 byl Cahera na příkaz Ferdinanda I. vykázán z království, byla obnovena „nezávislost“ univerzity a ta se snažila znovu konstituovat, resp. i formálně překlenout léta čistek a vymazat Caheru ze své paměti.³ Je celkem pochopitelné, že součástí stabilizačního úsilí profesorů byla v této situaci i revize statut.

Šmahel poté dovádí výklad o statutech přes pokus o reformu z roku 1546, zlikvidovaný povstáním roku 1547, až k poslední reformě statut, která proběhla na základě návrhu Mistra Mikuláše Troila Hagiochorana roku 1613. Po stručné charakteristice rektorských akt pak výklad přechází k statutům fakult – znovu s těžištěm v dramatických letech 1409 a 1528 a opět v obdívuhodné šíři autorova záběru rukopisných dochování, resp. kriticky analyzované literatury. Následně se pozornost přenáší ke statutům jednotlivých univerzitních kolejí, resp. i k jejich listinám a pečetím.

Po kapitole o univerzitním kalendáriu autor dospívá k závěrečnému shrnutí, které počíná konstatováním, že „v počátečních dvou desetiletích bylo pražské vysoké učení ekonomicky i statutárně nedostatečně zajištěnou institucí“ (s. LXXI). Stručná poznámka je věnována edičním pravidlům, či přesněji řečeno zejména definování způsobu a rozsahu čerpání z jednotlivých rukopisů. Prodrómus je opatřen seznamem zkratk a sigel, soupisem listinných a rukopisných pramenů a literatury, seznamem devatenácti kvalitních a cenných barevných vyobrazení a anglickým souhrnem.

Šmahelova zralá skromnost – bohužel – vedla v textu Prodrómu i v seznamu literatury k nezmínění řady jeho vlastních, pro téma významných prací. I jen jako pouhý „pozorovatel“ soudím, že autor měl přinejmenším více než jen výjimečně odkazovat na svoji syntézu dějin pražské univerzity do husitství,⁴ resp. na studii, věnovanou dvěma jím na přelomu století nalezeným seznamům přednášek artistické fakulty doby jejího rozkvětu v letech 1388–1390.⁵ Šmahel v té studii ukázal, jak významné je studium statut

3 Srovnej v recenzované edici II. 3 Acta rectorum universitatis Pragensis (1461–1614), s. 82 se zmínkami o Caherových excesech. Memoriální zápisy, které každý rektor činil po konci svého funkčního období, pro rok 1528 v rektorských aktech pak prostě chybí.

4 František ŠMAHEL, *The Faculty of Liberal Arts 1348–1419*, in: Týž, *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages. Gesammelte Aufsätze. Selected Studies (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance, vol. 28)*, Leiden – Boston 2007, s. 213–315. Výhodou této publikace, textově paralelní s českým i anglickým vydáním Šmahelova textu v I. svazku *Dějin Univerzity Karlovy*, je bohatý poznámkový aparát.

5 František ŠMAHEL, *Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät aus deren Blütezeit (1388–1390)*, I. c., s. 316–330.

pro pochopení provozní praxe fakulty a tedy i pro porozumění obsahům a rozsahu látky, nabízené a požadované k magisterským zkouškám. Právě v tomto textu se totiž setkáme s pozoruhodným propojením analýzy statut s detailní znalostí a interpretací personálního obsazení jednotlivých stolic, s evropsky komparativním rozbořem pražských obsahových nároků a reálné výukové praxe, resp. dobové filosofie.

V ediční části svazku (s. 1–365) postupuje pořadí editovaných kusů tak, jak byly komentovány v Prodrumu. Jako dodatky byly připojeny čtyři kusy, zmiňované v jeho textu: Statuta universitatis Lipczensis (1410), Statuta universitatis Pragensis accurtata, De statibus seu legibus universitatis a Summae statutorum facultatis artium. Následuje cenný věcný rejstřík i smíšený osobní a místní rejstřík, kde jsou k osobám připojeny základní identifikační biografické údaje.

Význam vzorně připravené edice podstatně přesahuje pouhé univerzitní dějiny. Právě díky rozsáhlému a nesmírně kompetentnímu Prodrumu se z tematicky formálně velmi úzce zaměřené edice stal podstatný příspěvek i k českým politickým a církevním dějinám pozdního středověku a nemalým dílem i raného novověku.

Jiří Pešek

Miroslav ŽITNÝ (ed.)

Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610 a 1611–1621. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století

(= Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI. – XVIII. Illustrantia.

Řada B, sv. VII/1 a 2.)

České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015–2016, 604 + 814 s.,

ISBN 978-80-7394-544-2, 978-80-7394-575-6.

V ČČH již byla uveřejněna obsáhlá recenze na Marešovu edici písemností spojených s osobou rytíře Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberka († 1596).¹ V jejím rámci bylo avizováno, že ediční pozornosti se dostalo též korespondenci a dalším písemnostem jeho syna Felixe Václava († 1638). Zpracování této skupiny archivních materiálů se ujal Miroslav Žitný z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Podobně jako Petr Mareš i Žitný touto cestou dovršil svůj dlouhodobější badatelský zájem. Jeho výrazem se již v roce 2009 stala edice Felixova deníku z roku 1605, zpřístupněná na stránkách sborníku Opera historica.²

1 Petr MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596* (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století. Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI. – XVIII. Illustrantia. Řada B, sv. VI.), České Budějovice, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity 2015. Srovnej recenzi níže podepsaného in: ČČH 117, 2019, s. 756–763.

2 Miroslav ŽITNÝ, *Deník Štátného Václava Pětipeského z Chýš z roku 1605*. In: Šlechta raného novověku pohledem českých, francouzských a španělských historiků (= Opera historica 13), ed. Václav Bůžek, České Budějovice 2009, s. 187–262. Srovnej též: M. ŽITNÝ, *Ideál křesťanského rytířství v očích Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku na přelomu 16. a 17. století*, diplo-

Oba ediční projekty byly nejen zpracovány s podporou Grantové agentury ČR v rámci stejného projektu,³ ale vznikaly zároveň v poměrně intenzivní součinnosti obou autorů, zejména pokud jde o stránku koncepční a metodologickou.⁴ Takováto spolupráce si nepochybně zaslouhuje ocenění; pro recenzenta je ale do jisté míry pastí, neboť řadu komentářů, jež bylo možno přičinit k edici Marešově, lze *mutatis mutandis* použít i u nyní hodnocené práce Žitného. Avšak vzhledem k tomu, že i Žitného úsilí si nepochybně zaslouží komplexní zhodnocení, nebylo možno se opakování (samozřejmě pouze obsahového, nikoli textového) některých soudů vyvarovat. S tím, že některé z nich jsou již formulovány značně úsporněji a pro podrobnější argumentaci je třeba nahlédnout do recenze předchozí.

Jestliže již práce Marešova vznikla zvládnutím velikého množství pramenného materiálu (celkem bylo editováno 495 písemností), Žitný se musel vypořádat se souborem ještě podstatně obsáhlejším, takže ve výsledku zpřístupnil ne méně než 1203 jednotlivin. Z tohoto důvodu bylo nutné rozdělit písemnosti, spojené s Felixem Václavem Pětipeským, do dvou dílů. Z nich první obsahuje úvodní studii spolu s edičními poznámkami a jsou v něm zpracovány písemnosti z let 1600–1610, druhý edičně zpřístupňuje korespondenci (a některé další písemné materiály) z let 1611–1621.

Pro každý z dílů jsou samostatně zpracovány rejstříky – jmenný, zeměpisný a věcný – a oproti Marešově edici také slovníček archaismů a germanismů, které se objevují v editovaných textech. Otázkou ale je smysl tohoto slovníku – jistě by mohl představovat úsporné řešení, pokud by v něm byly soustředěny a vysvětleny pokud možno všechny relevantní termíny, čímž by mohlo dojít k odlehčení poznámkového aparátu. Ve skutečnosti jsou ale mnohé ze zařazených pojmů opakovaně a tedy redundantně vysvětlovány v poznámkovém aparátu k jednotlivým písmenostem (např. deputát, herynk, jistota, mandel, mustrunk, relace, šance, šorc, ubrman atd.). Obstavuňk, který je vysvětlen všude jinde, je v písemnosti č. 121 opomenut a v slovníčku je zařazen pod písmenem S (stavuňk, obstavuňk), kde ho patrně uživatel hledat nebude. Editor se také nevyvaroval některých dezinterpretací – ubrman není „přisedící vrchnostenského soudu“ (což ostatně neodpovídá kontextu např. v případě písemnosti č. 118), ale rozhodce. Otázkou také je, zda myšlenka slovníčku neměla být využita k poněkud obsáhlejšímu vysvětlení některých výrazů.

Četné termíny, které by si to dozajista zasloužily, do slovníčku naopak zařazeny nejsou (handl, kvitance, půhon, štambuch aj.). Platí to i pro výraz „klytle“ (svrchní oděv, zpravidla z hrubšího plátna),⁵ jehož význam editorovi unikl a ze zmínek o ukradené,

mová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, České Budějovice 2011. Předložená edice je autorovou prací rigorosní.

3 Jejich vydání proběhlo s podporou projektu č. 13-17978 S „Svět mužskosti. Nižší šlechta v českých zemích ve válkách počátkem novověku“, řešeného v letech 2013–2015.

4 Žitný se k této spolupráci přihlásil v předmluvě k prvnímu svazku (s. 5), patrná je také ze společného článku obou editorů P. MAREŠ – M. ŽITNÝ, *Ediční zpřístupnění písemností Pětipeských z Chýš a Egrberku (1570–1620)*, *Opera historica*. Časopis pro dějiny raného novověku 1/XVI, 2015, s. 54–69.

5 Stručnou definici viz např. Jaromír BĚLIČ – Adolf KAMIŠ – Karel KUČERA, *Malý staročeský slovník*, Praha 1978, s. 115.

resp. z vody vylovené kytli vykonstruoval fiktivní historii únosu dítěte toho jména (viz dokumenty č. 1075 a 1076).

Každý díl edice obsahuje též chronologický soupis písemností a přehled jejich rozvržení mezi jednotlivá léta a měsíce, stejně jako jejich rozřídění na jednotlivé typy. Zatímco ale v prvním díle jsou tyto přehledy zařazeny do obsáhlejší kapitoly, v níž jsou soustředěny také ediční poznámky (s. 72–106), v díle druhém již ediční poznámky z pochopitelných důvodů obsaženy nejsou, a uvedené přehledy tak autor bez dalšího komentáře umístil na samotný začátek knihy (s. 6–58). Není ovšem zcela jasné, z jakých důvodů obrátil jejich pořadí (v prvním svazku jsou obě tabulky chronologickému soupisu krátkých registů předřazeny, ve druhém je tomu naopak).

Ve druhém díle se pak za shora uvedenými objevuje ještě jeden nadmíru zajímavý přehled – editovanými písemnostmi doložené úvěrové operace Felixe Václava z let 1611–1621 (s. 59–61). Je z nich jasně patrná dobrá kondice jeho financí, neboť tu v drtivé většině případů vystupuje v roli věřitele. Na roli dlužníka si musel začít zvykat teprve po vypuknutí českého stavovského povstání, kdy válečná kampaň znamenala pro celou zemi hluboký ekonomický propad. Je škoda, že se autor nepokusil s tímto souborem dat dále pracovat, neboť pro historicko-ekonomickou analýzu představuje slušný základ a studií, zaměřených tímto směrem, je v české historiografii spíše poskrovnu.⁶ Autor sice úvěrové operace Felixe Václava stručně okomentoval v úvodní studii v rámci rozpravy o správě jeho rodových statků a připojil zde i obdobnou tabulku doložených operací z let 1601–1610 (s. 29–31), potenciál datového souboru tím ale zdaleka nevyčerpal.

Úvodní studie, zařazená na počátek prvního svazku, je formálně koncipována jako dvě samostatné kapitoly. První, vcelku krátká (s. 7–13), je jakýmsi nástinem závěrečné fáze rodových dějin, bere si na mušku poslední tři generace Pětipeských na konci 16. a v 17. století a stručně komentuje osudy jednotlivých příslušníků rodu. Text je do značné míry koncipován ve stylu Sedláčkových genealogických hesel v Ottově slovníku naučném, na základě četných pramenů domácí i zahraniční provenience přináší nicméně cenná zprášení dosavadních znalostí o rodině Pětipeských.

Felixův otec měl sice čtyři bratry a všichni zanechali potomstvo obojího pohlaví, během několika dalších desetiletí však jednotlivé rodové linie v rychlém sledu vymřely a poslední mužský příslušník rodu Adam Felix, bývalý švédský důstojník, který se po skončení třicetileté války vrátil do Čech a získal nazpět rodový statek Byšice, zemřel již na konci roku 1661.⁷ Jeho dcerou Evou Annou Ludmilou pak rod vymřel o dvacet let

6 Za průkopnická lze bezpochyby označit díla: Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předběllohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596* (= Monographia Historica Bohemica 1), Praha 1985; a Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předběllohorských Čechách* (= Monographia Historica Bohemica 4), Praha 1989. Ta bohužel našla jen málo pokračovatelů.

7 Škoda, že editor, který pracoval s fondem Stará manipulace, alespoň stručně nezmínil zajímavou kauzu napadení Adama Felixe Zikmundem Myslíkem z Hyršova v roce 1644, k níž jsou dochovány obsáhlé materiály v NA Praha: Stará manipulace, sign. P 67/30, inv.č. 2640, kart. 1641. Ty mj. dokazují, že se poslední Pětipeský vrátil do Čech dříve než po skončení třicetileté války.

později i po přeslici. Tento zdrcující demografický úpadek koresponduje s masovým vymíráním, které je v českých zemích pro přelom 16. a 17. století doloženo u vyšší šlechty,⁸ a otevírá naléhavě historicko-demografickou otázku, nakolik lze podobný proces sledovat i v prostředí stavu rytířského.

Genealogie posledních generací Pětipeských je podrobně zachycena také v přehledných a dosti podrobných rodokmenech, které jsou ale poněkud ukryté na s. 537–541 prvního svazku. Z hlediska uživatelského komfortu přitom jistě stálo za zvážení zařadit je bezprostředně za příslušnou kapitolu.

O poznání podrobněji než prosopografie předků a příbuzných je zpracován životopis samotného Felixe Václava Pětipeského (s. 14–60). Na rozdíl od srovnatelného textu v Marešově edici, kde je samostatně zkoumán vývoj Albrechtovy majetkové základny a následně jeho participace na veřejných záležitostech, rozvíjí Žitný své vyprávění o Felixi Václavovi spíše na chronologické bázi. Postupně představuje jeho mládí a výchovu, hospodaření na rodových statcích, doplněné již zmíněným stručným komentářem k operacím úvěrového charakteru, účast na protitureckém tažení z let 1604–1605, která upevnila jeho společenských kredit a umožnila počítat ho k „*zvácným kavalírům*“, společenské styky, které Pětipeský po roce 1605 intenzivně rozvíjel, zintenzivňující se veřejnou angažovanost po pasovském vpádu roku 1611 (s. 52–58) a konečně jeho osudy pobělohorské.

Posledně uvedená podkapitola názorně ukazuje, jak malá vzdálenost mohla v komplikovaných poměrech po potlačení stavovského odporu dělit popravistiště a vlivné a prestižní úřady. Felix Václav, člen stavovského direktoria a dvorský maršálek zimního krále, byl nejprve odsouzen k smrti. To bylo následně zmírněno na doživotní žalář. Po konverzi ke katolickému vyznání v roce 1623 byl Felix Václav z vězení propuštěn a již v roce 1626 mu byl svěřen post místosudího, z něhož o tři roky později povýšil na místokomorníka, jímž byl až do své smrti v roce 1638. Je zřejmé, že za záchranu, a nakonec i rehabilitaci, mohl Felix Václav děkovat především dobrým sousedským vztahům s roudnickými Lobkovicí, kteří se za něj opakovaně účinně přimlouvali u vídeňského dvora. Tato část Pětipeského biografie je, bohužel, ve srovnání s předchozími podkapitolami velmi zestručněna, nepochybně z toho důvodu, že poslední období jeho života již korespondence dochovaná v Rodinném archivu Lobkoviců nepokrývá. V edici toto období reprezentují pouze tři jeho supliky se žádostmi o milost, adresované císaři, nejvyššímu kancléři a jeho choti a jeden list, obdrženy v roce 1637. U dalších dvou listů, které editor datuje po 8. 11. 1620, resp. před r. 1621 (č. 1197 a 1198) je sporné, zda je lze zařadit až do doby po bělohorské bitvě.

Také pro zpřístupnění písemností, vztahujících se k osobě Felixe Václava Pětipeského, bylo primárně využito archiválií nelahozeveského rodinného archivu roudnických Lobkoviců (signatury P 10/1–14 a P 11/15–18), jež byly doplněny různě

8 Upozornil na to Jaroslav HONC, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502–1794*. Historická demografie 3, 1969, s. 20–51; nověji Pavel KRÁL, *Aussterben der böhmischen Adelsgeschlechter an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Martin Wrede – Horst Carl (Hg.), *Zwischen Schande und Ehre. Erinnerungsbrüche und die Kontinuität des Hauses. Legitimationsmuster und Traditionsverständnis des frühneuzeitlichen Adels in Umbruch und Krise*, Mainz 2007, s. 387–398.

posbíranými jednotlivinami. Editor na s. 63–65 popsal záběr své rešerše, která přes intenzivní snahu přinesla jen dva výraznější výsledky – deset dokumentů se podařilo dohledat ve Staré manipulaci v Národním archivu, více než 200 (!) písemností, vztahujících se k Pětipeského osobě, je reflektováno v kopiích a registářích v Archivu města Mělník. To je dáno především Felixovou držbou nedalekých statků Byšice, Bosyně a Horní Přivory, kdy jako jejich vrchnost musel s věnným městem řešit nejrůznější poddanské záležitosti.⁹ V době stavovského povstání se pak styk zintenzivnil v důsledku toho, že Felix Václav převzal úřad hejtmána mělnického panství.

Základním typem zpracovaných písemností jsou listy poselců, převážně příjemeckého charakteru (v celkovém počtu 787, u dalších 185 figuruje Felix Václav jako odesílatel, stejnou formu mělo také 143 písemností, pro které autor v přehledech vytvořil kategorii „Regesta Pětipeského listů z AM Mělník“). Na rozdíl od Mareše nezahrnul Žitný do své edice deskové zápisy a další texty majetkoprávní povahy, které se dají opravdu jen stěží subsumovat pod pojem „korespondence“. Ani on se ovšem nevyvaroval zařazení některých písemností přinejmenším velmi sporných. Na prvním místě lze zmínit několik listů mezi jinými osobami, které byly Felixovi zjevně přeposlány, neboť se nacházejí v souboru rodových písemností Pětipeských.¹⁰ I když je vazba těchto písemností na „hlavního hrdinu“ zjevná, přeci je lze těžko vnímat jako „jeho“ korespondenci.

O korespondenci se pak vůbec nejedná u řady dalších položek jako jsou povolení deskového vkladu (č. 22), svědecké průvody a výpovědi (č. 52, 132, 171, 870 a 1078), vidimace císařského listu ve věci mordu poddaného (č. 53), relace o vydání výpisu svědků (č. 120), seznam svědků soudního řízení v relačním kvaternu desk zemských (č. 125), výpisy svědeckých výpovědí (č. 171 a 1078), kvitance (č. 199), výpis zvodu (č. 275), smlouvy o mimosoudním narovnání (č. 338, 430 a 604), jmenování komisařů (č. 452), smlouva o dílo (č. 535), poslední pořízení Jana Albrechta Pětipeského (č. 644), revers na předkupní právo (č. 702), revers o postoupení pohledávky (č. 820), mocný obranný list (č. 823), trhová smlouva, v níž byl Felix Václav prostředníkem (č. 868) či dlužní úpisy (č. 943 a 1132).

Jestliže nelze naopak nic namítat proti zařazení půhonů, které se v edici vyskytují společně s důhony, není jasné, proč do ní autor nezahrnul solitérní půhon, dochovaný v SOA Třeboň (viz poznámku č. 23 na s. 63). Půhon Jana Jiřího Bukovanského Pinty z Bukovan na Jana purkrabího z Donína (č. 924) nemá na osobu Felixe Václava Pětipeského žádnou vazbu a je otázkou, nakolik do edice patří (byť je uložen mezi ostatními písemnostmi Pětipeských v nelahozeveské lobkovické kolekci).

Ediční a transkripční pravidla, která Žitný vymezil v prvním dílu na s. 66–70, jsou prakticky identická s těmi, která lze nalézt v edici Marešově. Toto sjednocení je samozřejmě velmi vhodné a pro futuro otevírá prostor k úvahám o vytvoření skutečně jednotných a všeobecně přijatých pravidel (minimálně pro určitý typ písemností z daného

9 Ty dokumentují také texty v kopiích mělnického hejtmána Martina Pruška z Prušova, jež vydal Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611–1614/1616*, Mělník 2007.

10 Lze sem zjevně přiřadit i list královské komory brandýskému hejtmánovi Janu Aulnerovi (č. 311), který se nachází v NA Praha, Stará manipulace, sign. P 67/23, inv.č. 2640, kart. 1641.

období). V této souvislosti lze jen stručně nadhodit dva náměty k zamyšlení, obsažené již v minulé recenzi na edici Marešovu – nakolik je vhodné převádění římských číslic na arabské, resp. numerických tvarů na slovní a do jaké míry by redukce zdvojených souhlásek, neovlivňujících zvukovou ani významovou kvalitu slova („datum“ → „datum“), měla být doprovázena opačným edičním zásahem, tj. avizovaným doplněním chybějící vyslovované souhlásky („podaný“ → „pod[d]aný“).

Německé texty byly důsledně transliterovány, včetně ponechání nejednotného a modernímu pravopisu neodpovídajícího psaní velkých písmen. Nutno ovšem dodat, že německé písemnosti jsou v editovaném souboru zcela výjimečné – jedná se celkem o 7 listů (č. 231, 397, 479, 618, 896, 1083 a 1141), což je množství statisticky vpravdě nicotné.¹¹

Zpracování jednotlivých písemností je standardní – záhlaví sestává ze stručného regestu, jehož podstatnými náležitostmi jsou jména odesílatele a adresáta, popř. dalších osob, stručný obsah, místo a datum vydání (vzniku) a citace zdroje. Samotná transkripce (u německých dokumentů transliterace) je kurzivní a je doprovázena poznámkovým aparátem, přičemž poznámky číslované samostatně pro každou písemnost jsou hlavně obsahové. V prvé řadě se v nich objevuje identifikace osob a lokalit, vysvětleny jsou též některé termíny – zde lze ale znovu připomenout výše již avizovanou, poměrně častou redundantnost. Tu lze spatřovat i v tom, že někdy jsou jedné osobě u jedné písemnosti věnovány dvě či více textově zcela shodných poznámek. Stejně jako u edice Marešovy se lze také pozastavit nad tím, že poznámky pod čarou jsou primárně umístěny za textem písemnosti, někdy ale též na patě stránky, přičemž písemnost samotná pokračuje na stránce následující.

Vzhledem k obrovskému objemu látky, kterou musel autor zpracovat a zpřístupnit, mu v žádném případě nelze mít za zlé, že se v textu regestů, resp. v poznámkovém aparátu vyskytují občasné nepřesnosti.¹² Zajímavé je, že podobně jako Mareš se Žitný místy poněkud ztratil ve vztazích ekonomické povahy, když zaměnil dluhy a pohledávky, resp. věřitele a dlužníka. Viz např. list č. 197, kdy podle regestu Felixův bratranec Jan Albrecht Pětipeský nemohl odeslat úrok z půjčky, kterou mu Felix poskytl, „jelikož mu hotovost dluží jeho věřitelé“ (správně ovšem dlužníci).

Navzdory marginálním výtkám je nutno uzavřít hodnocení dvojdílné edice korespondence Felixe Štátného Pětipeského z Chýš a Egrberka z pera Miroslava Žitného konstatováním, že jde o nesmírně užitečný, řemeslně dobře zvládnutý a zpracovaným objemem písemností obdivuhodný počin. Zájemcům o český raný novověk přináší přehršel impulzů a informací, využitelných v dalším bádání nad širokým spektrem témat (z nichž je zřejmě třeba zdůraznit dvě, totiž dějiny každodennosti a patrimoniální správu rytířských statků). Nepochybně také udržuje vysokou kvalitativní laťku, která je pro ediční řadu Prameny k českým dějinám 16.–18. století nastavena.

Marek Starý

11 Pro srovnání možno připomenout, že do edice písemností Felixova otce Albrechta bylo zařazeno celkem 21 německých z celkových 495 textů, což představuje něco přes 4 %.

12 Na některé upozornil již Roman KOLEK v souborné recenzi na edice Petra Mareše a Miroslava Žitného in: *Středočeský sborník historický* XLIII, 2017, s. 167.

Eva STEJSKALOVÁ

Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740

Praha, Nakladatelství Karolinum – Národní muzeum 2015, 346 s., 16 s. obrazových příloh, ISBN 978-80-246-2613-0 (Karolinum), ISBN 978-80-7036-431-4 (Národní muzeum).

Klasikem českého bádání o raně novověkém zpravodajství se stal vynikající archivář a historik Zdeněk Šimeček (1929–2019), který od šedesátých let 20. století soustavně zpracovával archivní fondy, přinášející svědectví o dějinách zpravodajské komunikace od 16. do 18. století. Těžiště jeho výzkumu leželo ve starší formě novin, vydávaných týdně, rozmnožovaných ještě rukopisnou formou a šířených po Evropě novelanty. Také on však věnoval pozornost raným tištěným novinám a jejich cenzuře a tuto část svého díla završil syntetickou monografií *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích* (Brno 2011), sahající do sklonku 18. století.

Monografie Evy Stejskalové má poněkud užší chronologický záběr, zato však se věnuje jednotlivým stránkám zpravodajství podrobněji, čímž vytváří nejen doplněk, ale i důstojný protějšek Šimečkových prací. V návaznosti na mezinárodní literaturu autorka přehledně definuje základní pojmy, spjaté s raně novověkými formami zpravodajství a u pravidelných tištěných novin zdůrazňuje kromě veřejného dosahu a periodicity obsahovou aktuálnost a univerzálnost sdělovaných informací. Ačkoli náklad byl i u novin vydávaných ve „velkých“ západoevropských jazycích zpočátku poměrně nízký (pohyboval se ve stovkách výtisků), byl řádově vyšší než u týdně psaných novin (pořizovaných v desítkách exemplářů). Tištěné noviny byly však levnější, přehlednější a čitelnější, takže proti svému rukopisnému předchůdci měly všechny podstatné výhody. Cesta k mohutnému rozmachu žurnalistiky v 18. a 19. století byla již na počátku 17. věku otevřena.

Autorka vychází z evropského rámce, daného počátkem tištěné formy novin, poprvé doložené ve Štrasburku od roku 1605, a naznačuje další vývoj, který byl zvláště rychlý na území římsko-německé říše a v jejím bezprostředním sousedství. Říšská, rezidenční a univerzitní města v rychlém sledu získávala „své“ noviny (Wolfenbüttel 1609, Basilej 1610, Frankfurt nad Mohanem 1615, Berlín 1617, Amsterdam a Hamburk 1618, Freiburg im Breisgau, Gdaňsk, Kolín nad Rýnem, Stuttgart a další města 1619, Antverpy 1620, Vídeň 1622 atd.). Rostoucí konfesijně politické napětí před třicetiletou válkou a dramatické zvraty v jejím průběhu zvyšovaly poptávku po relativně čerstvých zprávách, které podle osvědčeného vzoru psaných novin shromažďovali knihtiskaři a po Evropě šířili poštovníci, využívající již zavedené sítě poštovních dopravních tras. Od týdně psaných novin se periodicita postupně zvyšovala, až roku 1650 vznikl v Lipsku první deník.

Čtenáři v českých zemích se po několik desetiletí spokojovali s importovanými zahraničními novinami, které měly celoevropský záběr. První tištěné noviny v německém jazyci (*Wochentliche Postzeitungen*, s částečně proměnlivou formulací názvu) vycházely v Praze teprve od roku 1658, a to v knihtiskárně Ludmily Sedlčanské starší a poté Arnoldů z Dobroslavína. Po efemérním pokusu o vydávání českých novin (1688) zahájil pražský měšťan František Karel Rosenmüller roku 1719 vydávání novin ve „svatováclavské řeči“; *Český postilion neboližto Noviny české* byl určen šlechticům ze „staročeských rodů“, vzdělaným měšťanům a vlasteneckému duchovenstvu.

Největší část výkladu je věnována vlastnímu vývoji novin, jejich tvůrcům, vydavatelům a distributorům. Toto analytické zpracování je v širším badatelském smyslu podstatné pro kritické využití raně novověkých novin jako historického pramene. Zvláštní pozornost věnuje autorka obsahu novin – jak z hlediska výběru informací, tak i se zřetelem k tendenčnímu zpracování. Shodou dějinných okolností byl největší zájem o české země, a to ještě v novinách vydávaných mimo jejich území, v počátcích soustavného novinářství. Vyplynulo to ze všeobecného zájmu o Prahu a její zázemí v době, kdy byla česká metropole sídlem císaře Rudolfa II. a kdy se české země staly hlavním bojištěm mezi habsbursko-katolickým a stavovsko-protestantským táborem. Mezi prvními tématy evropského dosahu byly dynastický zápas mezi Rudolfem II. a Matyášem, vydání Majestátu na náboženskou svobodu a vpád pasovského vojska, následně stavovské povstání, bitva na Bílé hoře, staroměstská exekuce a pobělohorská perzekuce nekatolíků. Novinové uchopení zpráv (projevy sympatií či antipatií) odpovídalo základní tendenci daného periodika a jeho vydavatele, mohlo se však stát (například v zájmově odlehlejší Francii) i zdrojem moralistního varování před nejednotou obyvatelstva vlastní země. O všeobecném poklesu váhy českých zemí v pobělohorské době svědčí zaměření zpravodajství na události, v nichž byla Česká koruna spíše jen dějištěm a objektem událostí třicetileté války (vpády, bitvy a mírová jednání) či upevněné habsburské vlády (korunovace, panovnické příjezdy do Prahy); značnou pozornost zahraničí vzbudila také morová epidemie roku 1680.

Monografie přináší rozsáhlou dokumentaci k poznání informačních center, z nichž docházely čerstvé zprávy, posléze využitě pražskými novinami, a k vystižení zaznamenané tematiky. Souhrnně lze říci, že ve zpravodajském okruhu zaujímal zvláště významné místo Vídeň; severojižní osa ležela mezi Hamburkem a Benátkami, západním směrem dosahovala až k Paříži, Londýnu a Madridu. Zprávy však přicházely také z dalších částí Evropy, přičemž významnější zdroje informací byly na západě kontinentu. Tematická šíře zpráv sahala od politiky, diplomacie a válečnictví přes události na vídeňském císařském či francouzském královském dvoře až po hospodářství (manufaktury, mezinárodní obchod) a dokonce sociální opatření (špitály, donucovací pracovny); nechyběla ani každodennost s důrazem na sociální patologii (potulka, kriminalita atd.). Geografický horizont zahrnoval starý kontinent od Británie po Rusko a od Skandinávie po Itálii. Postupně se rozšiřoval, takže zachytil informace o Asii (kromě častých referencí o válkách s Osmanskou říší též o Persii aj.), o Americe (například o New Yorku) či Africe. Čtenář raně novověkých tištěných novin měl tedy alespoň rámcovou představu o čtyřech tehdy dostupných světadílech.

Eva Stejskalová právem zdůrazňuje význam pravidelného novinového zpravodajství v tištěné podobě a označuje ho za mediální revoluci, i když zůstává otázkou, zda tento proces nebyl podstatně delší a zároveň časnější, zahrnující postupný přechod od rukopisu ke knižtisku. Není pochyb o tom, že samotné zavedení tištěných novin znamenalo výrazný modernizační jev, který zahájil dlouhodobou proměnu informačního zázemí gramotných vrstev novověké společnosti. Autorka však připomíná i stinné stránky této proměny, které si ostatně uvědomovali už nejdělanější současníci, na předním místě Jan Amos Komenský. Obširná citace z Labyrintu světa naznačuje skepsi českého humanisty vůči novinám jako nositeli často zmatečných informací, jako k nástroji jednostranné propagandy a k médiu,

kteřé vyhrocuje a umocňuje rozpory mezi lidmi. Také zpřítomněná úvaha nizozemského historika Johana Huizingy o nestravitelnosti narůstajícího množství informací z novinového zpravodajství varuje před degenerací myšlení a „duševním zplošťováním“ (s. 106). Huizingův text z roku 1935 nabył v době digitalizace původně netušené aktuálnosti.

Heuristicky a interpretačně velmi náročná monografie Evy Stejskalové podstatně přispívá ke zmapování raně novověkých tištěných novin ve středoevropském a zvláště českém prostředí. Pečlivě zpracovává dějiny pražských novin vydávaných v německém jazyce ve druhé polovině 17. a v první polovině 18. století, stejně jako jazykově českých novin od roku 1719. Přispívá k poznání jejich tematické náplně a ideového pojetí, čímž vytváří předpoklady k zevrubnějšímu badatelskému využití tohoto pramene v historickém výzkumu. Kniha rozdělená do pěti kapitol se vyznačuje přehledností a věcnou korektností, kterou nesnižují ani drobné – spíše tiskové než věcné – omyly (například údaj o „popravách 21 českých pánů“ roku 1621 na s. 110). Vedle rejstříku osobních jmen by však byl pro rychlou orientaci velmi potřebný také zeměpisný rejstřík, který by historikům značně usnadnil vyhledávání témat, jimž se noviny věnovaly, a rekonstrukci geografického horizontu jednotlivých periodik. Naproti tomu obšírné pramenné citace, zahrnuté do poznámkového aparátu, rozsáhlý seznam pramenů a literatury, vhodně volená obrazová příloha a anglické resumé zvyšují hodnotu práce, která se může stát i referenční příručkou při srovnávacím studiu dějin zpravodajství v evropských zemích.

Jaroslav Pánek

Tomislav VOLEK

Mozart. Die italienische Oper des 18. Jahrhunderts und das musikalische Leben im Königreich Böhmen. Mit der Don-Juan-Studie von Vladimír Helfert

(ed.) Milada Jonášová – Matthias J. Pernerstorfer.

Wien, Hollitzer Verlag 2016, 1103 s., ISBN 978-3-99012-300-3.

K osmdesátinám Tomislava Volka, patrně nejvýznamnějšího českého žijícího znalce hudby 18. století, vyšla německá edice jeho vybraných spisů. Jak název naznačuje, byly do dvou mocných svazků shromážděny přednostně studie k problematice hudebního divadla oné doby, především však k Mozartovi a předpokladům jeho fulminantních pražských úspěchů, širě pak k hudebnímu životu v pozdně barokních a klasicistních Čechách. Jubilant se na přípravě dvousvazkového kompletu 52 studií (z nich 23 nově přeložených do němčiny) aktivně podílel. Ohlasem jeho přání je i do knihy poněkud neorganicky vložená edice německého překladu studie zakladatelské osobnosti výzkumu barokní hudby v Čechách, Vladimíra Helferta (1886–1945) o první známé opeře na téma Dona Juana a o jejím uvedení v Brně roku 1734. Volek studii, otevírající úvodní část prvního svazku, doprovodil stručným, ale výstižným portrétem svého velkého předchůdce, na jehož dílo ideálně navazoval. Milada Jonášová pak zpracovala biografii Volkovu.

Pro Volka jako badatele je charakteristický dlouhodobý zájem o pramennou základnu. V celém souboru takřka nenalezneme analýzy skladeb, zato jsme konfrontováni

s výsledky jeho ohromných, od padesátých let 20. století soustavně probíhajících a objevných archivních rešerší. Volek od prvního – v podstatě náhodného – impulsu v polovině padesátých let systematicky zkoumal široce pojatou hudební kulturu „Mozartovy doby“. Jeho – rozsahem většinou spíše drobné – studie přinášejí množství objevů jak notového materiálu, tak libret a jiných s hudbou spojených textů, především však masu cenného archivního materiálu k biografickým a k hudební praxi sledované doby. To podstatné, co Volka a jeho texty charakterizuje, je komplexní vnímání dobové hudební kultury mimo nacionální klišé a tedy i ochota a schopnost, resp. odborná kompetence pro to, vnímat nejen „českou“ hudbu a „české“ muzikanty, nýbrž všechny (tedy převážně německy nebo italsky komunikující) hudebníky, zpěváky a hudební podnikatele, kteří vytvářeli specifickou pražskou a českou, resp. velmi diferencovanou rakouskou hudební kulturu 18. století.

Rozsáhlá kniha je po zmíněné úvodní sekci rozčleněna do pěti oddílů. První je věnován hudebnímu divadlu 18. století. Volek se tu zaměřil na význam italské opery pro českou hudbu 18. století a zejména pro kultivaci pražského publika. K tématu se vyjádřil v řadě drobných příspěvků, nejsoustavněji v textu o proměnách pražského publika mezi 30. léty 18. století a počátkem 19. století (s. 147–155).¹ Autor tu vysvětluje, proč Mozartovy opery, které ve Vídni většinou narážely na nepochopení až nevíli a – snad v důsledku averze veřejnosti vůči italštině – příliš nezabraly ani v Paříži nebo Londýně, které se ctižádostivý skladatel pokusil dobýt a neuspěl (s. 148), získaly ohromný a trvalý úspěch právě v „provinční“ Praze. Volkovou tezí je, že důvodem byla právě ona pražská „provinčnost“, ovšem převrácená do strukturálně modernizačního bonusu.

Ve většině evropských metropolí a residenčních měst existovaly v 18. století „dvorní opery“, vnímané spíše jako dvorem dirigovaná součást panovnické reprezentace než jako místo živé hudby. Účast širšího publika na jejich představeních byla vyloučena nebo minimalizována. V Praze však zareagoval na ohromný úspěch korunovační opery *Costanza e Fortezza* z roku 1723 o rok později ctižádostivý a veřejného uznání lačný hrabě František Anton Sporck: založil a až do smrti (1738) bazálně financoval soukromé operní divadlo na Novém Městě pražském, které světil italskému impresáři a pragmaticky zpřístupnil širokému publiku. Do volby repertoáru přitom nezasahoval. V Praze se tak vyvinula unikátně liberální, veřejnosti otevřená hudební instituce, která bohatě recipovala současnou italskou tvorbu, přiváděla do Prahy italské hráče i zpěváky – a byla do nemalé míry finančně odkázána na přízeň platícího publika, které si zároveň vychovávala.

Tato – pro v Praze usedlou zemskou šlechtu a snad zejména kultivované měšťanstvo evidentně atraktivní – situace dovolila italské opeře v Praze beze škod překlenout období po Sporckově smrti. Roku 1739 bylo měšťanstvem a dvěma šlechtici založeno „Divadlo v Kotcích“,² spravované staroměstským magistrátem a pronajímané zájemcům z řad

1 S ohledem na obtížnější dostupnost recenzované knihy má smysl uvést tu i původní české vydání této klíčové studie: Tomislav VOLEK, *Od italské opery k německému singspielu. Proměny pražského publika*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahel (ed.), *Mezi časy. Kultura a umění v českých zemích kolem roku 1800*, Praha 2000, s. 285–293.

2 Dovolím si položit otázku, zda německý překlad „Divadlo v Kotcích“ je skutečně „Kotzentheater“, čili „Divadlo na zvracení“. Srovnej např. s. 150.

divadelních podnikatelů. Volek připomíná, že zájem konkurujících si uchazečů o licenci byl podstatný (s. 308). Tato skutečnost dovolila italské opeře úspěšně v Praze pokračovat v již zažitě praxi. Volek uvádí, že Praha byla prvním městem severně od Alp, které začalo rozvíjet operní divadlo v této nové a moderní umělecké podobě. Ideální bázi pak opera samozřejmě získala po otevření Nosticova divadla roku 1783, přičemž v Praze (nesoustavně) souběžně působily i další menší šlechtické operní scény. Těma italských i rakouských podnikatelů, nabízejících v Praze italskou operu, už přesahuje do druhého oddílu knihy.³

Volek již ve své mladosti analyticky (ovšem až pro pozdní dobu italské opery v Praze) ukázal závislost směřování pražského operního podnikání na zájmu „nevznešeného“ publika. Učinil tak v nyní zde německy otištěné rozsáhlé materiálové práci o repertoáru Nosticova divadla v letech 1794, 1796–98 (s. 177–294).⁴ Na základě dochovaných pokladních svodek divadla zde doložil, že se sice příliš nedařilo prodávat drahé lóže (finančně dostupné prakticky jen pro vyšší šlechtu), ale zato parter i balkon býval vyprodán opakovaně. Vysoký počet repríz Mozartových i dalších „italských“ oper přitom svědčí o velkém diváckém zájmu o tuto hudbu, resp. o početnosti pražského – platicího – operního publika oné doby. Když tedy Mozart roku 1787 přišel do Prahy a uvedl tu – ve Vidni u dvora ne právě úspěšnou – operu buffu *Le nozze di Figaro*, přijalo ji publikum s nadšením. Volek přitom ukazuje, že Mozart do Prahy nepřicházel „naslepo“, ale že kontakty manželů Duškových se salcburskou hudební scénou, konkrétně s Leopoldem Mozartem, byly dlouhodobé a vycházely ze salcburských rodinných vazeb Josefiny Duškové.

Volek tematizuje i období, kdy se v Praze ona italské opeře příznivá doba začala proměňovat a záhy po Mozartově smrti odeznívat – na základě proměny publika. Ovšem již od počátku existence Nosticova divadla začaly být uváděny i německé opery či „singšpily“ – přičemž vlastně absurdně ještě roku 1794 tu byla uvedena Mozartova, na německé libreto napsaná Kouzelná flétna v italském překladu a s dodatečně doplněnými recitativy, typickými pro italské opery (s. 153). Ovšem od počátku 90. let probíhal – podle Volka spolu s proměnou pražského obyvatelstva a v tom rámci i operního publika – s velkou rychlostí přechod k dominanci „vídeňské zpěvohry“. Italská opera se díky zájmu šlechty a části vzdělaného měšťanstva udržela až do roku 1807, kdy v Praze definitivně skončila. Volek – bez uvedení argumentů – soudí, že to zároveň byla doba zániku vzdělaného publika (s. 154), doba nacionalizace kultury a odmítnutí dosud praktikovaného kosmopolitismu.

Druhá část knihy, věnovaná Mozartovi, se vnitřně člení na tři oddíly. První a největší z nich objímá studie o Mozartově tvorbě pro Prahu a jeho pražské recepci. Následuje rozsáhlý příspěvek o „mozartianech“ v českých a moravských archivech (s. 487–550).⁵ Třetí oddíl s maličko nesrozumitelným názvem: „Umělecká svoboda“ přináší především

3 Klíčová je tu studie „*Die italienische Oper in Prag bereitete Boden für die Rezeption der Opern Mozarts*“, s. 303–314.

4 Původně vyšlo jako „skrytá monografie“: T. VOLEK, *Repertoire Nosticovského divadla v Praze v letech 1794, 1796–8*, Miscellanea musicologica XVI. 1961, 190 s.

5 Srovnej v české, německé a anglické variantě vydanou publikaci Archivní správy ČR: Ivan BITTNER – Tomislav VOLEK, *Mozartovské stopy v českých a moravských archivech*, Praha 1991. Pro nynější knihu autor studii aktualizoval.

cennou biografii Josefíny Duškové (Josepha Duschek und Salzburg, s. 551–566). Klíčovým textem této části knihy, kde jsou shromážděny práce o Mozartových „pražských“ operách *Donu Giovannim*, *La Clemenza di Tito* a Kouzelné flétně (ta měla premiéru v češtině již roku 1794 – srovnej s. 431–438), je rozsáhlá materiálová studie „Die Bedeutung der Prager Operntadition für das Entstehen des Don Giovanni und Titus“ (s. 315–386). Volek tu znovu rekapituluje význam pražské tradice italských oper pro vstřícnou recepci Mozarta, podrobně dokumentuje, jak a kde se rodily jeho opery, jaký vliv měl skladatel na utváření libret na základě literárních předloh, ale i to, za jakých finančních podmínek Mozart pracoval, tedy také jak pod tlakem nutnosti a času např. redukoval počty árií nebo posouval hudební těžiště opery. S Titem se opět opakovala „figarovská“ historie: dvůr operu zavrhl (pro císařovnu Marii Ludoviku, rodem Španělku, to byla „německá prasárna“), pražské publikum bylo nadšeno a podrželo tuto operu na repertoáru až do roku 1807.

Velmi zajímavý je krátký příspěvek o Mozartových skladbách na českých církevních chórech (s. 459–464), který vykresluje skutečnost, že árie Mozartových oper byly průběžně s novým textem adaptovány jako nábožné zpěvy pro církevní potřebu. Kupříkladu z árie v *Donu Giovannim*: *Deh, vieni alla finestra* se tak stal hymnus *Veni Creator Spiritus*.

Třetí část knihy se věnuje „hudbě v království českém“. Tento název zřejmě nemá naznačovat, že Praha do království nepatří, nýbrž zdůraznit, že autor v řadě studií tematizoval také hudební života na šlechtických mimopražských residencích, že řešil otázky obecněji hudebně-vědné, případně že sledoval i českou hudební emigraci, tedy české muzikanty, kteří působili nikoliv „v“, nýbrž mimo toto království (Zum Problem der böhmischen Musikeremigration im 18. Jahrhundert, s. 629–650). I v této části publikace je ovšem řada příspěvků věnována Praze. Smysl reedice těchto, dílem přes půl století starých a argumentačně nepřilíš rozpracovaných příspěvků, tkví ve zprostředkování cenných pramenných materiálů – v obširných citacích, v edičních přílohách i v obrazových faksimile – mezinárodní badatelské obci.⁶ Recensent je, coby historik kultury, ovšem vděčen i za připomenutí existence těchto neprávem zasutých článků také širší české, zdaleka nejen muzikologické, badatelské veřejnosti.⁷

Volek v této části knihy ukazuje, jaký dopad na pražský a český hudební život měly tereziánské a josefínské reformy, které odstranily dosavadní institucionálně finanční opory hudebního života (zrušily církevní bratrstva, mnišské řády, ale omezily i nábožensko-kulturní aktivity cechů) a nenabídlly náhradní platformy pro udržení profesionální hudební kultury. Právě v zemi, kde hudebně mecenášskou roli dvora a dvorského okruhu „suplovaly“ s církví svázané instituce a organizace, resp. iniciativy zemské šlechty, dopadly – namnoze nedomyšlené, přehnaně centralistické a překotně zaváděné – reformy na kulturní oblast

6 Srovnej: T. VOLEK, *K problému české hudební emigrace v 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 95–117. Srovnej také: TÝŽ, *Hudebníci Starého a Nového města pražského v roce 1770*, Miscellanea musicologica I. 1956, s. 43–49.

7 Recensent se kdysi pokusil o zpřístupnění výsledků historicko-muzikologických bádání obecné historické veřejnosti, bohužel s minimálním praktickým ohlasem, srovnej: Jiří PEŠEK, *České kulturní dějiny 14. – 18. století ve sborníku Miscellanea musicologica XXI–XXXI. Praha 1970–1984*, Folia Historica Bohemica (FHB) 11, 1987, s. 403–416.

zcela devastačně. Vyčerpání válkami proti Francii, boj s čím dál, tím podezřivější censurou a za Františka I. nekonečnými policejními šikanami (i hospodská stolní společnost operních herců začala být podezřívána ze zednářství a protistátní činnosti) a ovšem slábnutí reprezentačních výdajů měšťanstva i šlechty, to vše drasticky limitovalo nadále značně silnou pražskou komunitu hudebníků i operních zpěváků a herců.

Obecně kulturně historický přesah má i další z Volkových pramených studií, pojednávající o pražském koncertním životě v letech 1774–1805 (s. 717–742).⁸ Autor tu na základě – podle editorů v šedesátých letech 20. století poté údajně skartovaných – guberniálních akt ve věci povolení vystoupit v Praze s hudební produkcí zrekonstruoval tři desetiletí pražského koncertního života i praxi doporučujících dopisů z pera pražských, v oboru dominujících osobností (Dušek, Koželuh, Mašek), přikládaných k žádostem. Akta dokládají, že mimořádnou koncertní konjunkturu zažila Praha v letech 1786–1791. Drastickou minimalizaci nejen koncertního života naopak přineslo zavedení „hudební daně“ v roce 1708.

Krátká čtvrtá část knihy je věnována ikonografickým pramenům hudební historie.⁹ Zde nejvíce zaujme studie o hudbě při pražských průvodech 18. století (s. 751–767).¹⁰ Meritem jsou především průvody při v průběhu roku nespočetných církevních slavnostech, průvody na počest narození členů panovnické rodiny, uvedení v úřad vysokých církevních hodnostářů, prosebné průvody za vítězství habsburských vojsk atp. Účetní materiál dává poznat, že hraní při těchto příležitostech bylo hlavním zdrojem příjmů početných pražských hudebníků, resp. „cechů“ trumpetistů a „vojenských bubeníků“, tedy spíše tympanistů (s. 753). To, co je na příspěvku nejzajímavější, je připomenutí dvou graficky podrobně dokumentovaných židovských velkolepých hudebních průvodů let 1716 a 1741. Prvý se konal k počtu narození dlouho očekávaného následníka Karla VI., arciknížete Leopolda, bohužel zemřelého před dosažením jednoho roku. Druhý, o nic méně výpravný průvod prošel ulicemi Židovského města na počest pozdějšího císaře Josefa II. V obou případech byli pro průvod i jeho doprovázení hudbou z ad hoc postavených, bohatě zdobených triumfálních bran zjednáni pražští křesťanští hudebníci.

Pátá část knihy je nazvána „Komponisté“ a Volek tu cíleně překročil horizont 18. století. Vedle jeho velkých témat – tvorby Jana Dismase Zelenky, Antonia Vivaldiho a Christopha Wilibalda Glucka – se tu autor ve čtyřech příspěvcích věnoval lobkovickému mecenátu Ludwiga van Beethovena a vztahu obou osobností. Poté však již texty úplně opouští dosavadní časovou rovinu. Připomenut je tu Volkův dávný zájem o Bedřicha Smetanu a jeho jen dílčí závislost na Richardu Wagnerovi, tedy Volkova dávná polemika s názory Zdeňka Nejedlého. Obdobně, tedy jako text osudový pro jubilentovu biografii, je tu otištěn i jeho kratičký referát z roku 1969 na téma vztahu hudby a politiky.

8 T. VOLEK, *Koncertní život Prahy v druhé polovině 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 39–74.

9 Volek se tématem obrazové dokumentace hudebních aktivit intenzivně zabýval na přelomu 60. a 70. let. Výsledkem byla (též v německé a anglické verzi vydaná) kniha: Stanislav JAREŠ – Tomislav VOLEK, *Dějiny české hudby v obrazech. Od nejstarších dob do vybudování Národního divadla*, Praha 1977.

10 S. JAREŠ – T. VOLEK, *Hudba v pražských průvodech 18. století*, Hudební věda 10. 1973, s. 339–345. Srovnej též: T. VOLEK, *Pražské muzikantské cechy, městští hudebníci a trubači v druhé polovině 18. století*, Miscellanea musicologica VI. 1958, s. 75–93.

Přílohy knihy obsahují výběrové bibliografie Vladimíra Helferta a Tomislava Volka, soupis vyobrazení a čtyři rejstříky: osobní, jevištních děl, ostatních zmíněných děl a konečně rejstřík míst plus institucí.

Rozsáhlý konvolut Volkových prací snad mohl být – zejména v oblasti konferenčních příspěvků, které mnohonásobně a většinou bez prohlubované argumentace opakují autorovy základní teze – poněkud úspornější a tím i přehlednější. Zároveň je ovšem nutno jasně říci, že v předložené podobě je kniha výzvou – a nejen muzikologům – k otevření odborného dialogu o barokní kultuře přes hranice oborů. Volek v několika textech opakoval, že ho dosud postrádá. Jako problém se na druhé straně ukazuje, že – namnoze prastaré – texty byly otištěny bez doprovodného komentáře.¹¹ Padesát až šedesát let od prvotního zveřejnění je dlouhá doba a zejména po roce 1989 bylo na poli výzkumu českomoravské, rakouské, ale i saské nebo slezské barokní kultury a společnosti vykonáno mnohé. Méně v tomto kontextu „trpí“ cenné materiálové studie z padesátých let než mnohé pozdější konferenční příspěvky, opakovaně „opracovávající“ Volkovy klíčové teze. Je evidentní, že jeho originální narativ hudebního vývoje období zhruba 1724–1807 zásadně zpochybněn nebude. Čtenář si ale stále znovu klade otázku „proč“ se dalo, co se dalo, a proč právě tak? Stojí autor i po půlstoletí za všemi svými tehdejšími názory a interpretacemi? A proč, resp. zda opravdu, je ve středoevropském prostoru popsán vývoj pražským a českým unikátem?

Poměrně centrální význam má v kontextu Volkovy knihy otázka, zda a do jaké míry znali pražští – měšťanští – příznivci italské operní hudby v 18. století italštinu. Zatímco pro šlechtickou společnost 17. a do velké míry i 18. století je evidentní, že šlo o jazyk běžné řečové i písemné komunikace, pro měšťanské vrstvy doklady něčeho podobného chybí. V inventářích knihoven pražských měšťanů se jazykově italská literatura neobjevuje.¹² Stali se tedy nositeli osm desetiletí trvajících nadšení pro italskou operu lidé, kteří vůbec nerozuměli obsahu presentovaných oper? Nebo alespoň těm vzdělanějším stačila znalost latiny k rámcovému porozumění kontextu? Znamenalo by to, že josefínskými reformami vynucený obecný přechod od latiny k němčině zlikvidoval v závěru století i jen tuto tenkou platformu komunikace mezi jevištěm a publikem? Škoda, že k těmto podstatným otázkám se Volek v knize nevyjádřil.

Ovšem kniha, která vyvolává otázky a nadto otevírá mezinárodní badatelské obci přístup k cenným výsledkům dlouholetého archivního výzkumu, je nezpochybnitelně užitečná a – vzhledem k tomu, že ony čtivé studie byly psány s vervou a polemickým zápallem – říká též mnohé o vědeckých osudech jednoho významného českého hudebního vědce.

Jiří Pešek

11 František Šmahel formuloval v tomto směru svůj názor velmi jednoznačně: „Už před lety jsem oceňoval vydané soubory studií z dílen jednotlivých autorů. (...) Kdykoliv se mi tudíž naskytne příležitost připravit do tisku obdobné antologie, rád ji využívám a snažím se vybrané studie doplnit o nové poznatky. Domnívám se, že by se to tak mělo dít nejen obecně, ale i závazně, aby retrospekci doplnilo nezbytné *aggiornamento*.“ Srovnej: František ŠMAHEL, *Nalézání, setkávání a míjení v životě jednoho medievisty*, Praha 2009, s. 459.

12 Jiří POKORNÝ, *Knihy a knihovny v inventářích pražských měšťanů v 18. století (1700–1784)*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 28, 1988, Fasc. 1, s. 41–64.

Wolfram SIEMANN

Metternich, Stratege und Visionär. Eine Biographie

München, C. H. Beck 2016 (2017), 983 s., ISBN 978-3-406-68386-2.

Siemannova biografie už ve svém názvu ohlašuje koncepční změnu v náhledu na nejznámějšího středoevropského státníka 19. století. Místo tradičního označení ministra a kancléře Metternicha porevoluční liberálně a poválečnou nacionálně laděnou historiografií někdy jako konzervativce, jindy reakcionáře, policajta nebo dokonce „kočičho“ Evropy, rází Siemann jinou charakteristiku. Metternicha označuje za stratéga a vizionáře. Je zde tedy předkládán zcela jiný historický obraz než doposud: obraz aristokratického politika, který ve svých zahraničně politických úvahách a činech vždy předčil domácí a i zahraniční současníky a protihráče, obraz politika a státníka, který vždy více méně dosáhl svých vytčených cílů. Je to obraz státníka, který musel být s ohledem na křehkost postavení habsburské monarchie, Německého spolku a kontinentální Evropy vždy strategicky předvídatý. Musel být neustále ve střehu, neboť sám „sedmkrát“ zažil většinou v důsledku válek a revolucí neuvěřitelnou proměnu evropských státoprávních, politických a i duchovních poměrů.

Sám byl jimi v mládí v důsledku ztráty „domova“ a rodinného majetku materiálně a existenčně ohrožován. Byl také mnohokrát přímo konfrontován se strůjcem revolučního a porevolučního „zla“ (Napoleonem Bonapartem), které bylo nakonec s vypětím všech sil pokořeno. I v důsledku tohoto vítězství, které mělo obecnou závaznost pro celou Evropu (vídeňský kongres), byl Metternich rakouským císařem respektován a dokonce i materiálně odměněn. Byl také nehorázně ctěn, ale i upřímně nenáviděn, aby nakonec po třicetiletém klidném spočinutí byl ze svého nového vídeňského „domova“ týmž „zlem“ (revolucí, která ale vypukla i doma) opět vyhnán. Na konci života byl vyzván novou porevoluční mocí k návratu domů a pak někdy i brán neoficiálně k poradě o ožehavých politických záležitostech.

V jeho dlouhém a pestrém životě se však nacházela jedna velká opora, která ho nikdy nezahladila. Nebyla to žena, ani panující monarcha, natož přítel, kterého nikdy neměl, a když ho měl, tak se s ním stejně nakonec rozešel (Friedrich von Gentz). Tou oporou, která nikdy nezklamala, byla liberální Anglie. Tento zdánlivý paradox jeho života – na jedné straně konzervativní politické náhledy a na straně druhé neskrývaný obdiv k té nejliberálnější zemi tehdejšího světa – opravdu nebylo dosavadním historiografickým přístupem možno vysvětlit. V této biografii se tak stalo. Dokonce by bylo možno Metternichovu biografii sepsat jen na základě třech obrazů vnitřně propojených jeho vztahem k ostrovní velmoci. Těmito obrazy by byly: 1. Návštěva a objevování Anglie a jejího politického systému v polovině devadesátých let 18. století (mládí); 2. Slavné oxfordské doktorské „korunování“ těsně po porážce Napoleona Bonaparta (dozrání) a nakonec 3. Spěšný útěk do Londýna po vypuknutí vídeňské revoluce (stáří). Dokonce lze tvrdit: ať se dělo kolem Metternicha cokoliv, Anglie mu vždy nastavila vlídnou tvář.

Wolfram Siemann, emeritní profesor nových a nejnovějších dějin mnichovské univerzity, skutečně splnil to, co v názvu svého životního eposu sliboval. Koncepční změnu v náhledu na politickou a i hospodářskou činnost knížete Metternicha si načrtl nejdříve

na malém formátu, který předcházela velkému dílu. Zde vše rozvinul a doladil. Aby tak mohl učinit, následovala dlouholetá badatelská příprava, která se v jeho případě odehrála především ve studovnách pražského Národního archivu (v jeho seznamu nepublikovaných pramenů je stále označován za Státní ústřední archiv) a vídeňského Státního archivu, respektive v jeho oddělení Haus, Hof und Staatsarchiv se sídlem na Minoritenplatz (zde studoval především akta státní kanceláře a Metternichovu korespondenci), ale také Státního oblastního archivu Plzeň, kde se probíral v aktech velkostatku Kynžvart a Plasy, a v děčínské pobožce Státního oblastního archivu Litoměřice, kde ho zajímal především rodinný archiv Clary-Aldringenů. Snad kromě manželů Hofmanových je Wolfram Siemann doposud jediným badatelem, který důkladně prošel v Praze uložený rodinný archiv Metternichů a Acta Clementina.

Díky této mnoholeté přípravě mohl Siemann pracovat například s originální a hlavně kompletní verzí Metternichových pamětí, a nikoliv jen s pasážemi, které už před dávným časem (v 80. letech 19. století) a s vynecháním „nepříjemných“ pasáží naservíroval v *Metternich's nachgelassenen Papieren* badatelům celého světa Metternichův syn Richard. Toto tvrzení není nadsazené. Jak se dovídáme především z úvodní podkapitoly *Risiken und Grenzen der Metternich-Biographie Heinrich von Srbiks*, není Srbikova obsáhlá a mezi historiky stále populární biografie o více než 1400 stranách z roku 1925, která doposud zásadně určovala historický, ale i lidský pohled na kancléře Metternicha, podle Wolframa Siemanna pramenně dostatečně podložena. A toto dílo už vůbec není prosto věcných a interpretačních chyb či dobově zavádějících koncepcí, které hraničí s „biologickým rasismem“ (s. 22) a jistým druhem „německého kulturního imperialismu“ (s. 25). Těmito koncepcemi se podle Wolframa Siemanna Heinrich von Srbik pokusil překonat to, co zcela zanedbal při rešerších ve vídeňských archivech. Opravdu bylo a je zavádějící snažit se kompenzovat pramennou nedostatečnost (ať už z důvodu vlastního lajdáctví či opravdového nedostatku listinného a memoárového materiálu) myšlenkovou konstrukcí Oswalda Spenglera o národech a kulturách jako individuálně oduševnělých organismech (Metternich se tady měl stát „plnokrevným“ představitelem či vůdcem „německého politického tělesa“).

Siemann místo toho nabízí poctivou badatelskou práci, přirozená vysvětlení a vždy dobově ukotvené interpretace. Podle něj byl Metternich na rozdíl od jeho politických soupeřů neuvěřitelně pracovitý státník (což ale musel často kompenzovat jinými výpadky, respektive hledáním odpočinku například u žen, což už tematizoval především biograf Egon Corte Conti). Metternich se vždy snažil předčít své protivníky opravdu důkladnou koncepční přípravou (tyto koncepty jsou k nalezení v pražském a vídeňském archivu), která zahrnovala neuvěřitelné množství kulturních, politických a hospodářských faktorů. Snažil se dojít k politickým a „politologickými“ závěrům, které se mu staly vodítkem ve velmi nepřehledných situacích a vždy se nakonec ukázaly jako relevantní. V tomto směru diplomat, ministr a nakonec i kancléř Metternich neměl na vídeňském dvoře, ale i v celé kontinentální Evropě konkurenci a vlastně i přiměřeně připraveného partnera k jednání.

Zdá se, že po Kaunitzově smrti vídeňská zahraniční a vnitřní politika opravdu neměla, jak se i Metternich v pamětech domníval, žádný „pevný plán“. Ten opravdu přišel až po Metternichově nástupu do čela nejprve pařížského vyslanectví a poté i zahraniční politiky habsburské monarchie (1809). Paradoxně prý největší překážkou pro jeho zásadní

domácí a zahraniční plány a razantnější tahy na evropské diplomatické šachovnici nebyli politici znepřátelených velmocí, ale císař František I. (II.), který na jeho pečlivě propracované návrhy a k jádru směřující dotazy mnohdy prostě neodpovídal (zde dokumentováno na Metternichově plánu na přestavbu habsburské monarchie a i německého prostoru z roku 1817). Kancléř Metternich prý svého císaře znal natolik dobře, že po tomto mlčení nikdy na posvěcení svých plánů císařem nenaléhal a nechal je jednoduše padnout. Ale i tak přišlo podle Wolframa Siemanna s Metternichem do středoevropské politiky zcela „nové politické ratio“ (s. 219), které se snažilo z politiky vyloučit neprofesionalitu a nahodilost.

Druhou velkou předností Siemannova díla je jeho otevřenost vůči čtenáři, kterého autor bere jako sobě rovného partnera. V každém momentě „vyprávění“ ho nechá nahlédnout do své „dílny“. Neustále mu sděluje, jaké prameny použil, jak s nimi naložil a jak se liší od výkladu svých předchůdců při jejich interpretaci (většinou si mylně vyložili smysl písemného pramene, vytvořeného Metternichem). Tato otevřenost ohledně použitých pramenů, častých historicko-politických úvah a i vlastních pochybností, toto biografické dílo neuvěřitelně oživuje a samozřejmě mu dodává punc věrohodnosti. Čtenář tak může sledovat proces formulování základních tezí historika.

Tyto úvahy jsou často doplněny či dokumentovány náčrtem z Metternichova konceptu, deníku či autografu. Velmi ilustrativně tak působí například jeho skicy uspořádání anglického parlamentu, kde byl při svém prvním pobytu v Londýně v devadesátých letech 18. století každodenním hostem. Sledoval zde doslova a do písmene v přímém přenosu parlamentní liberální politickou kulturu, která neměla v Evropě obdoby. Fascinovaly ho řečnické duely, způsob hlášení se o slovo, vyvolání hlasování o nedůvěře a hlavně respektování opozice vládní stranou a naopak v době, kdy ve Francii zuřila krvavá revoluce. Výsledkem tohoto pozorování bylo zjištění tehdy dvacetiletého aristokrata (a to i po přečtení právě vydaného Burkeho konzervativního pamfletu proti francouzské revoluci), že tento způsob pěstování liberální politiky nelze v žádném případě praktikovat v německých státech natož v budoucnu v habsburské monarchii. Metternich si jednou pro vždy odnesl z Londýna ponaučení, že pro totální mentální nepřipravenost středoevropského prostředí by takovýto liberální politický přístup skončil katastrofálním rozvratem státu a společnosti.

A ještě jedno velké ponaučení si mladý Metternich odnesl z prvního dlouhodobého pobytu v Anglii: k velké politice patří propaganda. Díky ní mohla být politická a dokonce i válečná prohra vykládána jako vítězství. Přesvědčil se o tom, když ušel v přístavu v Portsmouthu totálně rozstřílenou admirálskou loď poté, co se v londýnských novinách dočetl o slavném vítězství admirála Richarda Howa nad francouzskou flotilou (dodnes je v Anglii slaveno jako *Glorious First of Juny*). Metternich spěchal toto vítězství oslavit do přístavu v Portsmouthu společně s Angličany, ale na vlastní oči však uviděl místo „vítězné“ admirálské lodi, jak si zapsal do deníku, jen „ruinu“. Kromě novinářů tehdy nikdo neslavil. Nicméně setkání s žitým britským konstitucionalismem a Burkeho promyšlenou kritikou revoluce bylo, a už nezní paradoxně teze o obdivu k Anglii, pro Metternicha zcela zásadní.

Podobně „obrazem podložený“ a hlavně poprvé publikovaný je v Siemannově biografii také „slavný“ drážďanský rozhovor knížete Metternicha z roku 1813 s císařem Napoleonem. Původně prozrazené detaily z tohoto monologu rozzuřeného francouzského

císaře a o poznání klidnějšího rakouského protihráče, který strádal čas a spřádal strategii posledního koaličního úderu celé Evropy proti „despotovi“, jsou jen odvarem toho, co zde Napoleon skutečně pronesl. Od té doby se opravdu mohl Metternich cítit jako morální vůdce Evropy, kterému se v Drážďanech zjevil „antikrist“ ve své lidské podobě, a kterého je opravdu nutno zničit všemi prostředky.

Siemannova biografie přináší mnohé nové úvahy o dějinách Metternichovy doby. Málokdo či nikdo doposud netematizoval rozsah hospodářské devastace Evropy po napoleonských válkách a její důsledky například na radikalizaci zchudlého rolnictva a nacionalizaci studentstva. Jejím důsledkem měl být podle Siemanna (další nová teze) „buršácký terorismus“ (viz jejich heslo *Freiheit, Gleichheit oder Tod*), který je zde obšírně analyzován na příkladu naplánované a provedené vraždy známého spisovatele Augusta von Kotzebua. Tato vražda prý vyvolala poprvé v dějinách po zveřejnění policejních výsledků skutečné celoplošné zděšení v německé měšťácké společnosti a masový strach z radikalizace národního hnutí, proti kterému pak Metternich rázně zakročil.

Poprvé je zde rozebrána také Metternichova role rodinného „hospodáře“, který musel nejdříve umořit otcovy neuvěřitelně vysoké dluhy (což se mu podařilo za pomoci úvěrů, poskytnutých Salomonem M. Rothschildem a jím organizovaného prodeje navráceného či vykompenzovaného majetku v Porýní), aby se od dvacátých let 19. století vrhl do rozšiřování rodinného pozemkového majetku nákupem velkostatku Plasy (Kynžvart Metternichové vlastnili od třicátých let 17. století), kde mimo jiné zavedl úspěšnou hutní výrobu.

Většina doposud vydaných recenzí hodnotí Siemannův výkon veskrze pozitivně.¹ Jen jedna recenze je kritická. Těžko dohledatelná recenze Hans-Christofa Krause, který nedávno vydal biografii Bismarcka, cílí polemicky na některé důležité premisy Siemannova konceptu. Podle Krause je Siemann ke svým předchůdcům příliš kritický, neboť Heinrich von Srbik měl pro své bádání těsně po skončení první světové války daleko těžší podmínky, než mají badatelé dnes, a proto nemohl cestovat po archívech tak svobodně jako Wolfram Siemann. Dále buršácké hnutí nelze přirovnat k terorismu, a vůbec druhá část Siemannovy

1 Například Tim Blanning na https://www.academia.edu/38448148/Tim_Blanning_review_of_Wolfram_Siemann_Metternich_Strategie_und_Vision%C3%A4r_Eine_Biografie; Timm D. Billinger v *Austrian History Yearbook* 49/2018 na <https://www.cambridge.org/core/journals/austrian-history-yearbook/article/wolfram-siemann-metternich-strategie-und-visionar-eine-biografie-munich-c-h-beck-verlag-2016-pp-983-77-fig/DB3FE01C9157C00658C5B225AAE0277E> (24. 9. 2019); Andreas Fahrmeir na *H-Soz-Kult*, 25. 10. 2016, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-24981>, který zakončil svoji recenzi větou: „Man kann sicher eine, vermutlich viele andere Biographien Metternichs schreiben. Ob es bessere geben kann? Das ist eher unwahrscheinlich.“ Rovněž Miroslav Šedivý na: *H-Soz-Kult*, 28. 10. 2016, <www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-24980>, který recenzi zakončil slovy: „Siemann's latest monograph undoubtedly represents a turning point in the research on Metternich, showing that impartial research based upon the study of archival sources is absolutely necessary in connection with this statesman. There naturally still remains much to be done, especially with regard to the period of 1830–1848 to which Siemann pays considerably less attention than to the preceding decades of Metternich's life, a fact that one can hardly criticise because then two volumes instead of one would be needed. In any case, Siemann's book lays a foundation on which other historians can and must establish their examination of Metternich and his time.“

biografie líčí podle Krause kancléře neadekvátně vzhledem k jeho zadržovací a potlačovací politice v Itálii či ve Španělsku. A vůbec si podle něj Metternich nezaslouží „fast uneingeschränktes Lob“, když jeho politika zanechala po sobě mnoho mrtvých a uvězněných. Obdivem k svému protagonistovi prý Siemann překročil etické hranice historikovy práce. Některé Siemannovy pasáže považuje Kraus dokonce přímo za „nudné“ a jmenuje právě zcela zásadní kapitolu věnovanou osvětlení Metternichova světonázorového formování, tedy pojednání o prvním londýnském pobytu.² Autor této recenze naopak považuje tuto kapitolu za objevnou, přiměřeně obsáhlou a důkladně koncipovanou právě s ohledem na mimořádnou důležitost na utváření budoucích Metternichových konzervativních názorů.

Kritika pojetí Siemannova Metternicha může vzejít jedině ze stejně důkladného výzkumu, jako provedl on sám. Takovým dílem, které Siemannovi může v některých závěrech oponovat (a také pomoci), je nedávno vydaná monografie Romana Sandgrubera o dějinách podnikání vídeňských Rothschildů. Zde se Roman Sandgruber, emeritní profesor univerzity Johannese Keplera v Linci, neubráníl po přečtení Siemannova Metternicha položit (nejen sobě) zcela zásadní otázku: Kde bral kancléř Metternich finance na politiku udržení „bezpečného evropského kontinentu“, když rakouská státní pokladna byla víceméně permanentně prázdná v důsledku umořování státního dluhu, který vznikl za napoleonských válek?

Právě v Sandgruberově rodinné rothschildovské sáze se můžeme dočíst k tomuto tématu to, co v Siemannově biografii nenajdeme, tedy jaký charakter a jaké důsledky měla Metternichova „spolupráce“ se Salomonem M. Rothschildem. Je z ní zcela zřejmé, že probíhala intenzivně ve dvou úrovních: Rothschild byl Metternichovým osobním bankéřem (půjčil mu na splácení otcových dluhů, pomáhal s prodejem majetku v Porýní a půjčil mu i na nákup velkostatku Plasy v západních Čechách) a financoval i Metternichovu intervenční politiku. Podle Romana Sandgrubera obstaral S. M. Rothschild kancléři Metternichovi během zhruba třiceti let před jeho pádem doložitelně přes 200 milionů zlatých, které pak byly spláceny nejružnějšími prebendami, koncesemi a monopoly, které byly Rothschildům přiděleny „na politicky umrveném území“ včetně například pronájmu španělských dolů.

Tyto dluhy nikdy nebyly Rothschildovi spláceny ze státní kasy, ale vždy nepřímo, v podstatě „jinými národy“, takže si prý jednou i samotný Salomon M. Rothschild v korespondenci s Metternichem postěžoval, že jsou to jenom „krvavé peníze“, které mu Metternich prostředkuje za jeho finanční služby. Šlo tedy o zvláštní obchodní vztah mezi kancléřem a židovským finančníkem. Za tyto služby si Rothschild kupoval také benevolenci rakouského státu vůči sobě a svým souvěrcům, což vyvrcholilo v polovině čtyřicátých let 19. století zrušením židovské daně a nákupem tří slezských deskových statků (Šilhéřovice, Kravaře, Hlučín), které by podle rakouského „práva“ Rothschild proti vůli zdejších stavů nemohl nikdy získat.³

2 Recenze Hanse-Christofa Krause v *Geschichte für heute. Zeitschrift für politische Bildung* 11/2018, Heft 2, s. 91-94.

3 Tuto kapitolu o vztahu Metternicha s Rothschildem nazval Roman Sandgruber zcela příhodně „Der Kutscher und sein Stallknecht“. Roman SANDGRUBER, *Rothschild. Glanz und Untergang des Wiener Welthauses*, Wien – Graz – Klagenfurt 2018, s. 41–50.

Co by bylo ještě možno této mimořádné biografii pod čarou vytknout (a co lze také velmi rychle v dalším vydání napravit), je nedostatečná znalost české a moravské topografie (viz například Djakovice na s. 68, tedy dnes Dyjákovice, které ale autor umísťuje do Čech). Ale i přes tyto výtky máme co dočinění se zcela mimořádným dílem. Jeho kvality vyniknou zvláště ve srovnání s novými biografiemi Metternichových politických soupeřů. Tímto srovnáním nabude na velikosti jak Metternich samotný, tak i Siemannova historická práce.⁴ Jak ministr Sedlnitzky, tak i „intrikán“ Kolowrat, všichni vrostli do vysoké vídeňské politiky jako policajti a protagonisty stavovské obce. Do Vídně si z provincie přinesli policajtskou mentalitu (Sedlnitzky ze Slezska, Kolowrat z Čech), která jim v restaurační době přinášela kariéru úspěch. Pokud žil císař František, stáli nedotknutelně u vrcholu moci. Pak už byla jejich úřední a mimoúřední činnost jenom intrikánskou, tedy naprosto kontraproduktivní pro státní stroj. Proto se Metternich odhodlal po císařově smrti vyřídit si s nimi účty.

Metternich se pohyboval ve zcela jiném světě. Od mládí neustále cestoval po západní Evropě, vytvářel si osobní kontakty s politiky a – nezapomeňme – zorganizoval vídeňský kongres, kam všichni známí politici ochotně přijeli. O tom se mohlo Sedlnitzkému a Kolowratovi pouze zdát. Jejich myšlenkové a politické horizonty byly opravdu velmi nízké. Často zmiňovaný a stále nejasně vysvětlovaný spor mezi Kolowratem a Metternichem je Siemannem zajímavě ilustrován v momentě svého rozuzlení, tedy v prvních dnech vídeňské revoluce roku 1848. „Revoluční ministr“ Kolowrat neváhal během své třítydenní vlády na přelomu března a dubna 1848 denuncovat uprchlého kancléře Metternicha revolucionářům, neboť jim poskytl aktový materiál ze státní kanceláře, který měl kompromitovat Metternicha, že zneužíval státní peníze ve svůj prospěch (což nebyla pravda, protože se jednalo o vyúčtování běžných nákladů jeho kanceláře). Tento Kolowratův „podraz“ se neobešel bez následků: Metternichovi byl odepřen důchod, na který měl jako státní úředník nárok.

Jaký tedy je Siemannův Metternich? Je dvojí: 1. Jednak pojednává o Metternichovi samotném. Metternich byl podle Siemanna zrozen na konci Ancien Régime, byl postižen osvícenstvím a revolucí. Stal se exponentem generace narozené kolem 1770. Tato generace politiků se stále ještě považovala za celoevropskou komunitu, která trvala na hodnotách starého evropského státoprávního systému, který však už nechtěl být pouze feudálně represivní a vůči prostému obyvatelstvu kořistnický, ale chtěl být systémem, kde platily základní právní hodnoty (včetně nedotknutelnosti individua, tedy i monarchy) a který se bránil být nakažen francouzským pojetím expanzivního nacionalismu. Tento svět sice ztrácel na síle, ale měl být přesto i po napoleonském zemětřesení obnoven a pokud možno co nejdéle zachován.

4 Michal CHVOJKA, *Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie*, Frankfurt am Main 2010, 416 s. Vyšlo v rámci edice (= Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle „Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770–1850“, 42); Isabella SCHÜLER, *Franz Anton Graf von Kolowrat-Liebsteinsky (1778–1861). Der Prager Oberstburggraf und Wiener Staats- und Konferenzminister*, München 2016, 381s.

Tento kosmopolitismus kromě Metternicha tehdy opravdově sdíleli především britští politici (především Wellington a Castlereagh na vídeňském kongresu). Za Metternichovou celoživotní posedlostí „restaurováním“ stál tedy kromě vlastní životní zkušenosti tento „kosmopolitický impetus“ (s. 82), který definitivně zničila až revoluce uprostřed 19. století. Je to tedy biografie o muži, který se narodil v Porýní, kde tehdy o „německém národním tělese“ nebylo vidu ani slechu, ale nikdy zde vlastně dlouho nepobýval. Rakousko se ho ujalo v době nouze, ale bylo pro něj včetně pozemkového majetku v západních Čechách jen a pouze materiální a „morální vlastí“. Kdyby si mohl sám vybrat, žil by (ale asi bez politiky) v Anglii, protože Anglie byla pro něho, jak se vyznal svému deníku, „zemí práva a pořádku“.

2. Wolfram Siemann umí skvěle psát, dokonale strukturuje text a formuluje myšlenky. I nerodilý mluvčí pozná, že jeho (německý) jazyk se v jeho podání stává nevšední záležitostí vybízející ke hře. Jeho hra se slovy připomíná tak trochu styl Otty Urbana užitý v například v České společnosti.³ Siemann zvládá svá pozorování a teoretické konstrukce vždy podepřít měřitelnými a hlavně srozumitelnými „indikátory“, i když se potencionální recenzentům mohou zdát jako příliš odvážné. Tomu se říká umění operacionalizovat dějiny. A tohle vše dohromady provázáno důkladným výzkumem, neustálým promyšlením nasbíraného faktografického materiálu a hledáním souvislostí, motivací a vyššího smyslu, tedy smyslu pro ustanovení přehledné struktury biograficky podepřené syntézy, to vše činí včetně užití adekvátně odborného jazyka z „obyčejného“ biogramu velké dílo, které by stálo za překlad také do češtiny.

Milan Hlavačka

Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS

Wartime Captivity in the Twentieth Century. Archives, Stories, Memories

(= Contemporary European History, Volume 19)

New York, Berghahn Books 2016, 344 s., ISBN 978-1-78533-258-6.

Recenzovaný sborník je výsledkem mezinárodní konference, která se konala v listopadu 2011 na pařížské Ecole Militaire. Původně byl vydán francouzsky v roce 2012.¹ Anglická mutace spatřila světlo světa o čtyři roky později. V české historiografii mají výzkumy fenoménu zajetí jistou tradici, zvláště co se týká první a druhé světové

5 Pro příklad uvádím větu ze s. 157, která zní: „Sein Bruder Joseph (je zde myšlen Metternichův mladší bratr), der allein durch seine Unauffälligkeit auffiel, wäre im Falle der Auswanderung des Älteren dieser Verantwortung niemals gewachsen gewesen.“ Nebo na s. 135: „Auch der Whig-Abgeordnete und Dichter Richard Brinsley Sheridan kreuzte in den Debatten mit Burke die Klängen.“

1 Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS: *La captivité de guerre au XXe siècle: des archives, des histoires, des mémoires*, Paris: Armand-Colin 2012.

války.² České výzkumy se však nijak v poznámkách v publikaci neobjevují a nikdo z domácích badatelů nefiguruje mezi autory. Fenomén válečného zajetí a osudů zajatců tradičně poutal daleko menší pozornost, než odbojové aktivity, jakkoli do těch byly zapojeny desetitisíce osob, zatímco zajetí se týkalo v součtu miliónů. Zájem o toto téma začal v evropské historiografii vzrůstat až v závěru minulého století, a to v souvislosti s rapidním nárůstem výzkumu obětí válek a jejich zkušeností. Plně to koresponduje s obratem zájmu historiografie k problematice paměti a k identitárním otázkám, spojeným s politikou uznání a snahami o nápravu křivd.

Napsání závěru ke sborníku se ujal francouzský historik, odborník na vichistickou Francii, Henry Rousso. Výstižně konstatuje přínosy, spočívající ve studiu této tematiky. Jakkoli je formuluje jako své ryze osobní dojmy, vyjadřují celkové zaměření sborníku. Za prvé fenomén zajatectví otevírá otázky vnímání času v rámci válečné zkušenosti. Tímto směrem se ve sborníku vydává hned několik studií. Největší pozornost této tematice věnovala Iris Rachamimov, která se zabývala překonáváním sociálních norem v internačních táborech během první světové války a v tomto rámci i problémem odlišného plynutí času v zajetí. Daří se jí to úspěšně ukazovat na příkladu divadelních představení, která zajatci sehrávali. Aktéři chápali zajatecký tábor jako prostor vydělený z toku jejich běžného života, a proto v rámci tohoto odlišně plynoucího času byli ochotni překračovat normy, jež by za jiných okolností respektovali – např. travesti shows, jejichž hrdinové byli ostatními ctěni a respektováni.

Matthias Reiss si důkladně všimá ve studii o německých zajatcích (jichž bylo kolem 135 tisíc) v USA za následující války proměn genderových distinkcí. Z jiného úhlu pohledu otevírá otázku času Peter Schöttler ve stati o Fernandu Braudelovi a jeho prožitku zajetí v Německu v letech 1940–1945. Braudel byl držen v táboře v Alsasku, pak v Mohuči a nakonec v Lübecku. Jeden z podtitulů v textu „od dlouhé chvíle v zajetí k dlouhému trvání v historii“ je v tomto směru dostatečně výmluvný a Schötter přesvědčivě argumentuje ve prospěch teze, že právě zde – zvláště během táborových osvětových přednášek z dějin – si Braudel definitivně precizoval svou koncepci tří temporalit. Jen na okraj poznamenejme, že autor přináší i zajímavá tvrzení ve vztahu k dalším historikům. Lucien Febvre, tradičně vnímaný jako zarytý petainista, vychází ze vzájemné korespondence s Braudelem zcela opačně.

Suzanne Snizek v následující studii otevírá téma vlivu válečného zajetí na tvorbu židovského avantgardního skladatele Hanse Gála. Ten uprchl před Hitlerem z Německa: mířil do USA, zakotvil však nakonec ve Skotsku. Tam však byl po propuknutí války v květnu 1940 internován. Podobný osud jen do srpna téhož roku stihl na britských

2 Viz např. Andělín GROBELNÝ, *Postavení sovětských zajatců a civilních dělníků na Horním Slezsku v letech 1941–1945*, Praha 1967; Zdeněk KONEČNÝ, *Pracovní nasazení válečných zajatců a obyvatel Evropy v ČSR 1939–1945*, Brno 1967; Jindřich PECKA, *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*, Praha 1995 (původní vyd. 1967); Ladislav KUDRNA, *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945*, Praha 2005; Tomáš STANĚK, *Němečtí váleční zajatci v českých zemích 1945–1950*, Opava 2011; František NEDBÁLEK, *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců, české země, zima a jaro 1945*, Ústí nad Labem 2005.

ostrovech dalších pětadvacet tisíc uprchlíků, převážně z Německa a Rakouska. Následně autorka zajímavě propojuje kompozici slavné *Huyton Suite* s Gálovými prožitky z detence v táboře Huyton. Rozdílné plynutí času zajatců a ostatní populace vyvolávalo problémy také po skončení válečných konfliktů. Horizonty zkušenosti obou skupin se diametrálně odlišovaly a nesnadno hledaly porozumění.

Zajetí navíc časově často přesahovalo ukončení války – mnohdy i o řadu let. Tyto situace postihuje hned několik studií. Patrizia Dogliani se zabývá německými zajatci v osvobozené, resp. osvobozené Itálii. Druhý z editorů sborníku do něj věnoval studii o německých zajatcích ve Francii v letech 1944–1948. Bob Moore ukazuje totéž v případě britských ostrovů, přičemž si všímá zřetelně lepšího přijímání Italů než Němců ze strany usedlé populace.

Druhou rovinu, jak ji načrtl Rousso, představuje válka jako společenský fenomén, jenž je ovládán normami a hodnotami, ať již explicitními či pouze implicitními. Tímto směrem se ve sborníku orientuje více studií. Historický výzkum válečných zajatců nelze dělat bez kritického rozboru mezinárodněprávní regulace. Právním rozborům jsou věnovány především dvě úvodní studie. Heather Jones se zaměřila na aplikaci mezinárodního práva na západní frontě během první světové války a sleduje rozdílnou aplikaci ženevských a haagských humanitárních konvencí. Zatímco ženevská linie, jež stála u zrodu Mezinárodního Červeného kříže, se orientovala na ochranu zraněných vojáků a měla garantovat rovné zacházení, haagské konvence byly ambicióznější a chránily zdravé zajatce před vykořisťováním. Jones konstatuje, že za první světové války bylo mezinárodní humanitární právo respektováno daleko více, než během následující světové války. Přesto však převládl po roce 1918 dojem, že tato právní regulace selhala. Přinejmenším lze konstatovat, že haagské konvence byly respektovány podstatně méně než ženevské.

V následující studii analyzuje Rüdiger Overmans zacházení s ideologicky citlivou kategorií zajatců židovského původu ze strany nacistického Německa. Odhady mluví o tom, že se to týkalo zhruba dvou set tisíc osob. Svůj rozbor autor uzavírá tvrzením, že vyhlazení hrozilo pouze židovským zajatcům ze Sovětského svazu. Nacisté se odvolávali na neaplikovatelnost ženevských úmluv na východní frontě, protože bolševici odmítli stát se signatáři této „buržoazní“ kodifikace. Z důvodu reciprocit se nacisté k židovským zajatcům z jiných zemí chovali mírněji, což na východní frontě nemuseli i z důvodu, že Hitler si žádné německé zajatce z Východu nepřál a stejně tak i Stalin zajaté sovětské vojáky nahlížel jako zrádce – starost o reciprocitu tedy zde neměla žádné místo.

Zajímavé – byť z hlediska celkového zaměření knihy okrajové – jsou otázky zacházení se zajatci v neutrálních zemích. Tomu tématu je věnována studie Georga Kreise o ruských zajatcích z Německa v neutrálním Švýcarsku za druhé světové války. Navzdory neutralitě byli Rusové Švýcary chápáni jako „nepřátelé v našich rukou“. Vysoce aktuálními otázkami se pak zabývají studie v poslední části, které otevírají témata klasifikace osob vymykajících se běžnému chápání pojmu válečný zajatec v mezinárodním právu. Podobně okrajový význam z hlediska celkového tématu má studie Delphine Debons – jakkoli jde o důkladnou a zajímavou práci – o regulaci náboženského života zajatců za druhé světové války.

Třetí rovinu sborníku Rousseau definuje jako kontakt mezi nepřáteli: „Zajetí nám umožňuje porozumět podstatě konfliktu, konkrétně způsobům, jakými je obraz nepřítele konstruován a dekonstruován těmi, kdo jsou do něj zapojeni.“ Nebo lapidárnějšími slovy řečeno: „Řekni mi, jak nakládáš se zajatci, a já ti řeknu, jakou válku vedeš.“ Raphaëlle Branche a Sylvie Thénault, věnující se alžírským bojovníkům, ukazují na historických příkladech, jak mocensky determinovanou a vysoce politickou je kategorizace protivníků. Dodržování mezinárodních konvencí o válečných zajatcích je ekonomicky dosti nákladné. To zdůrazňuje hned několik studií sborníku jako nutný kontext porozumění této problematice. Často však tato otázka bývá druhotná a do popředí vystupují pragmatické potřeby vedení války (mezi vojenskými profesionály oblíbený argument o „válečné nutnosti“, když nejsou standardy naplňovány) a otázky mocenské a hodnotové.

Zvláště inspirativní je v tomto směru ve sborníku závěrečná diskuse odborníků. Zatímco charakter publikace je výhradně historický, debata se týká aktuálních otázek a propojuje dějepisné bádání s aktuálními politickými problémy. Těto debaty se zúčastnili historik Hervé Drévillon, filozof Christophe Bouton, voják Michel Goya a pracovník Červeného kříže Daniel Palmieri. Současný svět je plný konfliktů, u nichž je kategorizace nesnadná, ať již jde o válku proti terorismu, rozličné formy občanských válek, hybridních válek či vnitrostátních konfliktů, v nichž mnohdy není jasné, nakolik jde spíše o záležitost kriminální (např. boje latinskoamerických vlád s drogovými gangy, kontrolujícími rozsáhlá teritoria) a nakolik o regulérní válku. Ostatně výše zmíněné studie o osvobozeneckém boji Alžírsko, kde se francouzská vláda vzpírala uznat aplikovatelnost ženevských a haagských úmluv, tyto problémy výmluvně ukazují na historické materii.

Soustavně hovořím o sborníku a ani jeho editoři nezastírají jeho konferenční původ. Přesto tato publikace v mnoha směrech přesahuje obvyklý konferenční sborník, a to nejen tím, že jednotlivé studie jsou označovány jako kapitoly. I když v úvodu deklarovaný cíl zní velmi ambiciózně – editoři slibují pokus o „totální dějiny“ fenoménu válečného zajetí – není tato ambice vůbec od věci. Pustili se do boje za vyvázání této tematiky z tradičního úzkého sepětí s vojenskými dějinami. A do značné míry se jim tento cíl podařilo naplnit, jakkoli rozhodně nejde o syntézu, naplňující ideál „totálních dějin“. Jednotlivé studie skutečně poskytují širokou pluralitu perspektiv: od právnické, přes ego-historii, až po konstrukce genderových vztahů. Dojem fundované interdisciplinarity navíc umocňují originálně zakomponované komentáře jako kapitoly *sui generis*.

Kniha se totiž skládá ze čtyř částí. Vedle obecného úvodu k celé publikaci, který napsal John Horne, má každá z částí vlastní úvod, obvykle vytvořený některým z předních badatelů na příslušném tematickém poli. První část je věnována mezinárodnímu humanitárnímu právu, druhá subjektivním prožitkům aktérů, třetí vztahům mezi zajatci a vnější společností a čtvrtá zachycuje koloniální prostor prostřednictvím studií o francouzské praxi (vedle výše jmenovaných jsou do této části zařazeny také studie Sarah Ann Frank o zacházení se zajatci z francouzských kolonií během druhé světové války a studie Raffaella Schecka o poněkud překvapivé existenci francouzských dozorců v táborech zajatců z francouzských kolonií, kteří se dostali do německého zajetí). Každá část je vybavena komentářem vědce určité profesní orientace: první komentuje právník

(Jean Paul Pancracio), druhou etnoložka (Véronique Moulinié), třetí sociolog (Stéphane Dufoix) a čtvrtou lékař (Jérôme Larché).

Recenzovaný sborník poskytuje kvalifikovaný vhled do soudobých trendů historických výzkumů fenoménu válečného zajetí. Pro české prostředí je inspirativní tím, že zachycuje aktuální zahraniční trendy pro další možný rozvoj této větve historického bádání, jehož solidní základy zde byly položeny již v šedesátých letech minulého století.

Jakub Rákosník

Jiří PEŠEK

Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví

(= Novověk, svazek 11)

Praha, Academia 2014, 884 s., ISBN 978-80-200-2397-1.

V současné době se v české společnosti velmi diskutuje o otázkách moderní i vzdálenější minulosti. Lidé, kteří strávili větší část života v komunistickém režimu, jsou mnohdy výrazně ovlivněni tehdejšími dějinnými narativy. Tehdy se v důsledku ideologického působení vytvořily zjednodušené obrazy dějin, k nimž se chce část veřejnosti znovu vracet. Politika u nás má navíc obecně silnou tendenci používat ideologizované obrazy národní minulosti k legitimizaci svých programových cílů¹, z velké části tyto tendence najdeme u extrémněji zaměřených stran. V současnosti ke snahám o další revizi pohledu na dějiny pak přispívá zejména vliv virtuální reality, sociálních sítí a tzv. „alternativních médií“, které u nás nyní často předkládají nejen idealizaci předlistopadového života, ale i tehdejší výklad minulosti. Dnešní turbulentní doba ukazuje, že historie dokáže být účinným politickým nástrojem a je znovu využívána – často bez hlubší znalosti faktografie – jako častý argument pro debaty ve veřejném prostoru.

Společenský rozměr historiografie často reflektuje ve svém bádání také historik Jiří Pešek. K jeho tématům vedle jiného patří i důležitý okruh dějin dějepisectví, s nímž souvisí problematika sociální interakce historiografie, tedy zkoumání kontextů historického výzkumu dějin ve společenské komunikaci. Autorův interest ostatně dokládá i jeho výrazný podíl na publikaci zabývající se rozbohem produkce k soudobým dějinám v rámci vybraných evropských historiografií a její strukturální proměnou.² Speciálně tematicke rakouských soudobých dějin se pak věnoval ve spolupráci s Oliverem Rathkolbem.³

Na tyto dvě knihy navazuje obsáhlá kniha *Rozmlouvání s Klio*, v níž jsou shromážděny jeho studie ke stavu české i německé historiografie, mnohdy pod zorným úhlem společenské angažovanosti dějepisectví. Kniha je rozdělena do čtyřech oddílů. V prvním z nich autor

1 K politice dějin v počáteční fázi komunistické vlády a využití husitské tradice viz Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2016.

2 Jiří PEŠEK a kol., *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci studené války*, Praha 2013.

3 Jiří PEŠEK – Oliver RATHKOLB a kolektiv, *Soudobé dějiny v pohybu. Rakouský výzkum dějin 20. století*, Praha 2014.

uvažuje nad současným stavem českého dějepiscetví. Provádí přitom jeho tematickou i kvantitativní analýzu, přičemž vychází zejména z obsahového rozboru Českého časopisu historického. Důraz však i v této první kapitole položil zejména na otázky, související s angažovaností historiků a jejich vztahu ke společenskému dění. Souhlasím plně s tezí Jiřího Peška, že „společnost, která nedokáže formulovat koncept či konkurující si koncepty [tedy i generačně odlišné – pozn. JŠ] a vést o nich vážnou a argumenty podloženou debatu, není ani schopna koncepčně a kriticky posuzovat svoji současnost, resp. formulovat své priority, očekávání, obavy směrem do budoucnosti“ (s. 25).

Situace v devadesátých letech 20. století byla přece jen jiná než v současné době. Krátce po pádu režimu, který se snažil kritické myšlení ve společenských a humanitních vědách podřídít ideologickému pohledu, byla atmosféra ovlivněna euforií ze znovunabytí tvůrčí svobody a možnostmi navázat vědecké kontakty se západními historiografiemi. Porevoluční doba také přinášela otvírání doposud tabuizovaných historických témat, pochopitelně především k 20. století. Tehdy se i v konfliktních střetech začalo prosazovat nové paradigma nazírání na klíčové události i osoby, určující dějiny Československa a českých zemích zvláště po roce 1918. Vedle vzrůstu produkce k dějinám meziválečného Československa, jež se logicky nabízel i jako určitý vzor pro budování nové demokracie v časech polistopadového „budování státu“, byla nejvíce tematizována politicky brizantní témata, týkající se nového uchopování problematiky česko-německých vztahů a zejména otázek poválečného odsunu Němců z Československa. Tato problematika se stala, jak uvádí Pešek, jedním z nejvíce zkoumaných historických témat nově se ustavující české historiografie (s. 701).

Jiří Pešek se na toto téma ostatně podrobně koncentruje zvláště v závěrečné části knihy, kdy sumarizuje přístupy české historiografie k vysídlení od roku 1938 až do roku 1945. Vzhledem k proměnám společenského ovzduší v posledních letech, kdy se dynamicky mění i evropská společnost, která svým překotným vývojem nastoluje témata nových kulturních paradigmat i vztahu Východu a Západu⁴, by rozhodně bylo zajímavé srovnání, kam se posunula debata uvnitř české historické obce v prvním decenniu nového tisíciletí.

Druhá, nejobsáhlejší část knihy se věnuje reflexím německé historické vědy. Ve středu pozornosti jsou zejména témata, která se týkají společenské relevance dějepiscetví, a která vedla k posunu debat o charakteru nacionálně socialistického režimu. Jako výrazná červená nit se v knize objevuje zachycení reakce na změny ve společenských trendech. Zaměření na německé badatelské prostředí vychází z toho, jak se ostatně několikrát uvádí i v předchozí části, že česká historiografie se dostává s tou německou do nejčastějšího kontaktu, a toto prolínání se projevuje obsahovými i metodologickými inspiracemi. V nejrozsáhlejší části knihy autor popisuje zejména vývoj a situaci německé historiografie soudobých dějin ve společenských peripetiích a klade si za cíl nabídnout širšímu okruhu zájemců

4 Do debat o charakteru euroatlantické civilizace se nejnověji zapojují i historici. Viz Heinrich August WINKLER, *Zerbricht der Westen? Über die gegenwärtige Krise in Europa und Amerika*, München 2017; Timothy SNYDER, *The Road to Unfreedom: Russia, Europe, America*, New York 2018; Ian KERSHAW, *Achter Bahn. Europa 1950 bis heute*, München 2019 (anglický originál: *Roller-Coaster: Europe, 1950–2017*, London 2018).

vhled do problémů výzkumu, a to zejména na příkladu zkoumání dějin nacistického a poválečného období.

Vzhledem k zájmu, který Jiří Pešek formuluje vzhledem k reagenzi historické vědy na společenskou situaci, velký prostor v jeho úvahách dostal „Historikerstreit“, jenž byl iniciován v roce 1986. Ten vedle snah o novou interpretaci Hitlerovy éry nastolil také problém vztahu společnosti k vlastním dějinám. Hlavním aktérem se stal historik autoritativních hnutí a totalitarismu Ernst Nolte, jenž prezentoval tezi, zdali nacismus a vznik koncentračních táborů nebyl pouhou reakcí na bolševické gulagy, v nichž docházelo k likvidaci nejen politické opozice, ale také statisíců lidí pouze na základě toho, že příslušeli k sociálním a ekonomickým skupinám, označených ideologicky za nepřátele systému. Jak správně připomíná Pešek, Nolteho teze si například filozof a sociolog Jürgen Habermas, který reagoval bezprostředně – ostatně jako většina pozdějších diskutérů – vyložil především jako pokus zbavit holocaust „singularity“, tedy ódia výjimečného, v dějinách ojedinělého zločinu, a redukovat jeho specifčnost na technickou a organizační dokonalost bezchybně vraždící mašinérie, vybavené plynovými komorami. Tím se vyvinul celý spor. Vůči Noltemu se vymezili například další historici jako Heinrich August Winkler nebo Hans Mommsen. Oponenti v jeho tezích obecně viděli relativizaci Hitlerových zločinů a také snahu vyvinut ze zodpovědnosti za obudné zločiny jak Hitlera, tak i Němce jako národ. „Historikerstreit“ rozproudil debaty k dalším tématům nacistické minulosti, mimo jiné ke zločinům německé armády v době druhé světové války, kdy genocidní plány podporovala i konzervativní generalita.

Práce, které o brutalitě vojáků vznikaly, odporovaly tezi, dlouhodobě traktované v německé veřejnosti, o nazatíženosti armády válečnými zrůdnostmi, které se připisovaly jen jednotkám SS. Je tak logické, že i tato velká otázka nezůstala u Peška nepovšimnuta, když shrnuje nejvýznamnější německé práce, jež si kladou otázky po fungování ideologické indoktrinace v rámci wehrmachtu, i po rozsahu a charakteru jeho zločinů především na východních územích (s. 285–313). Tyto skutečnosti se nestaly jen akademickým diskursem o vyjasňování si pojmů a stanovisek, ale našly i konkrétní politické odrazy v podobě realizace odškodnění pro oběti nacistického věznění i nucených prací pro Třetí říši, k němuž došlo na přelomu tisíciletí.

Ve výše zmíněné knize, na níž se Pešek podílel ve spolupráci s rakouskými kolegy, navíc doplňuje německý pohled také otázkou rakouského vyrovnávání se s nacistickou minulostí. Stejně tak velkým tématem byla debata kolem knihy historika Daniela Goldhagena (s. 314–359).⁵ V tomto kontextu by se mi zdálo smysluplné připomenout i další „goldhagenovskou“ diskusi, která sice neměla tak široký dosah a kontroverzní podobu jako ta o motivaci nacistických pachatelů k vyvražďování Židů. Mnohem problematičtější je Goldhagenův text k roli katolické církve a papeže Pia XII.⁶ A určitě i ten by si zasloužil v knize svou reflexi. Přesto, že lze dokumentovat, že Vatikán oficiálně mlčel k holocaustu, a to nejen během války, ale i po válce, je potřeba dívat se na roli papeže mnohem sofistikovaněji a proporčněji,

5 Daniel GOLDHAGEN, *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and The Holocaust*, New York 1996. Kniha vyšla také v českém překladu pod názvem *Hitlerovi ochotní katani*, Praha 1997.

6 Daniel GOLDHAGEN, *Die katholische Kirche und der Holocaust. Eine Untersuchung über Schuld und Sühne*, Berlin 2002.

tedy zohlednit i Pacelliho vztah k nacionálnímu socialismu již v době jeho diplomatického působení v Německu. To lze vyčíst z velkých tematických projektů německých historiků, například Huberta Wolfa, jenž vede i velký dokumentační projekt.⁷

Eseje o nastolování zásadních problémů německé společnosti na její cestě k chápání nacistické totality pak Pešek doplňuje i studii, jež se dotýkají konceptu modernity jako fenoménu, jímž se zabývala západoněmecká historiografie i v návaznosti na fakt, že modernita byla spojována také s nacionálně socialistickým režimem (s. 456–81).

Druhá kapitola tedy kromě jiného prohlubuje český vhled do historiografické krajiny našich německých sousedů, který může být inspirativní nejen geografickou blízkostí, a vnímám ji jako užitečný dialog, neboť se dotýká takových otázek, jako jsou kompetence historika soudobých dějin, či zamyšlení nad recipováním médií a mediální politiky vůbec (zmíněné velké historické diskuse, ať kolem Nolteho tezí, či polemika kolem Goldhagenových výzkumů, byly iniciovány v tisku).

Souhrnně lze říci, že se historické bádání v Německu pokoušelo reflektovat dramatickou situaci, která souvisela s tázáním se části veřejnosti po osvětlení některých momentů dějin 20. století, které zůstávaly dlouhou dobu tabuizovány či opomíjeny. A to přinášelo důležité metodologické i obsahové podněty rovněž ve vědeckých diskurzech. V tom všem může výrazně inspirovat německá historická věda také nás při hledání odpovědí na otázky, které se zase týkají charakteru komunistického režimu, jeho každodennosti, aktérů i praktik, jak byla moc vykonávána, o jaké mocenské nástroje a ideové principy se skutečně opírala, jaké důsledky ve společenském vědomí zanechala. Historická práce v době komunistické moci vytvářela intenzivně v duchu ideologických bipolarit také obrazy těch skupin, které měly podléhat exkluzi z národního kolektivu, a naopak těch, které do něj měly patřit. Aktuální debaty bohužel ukazují, že si nemalá část politické reprezentace a ostatně i veřejnosti osvojila stereotypy, rétorické figury i způsoby dělení společnosti z doby normalizace a v současné době je stále – a úspěšně – využívá. Využívají přitom i zjednodušené výklady dějin z doby před listopadem 1989.

Třetí část knihy se soustředí na problematiku dějepisné praxe. V jejím rámci zúročil Pešek další velké téma, kterému se badatelsky věnuje, a to dějiny univerzitního prostředí. V kapitole jsou dokumentovány především historiografické trendy, které můžeme vysledovat na základě analýzy disertačních prací, věnovaných období raného novověku na české i německé části univerzity po jejím rozdělení až do konce druhé světové války. Jejich prostřednictvím proniká autor nejen do stavu oboru, ale také do interakce se společenskou sférou. Obsahově je zkoumán rovněž Časopis archivní školy. Inovativní kapitolou je rozhodně část, kde se autor zabývá tematikou dějepisného výzkumu na univerzitě v době komunistického režimu, zejména však do nástupu normalizace. Etapu posrpnového vývoje

7 Hubert WOLF (Hg.), *Eugenio Pacelli als Nuntius in Deutschland. Forschungsperspektiven und Ansätze zu einem internationalen Vergleich*, Paderborn 2012. Hubert Wolf, emeritní profesor univerzity v Münsteru, současně inicioval rozsáhlý projekt ke zpracování diplomatických relací Pacelliho z Německa od roku 1917 do 1929, které jsou dostupné on-line. Viz ‚Kritische Online-Edition der Nuntiataturberichte Eugenio Pacellis (1917–1929)‘, <http://www.pacelli-edition.de/index.html> (25. 10 2019).

v syntetizujícím pohledu na filozofickou fakultu zpracoval zejména Josef Petráň a také kolektiv autorů, který se věnoval především zkoumání vývoje filozofické fakulty v době po prosazení normalizačních politických principů.⁸

V knize se najdou podnětné eseje k sociálním dějinám i ke konceptům kulturních dějin. Za nejpodnětnější považuji ale zejména pasáže, kde se autor zabývá otázkou vyrovnání se s problematickými periodami minulosti, které mohou sloužit jako impuls pro zpracování aktuálně probíhajících společenských diskusí. Samozřejmě se pak nabízí otázka, do jaké míry se české historiografii podařilo reagovat na osvětlení sporných momentů moderních národních dějin po roce 1989. I u nás totiž historické diskuse překračují ryze akademickou půdu a promítají se do politiky. Dnešní turbulentní doba ukazuje se, že historie dokáže být účinným mobilizačním nástrojem a výrobcem emocí. Zmíněná vzedmutá vlna zájmu o dějiny však může být i podnětem k seriózní debatě o „výbušných“ částech našich dějin, jako tomu bylo v Německu. Bude určitě do blízkého budoucna důležité, jaká cesta se zvolí. Peškova kniha představuje důležitý příspěvek do debaty zvláště nyní, kdy je potřeba vést solidní rozpravu na téma významu přesažného působení historiografie i dalších humanitních věd ve veřejném prostoru.

Jaroslav Šebek

Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (eds.)

Rozmluvy s Antonínem Švehlou a o Švehlovi. Vzpomínky agrárního diplomata Karla Mečíře. Historicko-kritická edice

Praha, Karolinum 2018, 352 s., ISBN 978-80-246-4099-0.

Historici, zabývající se Antonínem Švehlou, často vyjadřují lítost nad tím, že se zachovalo relativně málo pramenů k poznání života a díla tohoto sedláka, politika a v posledku i státníka, který se zásadní měrou podílel na poválečném „budování státu“. Vydání dosud neznámých vzpomínek spisovatele, agrárního žurnalisty a diplomata Karla Mečíře, které jsou takřka výhradně věnovány osobnosti Antonína Švehly, proto vyvolává oprávněnou zvědavost a nemalá očekávání. Ta jsou o to větší, že jak název knihy napovídá, měli bychom díky ní proniknout blíže k autentickému Švehlovi, jeho povaze a myšlenkovému světu, což je oblast, kterou stále neznáme tak důkladně, jak bychom si přáli vzhledem k Švehlově významu a zajímavosti.

Ještě před zhodnocením, zda Mečířovy paměti těmto příslibům dostojí, je třeba vyzdvihnout práci editorů, která je přinejmenším stejně cenná jako vydaný pramen samotný. Eduard Kubů a Jiří Šouša mají k tématu hospodářských dějin, agrarismu a agrárních

8 Kateřina VOLNÁ – Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Klára PINEROVÁ, *Proověřená fakulta. KSČ na FF UK v letech 1969–1989*, Praha 2009; Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Kateřina VOLNÁ a kol., *Náměstí Krasnoarmějců 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012; Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015.

politických stran a hnutí u nás i v Evropě blízko, publikovali řadu studií k této problematice a svůj dosavadní výzkum zúročili při přípravě edice. V úvodním textu charakterizují obsah jednotlivých kapitol, zasazují Mečířovy paměti i jím podaný obraz Antonína Švehly do dobových souvislostí a rozebírají, v čem je jeho svědectví objevné. Postřehy a hodnocení editorů jsou relevantní a ve většině případů s nimi lze souhlasit. Snad jen tvrzení, že Švehla si Mečíře vybral za svého „životopisce“ (s. 8), se zdá být i s ohledem na Mečířova vlastní slova a jeho pojetí vzpomínek poněkud nadsazené.

Velmi zdařilá je obsáhlá stat' věnovaná dnes již zapomenutému autorovi paměti. Karel Mečíř nepatří mezi klíčové aktéry moderních českých dějin, přesto jsou jeho osudy natolik barvité, že si pozornost zaslouží. Editoři využili množství archivních pramenů, díky nimž dokázali rekonstruovat podrobnosti z Mečířova života i kariéry. Životopisná studie představuje díky širšímu kontextu zajímavý příspěvek též k formování a fungování československého diplomatického sboru v poválečných letech a činnosti Mezinárodního agrárního bureau, jehož generálním tajemníkem se Mečíř stal. Zajímavý je i důkladný rozbor Mečířovy rozsáhlé literární tvorby.

Důležitou částí knihy je na její závěr připojený exkurs o obrazu Antonína Švehly v „historické a historizující literatuře“. Editoři zde zmiňují a především osobitě, kriticky a výstižně hodnotí nejdůležitější publikace a texty (odborné, beletrizující i vzpomínkově laděné), které byly Švehlovi věnovány. Začínají pracemi, které vznikaly ještě za života předáka agrární strany, a končí nedávno vydanou monografií Evy Broklové.¹ Takový cenný přehled základní švehlovské literatury doposud scházel. Opomenuta nesmí být ani ediční poznámka, líčící dramatické osudy Mečířova rukopisu a podrobný poznámkový aparát, jímž jsou vzpomínky opatřeny. Při jeho preciznosti ovšem překvapí, že v několika případech, kde by se nabízel komentář, věcná revize nebo odkaz na literaturu či pramen, poznámka schází. Například tak není odkázáno na místo, kde Ernest Denis píše o T. G. Masarykovi jako o „obrazoborci“ (s. 194), ačkoli jde o snadno dohledatelný údaj, nebo není opraveno Mečířovo, respektive Švehlovo, mylné tvrzení, že autorem známého výroku o hájení státoprávní samostatnosti českého království „až do těch hrdel a statků“ byl Adolf Schwarzenberg (s. 161).

Mečíř začal psát vzpomínky na počátku 40. let. Chtěl jimi splatit svůj závazek vůči Švehlovi. Ten se měl opakovaně vyjádřit, že mnoho důvěrných věcí Mečířovi sdělil proto, aby po jeho smrti napsal „jak to vlastně bylo“ (s. 228). To je poněkud překvapivé vzhledem k Švehlově pověstné diskrétnosti, kvůli níž se nám například dochovalo minimum pramenů z jeho pozůstalosti. Mečíř se tohoto pověření zhostil svými pamětmi, současně se skrze ně pokusil vykreslit celkový profil člověka, kterého si pro jeho povahu a schopnosti vysoce vážil. Dílo proto rozvrhl do tematicky vymezených okruhů, které pojednávají o klíčových oblastech Švehlova života a působení, například o agrarismu, agrárním tisku, náboženství a církvi, zdraví a nemoci, vzdělání a umění, politice a morálce či o Švehlovu vztahu s Masarykem a Kramářem. V každé části Mečíř reprodukoval rozmluvy, které se Švehlou vedl na dané náměty v průběhu jejich dlouhé známosti (od počátku 20. století až do Švehlovy smrti). K nim připojil některé historiky a anekdoty.

1 Eva BROKLOVÁ, *Antonín Švehla: tvůrce politického systému*, Praha 2017.

Mečířovým vzpomínkám rozhodně neschází atraktivita. Díky jeho stykům se Švehlou a bohatým kontaktům a známostem obsahují mnohé zákulisní informace o české politické scéně a vzájemném poměru jejich vůdčích představitelů. Přitom je nutné ocenit, že i když Mečíř příliš neskrýval své sympatie a antipatie, snažil se být korektní (dokázal být kritický i vůči Švehlovi, ačkoli jasně dominuje narativ líčící Švehlu coby výjimečného člověka, který obětoval svoje zdraví i život při službě národu) a jen málokdy sklouzl k bulvárnosti. Základním problémem jakýchkoli vzpomínkových textů je samozřejmě jejich věrohodnost a nejinak je tomu v případě Mečířových pamětí. Mnohá jeho tvrzení jsou jen obtížně ověřitelná, některá místa vyloženě vzbuzují pochybnosti a zcela jistě se ve vzpomínkách vyskytují určitá „přibarvení“ at už ze strany Mečíře, nebo samotného Švehly.² Opatrnost při jejich posuzování a odborném využití je tudíž na místě.

Na druhou stranu dnešní stav poznání v mnoha případech potvrzuje, že bez ohledu na přesnost nebo pravdivost jednotlivých detailů a anekdot má obsahové jádro Mečířovy výpovědi ke skutečnosti poměrně blízko (například jeho charakteristika vztahu Švehly a Masaryka odpovídá zjištěním Antonína Klimka). Věrohodným se jeví zvláště Mečířův portrét Antonína Švehly, tedy vůbec nejdůležitější rovina knihy. Mnohé Švehlovy myšlenky, postoje a povahové rysy, které zaznamenal Mečíř, máme doloženy i v jiných pramenech, například ve vzpomínkách dalších osob nebo ve Švehlových projevech, které vyšly v několika drobných výběrech.

Skutečný význam Mečířových vzpomínek spočívá tak spíše než v nečekané a objevené perspektivě právě v tom, že potvrzují a dokreslují naše dosavadní znalosti o Švehlovi, jeho názorech, povaze a zvycích, přičemž v tomto ohledu přináší i mnoho nového. Zajímavé jsou například informace o Švehlových čtenářských návycích, jeho oblíbených autorech a způsobu četby. Podobně jako Masaryk také Švehla miloval krásnou literaturu, která mu byla důležitým pramenem pro poznání lidí, společnosti a okolního světa. Ve vzpomínkách se zrcadlí Švehlova zvědavá povaha, radost z přemýšlení a překvapivě velký rozhled v historii a soudobém mezinárodním dění. Jeho výklady, mnohdy spíše přednášky, na tato témata jsou většinou sice poněkud zjednodušující, mnohdy při nich ale Švehla dokázal postihnout důležité momenty a pronášet inspirativní postřehy (viz jeho soudy o Rusku, s. 103).

Cenné jsou Švehlovy úvahy o agrarismu. V jeho pojetí se jednalo o nepříliš hluboký, nicméně komplexní pohled na svět, přičemž velký důraz kladl na význam zemědělského života pro rozvoj obecně lidských hodnot, jako jsou svoboda, demokracie, mír nebo společenská stabilita, na níž mu záleželo především. Klíčové jsou pasáže, v nichž se Švehla zamýšlel nad povahou politiky, demokracie a parlamentarismu. Dobře viděl problematická místa demokracie, přesto podle něj šlo o jediný možný systém, protože zaručuje svobodu (s. 119). Přitom se Švehla ale, jako praktik moci, neubráníl určitému obdivu před mocenským umem a energií některých autoritativních vládců (s. 135).

Mečíř ve vzpomínkách zachytil rovněž některé konkrétní příklady Švehlova politického umění, například jeho schopnost přesvědčovat a ovládat lidi (např. v rámci tzv.

2 Srov. Jaroslav ROKOSKÝ, *Antonín Švehla a 28. říjen 1918*, in: *Hovory s Antonínem Švehlou* (a o něm), Praha 2001, s. 44–50.

Pětky nebo při jednání s Masarykem). Opomenuty nebyly ani kontroverzní praktiky, které měl Švehla ve svém politickém repertoáru, například využívání různých „nadaných darebů“ (s. 147), kteří za určité výhody poskytovali cenné služby. Mečtř sám měl o tomto počinání jistě pochyby. Ačkoli je uznával jako nutné zlo, neopomněl ukázat na jeho negativní důsledky: dopad na Švehlovu pověst a problém, který pro stát i agrární stranu nastal po Švehlově odchodu z politiky, kdy zmizela silná osobnost, která tyto „dareby“ dokázala ovládat a držet v rozumných mezích (s. 148–150).

Pozoruhodné bylo v tomto ohledu mínění samotného Švehly, které Mečtř zaznamenal. Švehla byl pragmatik, přesvědčený, že „politika není ani mravoučná povídka, ani soud, který dobré odměňuje a zlé trestá“ (s. 143) a že „bez trochy machiavellismu není státní politika možná“ (s. 145). Přesto podle Mečtře nebyl cynikem, jak bývá občas prezentován. Švehla si dobře uvědomoval, že moc a její užívání si od lidí, kteří jí disponují, nutně vybírá svoji daň v morální oblasti. Jestliže Čapkův Švehla s nadšením prolašoval, že politika „to je teprve ta pravá krása“,³ ten Mečtřův si to většinu času myslel rovněž, jsou však i chvíle, kdy o tom se vši vážností pochyboval (s. 171–172). Domnívám se, že právě toto Švehlovo vnitřní dilema, o kterém jiné prameny mlčí, je originálním přínosem Mečtřova svědectví, díky němuž Švehlova podobizna získává výrazně hlubší a zlidštující tady.

Slabším místem Mečtřových pamětř je jejich literární úroveň. Mečtř dokázal vystihnout Švehlovu živou mluvu a jadrný slovník jen v kratších větách a bonmotech. Když reprodukuje rozsáhlejší úvahy, působí Švehlova řeč příliš suše a „papírově“ a neliší se od té Mečtřovy. Ve zprostředkování Švehlovy letory tak byl nepochybně úspěšnější Karel Čapek. Možná zde sehrálo roli, že Mečtř svoje vzpomínky nedokončil a nepodrobil konečné revizi. I přesto se jedná o zajímavý pramen, bez něhož se při snaze pochopit Švehlovu složitou osobnost historici propřístě neobejdou.

Pavel Máša

Frédéric BOZO

French Foreign Policy since 1945. An Introduction

(Translated by Jonathan Hensher.)

New York, Berghahn Books 2016, 215 s., ISBN 978-1-78533-306-4.

Na podzim roku 2020 si bude Francie připomínat půl století od úmrtí Charlese de Gaulla, hlavního představitele francouzského protinacistického odboje a zakladatele francouzské V. republiky. Součástí připomínkových akcí budou nepochybně také úvahy nad de Gaullovým dědictvím ve francouzské zahraniční politice. Přestože recenzovaná kniha *French Foreign Policy since 1945* vyšla už v roce 2016 a jejím primárním účelem je poskytnout základní přehled vývoje francouzské zahraniční politiky od roku 1945, lze publikaci chápat i jako vhodný příspěvek do této debaty.

3 Karel ČAPEK, *Droby ze Švehlových hovorů*, in: K. Čapek, *Od člověka k člověku*, díl III, Praha 1991, s. 164–168, zde s. 168.

Autor knihy Frédéric Bozo, narozený roku 1963, získal vzdělání na prestižních pařížských *grandes écoles* (École normale supérieure a Institut d'études politiques) i na Harvardově univerzitě, poté vyučoval na francouzských univerzitách a spolupracoval s Francouzským ústavem mezinárodních vztahů v Paříži (Institut français des relations internationales). Od roku 2005 je jeho hlavním působištěm Université Paris 3 – Sorbonne Nouvelle, Ústav evropských studií, kde Bozo získal profesuru v oboru soudobých dějin. Jeho výzkum se zaměřuje na zahraniční a bezpečnostní politiku, s důrazem na studenou válku, evropskou integraci a transatlantické vztahy. Je přirozené, že v recenzované monografii dominuje právě tato perspektiva. Místy ji autor doplnil o ekonomické aspekty mezinárodních vztahů a několik zmínek věnoval také tématům ekologie a lidských práv. Bohužel zcela pominul francouzské aktivity na poli kulturní diplomacie – navzdory tomu, že Francie je v této oblasti nebývale aktivní a jako *soft power* ji uplatňuje nejen v bilaterálních vztazích, ale i v nadnárodních strukturách (EU) a v mezinárodních organizacích (OSN).¹

Monografie *French Foreign Policy since 1945* je výsledkem Bozova opakovaného zájmu o vytvoření přehledového textu, jenž by představil a zhodnotil základní rysy francouzské zahraniční politiky v podmínkách bipolárního a postbipolárního světa. První práci tohoto druhu publikoval Bozo ve své mateřštině už roku 1997.² Druhé, upravené a rozšířené vydání této publikace nabídl francouzským čtenářům o patnáct let později.³ Pro účely anglického vydání ji Bozo doplnil o epilog, v němž shrnul hlavní události let 2011–2015 a nabídl jejich interpretaci v kontextu své analýzy předchozích období.

Frédéric Bozo označuje za hlavní rys francouzské zahraniční politiky po druhé světové válce hledání rovnováhy mezi ambicí zajistit Francii významnou roli na mezinárodní scéně a momentálními možnostmi tohoto cíle skutečně dosáhnout. Kromě úsilí o zachování vlivu na světové dění definuje autor ještě další dvě konstanty francouzské zahraniční politiky: zájem o evropskou spolupráci a snahu o vytvoření vyváženého a stabilního mezinárodního systému.

Recenzovaná kniha je koncipována chronologicky. Sledované období let 1945–2015 je rozděleno do pěti částí, které jsou tvořeny celkem jedenácti kapitolami. První dvě kapitoly jsou věnovány zahraniční politice na konci druhé světové války a za IV. republiky. Třetí až pátá kapitola představují zahraničněpolitickou koncepci Francie, kterou razil prezident de Gaulle a již lze označit za jeden ze základních kamenů V. republiky. Druhá polovina knihy se zabývá zahraniční politikou de Gaullových nástupců – počínaje Valéry Giscardem d'Estaing a Françoisem Hollandem konče. Každému z nich, resp. jejich pojetí zahraniční politiky je věnována nanejvýš jedna kapitola. Jedinou výjimkou učinil autor u François Mitterranda, který čelil v letech 1989–1991 nečekaným mezinárodním turbulencím, a tudíž jsou jeho zahraničněpolitické kroky analyzovány hned ve dvou kapitolách.

1 Pro základní charakteristiku viz Marie-Christine KESSLER, *La diplomatie culturelle*, in: Thierry Balzacq – Frédéric Charillon – Frédéric Ramel (eds.), *Manuel de diplomatie*, Paris 2018, s. 263–274. V češtině je k dispozici stručná monografie: Eliška TOMALOVÁ, *Kulturní diplomacie, francouzská zkušenost*, Praha 2008.

2 Frédéric BOZO, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris 1997.

3 F. BOZO, *La politique étrangère de la France depuis 1945*, Paris 2012. Třetí francouzské vydání (doufejme, že opět aktualizované) má vyjít do konce roku 2019.

Francouzské zahraničněpolitické ambice a prostředky disponibilní k jejich uskutečnění byly v letech 1944–1945 v obrovské disproporci. Fakt, že se generálu de Gaullovi podařilo získat pro Francii oficiální, byť zčásti jen formální, statut čtvrté mocnosti hodnotí Bozo jako „stěžejí uvěřitelný“ (s. 9) výsledek vzhledem k tomu, v jakém stavu se reálně nacházela poválečná Francie. Zároveň ale poukazuje na to, že další představy o uspořádání poválečných mezinárodních vztahů se de Gaullovi nepodařilo prosadit (zejména požadavek tvrdého přístupu vůči Německu).⁴ De Gaulle proto počátkem roku 1946 rezignoval na funkci premiéra. Následně vytvořená IV. republika se vyznačovala velkou vnitřní nestabilitou. Ta se odrážela i v zahraničněpolitické oblasti, kde Francie čelila různým krizím (válce v Indočíně, zamítnutí Evropského obranného společenství, suezské krizi, válce v Alžírsku) a vlastní iniciativu vyvíjela spíše výjimečně. Za jednu z výjimek označuje autor Schumanův plán, který však vznikl na popud jednotlivce, nikoli na podnět shora.⁵ S ohledem na nestabilitu a nedostatečné iniciativy ze strany francouzských politiků proto Frédéric Bozo označuje období let 1945–1958 ze zahraničněpolitického hlediska za „dobu frustrace“ (s. 5).

V rámci tohoto období se nicméně dostává pozitivního hodnocení Pierru Mendèsu-Francovi. Ten dokázal v letech 1954–1955 během půlročního působení ve funkci premiéra a ministra zahraničí ukončit válku v Indočíně a zbavit tak Francii neúnosného břemene. Nalezl též společnou řeč se spolkovým kancléřem Konradem Adenauerem, což bylo zásadní pro další rozvoj evropské spolupráce. Bozo vysvětluje úspěch Mendès-Francheho tím, že tento politik akceptoval realitu, že Francie přestala být velmocí a zařadila se mezi mocnosti střední kategorie, a začal podle toho aktivně utvářet francouzskou zahraniční politiku. Francouzským koloniím otevřel cestu k samostatnosti, prosazoval evropskou integraci na základě mezivládní spolupráce a usiloval o dialog se Sovětským svazem. Autor proto dochází k závěru, že Mendès-France v mnoha ohledech položil základy zahraniční politiky, kterou pak razila V. republika založená Charlesem de Gaullem. Škoda jen, že Bozo nezmiňuje, že Mendès-France s de Gaullovým návratem k moci v roce 1958 nesouhlasil a návrh nové ústavy odmítal.⁶

Generála de Gaulla přivedla v roce 1958 zpět k moci kritická situace v Alžírsku. Ta byla o to závažnější, že Alžírsko nebylo kolonií, ale přímou součástí Francie. Po přijetí nové ústavy stál de Gaulle v čele Francie jako prezident až do roku 1969. V otázkách zahraniční politiky a obrany byl vybaven výrazně silnějšími pravomocemi než jeho předchůdci za IV. republiky. De Gaullovým hlavním cílem bylo zajistit Francii odpovídající postavení

4 V souvislosti s tímto tématem upozorňuji na souhrnnou studii, která byla před pár měsíci vydána v angličtině. Viz Rainer HUDEMANN, *France and the German Question, 1945–1949. On the Interdependence of Historiography, Methodology, and Interpretations*, in: Frédéric Bozo – Christian Wenkel (eds.), *France and the German Question, 1945–1990*, New York 2019, s. 17–34.

5 Okolnosti vzniku Schumanova plánu popisuje jeho iniciátor a hlavní autor Jean Monnet ve svých pamětech. O osobách, které návrh na vznik Evropského společenství uhlí a oceli připravovaly, hovoří jako o „kroužku spiklenců“. Srov. Jean MONNET, *Paměti*, Plzeň 2012, s. 224.

6 Srov. nejnovější biografii Mendès-Francheho: Alain CHATRIOT, *Pierre Mendès France. Pour une République moderne*, Paris 2015.

na mezinárodní scéně a aktivně prosazovat francouzské zájmy v zahraničí. V letech 1958–1961, které Bozo charakterizuje právě jako fázi „obnovy francouzského postavení“ ve světě (s. 43), proto Francie usilovně pracovala na vývoji jaderné zbraně. De Gaulle ji považoval za nezbytný předpoklad k tomu, aby Francie mohla vést skutečně nezávislou zahraniční politiku (s. 45). V této souvislosti je však dobré připomenout (Bozo tak činí na s. 38n.), že práce na vývoji jaderné zbraně započaly už na konci IV. republiky.

Podpis évianských dohod v březnu 1962, kterými skončila válka v Alžírsku, zahájil podle Boza další fázi de Gaullovy zahraniční politiky. Toto období trvalo do roku 1965 a Bozo ho nazývá „zpochybňováním zavedeného řádu“ (s. 55). Odkazuje tím především na de Gaullovu snahu překonat rozdělení Evropy na dva bloky, kterou prezident shrnul do hesla „détente, entente, coopération“. V důsledku toho Francie posilovala spolupráci se SSSR, navázala vztahy s Čínou a snažila se zvýšit svůj vliv ve třetím světě. Se Spojenými státy neúspěšně hledala konsenzus na tom, jakou roli by měly hrát francouzské jaderné zbraně při zajišťování evropské bezpečnosti. V rámci evropského projektu odmítala posilování supranacionálních a federalistických prvků, což nakonec vedlo k dočasnému paralyzování orgánů Evropských společností.

Zatímco ochromenou evropskou spolupráci se počátkem roku 1966 podařilo po několika měsících obnovit, vztahy v rámci Severoatlantické aliance se dále zhoršovaly. Roku 1966 proto de Gaulle definitivně odmítl zapojení francouzské armády do integrovaných struktur NATO a vyzval k odchodu spojeneckých vojáků z Francie. Své rozhodnutí zdůvodňoval jak stále větší dominanci Spojených států v Severoatlantické alianci, tak francouzskou potřebou nezávisle rozhodovat o nasazení své armády (včetně jejího jaderného arzenálu). Bozo hodnotí toto rozhodnutí jednoznačně pozitivně, neboť paradoxně umožnilo „Francii, aby si našla v Alianci své místo a stala se po dvou desetiletích frustrace ‚spokojeným‘ spojencem“ (s. 71).⁷ V této souvislosti je třeba připomenout, že Francie v té době měla za sebou roky hospodářského růstu a mohla se tedy opírat nejen o svou vojenskou, ale i ekonomickou sílu. Nepřekvapuje proto, že z Bozova pohledu představovala léta 1966–1969 „vrchol de Gaullovy ambiciózní politiky“ (s. 68).

K zásadní proměně francouzské zahraniční politiky nedošlo podle autora ani v letech 1969–1981, jež jsou analyzována ve třetí části knihy a ve kterých prezidentskou funkci zastávali Georges Pompidou a poté Valéry Giscard d'Estaing. Bozo jejich působení v úřadu shrnuje pod označením „správa de Gaullova odkazu“ (s. 79). U Pompidoua, jenž byl šest let de Gaullovým ministerským předsedou, byla kontinuita zjevná, byť i on zanechal na mezinárodní scéně svůj otisk. Význam, který přikládal hospodářským a měnovým záležitostem, stejně jako jeho výborné vztahy s britským premiérem Heathem přinesly nový impuls evropské spolupráci. Díky tomu figurovala od roku 1973 mezi členy Evropských společností i Velká Británie. Zřetelnějších obrysů začala za Pompidoua nabývat také francouzská proarabská politika. Ta na jedné straně odrážela přesvědčení, že Francie může arabským státům nabídnout alternativu k jednostranné orientaci na Spojené státy nebo Sovětský svaz, na druhé straně byla

7 Více k tomuto tématu viz Frédéric BOZO, *Deux stratégies pour l'Europe. De Gaulle, les Etats-Unis et l'Alliance Atlantique (1958–1969)*, Paris 1996. Anglický překlad: TÝŽ, *Two Strategies for Europe: De Gaulle, the United States and the Atlantic Alliance*, Lanham 2001.

projevem pragmatické snahy ochránit francouzské ropné zájmy v oblasti. Oběma těmito rysy se vyznačovaly například vztahy mezi Francií a Irákem.

U Valéryho Giscarda d'Estaing, který v prezidentských volbách porazil gaullistického kandidáta, se může jevit Bozovo konstatování o návaznosti na de Gaullovu koncepci zahraniční politiky jako poněkud překvapivé. A to jak z důvodu posílení evropské spolupráce, k němuž došlo právě za Giscarda d'Estaing (zejména díky nadstandardním vztahům se spolkovým kancléřem Schmidtem), tak díky výraznému zlepšení vztahů se Spojenými státy na počátku Giscardova mandátu. Dobovou kritiku, že se Giscard d'Estaing od gaullistické doktríny příliš odklonil, však Bozo odmítá. Svou tezi obhajuje zejména kroky, které Giscard podnikl na konci svého mandátu. Tehdy byl prezidentův důraz na zachování národní nezávislosti patrný jak ve francouzských vztazích se Západem, tak v Giscardově pohledu na bipolární rozdělení světa. Asi nejnázornějším důkazem tohoto přístupu se stala hojně kritizovaná schůzka Giscarda d'Estaing s generálním tajemníkem KSSS Leonidem Brežněvem na jaře 1980, tj. krátce poté, co Sovětský svaz podnikl vojenskou invazi do Afghánistánu.

Čtvrtá část knihy je věnována francouzské zahraniční politice v letech 1981–1995, kdy prezidentskou funkci vykonával François Mitterrand. Díky jeho vítězství stanul v čele V. republiky poprvé představitel levice, konkrétně Socialistické strany. Ve své dosavadní politické kariéře se Mitterrand vůči de Gaullovi a jeho politickému dědictví jasně vymezoval. Na novou (byť poslední) fázi studené války proto reagoval zmrazením francouzsko-sovětských vztahů na nejvyšší úrovni. Zároveň souhlasil s tím, aby NATO odpovědělo na rozmístění sovětských balistických střel SS-20 ve východním bloku rozmístěním amerických jaderných raket středního doletu na západoněmeckém území, čímž opět vzrostl význam Spojených států pro zajištění bezpečnosti západní Evropy.

Přesto Bozo konstatuje, že Mitterrand v mnoha aspektech zahraniční politiky působil jako de Gaullova pokračovatel, zejména poté, co Francie začala v polovině osmdesátých let praktikovat vůči Sovětskému svazu politiku „nového uvolnění“ (s. 122). Přispěl k tomu také fakt, že v zahraničněpolitických otázkách panoval ve francouzských politických kruzích i mezi veřejností široký konsenzus. Autor zdůrazňuje, že Francie dokázala navenek „mluvit jedním hlasem“ (s. 126) i v letech 1986–1988, kdy byl během tzv. kohabitace francouzským premiérem neogaullista Jacques Chirac, který se snažil do zahraniční politiky aktivně zasahovat. Ani za Mitterranda se proto nijak výrazně nezměnil přístup Francie k Blízkému východu, kde podporovala arabské státy, byť samotný Mitterrand byl považován za politika spíše proizraelského.

Druhé Mitterrandovo funkční období od roku 1988 se neslo ve znamení zahraniční politiky ještě více než to první. Rozpad východního bloku, opětovné sjednocení Německa a zánik Sovětského svazu označuje autor metaforicky za „konec ‚Jalty‘“ (s. 130). Odkazuje tak na konferenci, jež položila základ poválečnému uspořádání i pozdějšímu rozdělení poválečné Evropy, vůči kterému se Francie vymezovala a jehož překonání bylo jedním z trvalých cílů gaullistické zahraniční politiky. Hlavní zahraničněpolitickou otázkou, kterou Francie řešila v tomto přelomovém období, bylo sjednocení Německa. V otázce Mitterrandova postoje razí autor knihy názor, že francouzský prezident nechtěl sjednocení

dvou německých států brzdit, natož mu bránit. Podle Boza jednal Mitterrand pouze opatrně a mediálně neobratně (s. 130 a 132).⁸ Shodně s kritiky⁹ této teze se však nelze ubránit pocitu, že v tomto případě se Bozo snaží především vylepšit pošramocený obraz tehdejší francouzské diplomacie, která v procesu německého sjednocení hrála „druhé housle“.

V souvislosti s tématem recenzované knihy je třeba pamatovat na to, že zásadní změnu politických poměrů zaznamenala na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století nejen Evropa a asijská část Sovětského svazu, ale i další regiony, které byly v hledáčku francouzských zájmů: Afrika, kde dramatické změny zažívaly hlavně Alžírsko a Jižní Afrika, a Blízký východ, který byl nově destabilizován iráckou invazí do Kuvajtu. Mezinárodní vývoj už nebyl určován tím, jak se vyvíjel konflikt mezi Západem a Východem, ale stále více odvisel od rozhodnutí Spojených států. To, jak se utvářela francouzská zahraniční politika v této konstelaci sil, rozebírá poslední, pátá část knihy. Věnuje se období let 1995–2015 a nese příznačně název „Francie a globalizace“.

V uvedených dvaceti letech stáli v čele Francie postupně tři politici: Jacques Chirac, Nicolas Sarkozy a François Hollande (jeho mandát, trvající do roku 2017, je pochopitelně v knize zachycen jen zčásti). Vzhledem k tomu, že autora dělí od sledovaného období poměrně krátký časový úsek, inklinuje Bozo k větší popisnosti než v předchozích částech knihy. Hlavní tendence francouzské zahraniční politiky jsou ale i tak zřejmé. Zaprvé bylo patrné odmítání amerického unilateralismu, které mělo podobu různých diplomatických aktivit, někdy i vojenských zásahů. Jejich společným cílem bylo zabránit tomu, aby byl mezinárodní systém řízen jednostrannými rozhodnutími Spojených států. Americko-francouzské neshody se nejvíce projevíly v přístupu k Iráku a v roce 2003 vyústily v jednu z nejvážnějších krizí v historii vztahů obou států (s. 171).¹⁰ Druhé téma představovala sílící globalizace, která byla francouzským obyvatelstvem vnímána velmi negativně a promítala se také do jeho postoje k evropské integraci (s. 175). Přispívala k tomu i skutečnost, že prosazování francouzských zájmů v Evropské unii bylo stále těžší – vzhledem ke zvyšujícímu se počtu členů i narůstající ekonomické převaze sjednoceného Německa.

Za těchto okolností prezident Chirac znovu nastolil otázku francouzské role v NATO. V nových geopolitických poměrech považoval za užitečné, aby se Francie vrátila do integrovaných struktur Severoatlantické aliance – za předpokladu, že dojde k posílení jejího evropského pilíře. Tato „normalizace“ (s. 180) francouzského postavení v NATO však byla dosažena až za prezidenta Sarkozyho. Revokována nebyla ani Françoisem Hollandem, druhým

8 Vytěžené archivní materiály a z nich plynoucí závěry jsou podrobně představeny v monografii Frédéric BOZO, *Mitterrand, la fin de la guerre froide et l'unification allemande. De Yalta à Maastricht*, Paris 2005. Anglický překlad viz TÝŽ, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, Oxford – New York 2009.

9 Viz Hanns Jürgen KÜSTERS, recenze na BOZO, *The End of the Cold War*, H-Soz-Kult, 05. 11. 2010, www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-13954 (8. 8. 2019).

10 Podrobně k tomuto tématu Frédéric BOZO, *Histoire secrète de la crise irakienne. La France, les Etats-Unis et l'Irak, 1991–2003*, Paris 2013. Kniha byla přeložena do angličtiny jako TÝŽ, *A History of the Iraq Crisis. France, the United States, and Iraq (1991–2003)*, New York – Washington 2016.

socialistickým prezidentem v dějinách V. republiky, přestože ten svého předchůdce kritizoval za přílišnou náklonnost ke Spojeným státům. Otázku, zda byl návrat do integrovaných struktur NATO v rozporu s gaullistickými základy zahraniční politiky V. republiky, zodpovídá Bozo negativně. Domnívá se, že Chirac a následně Sarkozy sledovali stejné cíle jako de Gaulle, a že se tudíž lišila jen strategie, kterou chtěli těchto cílů dosáhnout. Všichni shodně usilovali o to, aby Francie měla na poli obrany větší manévrovací prostor a evropská obrana byla méně závislá na Spojených státech. Autor proto dochází k závěru, že návrat do NATO neznamenal tak zásadní zahraničněpolitickou změnu, jak by se mohlo zdát.

Za prezidenta Sarkozyho nastal i druhý zásadní obrat ve francouzské zahraniční politice, a to ve vztahu k arabským zemím. Francie dlouhodobě razila názor, že se vyplatí spřátelené arabské vládcy a jejich režimy podporovat, protože to zajistí stabilitu regionu. Mediálně nejviditelnější byla spolupráce Francie s libyjským vládcem Muammarem Kaddáfim. Během tzv. arabského jara v roce 2011 však francouzská diplomacie svůj dlouhodobý postoj nečekaně změnila a začala podporovat odpůrce stávajících režimů. Důsledky arabského jara jsou jedním z témat, které francouzská diplomacie řeší dodnes. Od roku 2012, kdy do prezidentského úřadu nastoupil François Hollande, se mezi nástroji francouzské zahraniční politiky objevovaly ve větší míře také vojenské intervence, jež byly zaměřené na boj proti terorismu. Některými politickými oponenty a publicisty proto bývá Hollandova zahraniční politika označována za neokonzervativní.¹¹ V této souvislosti bude zajímavé nahlédnout do avizovaného nového vydání *La politique étrangère de la France depuis 1945* a zjistit, jak se k tomuto hodnocení staví Frédéric Bozo.

Český čtenář si pochopitelně klade otázku, které události československých, resp. českých dějin se jeví z francouzské perspektivy natolik důležité, že jsou zmíněny i v Bozově publikaci. Kromě komunistického puče v únoru 1948 (s. 17 a 21) a sovětské invaze v srpnu 1968 (s. 76 a 87) uvádí autor oficiální návštěvu Françoise Mitterranda v Praze v prosinci 1988, během níž se setkal s Václavem Havlem (s. 132), a prohlášení Jacquese Chiraca, ve kterém roku 1996 podpořil brzký vstup České republiky, Maďarska a Polska do Evropské unie (s. 156). Později ale Bozo připomíná, že v otázce rozšíření Severoatlantické aliance byl Chiracův postoj značně zdrženlivější. Francouzský prezident považoval středoevropské státy za „nejvěrnější stoupence“ Spojených států a usiloval o to, aby společně s nimi byly do NATO přijaty také Slovinsko a Rumunsko (s. 164). Československo je v recenzované knize zmiňováno i v mimoevropském kontextu. V souvislosti se suezskou krizí Bozo poukazuje na dodávky zbraní, které ČSSR v polovině padesátých let 20. století poskytla Egyptu (s. 36). Praha je připomenuta i jako dějiště mezinárodní konference, která v červnu 1991 jednala o Mitterrandově návrhu na vytvoření Evropské konfederace (s. 140).

Vrátíme-li se k úvodní připomínce blížícího se de Gaullova výročí, je namístě se ptát, jaké je tedy Bozovo zhodnocení gaullistického odkazu ve francouzské zahraniční politice. Autor je toho názoru, že bez ohledu na odlišné politické styly a způsoby sebe prezentace

11 Podrobněji viz Olivier SCHMITT, *Bilan de la politique étrangère de François Hollande*, Esprit, juillet 2016, <https://esprit.presse.fr/actualites/olivier-schmitt/bilan-de-la-politique-etrangere-de-francois-hollande-40150> (23. 8. 2019).

jednotlivých prezidentů byly jejich hlavní cíle stejné: učinit z Francie pomocí ambiciózní diplomacie globálního aktéra, podporovat evropskou spolupráci a francouzskou (popřípadě francouzsko-německou) vůdčí úlohu v evropském projektu a prosazovat mezinárodní systém, který se opírá o více hráčů. Zkušenost posledního čtvrtstoletí k těmto cílům přidala ještě snahu regulovat globalizaci.

V samém závěru knihy opouští Bozo profesi historika a přemýšlí nad faktory, které mohou zahraniční politiku Francie zásadně změnit v budoucnu – ať už to jsou dlouhodobé problémy francouzské ekonomiky, obavy o životaschopnost Evropské unie nebo zvětšující se nerovnováha ve vztazích s Německem. Případné stoupence Marine Le Penové či zastánce *frexitu* však autor rozhodně nepotěší. Tvrdí, že Francie má šanci udržet si roli významného mezinárodního hráče jen v případě, že zůstane zachována funkční Evropská unie. Tento závěr lze číst zároveň jako vysvětlivku k tomu, proč v dubnu 2017 připojil autor knihy svůj podpis pod výzvu, v níž badatelé a vysokoškolští učitelé podpořili Emmanuela Macrona ve druhém kole francouzských prezidentských voleb.¹²

Vzhledem k celkové koncepci a nepřilíhajícímu velkému rozsahu je recenzovaná kniha vhodná v prvé řadě pro ty, kdo se s francouzskou zahraniční politikou teprve seznamují. Pro odborníky, kteří znají další Bozovy monografie založené na pramenném výzkumu, může být hodnocená kniha cenná tím, že propojuje autorovy teze z jednotlivých knih a přináší jeho pohled na vývoj v 21. století. Znat Bozovy analýzy je dobré i proto, že jsou recipovány nejen ve Francii, respektive v Evropě, ale díky anglickým překladům spoluutváří obraz francouzské zahraniční politiky také v odborných kruzích ve Spojených státech.

Lucie Filipová

Matěj SPURNÝ

Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech

Praha, Karolinum 2016, 290 s., ISBN 978-80-246-3332-9.

Knihy na téma racionálně řízeného zániku a novostavby jednoho severočeského města v letech 1961–1987 by mohla být cennou regionální studií. Matěj Spurný, historik známý výzkumy sociálních dějin československého pohraničí, se vydal jinou cestou. Učinil z Mostu příběh takřka celosvětové „laboratoře modernity“, zasazený do širokého kontextu modernistických utopií a jejich ne/naplňování na obou stranách tehdejší Železné opony (přesah přes standardní diskurs Západ–Východ je ovšem symbolický: autor bere okrajově v úvahu Brazílii s Indií). K tématům monografie patří mj. antropologie města, obnova

¹² Výzva nazvaná *Des universitaires et chercheurs appellent à soutenir Emmanuel Macron* byla zveřejněna na blogu profesorky Natalie Petiteauové, <http://petiteau-natalie.blogspot.com/2017/04/des-dizaines-duniversitaires-soutiennes.html> (8. 8. 2019). Výzva byla publikována také na stránkách deníku *Le Monde* dne 26. 4. 2017.

území, těžba uhlí, sociální aspekty, socialismus. Není divu, že Nakladatelství Karolinum vydalo publikaci roku 2019 také v anglické verzi.¹

Cenou za ambiciózní měřítko je občasné opakování týchž faktů v různých kapitolách a dílčí nepřesnosti. Zmíňme alespoň některé. Na s. 12 se objevuje tvrzení, že až do poloviny 19. století „nebyla národnost pro individuální ani kolektivní identitu důležitá“. Pro rok 1790 autor v souvislosti se severočeským regionem hovoří o „Rakousku“ (s. 98). Tápání se objevuje v oblasti památkové péče. Diskutabilní, minimálně příliš zobecňující, je hodnocení situace v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století, charakterizované údajným důrazem na národní a historickou kontinuitu, konkrétně „vyhýbáním se demolicím cenných historických staveb“, kde Československo „nebylo výjimkou“ (s. 232). Na s. 187 – v souvislosti s tezí o „zcela oddělených agendách“ památkové péče a ochrany přírody – chybí zhodnocení dopadů pokusu o propojení v krajských střediscích státní památkové péče a ochrany přírody (na základě památkového zákona z roku 1958; rozděleno od roku 1991). Mylná je datace zakládání památkových zón – „v sedmdesátých a osmdesátých letech“ (s. 236). Ve skutečnosti byly první památkové zóny vyhlášeny roku 1990.²

Z hlediska dějin památkové péče je naopak cenné studium kořenů pojetí historického města jako nepřítelů stojícího v cestě pokroku, jehož je v mnoha případech nutno zcela odstranit. Autor předkládá svědectví z dob meziválečné avantgardy (Le Corbusier či Karel Teige – „Naše města jsou příliš stará“, srov. s. 145). Bylo by je ale možno dovést až k normalizační televizní produkci (seriál *Muž na radnici*, 1976, režie Evžen Sokolovský). U levicově orientovaných teoretiků zaujme požadavek řádu a podřízení jednotlivosti celku, ale i důraz na *hygienu* a potírání *špíny* v nejširším slova smyslu.³

Po druhé světové válce zesílil boj proti tradici zvláště v Německu s odůvodněním spojení minulosti s nacionálním socialismem. Jak vyzývali přední architekti, válkou zničené dědictví „nesmí být obnoveno v historickém slohu, může opět vzniknout jen v nové formě a v zájmu nových úkolů“ (s. 137). Realizovaná řešení byla často kompromisem mezi tradicí a modernou, konzervativní kritika však v souvislosti s poválečnou rekonstrukcí hovoří o „druhé fázi likvidace německých měst“.

V Československu docházelo k paradoxní situaci. Programové rozbíjení tradičních sociálních, ekonomických nebo kulturních vazeb bylo po roce 1948 spojeno s opačnými tendencemi v architektuře, totiž s vlnou tradicionalismu inspirovanou vlivy stalinské architektury. Návrat k modernismu, ideologicky opřený o Chruščovovo zavržení „kultu osobnosti“ roku 1956, se mohl stát výrazem otevírání se myšlenkám ze Západu. Byla to

1 Matěj SPURNÝ, *Making the Most of Tomorrow. A Laboratory of Socialist Modernity in Czechoslovakia*, Praha 2019.

2 Srov. Památkově chráněná území – historie památkové ochrany, <https://www.npu.cz/cs/npu-a-pamatkova-pece/pamatky-a-pamatkova-pece/pamatkovy-fond/pamatkove-chranena-uzemi> (1. 10. 2019).

3 „V určitých čtvrtích je tuberkulóza pevně usazena, zde snad by ani nestačilo bourat: lékaři se domnívají, že jen oheň by mohl vydesinfikovat tato pařeníště bacilů; snad budou jednou asanována šrapnely a plynovými bombami.“ Karel TEIGE, *Nejmenší byt*, Praha 1932, s. 58. V recenzované knize citováno na s. 145.

z velké části meziválečná avantgarda, která utvořila myšlenkové prostředí, v němž se na přelomu padesátých a šedesátých let 20. století zrodila vize nového Mostu. Těsná vazba mezi průmyslem a architekturou charakterizovala podle autora celou poválečnou éru na Západě i Východě, bez ohledu na konkrétní ideologické trendy.

Demonstrativní památkářské akce pouze maskovaly celkový odstup od minulosti. Jedna z nich – spektakulární transfer děkanského kostela v Mostě po kolejích na periferii nového města – se stala ikonou celého mosteckého příběhu. O záchraně kostela bylo od poloviny sedmdesátých let sepsáno více studií než o zničení celého města. Příprava a realizace přesunu stavby přišly v době, kdy na Západě došlo ke změně paradigmatu. Okouzlení nekonečnými možnostmi budoucnosti, pokroku a vědecko-technické revoluce postupně vyprchávalo. Vystřízlivění doprovázelo všeobecné zklamání ze stavu konzumní společnosti, z ničení přírody a odlidštění civilizace. Normalizační režim nedokázal tyto vlivy ignorovat. Oficiální diskurs reálného socialismu v Československu sedmdesátých let proto nemohl být pouhou resuscitací budovatelského nadšení raných padesátých let. Staré recepty již nefungovaly. Na jejich místě vznikla syntéza inženýrské a technokratické mentality s humanistickým diskursem ohleduplnosti k dědictví minulosti. Symbolem takové syntézy se stal zachráněný mostecký kostel. Jím byla pomyslná hlavní položka vyčerpána a plány na přenášení dalších cenných památek starého města, zejména gotických domů, shledány nepotřebnými.

Zbourání města usnadňovala specifika severočeského pohraničí s poválečnou výměnou jeho obyvatelstva. Tím (neupevněný vztah k domovu, nedostatečné pouto sounáležitosti, malé ponětí o historických hodnotách města) si roku 1963 vysvětloval tehdejší ředitel litvínovského muzea, historik František Šmahel, že se plán likvidace starého Mostu neseťká s žádným zaznamenatelným odporem místního obyvatelstva. Dále je třeba připočít předchozí průmyslovou „tradici oškřivenosti“, po roce 1945 pak experiment celé „socialistické krajiny“ bez minulosti – bez duchovního a náboženského ukotvení – připravované pro nového člověka. Matěj Spurný ukazuje likvidaci hmotné paměti místa jako předpoklad budoucích neřešitelných sociálních problémů.

Sociální inženýrství s úsilím o povznesení životních podmínek všech obyvatel bez rozdílu přitom mělo být hlavním ospravedlněním mosteckého projektu. V dědictví pojetí osvícenského absolutismu „revoluce shora“ (např. vláda Josefa II.) transformované do „pečovatelské diktatury“ (pojem charakterizující režim Německé demokratické republiky) vidí autor knihy zřejmě nejbyťostnější specifikum státně socialistické verze modernity. Jde o způsob komplexní a zároveň výrazně autoritativní péče o občany, z níž není možné se žádným legálním způsobem vymanit – od narození ve sterilní porodnici až po „občanský“ pohřeb v místě příslušném krematoriu. Alternativy existovaly, jiné levicové či progresivní vize pojímaly roli státu odlišně, jako garanta společenské rovnováhy, kompenzujícího nerovnosti a zajišťujícího „záchrannou síť“. Takový stát korigoval životní realitu na základě požadavků zdola, ale neměl ambici shora tvořit realitu jinou.

Kromě naznačeného velkorysého měřítka promyšlení tématu vzbuzuje publikace *Most do budoucnosti* pozornost minimálně ve dvou ohledech. Prvním je kritická analýza praktického fungování modelu státního socialismu, který tu nevystupuje v předem dané

schematické roli. Autor nemá potřebu se vymezovat, vyřizovat si ideologické účty, zároveň režim neadoruje, ani za ním nostalgicky nesmutní. Pozoruje jednotlivé etapy státního socialismu, „jenž co do dominantních diskurzů ani co do praxe netvoří tak homogenní éru, jak by se mohlo zdát na základě vnějších (čistě politických) atributů. Likvidace a budování Mostu, v níž se odráží charakter poststalinské éry, reformního socialismu i normalizace, může k takovému zpřesnění napomoci“ (s. 105).

Autorovi nic nebrání odkrývat jak univerzální principy fungování moci, tak až překvapivý vliv postupující globalizace. Zdrojem legitimity každého panství je podpora většiny ovládaných poskytovaná danému stavu fungování mocenské hierarchie – nebo alespoň pasivní smíření s ním. Ačkoli to systém na mnoha úrovních zabezpečeného autoritářského vládnutí nevyžadoval, usilovala KSČ po celé období vlády o legitimitu svého panství. Také proto sledovala nálady obyvatel a snažila se do jisté míry vycházet vstříc jejich požadavkům. Zároveň platí, že ani ostatné dráty nemohly zabránit tomu, aby v socialistickém Československu neprobíhaly stejné procesy jako na Západě, byť s proměnlivou intenzitou a časovými posuny.

Druhým klíčovým ohledem, zvláště v čas výročí „sametové revoluce“, je nepříjemně aktualistický objev trvajících kontinuit témat minulého režimu spojených s inženýrským administrováním společnosti. Komunistický produktivismus, argumentující soběstačností ekonomiky i důraz na ekonomický profit, plynoucí v kapitalismu do soukromých rukou mohou být v důsledcích stejně destruktivní. Technokratická podoba modernity, která dle autora stála za zkázou starého Mostu, po roce 1989 neskončila. „Příběh tohoto města se stal ukázkou ničivé povahy komunistického produktivismu usvědčujícího komunistické vládcy jako škůdce, neváhající fyzicky likvidovat vlastní zemi. Vytržení ze snu o vítězství nad bezohlednou mocí technicistního pojetí světa přišlo v roce 1993, v podobě likvidace Libkovic, severočeské vesnice založené ve 12. století. Tentokrát se nezachránil ani kostel... Cítíme, že žijeme v jiném světě, než v jakém vyrůstali naši rodiče. O to víc se divíme, že zároveň stále prohráváme v bitvách, jež přece už dávno měly patřit minulosti. Jak je to možné?“ (s. 268).

Autor se nebojí formulovat ostře znějící závěry, které mohou vyznívat z hlediska stylu psaní vědeckých prací zavedeného v našem prostředí schematicky či „barvotiskově“. Osobně si toho naopak vážím jako projevu svobody bádání.

Sixtus Bolom-Kotari

Sabine STACH

Vermächtnispolitik: Jan Palach und Oskar Brüsewitz als politische Märtyrer

(Moderne europäische Geschichte, Bd. 12)

Göttingen, Wallstein Verlag 2016, 511 s., ISBN 978-3-8353-1815-1.

Komparativní monografie německé historičky Sabine Stachové srovnává odkaz československého studenta Jana Palacha a evangelického faráře Oskara Brüsewitze, který se v srpnu 1976 upálil v sasko-anhaltském Žiči (Zeitzu) na protest proti útlaku církve v NDR. V recenzi bude sledován především československý historický kontext, německým

souvislostem se věnují jen okrajově. V knize mne zajímaly obecnější aspekty, které vypovídají o české (a německé) společnosti.

Stachová chápe v návaznosti na bohatou literaturu k dějinám předmoderního i moderního mučednictví Palacha i Brüsewitzze jako sekulární politické mučedníky, jejichž odkaz přispíval k politické mobilizaci. Zda se někdo stane mučedníkem nebo ne, bylo podle autorky otázkou často náhodného souběhu politických, společenských a historických okolností. Mučednictví charakterizuje smrt ve znamení politického a společenského řádu, který se mezitím proměnil (s. 42–43). Předpokladem, aby se někdo stal politickým mučedníkem, je představa o jeho odkazu, kterou sdílí určité společenství.

Sabine Stachová zkoumá především tzv. „politiku odkazu“. Nekompromisnost Palachova a Brüsewitzzova jednání přiměla veřejnost, aby k jejich „sebeupálení“ zaujala stanovisko. Političtí představitelé, univerzitní a církevní hodnostáři, novináři, kolegové, přátelé, umělci ad., se pokoušeli Palachův a Brüsewitzův čin vysvětlit. Jednalo se o pestrou škálu reakcí, ať už to byly projevy úcty, defamace, mlčení, připomínání, ospravedlnění či lhotejnosti. Tyto reakce vedly ke vzniku mnoha klíšé, stereotypů a ambivalencí, které se proměňovaly v čase. Palachův a Brüsewitzův čin měl mezinárodní ohlas a stal se záhy známým na mnoha místech světa. Autorka hledá odpověď na otázku, jaký byl společenský význam Palachova a Brüsewitzzova činu a jak se změnilo jeho vnímání po pádu železné opony (s. 11–12).

V první části knihy autorka upozorňuje na obecnější souvislosti Palachova činu. Patří mezi ně globální ohlas inscenovaného sebeupálení buddhistického mnicha Thich Quang Duce v Saigonu v roce 1963, které zachytil americký fotograf Malcom Browne. Quang Ducův čin vyvolal napodobení ve Vietnamu i na dalších místech světa. Tyto činy sledoval také Jan Palach, který si vystříhal články o válce ve Vietnamu a shromáždil poměrně velký počet výstřížků o sebe-upalování buddhistických mnichů.¹ V podobném smyslu se Palach údajně vyjádřil i při převozu do nemocnice. Uvedl, že chtěl protestovat jako buddhisté ve Vietnamu.²

Myslím, že by bylo vhodnější, kdyby autorka připomněla spíše toto zjištění než to, že Palachova patriotická výchova byla spojena s historickými obrazy Jana Husa (s. 73). Otevřenou nechala také otázku, do jaké míry vycházely husovské reminiscence a přirovnání po Palachově smrti z Palachova rozhovoru s psychiatrickou Zdenou Kmuníčkovou, ve kterém jméno Jana Husa explicitně padlo.³ Kromě dalších mužů, kteří se v Československu, Polsku, Maďarsku, Rumunsku a v Sovětském svazu v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století upálili na protest proti politickým a společenským poměrům (s. 38–39), by stáli za zmínku také ti, kteří tak na Václavském náměstí v Praze učinili po roce 1989. Jejich činy vyvolaly pouze okrajovou pozornost veřejnosti, což potvrzuje mnohý z autorčiných předpokladů.

Jádrem studie však nejsou historické okolnosti Palachova činu, nýbrž reakce na něj. V prvních letech představoval Jan Palach „národního hrdinu“. Ve srovnání s převládajícím výkladem autorka zjistila, že v prvních pěti měsících po Palachově smrti nebyl jeho čin tabu ani důvod ke kriminalizaci. O motivy Palachova sebeupálení se primárně nezajímala StB,

1 Jiří LEDERER, *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*, Praha 1990, s. 54.

2 Rebeka KŘÍŽANOVÁ, *Zásadový samotář, náivní marxista*, Týden, 17. 1. 2000, s. 24.

3 Viz <https://www.myjmetonevzdali.cz/temata/prazske-jaro-a-okupace/zive-pochodne/> (30. 9. 2019).

nýbrž veřejná bezpečnost. Státní bezpečnost převzala vyšetřování teprve na začátku roku 1970. Výsledky vyšetřování využila k propagandistickým účelům. Jan Palach byl v této době vnímán jako „mučedník“: jeho hrob na pražských Olšanech se stal vyhledávaným místem, na které přicházeli lidé z domova i ze zahraničí. To se nezamlouvalo hřbitovní správě ani bezpečnosti, která přístup ke hrobu nejdříve blokovala, potom přinutila Palachovu matku a bratra ke kremaci Janových ostatků a nakonec hrob zlikvidovala (s. 111–115).

Komunistická strana a vláda Palachův čin odsoudila a snažila se o něm mlčet. Přesto byl v občanských i lidskoprávních kruzích připomínán i nadále. Psalo se o něm v samizdatových publikacích a lidé o něm mluvili v soukromí. Postava Jana Palacha jako mučedníka se v „plné suverenitě“ vynořovala vždy znovu navzdory stranickým a státním orgánům. Palach byl uctíván v antikomunistickém exilu, který ovšem měl jisté obtíže s Palachovým socialistickým přesvědčením (s. 139). Ambivalentní byl Palachův odkaz i v československém disentu (s. 145–162). Výraznější změnu přinesl teprve „Palachův týden“ na začátku roku 1989, kdy si lidé připomněli dvacetileté výročí jeho činu.

Polistopadový politický a společenský vývoj učinil z Palacha symbol „historické spravedlnosti“. Byl zobrazován jako „oběť“ komunismu i „hrdina“ protikomunistického odporu. Jeho čin sloužil k diskreditaci komunistické diktatury a legitimizaci nastupujícího liberálně-demokratického řádu. Stal se nástrojem mocenského soupeření, jehož prostřednictvím byli veřejně skandalizováni političtí protivníci (s. 200–235). V poslední fázi, trvající od roku 2009 do současnosti, dochází podle autorky k pluralizaci palachovského diskurzu (s. 265).

Kniha je po teoretické, metodické, věcně-argumentační i interpretační stránce, napsána dobře. Znalost sekundární a teoretické literatury k tématu politických mučedníků umožňuje autorce zasadit Palachův a Brüsewitzův čin do obecnějších souvislostí. Vyhýbá se opakování argumentů, které se objevily v jiných národních či regionálních případech politického mučednictví, hrdinství a sebe-upálení. Snad by jen autorka mohla více zdůraznit, co bylo specifikem jejich činu.

K německému akademickému způsobu psaní patří poetický, abstraktní a hermeneutický styl. Čtenář se tak ve vrchovaté míře dozví o „mimo-jazyčných“, situačních, mediálních, institucionálních a historických kontextech, ve kterých autorka rozlišuje různé „diskurzivní pozice“, zkoumá základy „jazyka“, hledá hranice „řečeného“, analyzuje „hegemoniální diskurz“, dekonstruuje „diskurzivní události“, „výpovědi“ a „mluvící subjekty“ (s. 14). Je třeba ocenit, že se autorka věnuje ohlasu Brüsewitzova činu ve východním i v západním Německu. Vychází z dokumentů bývalé státní bezpečnosti (Stasi), která monitorovala ohlas Brüsewitzova činu i u západních sousedů. Kromě toho autorka prokazuje výbornou znalost českých pramenů, literatury i reálií.

Práce je dobře strukturována a kombinuje chronologický a tematický způsob argumentace, jako čtenář jsem se však cítil zahlcen citacemi novinových a časopiseckých článků, populárních a odborných publikací, politickými vyjádřeními i občanskými iniciativami, které si připomínaly Palachův a Brüsewitzův čin a v knize následují ve velmi rychlém sledu. Autorka je sice střídá s přiměřeně dávkovanými citáty, přesto bych si představoval větší analytičtější utřídění materiálu. Zajímalo by mne, kolik jednotlivin

autorka v knize podchytila. Jaké vztahy mezi nimi existovaly? V jakých vrstvách či frekvenci se objevovaly mimo kulatá výročí? Jak velký byl okruh pisatelů? Kdo to byli? Odkazovali či opisovali od sebe navzájem? Autorka konec konců tvrdí, že kombinuje diskurzivní analýzu (nijak zvlášť rigorózní) se sociálně-historickým a biografickým přístupem (s. 13).

Domnívám se, že objasnit význam Palachova a Brüsewitzova činu nelze z jejich individuálního jednání (s. 67–75), nýbrž ze společenského kontextu, například z „nálady“, „pocitů“, „atmosféry“, která v jejich okolí, prostředí či společnosti panovala. Kromě odpovídajících pramenů vyžaduje takové zkoumání i adekvátní teoretické a konceptuální prostředky. Striktnější uplatnění diskurzivní analýzy by snad mezi ně mohlo patřit. Takové zkoumání by mohlo více prozradit o jejich odkazu. Mohlo by jej zbavit zjednodušujících, paušalizujících a moralizujících výkladů. K vykročení z individualizující perspektivy vybízí mimo jiné dopisy, které po sobě Palach a Brüsewitz zanechali a které se obracely k širší pospolitosti („národům“, „lidu“, „bratřím a sestřám“, „křesťanstvu“). Ostatně první bezprostřední reakce na jejich čin ho dávají do souvislosti se společenským a náboženským hnutím.

Sabine Stachová nedává recenzentům mnoho šancí, aby s ní polemizovali, kritizovali ji, uváděli odlišné argumenty či nabízeli alternativní interpretaci. Omezím se proto na několik poznámek k historickým souvislostem Palachova činu. Považuji je za důležité pro recepci Palachova odkazu, která je jádrem knihy. Autorka bere jako samozřejmost, že Jan Palach byl marxista, socialista, přívrženec reformního komunismu. Problém je, že čtenář nemá možnost si její tvrzení nikde ověřit. Jeho označení za socialistu a marxistu vychází z retrospektivně sepsané „zprávy“ Jiřího Lederera resp. výpovědi jeho spolužáků a přátel, které zachytila veřejná a státní bezpečnost (s. 74).

Mezi zveřejněnými svědectvími však panují rozpory. Někdy se o Palachově znalosti Leninových spisů zmiňuje Helena Zahradníková jindy Eva Bednariková. Spolubydlící Jan Hlaváč ho označil obecně přijímanou frází z kádrových hodnocení jako „přesvědčeného marxistu“. Spolužák Jan Mészáros za „komunistu v nejlepší slova smyslu“ přezdívaného dokonce „bolševik“. Jan Palach docházel snad na čínskou ambasádu pro Maovy spisy. Jiné svědectví zmiňuje, že tam byl pouze jednou pro Maovu knížku citátů, kterou ale bez většího zájmu odložil.⁴ Jan Palach se údajně dovolával Marxe, když hovořil o občanských svobodách, zvláště svobodě slova a shromažďování.⁵ Proti tomu by se dalo namítnout, že občanské svobody, zejména svoboda slova a shromažďování nepatří mezi Marxova ústřední témata. Podobně nemarxistická je snaha změnit vědomí (myšlení) jako předpoklad zachování lidského bytí. Tímto problémem se Jan Palach zabýval ve své seminární práci.⁶ Nicméně u Marxe je to právě naopak: bytí určuje vědomí.

Optikou Palacha-socialisty a přívržence reformního komunismu hodnotí autorka politickou recepci jeho odkazu. Výpověď poslance KSČM Miroslava Grebeníčka je ovšem podobně neúplná jako vládní návrh na prohlášení 16. ledna významným dnem. Autorka má jistě pravdu, když píše, že tehdejší konzervativně-liberální vláda pominula Palachovy sympatie k reformnímu komunismu. Stejně tak ovšem Miroslav Grebeníček pominul,

4 R. KŘIŽANOVÁ, *Zásadový samotář*, s. 24.

5 J. LEDERER, *Jan Palach*, s. 48.

6 Tamtéž, s. 56.

že „beznaďej“ ze které chtěl Jan Palach svým činem společnost „probudit“, tj. zavedení cenzury, šíření Zpráv nebo zúžení „prostoru pro ČSSR v mezinárodní politice“ bylo z velké části dílem reformních komunistů a KSČ. Nelze tedy s autorkou souhlasit, že byla Grebeníčková námitka „zcela opodstatněná“ (s. 241). Z výpovědí Palachových kolegů, vyplývá, že Palachovy sympatie k reformním komunistům se během roku 1968 vyvíjely, např. listopadové plénum ÚV KSČ hodnotil již velmi negativně.⁷

Jestliže se autorka pozastavuje nad tím, že se po r. 2000 nevynořila ve veřejném diskurzu otázka, proč reformní komunisté politicky nevyužili podporu obyvatelstva ani občanský odpor, který vrcholil Palachovým činem (s. 242), je třeba uvést několik slov na vysvětlenou. Sama autorka na jiném místě píše, že Palachův čin využila československá vláda pro politiku „deeskalace“ (s. 90). Dále poznamenává, že pro reformní komunisty byl jeho čin nepřijemný nebo dokonce „kontraproduktivní“ (s. 386). Myslím, že Palachův čin nelze ani považovat za vrcholící občanský odpor. Spíše za jeden z pokusů „probudit“ společnost z rezignace, kterou například v prosinci 1968 popsal Milan Kundera v *Českém údělu*. Připomenout lze také tvrzení Christiane Brennerové, která stav česko(slovenské) společnosti v lednu 1969 nazývá „skleslostí“.⁸

Česká veřejnost chápe invazi vojsk varšavského paktu do Československa jako ukončení Pražského jara. Moskevský protokol, schválení smlouvy o „dočasném pobytu sovětských vojsk“ a stranické plénum v listopadu 1968, jsou vnímané jako popření Pražského jara a otevření cesty k normalizaci. Reformní komunisté jsou považováni za slabochy či prospěcháře, kteří se snažili udržet ve funkcích za cenu politických ústupků a bez ohledu na podporu (české) společnosti. Jejich mlčení k Palachovu činu a snaha neutralizovat následné projevy občanského odporu zapadají do výsledného obrazu: odpovídají posrpnovému způsobu (pragmatického) jednání nejvyšších představitelů, kteří bojovali o své politické přežití.

Autorka na několika místech opakuje, že Jan Palach byl na rozdíl od Oskara Brüsewitzze vnímán jako „národní mučedník“, jako postava nacionalizovaných diskurzů odporu a zármutku. V exilových a opozičních kruzích se dokonce stal součástí „národní paměti“ (s. 397). Bylo by proto případné zmínit, jak se s Palachovým činem vyrovnávala slovenská veřejnost. V tomto ohledu nebyl Palachův odkaz příliš „integrační“. Naopak působil jako dezintegrující faktor, který oslaboval státnost postkomunistického, liberálně-demokratického Československa.

V citované studii si Ch. Brennerová položila otázku, zda lze Jana Palacha zařadit do galerie socialistických hrdinů, zda nebyl spíše národním hrdinou nebo dokonce hrdinou proti socialismu, jak se domnívali mnozí jeho ctitelé po roce 1989? Palachovu smrt na oltář „demokratického socialismu“ položil totiž nejmenovaný autor stručného textu zveřejněného čtyři dni po jeho smrti v časopise čs. spisovatelů *Listy*.⁹ Brennerová

7 Petr BLAŽEK a kol., *Jan Palach '69*, Praha 2009, s. 349nn.

8 Dále viz: Christiane BRENNER, *Tod für Sozialismus mit „menschlichen Gesicht“*, in: Silke Satjukow – Rainer Gries, *Sozialistische Helden: Eine Kulturgeschichte der Propagandafiguren in Osteuropa und der DDR*, Berlin 2002, s. 256–266, zde s. 258.

9 Ch. BRENNER, *Tod für Sozialismus*, s. 259.

upozorňuje na důležitý moment: Palachův čin lze velmi dobře a do velké míry oprávněně vykládat různým způsobem. Záleží, jaký význam bude upřednostněn a na jaké časové období Palachova odkazu bude položen důraz.

Sabine Stachová připomíná, že Palachův a Brüsewitzův odkaz rezonoval ve společnosti, oslovil desetitisíce občanů a občanek. Dopisy na rozloučenou, které Palach a Brüsewitz zanechali, byly velmi obecné, daly prostor pro široký výklad. Před rokem 1989 byla jejich památka jako nežádoucí rozmetána, později ji obcházelo mlčení či denunce. V lednu 1989 byla v československém případě vzpomínka dokonce násilně potlačena. Tím se postupem doby vytvořily předpoklady pro různé interpretace jejich činu, které sdílely různé skupiny, sítě či iniciativy občanů.

Když se Palachova a Brüsewitzova odkazu ujali političtí aktéři, nedalo se čekat, že je podrobí historickému zkoumání. Politická a veřejná komunikace redukuje komplexitu a přináší zjednodušení ze své podstaty bez ohledu, zda se jedná o morální, sociální či ekonomické otázky. Chtělo by se říci, že minimálně v politickém diskurzu byla většina interpretací, především Palachova odkazu stejně oprávněných. O hegemonii se nedalo mluvit. Přijetí Palachova odkazu ve společnosti bylo různorodé již před rokem 1989; po něm ještě více. Skutečnost, že některý z těchto výkladů v tisku, rozhlase, televizi či politice převládal, spojuje autorka s odmítnutím politicko-společenské alternativy („Třetí cesty“, „Pražského jara“). V rovině politických deklarací je tento závěr nejspíše oprávněný. Nicméně v sociální a ekonomické praxi lze doložit řadu příkladů specifické „české cesty“, která kombinovala liberálně-tržní a státně-socialistické principy. Nakolik se Česká republika jejím prostřednictvím lišila od východoněmeckých a středoevropských sousedů je otázkou budoucího zkoumání.

Sabine Stachová napsala originální a nápaditou knihu, která vybízí k zamyšlení. Zároveň se ptám, odhlédneme-li od překonání strachu ze „svatokrádeže“, co je hlavním zjištěním jejího výzkumu? Politická instrumentalizace, která vytváří „slepá místa“ v kulturní a společenské paměti? Obtížné prosazování myšlenkového a názorového pluralismu? Osvobození soudobých dějin z politického a ideologického područí? Neúspěch antikomunistické politiky, navzdory vynaložené politické a společenské energii a mnohdy i nemalých prostředků? A říká to něco nového o české (a německé) poválečné společnosti?

Zdeněk Nebřenský

František STÁREK ČUŇAS – Martin VALENTA

Podzemní symfonie Plastic People

Praha, Argo – Ústav pro studium totalitních režimů 2018, 375 s.,

ISBN 978-80-257-2522-1 (Argo), ISBN 978-80-88292-04-3 (ÚSTR).

Skutečnost, že politický proces s Plastic People of the Universe (a dalšími představiteli českého undergroundu) byl bezprostředním spouštěčem vzniku Charty 77, je „učebnicovým“ faktem a bez alespoň okrajové zmínky o této hudební skupině se neobejdou žádné české dějiny období tzv. normalizace. Přesto jsme na hlubší zpracování historie „Plastiků“ museli

čekat dlouhých třicet let, respektive skoro dvacet od úmrtí jejich hlavního protagonisty Milana (Mejly) Hlavsy (1951–2001).¹ Ne náhodou. Neméně známou skutečností je totiž i to, že po letech pronásledování Mejla s požehnáním komunistického režimu v dubnu 1989 odjel s částí kapely koncertovat do Spojených států, a brzy se rovněž ukázalo, že v té době byl již dva roky evidován jako agent Státní bezpečnosti (agenturně byl přitom vytěžován už dříve). Psát celou historii slavné a (nejen) Václavem Havlem obdivované skupiny je tedy kousnutím do hodně kyselého – někdo by mohl říci i červivého – jablíčka.

Autoři se před potenciálními úskalími obrnili už tím, že se dali dohromady. Na jedné straně pamětník, odsouzený v roce 1976 v paralelním plzeňském procesu a bytostně spjatý s undergroundovým prostředím, který však vzal akademickou dráhu po roce 1989 jenom jako „druhou možnost“ poté, co se neuplatnil jinak.² Na druhé straně ambiciózní a široce rozkročený mladý historik, vládnoucí akademickým „řemeslem“ (možná až moc, k tomu níže), jenž má od pojednávání tematiky/doby odstup už jenom tím, že ji sám nemůže pamatovat. Byla to dobrá volba. S výjimkou nepříliš šťastně pojatých úvodních a závěrečných pasáží knihy je ve výkladu znát odstup a současně důkladná, ničím nenahraditelná znalost drobných dobových reálií.³ Text nesklouzává k publicistické zkratce ani moralizování, důraz na „mikrohistorii“ skupiny je vhodně vyvažován širší kontextualizací. Jako celek není výklad ani příliš dlouhý, ani rozvláčný, přitom obsahuje všechno podstatné, co skupina od svého vzniku do (dočasného) zániku na konci osmdesátých let prožila. Polistopadové pokusy o její obnovu kniha už nesleduje, aniž by to bylo na újmu věci.

V souladu s „hudebním“ názvem díla je jeho korpus rozdělen do tří „vět“, pojednávajících o jednotlivých časově vymezených obdobích kapely, a dvou „mezíher“,

- 1 Skupina přitom byla již před rokem 1989 zařazena do publicisticky pojatých, avšak stále autoritativních dějin českého „bigbitu“ (Lindaurův a Konrádův seriál v *Gramorevue*, v roce 1990 vydaný jako kniha Vojtěch LINDAUR – Ondřej KONRÁD, *Život v tabu, aneb Třicet roků rocku*, Praha 1990; nejnověji jako TÍŽ, *Bigbít*, Praha 2001), a brzy následovaly vzpomínky protagonistů (za všechny uvedme Milan HLAVSA – Jan PELC, *Bez obřů je underground*, Praha 1992). Odpovídající monografické historické (ale i hudebněanalytické) zpracování však chybělo. Naopak v současnosti není „Čuňasova“ a Valentova kniha jedinou, vyšla i další obdobně zaměřená díla: Jonathan BOLTON, *Worlds of Dissent. Charter 77, the Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge (Mass) 2012 (česky 2015); Jaroslav RIEDEL, *Plastic People a český underground*, Praha 2016; Marek Švehla, *Magor a jeho doba*, Praha 2017.
- 2 Tím nemá být nikterak zpochybněna relevance jeho příspěvků (nejzásadnějším je asi „encyklopedie“ František STÁREK – Jiří KOSTŮR, *Baráky. Souostroví svobody*, Praha 2010), nutno však konstatovat jejich především dokumentární hodnotu.
- 3 Autor této recenze, patříci k úplně jiné (nejmladší) generaci pamětníků, například netušil, že pro něj „standardní“ zkratka skupiny PPU je až pozdní, a pokud dřív skupina svůj název zkracovala, pak na PP (s. 243). Jinde naopak může být pamětnictví, není-li korigováno akribií, na škodu: Svatopluk Karásek je v knize v souladu s tím, jak se o něm mluvilo mezi „máničkami a androši“, charakterizován jako „evangelický kněz“ (s. 49), ačkoli protestantští duchovní (v návaznosti na reformační myšlenku všeobecného kněžství) tento titul v žádném případě nepoužívají. Na stejném místě by rovněž nebylo marné – alespoň pro mladší čtenáře – přidat vysvětlení, co znamenalo být duchovním bez státního souhlasu.

z nichž první je věnována místu undergroundu v protirežimní opozici a druhá kulturním dopadům přestavby v Československu. Časovými mezníky přitom jsou v úvodu již zmiňovaný proces s PP (1976), po kterém se skupina stala mezinárodním symbolem a jakýkoli kompromis s vládnoucí mocí přestal být možný, a omezené povolení alternativních hudebních směrů na nově založeném Rockfestu (1986). Ten se stal bránou pro „výstup z undergroundu“, vedoucí mj. k rozpadu původních „Plastiků“ a povolení jejich konformnější části pod názvem Půlnoc. Autoři si jsou vědomi, že takto vymezené epochy – vůči nimž lze sotva něco namítat – lze dále vnitřně členit, rozumně však rezignovali na rozbíjení logické struktury výkladu přílišnou parcializací.

První část knihy, sledující období do roku 1976, popisuje kořeny a počátky psychedelického rocku v Československu na konci šedesátých let, recepci západního undergroundu i určující „teoretický“ vliv Martina (Magora) Jirouse – vedle Hlavsova hudebního vkladu – na konstituci Plastic People. Autoři vyvrací fámu o vzniku skupiny jako reakci na Srpen 1968: ukazují nicméně, jak postupné „normalizační přituhování“ vyvolávalo reakci a radikalizaci původně apolitické party hudebníků. Po ztrátě kvalifikace k veřejnému vystupování („přehrávky“, 1973) tak skupina postupně směřovala ke (společensky, respektive politicky) vymezené „druhé kultuře“ (o přehrávky se PP nicméně pokusili ještě v letech 1975 a dokonce 1977), Magorem explicitně definované ve známé *Zprávě o třetím českém hudebním obrození* (1975).

Na tento výklad logicky navazuje „intermezzo“: pokus o charakterizaci měnícího se postavení undergroundové komunity v rámci celého českého disentu, vlastně cesty „máníček“ mezi Havlovy „bezmocné“ či Bendovy „paralelní struktury“, kde se jim – v těchto kruzích i v mezinárodním měřítku – dostalo plného sociálního uznání. Autoři přitom správně zdůrazňují roli Jiřího Němce. Jen by si snad mohli ověřit, že bytí byl jednou z ústředních postav marxisticko-křesťanských dialogů šedesátých let, dost dobře nemohl být jejich „spoluzakladatelem“ (s. 102; už proto ne, že diskusní setkání probíhala „v Jirchářích“, na půdě Komenského evangelické bohoslovecké fakulty).⁴

Dekáda od roku 1976 do roku 1986 byla zjevně „nejundergroundovějším“ obdobím skupiny. Začala procesem, v němž byli odsouzeni Jirous a Vratislav Brabenc (spolu se Svatoplukem Karáskem a Pavlem Zajíčkem) a další členové skupiny dlouho vazebně vězněni (respektive vypovězeni v případě Kanaďana Paula Wilsona). Pak už Plastic People vystupovali jenom na chalupě Václava Havla a podobných místech/příležitostech (komunity „baráků“, postupně likvidované StB). S tím, jak v kapele kvůli Magorovým pobytům ve vězení sílil Brabencův vliv: „Plastici [se] v této době vyvinuli svým způsobem až k církevně orientované transcendentní hudbě“ (s. 137). Kapitoly dokreslují tři medailony klíčových osobností skupiny – Jirouse, Brabence a Hlavsy. Nepojednávají jejich (celo-) životní příběhy, ale konkrétní, diametrálně odlišná řešení vztahu k panující moci: vězení, vynucený exil a podvolení se. Zatímco první dva „modely“ jsou dostatečně známé, Stárek s Valentou zákonitě věnují největší pozornost Hlavsovu případu (s. 151–160, znovu

4 K těmto dialogům nejnověji Ivan LANDA – Jan MERVART a kol., *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha 2017.

s. 258–267). I když se příslušný spis StB nedochoval a autoři oprávněně upozorňují na metodologické problémy „příliš důvěřivé“ práce s tímto typem pramenů, konstatují, že k nějakému typu vědomé spolupráce mezi frontmanem Plastic People a komunistickou tajnou policií muselo dojít. Zároveň ukazují, že v období kolem poloviny osmdesátých let skupinu ideově vedli Hlavsa spolu s Václavem Havlem, což se (nikoli už toto souručenství) stalo určující i pro poslední sledovanou epochu.

Druhé „intermezzo“ není na rozdíl od toho prvního „sociální kontextualizací“ předchozí části knihy, nýbrž úvodem k té následující: nástup sovětské perestrojky vedl k (opatrným) změnám i v Československu, přičemž ve sféře populární hudby došlo k povolení Rockfestů – podle vzoru Porty, jež disciplinovala folk, country a trampskou hudbu – a některých dalších „umírněných“ alternativ. Třetí část knihy sleduje, jak na tuto vlnu naskočili i „Plastici“, respektive Hlavsa. Autoři to zdůvodňují jeho stárnutím a ochotou ke kompromisům, „pokud si chtěl v plné ‚rockerské síle‘ ještě zahrát“ (s. 241). Pod jeho ideovým vedením byla skupina ochotná „vyjít z podzemí“, avšak když pokus o novou kvalifikaci ztroskotal (1987), rozdělila se. Hlavsa, později následovaný i několika dalšími členy, v roce 1988 založil novou kapelu Půlnoc, s níž vstoupil do oficiálního hudebního milieu, přičemž skupina hrála hity někdejších Plastic People a zjevně plně využila jejich dědictví. Úspěch se dostavil. Část kapely to ovšem odmítla, obzvláště když současně trvaly režimní ataky proti opozici – včetně aktuálního uvěznění Magora Jirouse.

Nedosti na tom, „pracovníci StB pochopili, že mezi nimi a Hlavsou nastala neočekávaná shoda zájmů“ (s. 258), a pomohli mu k bezprecedentní sebe prezentaci: v letech 1988–89 bylo připraveno americké turné skupiny Půlnoc (promované ovšem jako mezinárodně legendární Plastic People of the Universe). Bezskrupulózní kapitalizace symbolu, odmítnutá několika členy skupiny i zahraničními aktivisty, měla ovšem ještě dohru: Hlavsa a jeho kolegy zase zneužila jejich americká manažerka, takže kromě tehdy nevidaných turistických zážitků si z vyprodaných sálů a obrovského mezinárodního ohlasu odvezli – malé kapesné. „Proměna undergroundové legendy v rockový hudební průmysl“ (s. 302) tím byla dokonána.

Nezávisle na tom, co autoři tvrdí v jedné z úvodních kapitol, věnované metodologii, tvoří kostru naznačeného výkladu klasické vypravování, v podstatě zpětně psaná „kronika“, opírající se o zřejmě veškeré dostupné písemné i orální prameny a sekundární literaturu. Tomu odpovídá i bohatý „dokumentační“ obrazový doprovod. Žádné metodologické inovace se tu neobjevují. Střídmost v užívání mimohistorických analytických metod (např. tematizace identity, prolínající se celým textem a shrnutá na s. 350–354) není špatná, obzvláště u první (nebo nanejvýš jedné z prvních) monografie na dané téma. Až příliš často jsme totiž v současné historické vědě svědky spektakulárních metod, které „s vaničkou vylévají dítě“ a v kontextu výzkumu komunistických režimů pak docházejí ke zjištění, že černé bylo bílé a že v posledku vládnoucí geronti byli upřímně milovanými symboly pokroku a humanity; příklady, nechť si laskavý čtenář dosadí sám.

Františku Stárkovi a Martinu Valentovi se podařilo napsat vyváženou a přitom strhující, jistě dosud nejlepší monografii o skupině Plastic People. Přesto nemohu zamlčet několik závažných koncepčních nedostatků recenzované knihy. Varoval-li jsem čtenáře

už výše před jejím úvodem a závěrem, učinil jsem tak pro jejich beznadějně „školský“ charakter. Mechanické vymezení tématu (dokonce včetně z přírodních věd okopírované explicitní formulace „výzkumných otázek“), výčet použitých pojmů a metod, i základní přehled literatury – nebo na konci shrnutí a bezuzdné opakování jednou již řečeného, včetně znovuužití týchž pramenných citátů – jsou v přímém protikladu vůči čtivému korpusu díla a současně doslova karikaturou akademické práce. Bez většiny tohoto obsahu se solidní historické zpracování (čehokoli) jistě neobejde, avšak není nikterak nutné prezentovat je metodou vysokoškolských kvalifikačních prací, úspěšně odrazující jakéhokoli „normálního“ čtenáře.

Podobně problematický či matoucí je i název knihy. Jakápak symfonie, když o hudbu vlastně vůbec nejde? Jádrem výkladu je – podobně jako u nedávno publikovaných dějin české folkové hudby⁵ – sociální a politický charakter Plastic People a českého undergroundu, nikoli analytický rozbor jejich hudby, textů či performancí. V tomto smyslu je recenzovaná kniha „důstojným pokračováním“ dosavadního bádání na toto téma. Namísto obvyklých pár rádků, odstavců či dokonce kapitol o politických a společenských dopadech (pronásledování) „druhé kultury“ je to ovšem celá a důkladně poskládaná kniha – v níž však naopak muzika, texty i „sound“ kapely byly nanejvýš naznačeny, letmo a apodikticky zmíněny. V neposlední řadě se tím však ztrácí, nebo je přinejmenším oslabeno vědomí nevyrovnanosti a podstatných rozdílů mezi jednotlivými obdobími/nahrávkami skupiny: Přiznejme si přitom i to, že vedle evidentně skvělých jsou některá alba Plastic People objektivně umělecky (velmi) slabá. Tvrzení, že „Půlnoc měla nakročeno k tomu stát se mezinárodním jménem ‚východoevropské‘ rockové hudby“ (s. 296), mi rovněž připadá hodně nadnesené – a v každém případě je vývoj této hudby v devadesátých letech spolehlivě vyvrátil.

Orientací na „politické dějiny“ kultury není přitom recenzovaná kniha nikterak výjimečná, a tím méně bych chtěl tento typ výzkumu jakkoli zatracovat. Obzvláště v případě negativně, represemi komunistického režimu vymezené kulturní sféry se bez tohoto hlediska neobejdeme. „Podzemní symfonie“ tuto rovinu nejen výborně zvládá, ale i vhodně doplňuje „interními“ vhledy do života a myšlení undergroundové komunity (či spíše komunit). Přesto musím – nikoliv poprvé – konstatovat, že v českém akademickém prostředí přímo žalostně chybí pokusy o analytické uchopení moderní populární hudby. Jejich dostupné suplování publicistickými výklady má k dokonalosti daleko. Jestliže jako historikové poznáváme, v čem memoárová literatura a „časopisecké zkratky“ (nebo dokumentární televizní seriály) chybují v prezentaci historického materiálu, měli bychom si být vědomi i toho, že jejich pokulhávání v žánrové, strukturní a umělecké analytice může mnohdy být ještě podstatnější.

Zdeněk R. Nešpor

5 Přemysl HOUDA, *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*, Praha 2014.

Elena MANNOVÁ

Minulost ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska

Bratislava, Historický ústav SAV 2019, 464 s., ISBN 978-80-334-1706-8.

Jedna z výtek vůči konjunkturálnímu konceptu míst paměti ze strany českých historiků poukazuje na absenci plurality a heterogenity paměti. Ve střední Evropě, kde tradičně koexistuje, či spíše koexistovalo vícero národních pamětí ve společně obývaném prostoru, dochází k procesu, který Pierre Nora nemohl v *Lieux de mémoire* z francouzské perspektivy reflektovat. Zatímco čeští autoři nejčastěji narážejí na obtíže při konceptuální a metodologické adaptaci na třecích plochách česko-německých, slovenští kolegové mají situaci obtížnější, minimálně o rovinu maďarskou. Možná však právě z tohoto důvodu se s místy paměti a celým komplexem paměťových konceptuálních derivátů vypořádávají o poznání úspěšněji než Češi. Příkladem zdařilého metodologického, konceptuálního a zejména terminologického adaptování jsou mnohé texty Eleny Mannové. Lze tedy jen přivítat vydavatelský počín Historického ústavu Slovenskej akadémie vied (SAV) vydat tyto texty, jež spojuje téma paměti, způsobů reprezentací a aktualizací dějin Slovenska, souborně v rámci jedné publikace.

Výstižná metafora užitá v názvu knihy, tj. minulost coby supermarket, odkazuje nejen na citát Lubomíra Liptáka, který v éře nastupující postmoderny přirovnal dějiny k samoobsluze, z níž si společnost i jednotlivci vybírají dle svých preferencí a potřeb. Současně také přesně definuje autorčin postoj k tématu. Dnešní postfaktická doba přinášející mimo jiné neobvyklý nárůst komercializace, minulost relativizuje. Minulost se v pojetí Eleny Mannové stává komerčním produktem. „Vybrané momenty je možné nejen mocensky využívat a zneužívat, ale i prodávat a kupovat a přímo servírovat vybranému marketingovému sektoru jako specifické poselství.“ Do třetice metafora odkazuje k formátu knihy, kdy původně zamýšlený „výprodej“ jednou již vydaných textů autorka upravila a doplnila způsobem, jenž dodal celé publikaci na kompaktnosti a myšlenkové celistvosti.

Zcela původním textem publikace je reflexivní metodologicko-historiografický úvod. Ten je určen čtenáři znalému nejen paměťových studií, ale i diskusí a problémů s nimi spjatých. Nejde o strohý výčet autorů a přístupů, které Mannovou ovlivnily v průběhu tří dekad potýkání se s tématem, spíše o načrtnutí základních kontur její vlastní specifické konceptuální a terminologické profilace. Jmenovitě se kriticky vymezuje vedle zmíněného Pierra Nory vůči Miroslavu Hrochovi. Souhlasí s jeho kritikou inflace a zejména nejednoznačnosti pojmu paměť, nicméně navrhuje svébytnější cesty než pouhý návrat k zažitým pojmům. Nejvíce Mannovou oslovilo vnímání paměti jako sociálního palimpsestu, jež umožňuje vrstvit a přepisovat, ale také vyblednout. Takto pojatá paměť je jí, i díky užitému slovníku, chápána jako něco proměnlivého, co podléhá erozi, aktualizacím a konfliktním instrumentalizacím. Stejně tak je v sémantické části úvodu vyzdvihován i pojem kulturních reprezentací. Ten je s ohledem na následné části publikace mnohem nosnější a jeho užitím se Mannové s úspěchem podařilo předložit čtyřsetstránkový korpus o paměti, prakticky bez užití pojmu, na nějž začínají být někteří historikové doslova alergičtí.

První dvojice textů představuje rozsahem nejmenší blok knihy. Spojuje je problematika rozpornosti mýtů a vzpomínání v rámci moderních společností. Zatímco první text je zacílen primárně na slovenskou zkušenost, druhý je spíše teoretického charakteru. Mannová vyvrací slovenskému čtenáři představu o specifčnosti slovenských mýtů, ale současně koriguje obdobná přesvědčení i u čtenářů českých a dalších. Daří se jí to zejména díky velkým znalostem dějin středoevropského prostoru (a nejen jeho) a vhodně užitým typologizujícím příkladům. Výsledný komplex je pak osvěžující a blahodárně působící pro ty čtenáře, kteří se cítí zasaženi masochistickou rétorikou nekritických recipientů „Bývali Čechové“, toužících po opravování a narovnávání mýtů. Mannová pregnantně relativizuje „ontologický status“ mýtu, ale zaměřuje se, řečeno slovy Aleidy Assmannové, na potenciál jeho účinnosti, na kontext jeho metamorfóz a působení ve společnosti.

Druhý blok textů pojednává o figuracích paměti a vzpomínání na dvě osobnosti, které jinak stojí mimo slovenský národní pantheon, svatě Alžběty Uherské a Marie Terezie. V názvu bloku je použito obratu „druhý život“, psáno takto v uvozovkách. Obecně se v textech Eleny Mannové zrcadlí inspirace spíše než staršími českými variacemi konceptu „Nachleben“ její ovlivnění myšlenkami Moritze Csákyho. V jejím podání jsou místa paměti mnohem více zaměřená na daný prostor než na neurčité a těžko uchopitelné procesy přenosu, uchování, reflexe a prezentace tradic. Paradoxně tak její práce mnohem více vypovídají o nositelích než o nesených historických objektech. Výjimkou z pravidla představuje text o svatě Alžbětě Uherské, který pojednává výhradně o ní a o proměnách jejího tradování. Naproti tomu druhý z textů bloku, zaměřený na proměny obrazu Marie Terezie je mnohem osobitější a konceptuálně čistší. Spíše než habsburskou panovnicí autorka popisuje dynamiku vztahu obyvatel Slovenska (Horních Uher) ke státu, k majestátu, k centralismu, resp. autonomismu a dalším abstraktním fenoménům. Postava Marie Terezie tu slouží spíše jako nástroj vyprávění než jako popisovaný objekt.

Třetí z tematicky kompaktních bloků představuje problematiku festivit. S tím souvisí i opětovné mírné konceptuální vybočení, přesněji odstínění. V tomto případě je mu věnována speciální kapitola, kterou doplňují texty o proměnách vzpomínání výročí revoluce z roku 1848/49 a slovenského národního povstání. Teoretický příspěvek, pojatý jako úvod ke zbývajícím dvěma konkrétním příkladům, je poměrně zdařilou kvintesencí problematiky interdisciplinárního a obtížně uchopitelného fenoménu svátků, slavností a oslav, zúženého na pohled historika. Shrnuje postřehy a teze klasiků oboru, jakými jsou Michael Maurer, Lars Diele či Jiří Pešek, v podobě, která je nejen srozumitelná jako explikační celek, ale také rozpoznatelná jako metodologický background následujících textů. Zejména u některých autorů totiž dochází k jevu, kterému se Mannová obratně vyhýbá v celém souboru textů. Nikdy totiž nepůsobí její metodologický úvod jako samoučelné intelektuální cvičení, ale jako integrální součást následujícího příkladového textu.

Knihu uzavírají rozsahem nejobemnější bloky s názvem „Lokální paměť I“ a „Lokální paměť II“. Rozdělením na dvě části autorka vychází vstříc původnímu členění na samostatné dříve vydané texty. Nejsm si však jist, jestli to zejména zde není zbytečně přiznanou chybou. Objevování středověké Bratislavy a totéž v případě Bratislavy novověké je sice poято jako samostatné téma, ale rozbití této struktury a spojení, které by s sebou

přinášelo samozřejmě i potřebu značného přepracování, by nebylo na škodu a zahladilo by tak poslední rušivé místo, v němž zanechala stopy struktura původních textů. Na druhou stranu patří tyto pasáže v celé knize k těm nejzdařilejším a ve výsledku čtenářsky nejdělejšími.

Také se zde nejviditelněji promítá autorkou oblíbená, výše zmíněná metafora palimpsestu. Popisovaný prostor, chápaný nikoli výhradně jako prostor geografický, je stejně jako druhotně použitý pergamen obdařen specifickými vlastnostmi. Skrze nový rukopis často prosvítá původní seškrabaný text, původní základ zůstal, změnilo se však poselství a využití. Mannová na příkladu nacionálně heterogenního města, jež si svým způsobem a v různých epochách přisvojovali jak Slováci, tak Maďari, tak také zdejší Němci, názorně ilustruje, že paměť není daná konstanta, případně výslednice vzpomínání a zapomínání, ale spíše možnost, potencialita. V těchto pasážích také využívá oblíbený motiv proměny toponym, který slouží jako jakési zrcadlo, či lépe stopa po zápisu proměn paměti. Jeho výhodou je schopnost provázat dva základní typy paměti, tj. kulturní a komunikativní.

Obdobně jako v případě středověké a novověké Bratislavy je v poslední části publikace, již reprezentují texty o pomníkové kultuře v Bratislavě (nabízí se otázka, proč není tato část spojena s předchozí), o inscenování kolektivní paměti v Komárně a „slovenském Norimberku“ neboli Levoči, prezentována v explicitní podobě pluralita paměti a vzpomínání. Možná je pro některého čtenáře obtížně pochopitelné tvrzení, že různé narativy, které si z historicko-ontologického hlediska protiřečí, mohou společně tvořit integrální korpus a tedy nejen koexistovat vedle sebe, ale úspěšně se doplňovat a společně tvořit pilíře konkrétních identit, ideologií či doktrín. Je také rozvolněno soustředění na nacionálně pojatá témata, heterogenita výkladu je rozrůzněna příměsí židovského, evangelického, katolického, či socialistického vzpomínání. Co se někomu může jevit jako neuchopitelný chaos, jež znesnadňuje výklad, představuje pro jiné ideální příležitost k uchopení vlastní podstaty problematiky bez ohledu na metodologické odstíny či užitou terminologii. Mannová se v těchto částech nejintenzivněji zabývá problémy, které přináší současná doba a které jsou vyjádřeny v názvu publikace. Klade si otázky, kdo vlastní historickou paměť, komu patří veřejné prostory města apod. „Slovensku“? Investořům? Komunálním elitám? Občanské společnosti? Kterým obyvatelům?

Jednou z nemnohých slabín publikace spatřuji v části, jež má suplovat závěr. V knize je označena jako „Epilog: o zodpovědnosti za postoje k minulosti“. Problémem není text samotný, který je kvalitativně na stejně vysoké úrovni jako celá kniha, ale spíše jeho funkce. Měl-li text představovat myšlenkový závěr či jakési shrnutí, případně zopakování a multiplikaci základních tezí a myšlenkových konstrukcí, potom dle mého názoru svoji funkci nesplnil. Možná měl být představen spíše jako svébytná kapitola, případně více zdůrazněna jeho role emocionálně působícího mementa. Autorka tu totiž zpracovává téma v publikaci prakticky neřešené: problém traumatu, zejména instrumentalizace holocaustu. Přesto text nepůsobí melancholicky, naopak obsahuje poměrně silný morální apel, zaměřený do budoucnosti.

Autorka tu nastoluje otázku po legitimitě vzpomínání. Všimá si, že i mnozí historikové, kteří coby akademičtí odborníci obhajovali rovnocennost narativů, jako lidské

bytosti s morálními imperativy přehodnocují svůj vlastní postoj tváří v tvář dnešním úspěchům politického populismu, resp. ad absurdum využívanému prostoru, který vytyčila relativnost vzpomínání. Optimisticky laděná východiska, jež Mannová uvádí v úplném závěru svého zamyšlení, tak mohou představovat další z důvodů, proč publikaci *Minulost ako supermarket* nejen věnovat pozornost, ale proč se k ní případně i vrátet.

Vojtěch Kessler

Douglas MURRAY

Podivná smrt Evropy. Imigrace, identita, islám

Voznice, Leda 2018, 336 s., ISBN 978-80-7335-562-3.

Krátce po originálu (*The Strange Death of Europe. Immigration, Identity, Islam*, London 2017) vyšla v českém překladu a s doslovem Alexandra Tomského kniha, která byla obratem vydána v řadě jazyků na obou stranách Atlantiku, ale i na Dálném východě a která vyvolala naprosto protichůdné reakce. Není divu – její autor, renomovaný britský publicista se vzdělanostním zázemím v humanitních vědách Douglas Kear Murray (* 1979), je stoupencem a obhájcem neokonzervativismu, jehož teze jsou těžko přijatelné pro zastánce liberalismu.

Autor sám o žádné názorové sblížení neusiluje a své představy formuluje naprosto jednoznačně, jak ukazují hned první věty jeho knihy: „Evropa páchá sebevraždu. Lépe řečeno, to její vlastní představitelé se rozhodli, že ji zavraždí. Otázka je, zda se s tím Evropané smíří“ (s. 7). Murray zdůvodňuje svou katastrofickou vizi současným propojením dvou dlouhodobějších historických procesů: jednak hromadné imigrace v době snížené natality původního evropského obyvatelstva, jednak rozpadu identity a sebevědomí Evropanů, prohlubování jejich pocitu viny za vlastní dějiny, a to v existenční konkurenci s expanzivním islámem. Tak radikální projekce dějin do budoucnosti je vždy riskantní, a proto je celá Murrayova kniha buď s nadšením přijímána, nebo šmahem odmítána. Nabízí se otázka, zda má nějakou výpovědní hodnotu pro historiografii, pokud je pohled na ni oproštěn od příslušnosti k ideologickým táborům.

V devatenácti kapitolách předkládá britský autor výsledek svého bádání zčásti v nejnovější historické, politologické, filozofické a náboženské literatuře, většinou však v aktuálně vznikajících dostupných pramenech (statistiky, žurnalistika, agenturní zprávy). Nejprve sleduje vývoj přistěhovalectví do Británie od konce druhé světové války a ukazuje, že (tam ani jinde) nebyla k dispozici včasná projekce populačních a etnických proměn, a pokud se od šedesátých let začalo projevovat znepokojení veřejnosti, bylo v duchu politické korektnosti rychle utlumené. Překážkou věcného zkoumání narůstajících problémů ve společnosti se stalo sociálně politické paradigma multikulturalismu a vytváření „smíšené společnosti“, která v ostrovních poměrech odpovídala politickým zájmům labouristické vlády. Murray píše se smyslem pro velkou nadsázku o „kulturní válce s rodilými Brity“ (s. 24), nevysvětluje však, proč se přistěhovalectví nezastavilo ani za konzervativních vlád. Už zde je patrný vážný deficit převažujícího politicko-ideologického přístupu, který

opomíjí nebo nedoceňuje ekonomické aspekty přistěhovalectví, zejména problém levné pracovní síly a optimalizace podnikatelského zisku.

Charakteristickým rysem Murrayova výkladu je popis vnějších stránek populačních změn a z nich vyplývajících napětí (propojení médií s politikou, zastrašování kritiků obviněním z rasismu, zastírání kriminality imigrantů atd.); zvláštní otázkou je výtka účelového zkreslování statistik ve prospěch podporovatelů imigrace, což je téma, které by vyžadovalo hlubší rozbor, než mu ve své knize může poskytnout Murray. Také v řadě dalších kapitol podává autor rekapitulaci a popis jednotlivých událostí (vnitropolitických střetů o přistěhovalectví do Evropy, o možnosti asimilace imigrantů do společnosti v jednotlivých státech, ale i teroristických útoků atd.), z čehož vyvozuje dílčí závěry na podporu své základní teze.

Cenná je kapitola o multikulturalismu. Podle Murraye se tento mnohohybně užívaný pojem vymyká definici, na níž ostatně ani vlády západoevropských států nemají politický zájem. Shrnuje zde diskuse o „postmultikulturní“ občanské společnosti, o vytváření paralelní polis na principu odlišné tradice a zákonů imigrantů, úvahy o připuštění práva šaría pro muslimskou menšinu či o možnostech zákonného postihu blasfemie. Za doplněk rostoucí váhy etnického a poté náboženského multikulturalismu pokládá „evropské kulturní sebezapření“, marginalizující nebo popírající pozitivní přínos evropské civilizace světu. Tyto přístupy se v části evropském myšlení a politiky jistě objevují, vyvolávají však i opačné tendence, které silně zdůrazňují význam Evropy pro kulturní vzestup ostatních světadílů (za všechny alespoň britský historik Niall Ferguson, *Civilization. The West and the Rest*, New York 2011). Murray opomíjí zdůraznit skutečnost, že tento přístup je z historických důvodů příznavý pro někdejší koloniální státy a pro Německo, ale netýká se celé západní civilizace.

Popis migrační krize roku 2015 je užitečný tím, že shrnuje vedle známých událostí řadu opomenutých epizod ve vztazích mezi uprchlíky resp. migranty, kontrolními institucemi evropských států a veřejností. Totéž platí o problematice mnohdy neúspěšných snah o integraci i o napětí mezi imigranty a domácím obyvatelstvem, resp. mezi fundamentalisty a svobodomyšlnými muslimy. Na příkladu Nizozemí autor ilustruje, jak v důsledku spontánního neregulovaného přistěhovalectví narůstal fundamentalistický radikalismus, který už v roce 1990 dospěl k výhrůžkám zabíjení domácího obyvatelstva, pokud se nepodrobí islámskému řádu. Důsledkem hrozeb se stalo ostré vystoupení proti imigrantům odmítajícím asimilaci, a to atypicky z levicových pozic; Pim Fortuyn i jeho pokračovatel Theo van Gogh byli ovšem zavražděni, první levicovým radikálem, druhý islámským fundamentalistou. V mimořádně liberálním Nizozemí zavládl strach z kritiky islámu a jeho projevů. Na událostech z dalších západních zemí osvětluje Murray paradoxy jednání vyplývajících z takovýchto obav, jakými je kritika homofobie spojená s obhajobou náboženského fanatismu přistěhovalců, či zastávání svobody projevu a současně trestání blasfemie.

Z hlediska příštího historického výzkumu si zaslouží pozornost údaje o proměnách v pohledu na dějiny – hledání historické viny někdejších koloniálních mocností, označování identity (zejména britské) za výraz imperialismu apod. Takovéto tendence nutně nesouvisí ani s Evropou ani s migrací; na příkladu Austrálie Murray ukazuje, jak byl na konci 20. století pocit viny za útisk domorodců ritualizován, a to dokonce ustavením

Dne národního pokání a zřízením Knih lítosti (1998). Uvádí řadu dalších ukázek aktualizovaného a instrumentalizovaného výkladu dějin, přičemž projevuje údiv nad tím, že si podobně masochisticky počíná pouze západní civilizace.

Není pochyb o tom, že se evropští kolonizátoři přicházející do jiných světadílů, v minulosti dopustili zločinů – genocidy, zotročování a rasistického ponižování. Avšak srovnatelných hrůz se dopouštěli rovněž příslušníci, národy a státy z jiných civilizací. Dnešní potíží spočívá v tom, že ostatní civilizace k podobně kritické reflexi nepřistoupily, a jak se zdá, ani se k ničemu podobnému nechystají. Je to přístup značně odlišný od „očistění paměti“ (*purgazione della memoria*), k němuž přikročila katolická církev v době Jana Pavla II. a jež byla v nejvyšší instanci pevně udržována v rukou pontifika. Sebetřýznivé odsuzování vlastní minulosti v případě západních států omezuje interpretační prostor nositelům dané historické tradice a naopak je vystavuje jednostrannému snižování ze strany vnějších kritiků. To může mít v blízké budoucnosti vážný dopad nejen na politiku, ale také na historiografii v zemích euroamerického civilizačního okruhu.

„Únavu z dějin“ (s využitím německého pojmu *Geschichtsmüdigkeit*) spojuje Murray s důsledky sekularizace Západu, s úpadkem křesťanství a vznikem etického vakua. „Ztratili jsme svůj příběh, ale dosud žijeme uprostřed sutin dávné víry,“ píše (s. 190) autor, který se sám pokládá za křesťanského ateistu či kulturního křesťana. Ztrátu víry v Boha pokládá za opuštění jistot, jejichž náhražky byly hledány v domněle „absolutní politické pravdě“ (s. 194), v komunismu, fašismu a nacismu. Ideový zdroj tragédií 20. století shledává v německé filozofii, jejíž „studna byla plná jedu“ (s. 196). Postmoderní Evropa odvrhla také koncepci národního státu, ztratila víru v národy a v autonomii člověka. Ještě na počátku 21. století se jevila možnost mocenskými prostředky prosadit ve světě liberalismus západního typu, avšak neúspěchy na Blízkém východě prokázaly, že na usměrňování světa nemá euroamerický Západ dostatek sil. „Nač Evropané sáhli, rozpadlo se v prach,“ (s. 198) uzavírá tyto chmurné úvahy Murray. Jeho pesimismus bezpochyby není ucelenou diagnózou, ale odhaluje některé motivy britského uvažování, které v tomto případě prezentuje jeden ze stoupců brexitu.

V existenciální nejistotě a v evropské kultuře sebezpochybování a sebeobviňování vidí Murray hlavní příčinu neúspěchu dosavadních snah o integraci migrantů ve státech západní Evropy. Prosperita a relativně vysoká životní úroveň se mu jeví jako nedostatečný nástroj k tomu, aby byli příchozí natrvalo získáni pro sžití s demokratickým zřízením. Snahu unikat podstatným problémům v duchu politické korektnosti pokládá za příznak vážné krize a za nebezpečí pro budoucnost evropské civilizace. V tomto ohledu nalézá rozdíly mezi státy západní a střední Evropy a z několika projevů Viktora Orbána a Roberta Fica odvozuje představu o odlišné mentalitě obyvatel států Visegrádské skupiny, o jejich schopnosti bránit se proti evropské migrační politice. Je to pohled verbálně sympatizující se Středoevropany, ale přece jen příliš povrchní, než aby mohl vystihnout rozdíly v politice jednotlivých středoevropských států a rozmanitost v názorech jejich obyvatel; tak jako v jiných otázkách autor nedoceňuje ekonomické aspekty dějin, ani v tomto případě si neuvědomuje míru závislosti zemí Visegrádské skupiny na hospodářsky silnějších západních sousedech.

Murray věnuje samostatnou pozornost analýze a hodnocení postmoderního umění a zaujímá k němu velmi kritické stanovisko pro jeho neschopnost vyjádřit silné myšlenky,

jež by vycházely z náboženského zakotvení a nadosobního vztahu k lidské existenci. Příčinu shledává v kulturní pasivitě západní civilizace a zároveň v proměně křesťanských církví do podoby levicových sociálních organizací. Podle Murrayova názoru západní kultura a zvláště výtvarné umění nejsou schopny nabídnout ani mládeži ani intelektuálům pozitivní alternativu hedonistického a konzumního nihilismu, což uvolňuje prostor islámu jakožto proudu, který si nepřipouští pochybnosti o sobě samém. Murray ovšem vychází především z kritiky reformačních církví a nebere dostatečný zřetel ke katolicismu, a navíc nerespektuje historicky podmíněné rozdíly mezi západní a střední Evropou; překvapivě mu unikají tendence k zaplnění uvolněného prostoru ideologiemi, jež kombinují úsilí o získání politické moci s odvoláním na náboženské tradice či křesťanské dědictví.

Kdyby byl Murray vzal v úvahu zejména vývoj v Maďarsku a Polsku ve druhém decenniu 21. století, mohl by problém ideologického ovládnutí sekularizovaného nebo ještě tradičně katolického prostoru posoudit z širší perspektivy. Takto mu zůstává především analýza nihilismu, jak ho na příkladu Francie literárně ztvárnil spisovatel Michel Houellebecq ve svých románech, zejména v bestselleru *Podvolení (Soumission)* z roku 2015. Takovýto exkurs je sice zajímavým literárně historickým vybočením z užšího zaměření na dějiny současné politiky a idejí, ale je to přece jen příliš úzké východisko k obecné charakteristice kulturního stavu západní společnosti.

Doslov Alexandra Tomského heslovitě shrnuje nejnovější vývoj imigrace a reagenci na něj ze strany vlád a většinového obyvatelstva, především v Itálii a Německu. V zásadě se shoduje s Murrayem, že populační vývoj a ideologie („mlhavý kult humanistické víry v jednotné lidstvo“, s. 313) předznamenávají islamizaci západní Evropy v průběhu několika příštích generací. Jistou nadějí na zachování západní civilizace však vidí ve střední Evropě.

Kniha Douglase Murraye představuje pokus o historizaci stavu Evropy na počátku 21. století s přednostním zřetelem k migrační krizi roku 2015. Kořeny krizového stavu hledá v celém období po druhé světové válce, při sledování ideových zdrojů i ve starší minulosti. Třebaže sleduje problematiku interkontinentálního formátu, příčiny „únavy“ západní společnosti, myšlenkové vyprázdňenosti a zastírání reálně hrozících rizik nachází především v samotné Evropě, přičemž se kriticky vymezuje jak k mediálnímu, tak i k akademickému prostředí. Ve faktografii a shrnujících úvahách naznačuje řadu vážných problémů starého kontinentu a zvládá je literárně zdařilým způsobem. Nepředkládá však hlubší analýzu, která by jeho hypotetický odhad dalšího vývoje – vždy otevřeného možným alternativám – plně verifikovala. Při svém skeptickém pohledu na západní civilizaci nahlíží na střední Evropu jako na prostor naděje, ale právě o něm má jen zběžné informace. Toto znalostní vakuum posouvá Murraye a jeho spis do paradoxní situace – při svém konzervativním východisku hledá vývojovou perspektivu na základě střeoevropských specifik, ale poměřuje je hledisky západní Evropy.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA –
Martina MAŘÍKOVÁ – Jiří PEŠEK
(edd.)

Od veduty k fotografii. Inscenování města v jeho historii

(= Documenta Pragensia XXXVI)
Praha, Scriptorium – Archiv hlavního
města Prahy 2017, 731 s.,
ISBN 978-80-86852-79-9
(Archiv hl. m. Prahy),
ISBN 978-80-88013-73-0 (Scriptorium).

Nový svazek periodického sborníku Documenta Pragensia shromáždil příspěvky z již třicáté čtvrté tradiční, na Prahu a středoevropská města zaměřené konference, která se v roce 2015 soustředila na proměny konceptualizace výtvarného obrazu města od středověku k dnešku. Výsledkem je rozsáhlý soubor zahrnující úctyhodný počet 35 textů autorů nejen českých, ale již tradičně i slovenských, polských, maďarských, německých a rakouských a navíc kolegů z Estonska a Švýcarska. Kromě historiků a archivářů tentokrát dané téma výrazněji oslovilo také historiky umění, etnografy, geografy a další specialisty.

Úvod do tématu přináší příspěvek Jiřího Peška (publikovaný i v německé verzi), který se zaměřuje zejména na symboly městskosti a následná schematická nebo i konkrétní vyobrazení klíčových staveb, charakteristická pro jednotlivá města, jež se postupně stala jakousi identifikační šifrou, přičemž autor klade i otázku, kdo ji

definoval. S tím souvisejí i další problémy – povědomí o těchto vyobrazeních, cílené inscenování a selektivní nahlížení města nebo manipulace s jeho obrazem v různých obdobích (pro Prahu za okupace, ale i v období socialismu). Zdůrazněna je přitom nutnost kritiky obrazových svědectví.

Další příspěvky jsou věnovány pochopitelně zvláště Praze, ať již jejímu zobrazení v raně novověkých tiscích (Olga Fejtová), domácích a zahraničních letácích 16. a 17. století (Jana Hubková) či na mapách, vedutách a plánech. V nich téma pro 17. až 19. století obecně charakterizuje Eva Chodějovská, Jan Mokre se zaměřil na obraz Prahy z pračí perspektivy k roku 1769 od vojenského kartografa Josepha Daniela von Hubera a Arno Pařík na měřičské i malířské zachycení pražského ghetta. Další autorky sledovaly ztvárnění Prahy od konce 19. stol. (Barbora Půtová, Stará Praha na Národopisné výstavě československé 1895) či ve století dvacátém (Miroslava Pírkrylová, Vznik „Velké Prahy“ a snahy o systematickou fotografickou dokumentaci města ve 20.–30. letech; Mariana Kubištová, Fotografické budování moderní Prahy 1920–1945). Michal Kurz pojednal o oficiálním zobrazování české metropole v období stalinismu.

Následně však byla zkoumána i zobrazení jiných měst, a to nejen domácích jako Ústí nad Labem a Litoměřice (Vilém Zábranský – Pavel Raška, Idealizované a reálné zázemí města na vedutách) nebo Cheb (Jan Chlíbač – Tomáš Janat – Václav Matoušek – Růžena Zimová, Plány obléhání Chebu v červnu a červenci 1647 v Theatru

Europaeu), či moravských (Martin Štindl), ale i četných sídel zahraničních. Bratislavské veduty, resp. reflexi královských korunovací v nich sledoval Vladimír Segeš. Barbara Balážová charakterizovala prospekty hornických štol ve slovenském Vindšachtu a Siglisbergu z roku 1745 jako vedutu podzemní krajiny. Ferdinand Oppl představil pohled na Vídeň od pozdního středověku až po nástup fotografie, a to jak autory plánů, vedut a fotografií, tak jejich publikum. Město St. Pölten ve vyobrazeních od 17. do 20. století pak zpracoval Ralph Andraschek-Holzer.

Na pražských konferencích a v následné publikaci tradičně nechybějí ani příspěvky, věnované polským městům. Kalina Mróz-Jablecka ukázala na příkladu Vratislavi koexistenci básnických a výtvarných ztvárnění. Konrad Meus pojednal o Krakovu a jeho urbanizaci ve světle ikonografie a kartografie. Pohledy na město Toruń současně s nacistickou architekturou v Norimberku se staly obsahem textu Marka Podlasiaka, věnovaného fotografii ve službách propagandy. Další autoři se zaměřili na Elbing v 16. století (Roman Czaja a Radoslaw Golba), Tallinn v 19. století (Tonis Liibek a Raimo Pullat), Lvov v době rakouské vlády (Łukasz Tomasz Sroka), či Mohuč 17. století optikou grafických listů Václava Hollara (Ralph Melville). Mezi pojednanými městy je ale zastoupen i Tel Aviv a jeho vizuální konstrukce prostřednictvím fotografie (Alexandra Klei) nebo dokonce daleké Cuzco (Jose Cáceres Mardones).

Cenné jsou ovšem i obecněji zaměřené příspěvky, věnované vyobrazením měst doby pozdního středověku (Gerhard Jaritz) či pozdní renesance (Thomas Manetsch), ztvárnění hořícího města (Daniela Schulte) a zvláště vedutám, nahlíženým z různých

aspektů (Viliam Čičaj, Michal Wanner, Klara Kaczmarek-Löw, Kateřina Bečková). Zajímavý pohled nabízejí příspěvky, informující o strategii budování měst v době osvícenství (Michael Locher – na příkladu Paříže, Berlína a Prahy) či o inscenování obrazu zdravého města v průběhu industrializace na příkladu Düsseldorfu (Jörg Vögele – Luisa Rittershaus).

Předložené studie představují velmi zajímavý souhrn příspěvků, věnovaných nejen konkrétním vyobrazením a jejich různým typům, ale i zmíněnému inscenování a „budování obrazů“.

Rozsáhlý svazek je doplněn četnými obrazovými přílohami k jednotlivým příspěvkům, přiložen je navíc volný list s kvalitní reprodukcí plánů Prahy od Josepha Daniela von Huebera z roku 1768/69, resp. 1769, uložených v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni (k příspěvku Jana Mokreho). Nechybějí ani německá či anglická resumé.

Marie Ryantová

Christoph MIELZAREK –
Christian ZSCHIESCHANG (Hg.)
Usus aquarum. Interdisziplinäre Studien zur Nutzung und Bedeutung von Gewässern im Mittelalter
(= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 54)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2019, 381 s., ISBN 978-3-412-50087-0.

Že bez vody není života, věděli stejně dobře jako my i naši vzdálení předkové, i když pokud jde o její užívání, bylo to z mnoha důvodů jednodušší než dnes a ovšem neskonale primitivnější. Nicméně už tehdy byly velké rozdíly mezi jednotlivými spole-

čenstvími, ať šlo o město či vesnici, klášter či hrad, zda příslušné místo leželo při vodoteči či na místě méně příhodném a dala by se uvádět další specifika. Současně je jasné, že jde i o problematiku z dějin středověké techniky, ale stejně tak i z dějin historie sociální a ovšem i správní. Vždyť řeky, potoky, rybníky a další zdroje se objevují v nekonečném počtu privilegií jako přední složka různých pertinenčních formulí, často sice obecných, ale nezřídka i velmi zřetelně specifikovaných. Protože jsem nenašel, že by se v našich veřejných knihovnách nalézal závažný starší titul *Die Wasserversorgung im Mittelalter*, Mainz am Rhein 1991, aniž by byl naší literaturou vzat v úvahu, považuji za vhodné na něj úvodem aspoň bibliograficky upozornit, zejména pak na obecnou technologickou stať Klause Greweho na s. 11–86.

Referovaná kniha je jakýmsi mezivýstupem širšího projektu, věnovaného středověchodní Evropě ve středověku. Z dvanácti příspěvků se teritoriálně vymyká jen jeden, věnovaný vnitrozemským přístavům mezi Dunajem a Rýnem. Pětice autorů-archeologů (Doris Wolfenberg, Iris Niessen, Lukas Werther, Andreas Wunschel a Peter Ettl) podává zajímavý pohled na několik významných středověkých stavebních děl. Vedle obecně známých lokalit (přístavy v Řezně či Frankfurtu) jsou tu na s. 205–245 (s 15 vyobrazeními) probírány i vyložené archeologické objekty jako přístavy v Karlburgu na Mohanu či Salzu na Sále, ale zejména také tzv. Fossa Carolina, kanál z doby Karla Velikého mezi řekami Altmühl a Rezat).

Ostatní autoři už se drží geografického výtčeni v titulku. První blok je věnován mlýnům a jejich různé funkci i onomastice. Matthias Hardt sleduje vodní hospodářství

premonstrátského kláštera Broda v Braniborsku (s. 17–26). Následují tři anglické staťi polských autorů: Rafal Kubicki ve studii *Water mills and Rural Settlement in the Dominion of the Teutonic Order in Prussia* (s. 29–50) sleduje vodní mlýny na území řádu německých rytířů, Alexandra Chira funkci mlýnů v koexistenci s městy v Sedmihradsku, konkrétně na řece Someș (s. 51–70). Tomasz Związek pak interpretuje poslední vůli jakéhosi mlynáře v 15. století ve městě Kolo ve Velkopolském vojvodství (s. 71–86). Z následujících tří staťi, které se týkají otázek onomastických, si zaslouží zmínku alespoň rozsáhlá stať druhého z redaktorů, Christiana Zschie-schanga, která podává typologii názvů mlýnů v levobřežním Poodří, kde mu pro „českou“ partii byla ku pomoci Martina Maříková (s. 87–162).

V druhém bloku nazvaném „Wasser, Landschaft und Verkehr“ přichází nejdříve úvodem už výše zmiňovaný teritoriálně se vymykající příspěvek archeologický, navazuje stať Saschi Bütowa, která – bez znalosti české literatury – sleduje snahy o propojení mezi Odrou a Labem z hlediska vodních plánů tentokrát Karla IV., tzv. *Weltverkehrspläne* (s. 247–274). Peter Okniński interpretuje doklady o plavbě na Visle ve 13. století (s. 265–274) a Christoph Mielzarek se věnuje interpretaci ústupu bobří populace na Odře ve 13. století na základě pečlivě sestavených listinných pramenných zmínek. Poslední dvě staťi jsou opět (topo)nomastické povahy: Monika Choroš sleduje jak se fenomén vody, jejího využívání a v použití předmětů s ním spojených odráží ve slezských místních jménech (s. 301–323) a posléze obdobně tak činí opět Christian Zschie-schang pro Braniborsko a oderskou část Pomořanska

(s. 325–373). Stručné biogramy autorů (bez kontaktních adres) knihu uzavírají. Aspoň orientační geografický rejstřík by byl velmi užitečný.

Ivan Hlaváček

Michal DRAGON

***Rukopisné zlomky Knihovny
Národního muzea: signatura 1 K
(dodatky ke sbírkám Adolfa Patery
a Čenka Zibrta)***

Praha, Národní muzeum – Scriptorium
2017, 318 s., ISBN 978-80-7036-537-3
(NM), ISBN 978-80-88013-55-6
(Scriptorium).

Sbírka rukopisných zlomků uložených v Knihovně Národního muzea (KNM) patří k nejrozsáhlejším souborům svého druhu u nás. Její rozsah je odhadován na šest tisíc kusů s časovým rozsahem od osmého do dvacátého století. Základní řada této sbírky, cca 1300 signatur (signaturní řady 1 A až 1 E a 1 G), se v letech 2012 až 2016 dočkala katalogového zpracování.¹

1 Michal DRAGON – Jindřich MAREK, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Patery a Čenka Zibrta*, Praha 2012; Marek BRČÁK – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGON – Martina JAMBOROVÁ – Matěj MĚŘIČKA – Kateřina VOLEKOVÁ, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatura 1 A*, Praha 2014; Jiří BENEŠ – Dalibor DOBIÁŠ – Michal DRAGON – Ota HALAMA – Markéta KLOSOVÁ – Iva LELKOVÁ – Matěj MĚŘIČKA, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury 1 B a 1 C*, Praha 2015; Vlastimil BROM – Václav ČERMÁK – Michal DRAGON – Adéla EBERSONOVÁ – Ota HALAMA – Jindřich MAREK – Olga

Při revizi rukopisné sbírky v roce 2016 však byla objevena krabice s množstvím dalších fragmentů, z nichž byla v roce 2017 vytvořena nová signatura 1 K, do níž byly přiřazeny i další zatím odborně nezpracované zlomky průběžně ukládané v oddělení rukopisů a starých tisků. Většina nově nalezených zlomků byla kdysi uložena do obalů a obálek, na kterých však většinou chyběly jakékoliv informace o původu zlomků, navíc bylo zřejmé, že se zlomky bylo v průběhu let i několikrát manipulováno. Na některých obálkách bylo uvedeno datum revize v roce 1917, což tyto zlomky spojuje s působením muzejních knihovníků Adolfa Patery a Čenka Zibrta a se sbírkou zlomků (sign. 1 H a 1 I), zkatologizovanou Michalem Dragounem v roce 2012.²

Poslední tři fragmenty nově vytvořené signatury (kat. č. 2327–2329) pak představují nejnovější akvizice rukopisné sbírky: nalezneme mezi nimi i nejstarší fragment, kterým je list z rukopisu *Moralii* Řehoře Velikého z první třetiny 9. století (kat. č. 2328). Valná většina zlomků však pochází ze 14. a 15. století. Mezi zastoupenými jazyky převládá latina (cca 70 %) a čeština (asi 22 %), němčina je zastoupena pouhými čtyřmi procenty, ostatní jazyky se objevují spíše výjimečně.

Z hlediska obsahu dominují mezi zlomky liturgické rukopisy (asi 20 %), mezi nimiž nalezneme i části kalendářů a nekrologia (kat. č. 1995) a také jediný zlomek s dochovanou figurální iluminací (kat. č. 1528).

SIXTOVÁ – Kateřina SPURNÁ – Dmitrij TIMOFEJEV – Tamás VISI, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: signatury 1 D, 1 E a 1 G*, Praha 2016.

2 M. DRAGON – J. MAREK, *Rukopisné zlomky Knihovny Národního muzea: sbírky Adolfa Patery a Čenka Zibrta*, Praha 2012.

Druhou nejpočetnější skupinou jsou fragmenty listin a listů či vzkazů (cca 13 %), které alespoň z části časově spadají do období husitství a zajímavě dokumentují skutečnost, že krátké písemné vzkazy byly běžnou součástí tehdejší každodennosti. Jejich užitkový charakter a časově omezená platnost jsou však důvodem jejich malého dochování, což platí i pro prameny hospodářského charakteru. Pozůstatky listů a vzkazů tvoří i převažující část jazykově českých zlomků, k nimž můžeme přiřadit i česká slova zapsaná do latinského textu. Z dalších česky psaných textů stojí za zmínku zlomky biblí (kat. č. 1517, vyřezané z Bible Pernštejské, 1518, 1576), *Života Krista Pána* či části děl Matouše z Krakova (kat. č. 1574) a Jana Husa.

Identifikované biblické zlomky, k nimž řadíme i výklady či biblické komentáře, jsou zastoupeny přibližně třemi procenty. Početně mezi nimi vynikají zlomky oblíbených výkladů Mikuláše z Lyry. Relativně nepočtená je skupina zlomků s teologickými texty, je však možné, že část z nich se skrývá mezi zlomky, které se nepodařilo přesně určit. Mezi určenými zlomky nalezneme např. díla Augustinova a zlomek *Summa theologiae* Tomáše Akvinského. Fragmenty neurčených textů i náčrtů kázání převažují i mezi kazatelskou literaturou, identifikovat se podařilo kázání Bernarda z Clairvaux, Honoria z Autunu či Peregrina z Opole. Zastoupena je i *Legenda aurea* Jakuba de Voragine. U identifikovaných právních textů převažují texty z kanonického práva, zejména Gratiánův Dekret, římské právo je zastoupeno dvěma zlomky *Digest*.

Určené texty z dalších oblastí odborné literatury se soustřeďují především na gramatiku a lékařství. Mezi gramatickými díly dominuje *Doctrinale* Alexandra de Villa

Dei, objevuje se i *Graecismus* Eberharda z Béthunie. Lékařské texty se zaměřují hlavně na praktickou medicínu, jako jsou nejrůznější recepty a návody na pouštění žilou. Z filozofických textů se podařilo identifikovat díla Boethiova, Tomáše Akvinského a snad i Waltera Burleye. Minimálně jsou zastoupeny historiografické texty, jde o pouhé dva fragmenty, z nichž první, zlomek prvotního zápisu Análů hradištských z počátku 12. století (kat. č. 1535), představuje jednu z největších cenností sbírky.

Poslední drobnou skupinu představují zlomky spojené s pražskou univerzitou, většinou jde o krátké informativní texty. Za zmínku stojí fragment knihovního katalogu, který zřejmě pochází z některé z pražských univerzitních kolejí (kat. č. 1870).

Struktura jednotlivých katalogových záznamů zůstala až na několik malých odlišností stejná jako u předchozích svazků sbírky zlomků KNM. Číslování navazuje na svazek s popisem tzv. sbírky A. Patery a Č. Zíbrta, a proto začíná katalogovým číslem 1386 (až 2329).

Způsob popisu středověkých zlomků (do počátku 16. století) a zlomků mladších se liší. Popis středověkých zlomků je mnohem podrobnější u fyzického popisu, který je rozdělen do čtyř částí, u novověkých zlomků je fyzický popis shrnut do jediného odstavce. Stejně tak je u středověkých zlomků věnována větší pozornost obsahové části zlomku, u textů dochovaných v úplnosti je uváděn i incipit a explicit. V několika případech byl pro snazší porozumění obsahu celý text přepsán, i když častější je anotace obsahu zlomku, doplněná literaturou a dalšími indiciemi, které napomohly k jeho identifikaci. Popis novověkých zlomků je výrazně stručnější. Obdobná jako u předchozích svazků zlomků KNM zůstává i struktura rejstříků.

Sbírka rukopisných zlomků Knihovny Národního muzea se tímto svazkem jako jedna z mála podobných sbírek dočkala úplného (alespoň prozatím, nové akvizice zlomků budou časem zcela jistě přibývat), vysoce kvalitního zpracování. Velké ocenění si zaslouží práce Michala Dragouna, který se autorsky podílel na vydání všech svazků.

Marta Hradilová

Lenka BLECHOVÁ, ed.
*Regesta Bohemiae et Moraviae:
Diplomatica nec non epistolaria,
pars VIII (1364–1378), fasciculus II
(1367–1369)*

Praha, Historický ústav 2017,
ISBN 978-80-7286-311-2.

Nejnovější svazek velkolepého edičního projektu *Regesta Bohemiae et Moraviae: Diplomatica nec non epistolaria* (RBM) navazuje na mnohaletou tradici vydávání regestářů založenou v předminulém století Františkem Palackým v návaznosti na vydání staršího Moravského diplomatáře. Prvním editorem nové ediční řady se stal Karel Jaromír Erben a první svazek spatřil světlo světa roku 1855. Obsahoval regesta diplomatického materiálu z let 600 až 1253. Na Erbenovu práci navázal historik a filolog Josef Emler, který měl bohaté zkušenosti s vydáváním historických pramenů. V době, kdy se ujal prací na regestáři, měl již za sebou vydání několika svazků doposud nepřekonané ediční řady *Fontes rerum Bohemicarum* (FRB) obsahující narativní prameny k českým dějinám. Druhý díl RBM dokončil Emler roku 1882, roku 1890 vydal třetí díl a roku 1892 čtvrtý. Svému záměru dospět až do smrti Karla IV.

však Emler ze zdravotních důvodů nedostal a skončil rokem 1346.

Po delší odmlce se edičních prací ujal v roce 1913 z podnětu České akademie věd a umění Václav Hrubý, po něm historik a archivář Bedřich Mendl a editorka Blážena Rynešová. Roku 1944 převzal ediční řadu specialista na dějiny vlády Lucemburků Jiří Spěváček. Další svazky už nevycházely v chronologickém pořádku: v roce 1954 nejprve vyšel šestý díl (rejstřík ale až roku 1979), v roce 1963 sedmý díl, kompletní vydání pátého dílu RBM se ale zdrželo až do roku 2005, kdy filoložka a přední latinská medievistka Jana Zachová dokončila jeho dva svazky a rejstřík. Na tuto několikrát přerušenu ediční tradici navázala po další pauze klasická filoložka Lenka Blechová prvním svazkem osmého dílu, který má celkově obsahovat listiny z let 1364–1378. Na RBM je třeba nahlížet v kontextu podobných zahraničních projektů. Mezi ně patří např. slovenská *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* vydávaná Vincencem Sedlákem. Za zmínku stojí též rozsáhlý německo-rakouský projekt *Regesta Imperii* (RI) realizovaný Rakouskou akademií věd ve spolupráci s Akademií věd a Literatury v Mohuči (*Deutsche Kommission für die Bearbeitung der Regesta Imperii*). Tento ediční projekt si kladl za cíl vydat regesta listin, týkajících se dějin římské říše od roku 751 do 1437. Původní plán byl posléze rozšířen až do konce vlády císaře Maxmiliána I. (1519). Vedle množství zpracovaného materiálu je pro současné badatele přínosná zejména snaha o digitalizaci materiálu a jeho částečné databázové zpracování, které by mohlo být do budoucna inspirativní také pro RBM. Regestáři recenzovaného svazku RBM předchází obsáhlá latinská předmluva,

shrnující historii ediční řady a česká předmluva upřesňující zejména charakter zastoupených listin. V závěru svazku jsou připojeny užitečné pomocné indexy. Regesta mají tradiční strukturu. Každý regest je uveden záhlavím s pořadovým číslem, rokem, měsícem a místem vydání. Je psán (na rozdíl od originální listiny) srozumitelnou klasickou latinou. Lokality jsou uváděny podle platných místních názvů, přičemž originální názvy jsou umístěny v hranatých závorkách. Dále regest obsahuje informace o pečeti. Doprovodný komentář k listinám zahrnuje informace o způsobu jejich dochování, psacím materiálu, stavu písemnosti, jazyku a také archivní poznámky. Nedílnou součástí regestu jsou provenienční poznámky s údaji o uložení písemnosti. Celý záznam je doplněn o dostupnou sekundární literaturu a – v případě, že listina byla v minulosti již vydána – o odkaz na edici. Nejnovější svazek RBM obsahuje regesta listin z let 1367–1369, tedy z období Karlovy vlády, které je významné zejména s ohledem na jeho zahraniční politiku a úsilí o připojení Dolní Lužice a Braniborska k České koruně. Soubor regest obsahuje i několik mezinárodních smluv. S Karlovou zahraniční politikou souvisela také jeho rafinovaná sňatková politika, jež je zachycena hned v několika regestech. Další okruh regestovaných listin tvoří dokumenty týkající se příprav a průběhu jeho druhé římské jízdy. Jedná se o papežské listiny a o korespondenci s papežským nunciem Bertandem de Macello. Významnou složku korpusu svazku tvoří i písemnosti týkající se Karlovy domácí politiky, zejména nařízení o spojení Pražských měst. Celý korpus tvoří 285 listin a 180 opisů. Významnou část představuje, jak již bylo naznačeno, 41 listin, vydaných přímo Kar-

lem IV., kromě nich pak 8 listin vydaných jeho synem Václavem IV. a 12 jeho bratrem Janem, markrabím moravským. Soubor dále obsahuje listiny vydané Bolkem Saským, braniborským markrabím Ottou, falckrabím Rupertem, rakouskou vévodkyní Alžbětou aj.

Vedle zmíněných vydavatelů jsou zastoupeny i listiny vydávané církevními institucemi nebo jejich představiteli. Soubor obsahuje např. regesta písemností vydaných pražským arcibiskupem Janem Očkem z Vlašimi, vyšehradským proboštem Burchardem, olomouckým biskupem Janem, olomouckou kapitulou, či celou řadu listin vydaných představenými klášterů.

Největší část listin pochází ze sbírek Národního archivu v Praze, dále Moravského zemského archivu v Brně a Státního oblastního archivu v Třeboni. Jsou zde zastoupeny zejména listiny latinské a německé a rovněž jeden staročeský překlad.

Vytváření souborů regestářů má u nás i v zahraničí velmi dlouhou tradici sahající až do 19. století. V této době byl vytvořen rovněž metodologický postup, podle něž je diplomatický materiál zpracováván, a etablován základní model, podle kterého jsou v takřka nezměněné podobě regesta vydávána a publikována dodnes. Pro badatele sklonku předminulého století představovaly soubory regest velice užitečnou a v mnohém nenahraditelnou pomůcku při výzkumu. Nejen tím, že zpřístupňovaly materiál, k němuž by se v mnoha případech badatel jen těžko dostával, ale i tím, že poskytovaly souhrnně základní informace o všech dostupných pramenech z daného období a o kontextu a okolnostech jejich vzniku. Jaký je však přínos klasických tištěných regestářů o půl druhého století později?

V dnešní „digitální době“ je tato otázka zcela na místě. Veliká část diplomatického materiálu je k dispozici digitálně, jen v rámci projektu Monasterium.net je k dnešnímu dni k dispozici bezmála 650 000 listin ze 174 archivů. Vzhledem k překotnému vývoji, a to nejen v rámci mediévistiky, lze předpokládat, že v blízké budoucnosti bude digitalizována valná většina dostupného diplomatického materiálu, která bude k dispozici on-line badatelům z celého světa. Paralelně s digitalizací pramenů jsou vyvíjeny také nástroje na automatický přepis nejen středověkých textů za pomoci modelů založených na využití umělé inteligence. Tyto nástroje by v budoucnu měly být schopny zpracovat i obtížně čitelné texty, psané např. bastardou, obsahující mnoho zkratek a ligatur. Např. program Transkribus dokáže s chybou přibližující se téměř nule zpracovat texty psané karolínskou minuskulí. Dnešní badatelé mají tedy k dispozici poměrně široké spektrum digitálních pomůcek v kombinaci s přístupem do elektronických databází, které mohou částečně substituovat tištěná regesta a zároveň jim poskytují mnohonásobně širší kontext. Za takovýchto podmínek se jeví zpracování klasického tištěného regestáře jako poněkud konzervativní projekt bez výrazného interdisciplinárního přesahu. Klasický regestář totiž cílí na typ badatele staré doby, jenž neměl k dispozici moderní pomůcky, o nichž jsme se zmiňovali výše.

Do budoucna by bylo zajímavé se zamyslet nad tím, jakým způsobem upravit tradiční model regestáře, aby jej bylo možné propojit s digitálními archivy a vytvořit tak komplexní pomůcku pro výzkum, protože právě spojení obrázku s textem a jeho odborným výkladem je doménou dnešní mediální doby. Inspirace a nové podněty, jak se

k problému postavit, je možné hledat zejména na zahraničních pracovištích, ale i v rámci české akademické sféry lze najít odborníky, kteří mají zkušenosti s metodami užívanými v „Digital Humanities“, jež se začínají čím dál více prosazovat i na domácí půdě.

Michaela Falátková

19. a 20. století

Stefan MALFÈR (Hrsg.)
Die Protokolle des cisleithanischen Ministerrates 1867–1918
Band 1: 1867, 19. Februar 1867 – 15. Dezember 1867

Mit einer Einführung zur Edition von Thomas Kletečka, Stefan Malfèr und Anton Anatol Schmied-Kowarzik. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2018, 163 s., ISBN 978-3-7001-8179-8.

Tímto svazkem bylo vídeňským Institutem für Neuzeit- und Zeitgeschichtsforschung der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zahájeno vydávání třetí série Protokolů předlitavské ministerské rady. První série, která obsahovala edice Protokolů rakouské ministerské rady z let 1848–1867, byla před nedávnem úspěšně završena. Druhá série Protokolů společné ministerské rady rakousko-uherské monarchie z let 1867–1918 se nachází v gesci Historického ústavu Maďarské akademie věd. Zde bylo vydáno z plánovaných sedmi období doposud šest svazků. Zbývá ještě vydat čtyři svazky protokolů z let 1872 až 1883.

Třetí série Protokolů předlitavské ministerské rady bude obsahovat osm svazků pro léta 1867 až 1918. První svazek této série obsahuje protokoly z klíčového a zároveň

přechodného roku 1867. Jak známo, došlo na počátku roku 1867 k rozdělení rakouské monarchie na dva samostatné státní celky, a tím se z jedné ministerské rady staly tři: společná (začala se scházet až na základě přijetí prosincové ústavy a jmenování císařem tří společných ministerstev pod vedením Friedricha Ferdinanda Beusta dnem 24. prosince 1867), předlitavská a uherská, tedy zalitavská.

První svazek série Protokolů předlitavské ministerské rady obsahuje jen 69 protokolů. Stejně tak „chudé“ budou i další plánované svazky. Důvody jsou prosté a tragické zároveň: působnost grémia se teritoriálně zmenšila (odpadla uherská, sedmihradská a chorvatská agenda) a většina protokolů shořela při úmyslně založeném požáru vídeňského Justičního paláce v srpnu 1927, kde měl od roku 1925 jedno ze svých sídel Rakouský státní archiv, a právě zde byla uložena všechna akta ministerstva vnitra a justice. To, co zbylo a následně bylo zachráněno z bývalého obřího spisového materiálu dvou jmenovaných ministerstev, se dnes nazývá *Brandakten*. V této souvislosti je možno tvrdit, že archivní rozlučka mezi Československou a Rakouskou republikou z první poloviny 20. let 20. století zachránila mnohé cenné materiály z těchto ministerstev pro budoucnost (například Briefe Böhmen). Tato revindikovaná akta mohla být během druhé světové války znovu (tentokrát bez mezinárodní dohody) odvezena do Vídně.

Obsah těchto protokolů je velmi nepolitický, neboť zásadní otázky zahraniční a vnitřní politiky byly rozhodovány od kritického roku 1867 jinde. Převládají zde tedy finanční, správně organizační, justiční a daňové záležitosti spojené s přestavbou monarchie, ovšem pokud neshořely. Okru-

hy projednávaných témat jsou známy z jiných archivních fondů (Státní rada), nicméně nenávratně ztraceny. Stejně jako nová Předlitavská ministerská rada pokračovala ve svém úřadování „jakoby se nic nestalo“ (Stefan Malfèr), stejně tak i ediční pravidla pro vydávání zachovaných protokolů byla zachována v té podobě, jak je koncem šedesátých let 20. století stanovili první vydavatelé protokolů Rakouské ministerské rady Friedrich Engel Janosi a Helmut Rumppler a fixovali je v úvodním svazku edice z roku 1970 v textu *Zur Einrichtung der Edition*. Takto zůstaly zachovány ve všech dalších následujících 27 svazcích edice.

Základním pravidlem zůstává úplnost a věrnost editovaného textu, i kdyby se zachoval v opisu jenom tzv. *Kopffregist*. Editovaným dokumentům jako vždy předchází obsáhlý, podrobný a výstižný historický úvod, jehož autorem je také Stefan Malfèr. Jeho text pomáhá chápat mnohdy rozčistěnou a zde i velmi neúplnou agendu v časovém a historickém kontextu. K dokonalé edici patří samozřejmě chronologický seznam protokolů, rejstřík a seznam doposud vydaných děl, které činí dílo uživatelsky přívětivým.

Milan Hlavačka

Ivo BARTEČEK

Československá Mona Lisa. Jan Zrzavý: Portrét paní Pavly Osuské (1926)

Olomouc, Cultum 2019, 50 s., 5 ilustrací, ISBN 978-80-907619-0-2.

Předmětem nevelké publikace se stal zdánlivě jediný obraz – dílo vynikajícího českého malíře Jana Zrzavého, portrét dnes již zapomenuté operní pěvkyně Pavly Osuské. I když jde také o ikonografickou analýzu díla a o zjištění inspiračních zdrojů, tema-

tika knihy je mnohem širší. Ivo Barteček, profesor Univerzity Palackého v Olomouci, známý pracemi o iberoamerických dějinách a o Čechách v zahraničí, je zároveň znalcem a sběratelem umění. Jedním z jeho badatelských cílů je zařadit konkrétní umělecká díla do širokého kontextu ve smyslu geografickém i chronologickém. Knížka, která propojuje prvky monografie (opatřené dokumentačním aparátem a pramennými přílohami) a literárně působivého eseje (nevychýbá se ani subjektivně laděným exkursům), je zdařilou ukázkou jednoho z možných přístupů ke kulturním dějinám.

Barteček zasazuje téma do prostředí, v němž obraz vznikl. Tím byla Paříž dvacátých let 20. století, kdy v této světové kulturní metropoli působila intelektuálně silná česká komunita. Navíc počet Čechů a Slováků přicházejících do Francie za prací, dosahoval tehdy 80 000 osob. Oficiálním centrem české komunity se stalo československé vyslanectví v Paříži a jeho zosobněním vyslanec Štefan Osuský se svou českou manželkou Pavlou rozenou Vachkovou (1891–1978), která opustila divadelní kariéru a věnovala se společenské a kulturní činnosti v pařížském prostředí.

Autor dokládá intenzivní vztahy kulturně založené dvojice k čelným osobnostem české kultury, které se dočasně nebo trvale usadily v Paříži, mj. s hudebním skladatelem Bohuslavem Martinů či malířem a spisovatelem Adolfem Hoffmeisterem. Oba tito umělci přispěli k uvedení samotářsky založeného Jana Zrzavého do společenských kontaktů jak s pařížskými Čechy, tak s Francouzi. Vyslanec Osuský měl zájem na tom, aby získal portréty své manželky, a to od nejlepších tehdejších malířů; mj. angažoval André Deraina (mimochodem jemu za portrét z roku 1929 zaplatil třináctkrát víc než svému krajanovi Zrzavému).

V tomto prostředí vznikla roku 1926 nejprve kresba uhlím a potom olejomalba Jana Zrzavého, která zachytila Pavlu Osuskou velmi působivým neoklasicistním stylem. Barteček ukazuje, jak silný vliv na ztvárnění „Československé Mony Lisý“ mělo dílo Leonarda da Vinci, a to nejen původní Mona Lisa, ale i Dáma s hranostajem. Zároveň řeší otázku doprovodných atributů portrétu (kytice kopretin), které klade do souvislosti s jiným paralelně vznikajícím dílem Zrzavého, a to s ilustracemi ke klasickému spisu Karla Jaromíra Erbena „Kytice z pověstí národních“. Je to přesvědčivá hypotéza; naznačuje, jak si český umělec přinášel do hostitelského prostředí českou látku a jak vznikala syntéza duchovních podnětů jeho „staré“ i „nové“ vlasti, či jinak řečeno patriotických a kosmopolitních elementů.

Mimořádně zajímavý obraz, ale i Bartečkova práce o něm mají rovněž své americké aspekty. Rodem slovenský právník Štefan Osuský (1889–1973) žil od roku 1906 v Chicagu, kde se za první světové války zapojil do zahraničního odboje proti Rakousko-Uhersku. Po vzniku Československa vstoupil do diplomatických služeb nového státu a posléze s ním sdílel i jeho tragický osud. V březnu 1939 odmítl vydat československé vyslanectví v Paříži Německu jakožto mocnosti, která okupovala české země, a zanedlouho se zapojil do druhého zahraničního odboje, vedeného z Londýna. Vzhledem ke konfliktu s exilovým prezidentem Edvardem Benešem po roce 1942 ustoupil z politického kolbiště a po skončení druhé světové války se znovu usadil v USA.

Zrzavého portrét Pavly Osuské, který byl v majetku rodiny, putoval pravděpodobně z Paříže do Londýna a odtud do Ameriky,

ale o jeho osudu nebylo (od výstavy v Praze roku 1929) nic známo. Teprve v roce 2009 se objevil na aukci v Praze jako „Portrét dámy ve fialových šatech“ a byl získán blíže neidentifikovaným českým sběratelem. Obraz s dramatickým osudem byl exkluzivně představen úzkému okruhu veřejnosti roku 2009 a 2019, ale jeho putování mezi Evropou a Amerikou zůstává zatím zahaleno tajemstvím. Zajímavá kniha Ivo Bartečka je velmi dobrým východiskem pro budoucí pátrání.

Jaroslav Pánek

Leopolda DOBRZENSKÁ
z LOBKOWICZ

A budba přestala hrát. Životní příběh Leopoldy Dobrzenské z Lobkowicz
(Překlad Renáty Tetřevové.)

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017,
291 s., 66 fotografií v textu, 2 genealogické
tabulky, ISBN 978-80-7560-083-7.

Paměti následnice dvou českých aristokratických rodů – Lobkoviců a Dobřenských – vyšly původně v polosoukromém tisku v Kanadě (*And a Band Did Not Play On... A Kaleidoscope of Memories*, Haliburton 2010), ale zůstaly jen velmi obtížně dostupným titulem. Vzhledem k bohemikální povaze memoárů a k jejich dokumentárnímu významu lze uvítat jejich vydání ve znaleckém českém překladu Renáty Tetřevové, historičky Východočeského muzea v Pardubicích.

V souladu s hlavními etapami života Leopoldy Dobrzenské z Lobkowicz (* 1926) je kniha rozdělena do tří částí, z nichž první je věnována životu v Evropě (1926–1950), druhá vytváření nové existence v kanadském exilu (1950–1990) a poslední (od roku 1990 až do úmrtí autorčina manžela

Jana Dobrzenského v roce 1996) opětnému návratu do původní vlasti. Těžiště vzpomínek spočívá v osobních zážitcích, rodinných a širších genealogických kontaktech, v popisu šlechtického způsobu života a posléze exilové každodennosti. V tomto ohledu jsou paměti cenným dokumentem k poznání duchovní a hmotné kultury šlechty, která byla sice v meziválečném období formálně zbavena politických a titulárních privilegií, ale zůstala majetkově i nadále zvýhodněná v porovnání s většinovou občanskou společností (výlučnost postavení je dobře ilustrována mj. udržováním rituálů, možnostmi studia jazyků a cestování po Evropě či oporou v síti evropských aristokratických rodů). Odvrácenou stranou tohoto postavení byly ovšem tvrdé zásahy do majetkových poměrů národnostně české šlechty v době německé okupace a zvláště pak totální vyvlastnění komunistickou mocí a ztráta dřívějších materiálních jistot. Zvláště pozoruhodným rysem paměti je hluboce prožívané češství a odraz etnických poměrů ve stínu událostí druhé čtvrtiny 20. století. Leopolda Dobrzenská působivě zaznamenává proměnu situace v souvislosti s nástupem nacismu ve třicátých letech; její výklad se zásadně liší od obvyklých představ o kosmopolitním charakteru zemské šlechty a zdůrazňuje národnostní vyhraněnost („...my jsme byly Češky a naši němečtí přátelé začali zdůrazňovat svůj nadřazený původ... Během poměrně krátké doby propukla u našich sousedů a přátel masová hysterie“, s. 42; „my, méněcenní Češi“, s. 50; „Během války nás ignorovali a dokonce námi pohrdali, že jsme Češky“, s. 70). Po pádu Velkoněmecké říše se situace obrátila a příslušníci perzekvovaných německých rodů žádali vzdálené české příbuzné o materiální pomoc, kterou jin Dobřenští podle

autorok poskytli. Když pak oni sami v roce 1948 utíkali do zahraničí a v Řezně žádali o pomoc knížete Alberta Thurn-Taxisa, narazili na naprosto odmítavý a urážlivý postoj, zatímco jiní etnicky němečtí aristokraté se zachovali vstřícněji.

Svědectví Leopoldy Dobrzenské bezděčně vyvrací i dnes tradované představy o všeobecně rozšířeném a solidárním chování nositelů šlechtických ctností. Neméně tvrdý je autorčin odsudek imigrační politiky západních států, která se až na malé výjimky týkala výběru pouze zdravých a silných lidí, vhodných na namáhavou manuální práci: „Některí úředníci dokonce kontrolovali svaly, zuby a oči. Ti, co nosili brýle, měli smůlu. Západní země zrušily otroctví před mnoha lety. Jednání těchto lidí mě proto naprosto konsternovalo a zhnusilo.“ (s. 103) Nedůstojné zacházení s emigranty zažili čeští šlechtici i jinde, zvláště ve Francii, kde na ně místní lidé názírali jako na vetřelce a „cikány“ (s. 114).

Při vyprávění o době emigrace podává Leopolda Dobrzenská řadu cenných informací o adaptabilitě české šlechty v extrémních podmínkách totálního zbídačení, kdy dřívější majitelé zámků a panství přijímali nejnáročnější manuální práce a spokojovali se s nouzovým bydlením, jen aby zajistili přežití své rodině s dětmi. Jelikož neměli perspektivu v západní Evropě, hledali řešení ve vystěhování kamkoli, kde by byli přijati a získali zaměstnání, konkrétně rodina Dobřenských se orientovala na možnosti mezi Habeši, Brazílií a Novým Zélandem. Nakonec se podařilo vystěhování do Kanady, kde se manželskému páru s několika malými dětmi podařilo zajistit nuzné živobytí přijetím zaměstnání obchodního cestujícího a uklízečky. V pamětech jsou zkušenosti ze čtyř desetiletí kanadského pobytu

popsány věcně, v prostém chronologickém sledu rodinných a společenských událostí významnějších i epizodických. Vzpomínky na existenční starosti a postupné budování solidnějšího postavení doplňují cenné údaje o české krajské komunitě a zvláště o vztazích k dalším šlechtickým exulantům z Československa a z dalších zemí za železnou oponou. Se smyslem pro detail podává Leopolda Dobrzenská charakteristiku desítek osob, které poznala a jež svou činností přinejmenším v drobnostech ovlivnily život v Kanadě nebo v tamní české komunitě. Závěrečný oddíl je věnován devadesátým letům 20. století a problémům s navrácením šlechtického majetku. Obecnější význam mají úvahy o restitučních jednáních a o neshodách se záchranou zpustlých budov, zejména barokního zámku v Cholticích, někdejšího sídla rodu Dobřenských, stejně jako popis kroků, jež umožnily návrat šlechty k někdejšímu majetkům. Pro navázání kulturní kontinuity s prostředím, do něhož navrátilí se šlechtici více než čtyři desetiletí nevstoupili, bylo důležité poznání českého historického kontextu – v tomto ohledu autorka oceňuje úlohu tehdy mladého pardubického historika Petra Vorla jako důvěrného znalce východočeských památkových objektů.

Snahou Leopoldy Dobrzenské bylo zařazení vlastních vzpomínek do obecného rámce české, evropské či světové historie. Při tom se bezděky dopustila nepřesností při charakteristice československé diplomacie, českého podílu na bitvě o Británii, německé kapitulace na konci druhé světové války atd. Univerzita Pardubice přistoupila k edici jako k dokumentu, v němž si autorka nepřála cokoli upravovat. Zde by však přece jen bylo stálo za úvahou, zda by celé publikaci neprospěly věcné vysvětlivky,

keré by některá tvrzení uvedly na pravou míru. Kritický čtenář ovšem slabší místa snadno odhalí a rektifikuje, takže badatelské využití memoárů Leopoldy Dobrzenské z Lobkowicz tím nebude omezeno. Rychlé orientaci v textu by však byl pomohl osobní, zeměpisný a možná i věcný rejstřík.

Celkově si tato edice zaslouží uznání jako významný pramenný příspěvek k poznání úlohy šlechty v českých dějinách 20. století a k jejímu docenění. Zvláště jí bude možno využít při studiu národní orientace šlechticů, jejich podílu na protinacistickém boji, postojů k vlasti a exilu a posléze k restituci majetku a začlenění do polistopadové české společnosti. Paměti Leopoldy Dobrzenské mohou poskytnout řadu dílčích údajů rovněž badatelům o protikomunistické emigraci a zvláště o české komunitě v Severní Americe.

Jaroslav Pánek

Francesco LEONCINI et alii

Dubček. Il socialismo della speranza.

Immagine della Primavera cecoslovacca

Roma, Gangemi Editore 2018, 80 s.,

ISBN 978-88-492-3645-3.

Zajímavá, byť útlá kolektivní monografie sepsaná pod vedením historika Francesca Leonciniho, profesora dějin střední Evropy na Università Ca' Foscari v Benátkách, se zabývá osobností výrazného představitele Pražského jara a reformního komunismu šedesátých let 20. století Alexandra Dubčeka. Francesco Leoncini se věnuje dějinám Československa již od 70. let. Publikoval k nim celou řadu zajímavých prací, např. *Sudety a sebeurčení 1918–1919 (I Sudeti e l'auto-determinazione 1918–1919, Padova 1973)*, *Sudetská otázka 1918–1938 (La questione*

dei Sudeti 1918–1938, Padova 1976), *Problém německých menšin mezi dvěma světovými válkami (Il problema delle minoranze tedesche tra le due guerre, Bologna 1980)* či *Alexander Dubček a Jan Palach (Alexander Dubcek e Jan Palach. Protagonisti della storia europea, Soveria Mannelli 2009)*. Do italštiny též přeložil některé Husovy listy z Kostnice či Masarykovu *Novou Evropu*.

V recenzované publikaci, pojmenované *Dubček, socialismus naděje s podtitulem Obrazy Pražského jara v Československu*, představují autoři proměny československé společnosti v dramatickém období od ledna do srpna 1968. Vyvrcholením příběhu se stává vpád vojsk Varšavské smlouvy do země. Jádrem textu je stručný životopis Alexandra Dubčeka z pera Francesca Leoncina. Ten sleduje Dubčekovo dětství v SSSR, návrat na Slovensko (1938), kde se vyučil strojním zámečníkem a posléze se zapojil do slovenského národního povstání. Dubček postupně stoupal po stranickém žebříku a již roku 1963 se stal prvním tajemníkem Komunistické strany Slovenska (KSS), o pět let později prvním tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Československa a symbolem Pražského jara.

Zde Dubčekův portrét končí: v knize již není řečeno, že v srpnu 1968 Dubček podepsal tzv. moskevský protokol, v dubnu následujícího roku rezignoval na funkci prvního tajemníka ÚV KSČ a poté jako předseda Národního shromáždění podepsal tzv. pen-drekový zákon, který posloužil jako zákonný podklad normalizačních perzekucí.

V dalších kapitolkách se autoři věnují některým aspektům společensko-kulturního života v Československu v komunistickém období. Boloňský profesor ekonomie Guido Gambetta se v textu „Alexander Dubček a Univerzita“ zabývá pozadím uděle-

ni titulu *doktor honoris causa* Alexandru Dubčekovi na Boloňské univerzitě v listopadu 1988. Valentina Fava se v kapitole „Časopis Ventil a příliš krátké Pražské jaro mladoboleslavských dělníků“ soustředí na šíření idejí obrodného procesu mezi dělníky mladoboleslavské škodovky. Publikaci uzavírá text „Pražská lekce“ německého spisovatele Güntera Grasse, nositele Nobelovy ceny, který pronesl v Brazílii v létě 1968, aby protestoval proti sovětské okupaci Československa.

Monografie obsahuje základní přehled událostí společensko-politického života let 1968–1970 i stručný přehled literatury včetně české. Zajímavým doplňkem knihy je šedesát černobílých snímků italského fotografa Rodriga Paise (1930), který pobýval v Praze v dubnu a květnu 1968.

Marek Šmíd

Barbora PECKOVÁ – Lucie RAJLOVÁ – Jiří PEŠEK (edd.)

Historie zrozená z rozhovoru. Interview ve výzkumu soudobých dějin

Praha, Fakulta humanitních studií
Univerzity Karlovy 2018, 233 s.,
ISBN 978-80-7571-016-1.

Publikace shrnuje studie vzešlé z tematicky pestré diskuze na téma využití kdysi – nehistorikem – učiněného interview jako pramene ve výzkumu soudobých dějin, jeho možnostech a limitech. V obecné rovině v nich autoři ukazují, jakým způsobem lze v historickém výzkumu přistoupit k využití – někdy relativně dávných – rozhovorů na rozličná témata jako zdrojů poznání, v některých okolnostech podstatně přesahujících původně diskutované téma. Autoři ve studiích vycházeli z publikova-

ných i nepublikovaných rozhovorů i z interview s žijícími narátory (pamětníky). Snažili se analyzovat a interpretovat proces vzniku jednotlivých interview, analyzovat samotná interview, zkoumat kvalitu a charakter orálně historického pramene, jeho jazyk a motivace či cíle narátorů k poskytnutí rozhovoru. Věnovali se otázce mezi lidské paměti (selektivita vzpomínání, proces zapomínání) a možné vědomé nebo podvědomé manipulaci ze strany subjektu rozhovoru. V této souvislosti autorům studií neušlo ani hledisko analýzy nonverbální komunikace. Vstupními prameny pro jednotlivé studie nebyla jen klasická interview, ale i jejich písemné zredigované přepisy a čistě audio nebo audiovizuální nahrávky. Sborník jednoznačně ukazuje přínosnost orální historie jako kvalitativního výzkumného pramene, který dokáže v rámci procesu zalidnění dějin obohatit klasické formy badání spočívající ve vědecké práci s písemnými prameny. Kombinace obou přístupů pak zaručuje, po provedení objektivní kritiky pramene, mnohovrstevný pohled historika – badatele na danou problematiku a umožňuje mu jiný (subjektivní) vhléd do zkoumané látky.

Sborník je v obecné rovině uveden pojednáním Jiřího Peška na téma „Interview jako historický pramen“. V něm autor nastiňuje komplexní aspekty procesu vedení a zpracování orálně historického rozhovoru (pozitiva, negativa) a jeho přímý, do jisté míry nezastupitelný, vliv na výsledný výstup práce historika. Na tuto část navazuje úvod k publikovaným studiím z pera editorek sborníku. V něm jsou strukturálně shrnuty obsahy studií a zmíněny metodologické přístupy všech autorů.

Z hlediska tematického se studie věnují otázkám diskurzu v rozhovorech s komuni-

stickými funkcionáři (Barbora Pecková) či možnostem zkoumání rozhovoru s baletními umělci, jak je demonstrováno na tanečnici Astrid Štúrové (Lucie Rajlová). Další studie pojednává o britských umělcích, kteří byli povoláni za první světové války na frontu s úkolem obrazově zachytit drama tohoto prostředí (Kamil Beer). Renata Košťálová v příspěvku o nacistickém obchodníku uměním Hildebradovi Gurlittovi využila „interview“ amerických poválečných výslechových protokolů. Zdeněk Beroun zkoumal psaná a vyslovená svědectví JUDr. Evy Kozákové o jejím otci, funkcionáři Národní obce fašistické, Jiřím Branžovském. Tuto nosnou část pak uzavírá studie Martina Bojdy, věnující se filosofii komunikace na základě velkých televizních interview německého filosofa Karla Jasperse. Na této široké a pestré paletě historických témat autoři příspěvků ilustrují nejrůznější výhody a úskalí využití rozhovoru jako pramene v bádání soudobých dějin. Klíčovou otázkou, kterou předkládají tyto studie a jejich výzkumné přístupy, je fenomén proměnlivosti rozhovoru. V čase, místě

a ve vztahu narátor / badatel / publikum. Z předložených studií vyplynulo, že orálně historický pramen musí být podroben nejen důkladné kritice, ale i zcela neodmyslitelně též analýze a interpretaci sledovaných témat. Rozhovor je také třeba vždy zařadit do širších souvislostí a kontextů, např. dějinných, psychosociologických atd. Analyzované a interpretované interview pak nenesou jen svou obsahovou stopu, ale nespornou úlohu má zároveň proces samotného zrodu pramene jako takového.

V doslovu editorky rekapituluje a zobecňuje zjištěné principy a postupy, ke kterým se autoři ve studiích dopracovali. Kniha je uzavřena medailonky autorů, jmenným rejstříkem a sumářem. Závěrem lze konstatovat, že rozhovor se ukazuje jako jeden z nezastupitelných pramenů pro historické zkoumání dějinných událostí a jejich souvislostí. Orální historie jako výzkumná metoda s velkým potenciálem je velkým přínosem pro práci historika: vede k osvětlení dalších bílých míst soudobých dějin.

Pavel Stehlík

Knihy a časopisy došlé redakci

Alois Václav ČERVÍN, *Pravoslavná církev v Republice československé. Poznámky ke stejnojmenné brožuře Vladimíra Grigoriče* (ed. Pavel Marek). Olomouc, Institut pro byzantská a východokřesťanská studia 2018. 154 s.

Francesco LEONCINI, *Alternativa mazziniana*. Roma, Castelveccchi 2018. 337 s.

Listy filologické. Praha, Kabinet pro klasická studia, FLU AV ČR. Roč. 141, 2018, č. 3–4. S. 293–543.

Listy filologické. Praha, Kabinet pro klasická studia, FLU AV ČR. Roč. 142, 2019, č. 1–2. 243 s.

Martin PAUKRT – Michal SEVERA – Michael SKOPAL, *Trans fines nostros. Svědectví polonik, hungarik a slovacik z fondů a sbírek Státního oblastního archivu v Zámrsku*. Katalog výstavy ze dne 9. června 2018. Zámrsk, Státní oblastní archiv v Zámrsku 2019. 99 s.

Rassegna storica del Risorgimento. Roma, Rubbettino Editore. Roč. 105, 2018, č. 2. 186 s.

František ŠMAHEL, *Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436)*. Untersuchung und Edition. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2019. 226 s.

Demokracie a socialismus. Dva programové dokumenty demokratické levice z první poloviny 20. století. Radka ŠUSTROVÁ (ed.). Olomouc, Masarykova demokratická akademie, Burian a Tichák 2018. 242 s.

Theatrum historiae. The House of Habsburg and the Papacy. Pardubice, University of Pardubice. 2018, č. 23. 161 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 57, 2017 [vyd. 2018], č. 2:

Daniela TINKOVÁ, *Osvícenství a věda v českých zemích 18. století*, s. 15–28. – Henrieta ŽAŽOVÁ, *Budova univerzitního observatória v Trnave*, s. 29–44. – Petra HYKLOVÁ, *Dědictví klementinských exaktních věd a druhý život „matematického muzea“ v 19. a 20. století*, s. 45–62. – Hans-Joachim VOLLRATH, *Franz Huberti (1715–1789), Steplingův přítel a korespondent*, s. 63–69. – Nijolė BULOTAITĖ, *Thomas Żebrowski – the Disciple of Joseph Stepling*, s. 71–77. – Josef SMOLKA – Hans ULLMAIER, *Neznámé listy Josefa Steplinga Maximilianu Hellovi*, s. 79–89. – Josef SMOLKA – Zdislav ŠÍMA, *Josef Stepling (1716–1778) a určování geografické délky Prahy*, s. 91–106. – Antonín ŠVEJDA, *Přístroje a pomůcky z Klementina ve sbírce Národního technického muzea*, s. 107–141. – Jana BOROVIČKOVÁ – Jiří STOČES, *Střípky vzpomínek k sedmdesátinám dr. Michala Svatoše*, s. 145–147. – Jiřina URBANOVÁ, *Bibliografie prací Michala Svatoše – dodatek za léta (2002) 2006–2018*, s. 147–151. – M. BRČÁK a kol., *Dějiny vzdělanosti na sjezdu historiků v Olomouci (13.–15. 9. 2017)*, s. 158–161.

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 58, 2018 [vyd. 2019], č. 2:

Marek ĎURČANSKÝ – Blanka ZILYNSKÁ, Zpřístupňování pramenů k dějinám univerzit předmoderní doby ve střední Evropě. Ohlédnutí za posledními dvěma dekadami a výhledy do budoucna, s. 13–25. – Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, Dějiny středověké a raněnovověké vzdělanosti v českém historickém výzkumu. Tradice – aktuální trendy – perspektivy, s. 27–35. – Vladimír URBÁNEK, Raně novověká republika učenců a www: digitální metody zkoumání učenecých korespondenčních sítí, s. 37–49. – Petr KADLEC, Studium dějin vzdělanosti českých zemí 18. – 20. století – bilance a perspektivy výzkumu, s. 51–60. – Marie BAHENSKÁ, Vzdělávání žen jako téma české historiografie po roce 1989, s. 61–68. – Miroslav NOVOTNÝ, Škola – město – region. Regionálně zaměřený výzkum dějin školství a vzdělanosti v českých zemích po roce 1989, s. 69–76. – Petr SVOBODNÝ, Dějiny medicíny jako dějiny vědy a vzdělanosti, s. 77–83. – Marek ĎURČANSKÝ, Pražská univerzita za vlády Ferdinanda I. – její vztah k panovníkovi a k pražským městům, s. 85–96.

Archeologické rozhledy. Roč. 71, 2019, č. 2:

Milan ZÁPOTOCKÝ – Drahomíra MALYKOVÁ – René KYSELÝ, Raná fáze staršího (baalberského) stupně kultury nálevkovitých pohárů na východě Čech: sídelní areál Štítary, okr. Kolín, s. 168–240. – Sylva DRTIKOLOVÁ KAUPOVÁ – Milan SALAŠ – Ivana JAROŠOVÁ – Katharina REBAY-SALISBURY – Barbara RENDL – Fabian KANZ, Nové poznatky o stravě mužů z kumulace lidských ostatků K7/90 na Cezavách u Blučiny v mladší době bronzové, s. 241–266. – Ondřej CHVOJKA – Petr MENŠÍK – Tereza ŠÁLKOVÁ – Martin KUNA, Tkalcovská závaží nebo podstavce pod rožně? Hliněná závaží ze sídelního areálu z mladší doby bronzové u Březnice (okr. Tábor) z pohledu archeologie a archeobotaniky, s. 267–308. – Marek KRĄPIEC – Jerzy PIEKALSKI, Dendrochronology vs. dating of complex stratigraphic sequences. The example of medieval Wrocław, s. 309–326.

Archivní časopis. Roč. 69, 2019, č. 2:

Michal WANNER, Vznik Mezinárodní archivní rady a počátky české účasti na jejích aktivitách 1948–1960, s. 117–139. – Jarmila HLAVÁČKOVÁ, Rekonstrukce archivu jezuitského domu třetí probace v Telči, s. 140–164. – Daniel KOVÁŘ, Vývoj funkce čtvrtníka v královském městě Českých Budějovicích od 15. století do první světové války, s. 165–194. – Martin NEKOLA, Archivní sbírka T. G. Masaryka v Logan v americkém státě Utah, s. 195–198. – Pavlína NIMRICHTROVÁ, Mezinárodní konference Archivace záznamů z informačních systémů Praha 2019, s. 198–207. – Martin RECHTORIK, Zpráva o návštěvě delegace z Archivu republiky Slovinsko, s. 207–211. – Jan KAHUDA, K životnímu jubileu Jiřiny Juněcové, s. 212–213. – Zdeňka KOKOŠKOVÁ – Jan KAHUDA, Eva Drašarová jubilující, s. 214–218.

Časopis Matice moravské. Roč. 138, 2019, č. 1:

Robert ANTONÍN, Mendikanti a české země za vlády posledních Přemyslovců, s. 3–50. – Zuzana ORÁLKOVÁ, Olomoucký biskup Karel z Lichtensteinu-Castelcorna

(1626–1695) a jeho korespondence s představiteli českých diecézí, s. 51–70. – Jaromír SOBOTKA, Mýtus Karla Marxe v kontextu formování sociálnědemokratické identity a strategie, s. 71–92. – Libor JAN, Reprezentace elitních vrstev selského stavu v pozdním středověku, s. 95–107. – Jaroslav ČECHURA, Individualizace venkovského obyvatelstva v Čechách 17. století. Příklad Treboňska, s. 109–126. – Daniel DRÁPALA, Sepulkrální objekt jako nositel paměti ve venkovském prostředí, s. 127–149. – Martin MARKEL, Pečetě jihomoravských sedláků a vinařů. Případ unikátní reprezentace poddanských vrstev, s. 151–161. – Zora DAMOVÁ, Konference Praha v obnoveném státě – zemská metropole hlavním městem nové republiky, s. 212–217. – Jakub MARŠA, Konference KSČ v regionální perspektivě: struktura – elity – výkon moci, s. 217–219. – Aleš VYSKOČIL, Konference Stopy cest, s. 219–220. – Jaromír KUBÍČEK, Zdeněk Šimeček zemřel, s. 220–222. – Jan ŠKVRŇÁK, Karol Modzelewski (23. listopadu 1937, Moskva – 28. dubna 2019, Varšava), s. 223–226. – Bronislav CHOCHOLÁČ, Zpráva o činnosti Matice moravské v letech 2015–2018, s. 228–232.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 126, 2018, č. 4:

Jaroslav VALEČKA st., Petrografický charakter zdiva věže hradu Jenštejn u Prahy, s. 193–202. – Josef ŠRÁMEK, Bojiště z roku 1866 u Hradce Králové jako místo historické paměti sui generis. Příspěvek ke genezi památkové zóny z prusko-rakouské války v letech 1866–1996, s. 203–220. – Karel KUČA, Parky a terapeutická krajina lázní v České republice, s. 221–254.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 127, 2019, č. 1:

Miroslav KOVÁŘ, Z lapidária žďárského kláštera, s. 1–29. – Daniel KOVÁŘ, Nejstarší doklady o výrobě a užívání cihel v Českých Budějovicích, s. 30–43. – Patrik LÍBAL, Meziválečná sakrální architektura v Československu, s. 44–49. – Kateřina BLAŽKOVÁ, Výstava Ve stínu Impéria a katalog Germáni a doba římská na Rakovnicku v Muzeu T. G. M. Rakovník, s. 50–51. – Vojtěch KAŠPAR, Zpráva o činnosti Společnosti přátel starožitností, z. s. za rok 2018, s. 51–59.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 127, 2019, č. 2:

Jiří FRÖHLICH, Archeologické doklady z důlních děl a úpraven rudy v jižních Čechách, s. 65–71. – Martin VÁŇA, Zatopená železnice na Šumavě, s. 72–83. – Karel KUČA, Optimalizace vojenských újezdů v České republice a její ne zcela optimální provedení, s. 84–115. – Eva ULRYCHOVÁ, Numismatické sbírky zaniklých muzeí Jičínska, s. 116–123. – Patrik LÍBAL, Seminář Alois Musil, antika a české země, s. 124–125.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 106, 2019, č. 2:

Kateřina SMYČKOVÁ, Moravské rukopisné kancionály a jejich význam pro poznání lidového duchovního zpěvu v 17.–18. století, s. 139–156. – Jan SEIDL, „Najdu mladého přítele, přírodu milujícího?“ Kulturněantropologický pohled na inzerci v meziválečném homosexuálním tisku, s. 157–178. – Jana KRCMÁŘOVÁ, Stručná historie stromů

v zemědělství v Čechách, s. 179–204. – Eva ECKERT, Letters sustaining cross-Atlantic migrations: From Frenštát, Moravia to Frenstat, Texas in the decades following the Civil War, s. 229–252. – Petr JANEČEK, Konference Ballads and Memory. 48th International Ballad Conference of the Kommission für Volksdichtung, Praha, 31. 8.–3. 9. 2018, s. 263–264. – Marcela SUCHOMELOVÁ, Jan Koula – vlastimil a novorenesančník. Užité umění z tvorby architekta 19. století. Výstava ke 100. výročí úmrtí významné české osobnosti. Západočeské muzeum v Plzni, Kopeckého sady 2, Plzeň, 2. 3.–8. 9. 2019, s. 264–267.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 106, 2019, č. 3:

Petr LOZOVIUK, Masová turistika v procesu společenských změn. Oděsa jako „kolébka“ ruského turismu, s. 275–295. – Markéta SLAVKOVÁ, Starving Srebrenica and the Recipes for Survival in the Bosnian War (1992–1995), s. 297–316. – Eva ŠERÁ, Premisy rozhodování v sociální paměti JZD Slušovice, s. 317–342. – Markéta HOLUBOVÁ, Strategie šíření kultu sv. Františka Xaverského v prostoru regionu vymezeného působením jezuitské koleje v Telči, s. 343–362. – Josef SVOBODA, Venkovští mistři a založení nového cechu krejčích a ševců ve Šlapanicích roku 1834, s. 363–380. – Lubomír TYLLNER, Jiří Traxler (1946–2019), s. 381–383.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 6:

Miroslav LUKÁŠ, Z doby třicetileté války. Zámecké divadlo v Mikulově, s. 10–13. – Berenika ZEMANOVÁ URBANOVÁ, Hrabě hraje divadlo. Zámecké divadlo Leopolda II. Lažanského v Chyši, s. 14–17. – Jiří BLÁHA – Helena KAZÁROVÁ, Podle módy... Zámecké divadlo v Českém Krumlově, s. 18–21. – Jiří BLÁHA, Opuštěné stánky múz. Osudy zámeckých divadel ve 20. (a 21.) století, s. 22–25. – Tomáš KNOZ, Mezi letohrádkem a mlýnem. Povstání, porážka a potrestání v centrech i na periferiích, s. 28–30. – Jan DĚKANOVSKÝ, Sáhli jsme po hvězdách... Apollo – mise na Měsíc v popkultuře, s. 32–36. – Jak se dělá muzeum Evropy. Rozhovor s Tajou Vovk van Gaal nejen o těžkostech při přípravě expozice muzea evropských dějin, s. 38–39. – Jaroslav NAJBERT, Paradoxy hledání systému školního dějepisu. Rozloučení s Vratislavem Čapkem, s. 40–43. – Jana VIKTORÍNOVÁ, Vůle žít důstojný život. Nouzové kolonie v meziválečné Praze, s. 44–45. – Vojtěch BAŽANT, Kam kráčí Central European University?, s. 47–48. – Akademici prý musejí chápat, že peníze dává vláda... Rozhovor s hungaristou Evženem Gálem o kulturní politice a kontextech postojů vlády Viktora Orbána k akademickým institucím, nejen Středoevropské univerzitě a Maďarské akademii věd, s. 49–51.

Dějiny a současnost. Roč. 41, 2019, č. 7:

Klara HÜBNER, Politická intrika a právní zápletka. Jak Václav IV. v roce 1400 přišel o římskoněmecký trůn, s. 10–13. – Ondřej SCHMIDT, Nejpodivnější římská jízda středověku? Václav IV., Zikmund Lucemburský a Itálie v roce 1402, s. 14–17. – Robert NOVOTNÝ, Jak si vytvořit síť věrných. Role Vyšehradu v politice Václava IV., s. 18–20. – Jan KLÍPA, Od císařského pláště k rubáši kajčnicka. Proměny veřejného a soukromého vyobrazení Václava IV., s. 21–23. – Václav BŮŽEK, Od konfederace ke

královské korunovaci. Politika nekatolíků ve druhém roce českého stavovského povstání, s. 26–29. – Vít SMETANA, Deset tezí o paktu Molotov–Ribbentrop. K 80. výročí události, jež osudově zasáhla východní Evropu, s. 31–34. – Bronislav OSTRÁNSKÝ, O všech náboženstvích světa... Hereziografické „mapování“ Muhammada aš–Šahrastáního, s. 36–39. – Pavla DRÁPELOVÁ, Byzantské Athény II. Od nájezdu Slovanů po dobytí Osmany, s. 40–43. – Jan KLÁPŠTĚ, Stálice a autorita. Slavomil Vencel (1936–2019), s. 44.

Dějiny věd a techniky. Roč. 52, 2019, č. 1:

Vladimír KARPENKO, Periodická soustava prvků: úspěchy i omyly, s. 3–13. – Jitka PAITLOVÁ, Positivismusstreit jako spor o metodu (nejen) sociálních věd, s. 14–33. – Ladislav SVATOŠ, Století dějin farmacie v samostatném státu 1918–2018, s. 34–42. – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, Staráme se opravdu méně o terapii? Odpověď internisty profesora MUDr. Ladislava Syllaby na pasáž o zdravotnictví v projevu prezidenta T. G. Masaryka 28. 10. 1928 k desátému výročí vzniku ČSR, s. 43–46.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 9, 2019, č. 1 (20):

Grzegorz PAC, Wokół wczesnego kultu św. Ludmiły, s. 11–52. – Pavol HUDÁČEK, Štefan I. a Boleslav Chrabrý. Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-polskej kroniky. Druhá časť, s. 53–95. – Agata STRZELCZYK...głos jego był w Europie słuchany – polityka zagraniczna Austro-Węgier za czasów ministra Agenora Gołuchowskiego młodszego w świetle prasy galicyjskiej, s. 96–114. – Alla TARASIUK, Książka polska w Mińsku na przełomie XIX–XX stulecia, s. 115–125. – Paweł GLUGLA, Lazaryści ambasadorami tożsamości narodowej Polaków na wschodzie Europy. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość, s. 126–138. – Ewa BOROWIŃSKA, Uchodźstwo polskie na ziemiach białoruskich w świetle publikacji „Dziennika Mińskiego“ (1917–1918), s. 139–151. – Jakub WOJTCZAK, Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. „Brno i Poznań jako regionalne centra polityczne, gospodarcze i kulturalne od początków państwowości do przemian po 1918 r.“, Poznań, 16–17 X 2018 r., s. 163–165.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 9, 2019, č. 2 (21):

Przemysław URBAŃCZYK, Centralne funkcje grodów w społeczeństwach wczesnośredniowiecznych, s. 11–29. – Łukasz KACZMAREK, Grody centralne w kontekście pierwotnego patrymonium Piastów, s. 30–41. – Sergij TARANENKO, Kil'ka epizodiv urbanističnogo rozvitku Kieva u X–XI st. za archeologičnimi dżerelami, s. 42–74. – Joanna SOBIESIAK, Władca i jego gród w Kronice Kosmasa i w przekazie kontynuatora jego kroniki, Kanonika Wyszehradzkiego, s. 75–95. – Krzysztof FOKT, Organizacja grodowa a grodowo-kasztelańska na przykładzie Śląska, s. 96–115. – Anna GŁÓD – Marcin DANIELEWSKI – Jacek WRZESIŃSKI, Sharpening stones, beads, spindle whorls and other stone artefacts from an early-medieval stronghold in Grzybowo, s. 116–139. – Jan ŠKVRŇÁK, Zpráva z konference Těšínsko a střední Evropa po Velké válce 1918–1920, Ostrava, 25. 1. 2019, s. 155–156.

Historická demografie. Roč. 43, 2019, č. 1:

Karolina WAGNEROVÁ, Náhled do historického vývoje sčítání lidu na území Německa, Rakouska a Švýcarska, s. 1–20. – Klára ANDRESOVÁ, Women and children in the military camps of the Thirty Years' War, s. 21–46. – Mateusz WYŻGA, Peasant immigrants in the city of Cracow in the 16th–17th centuries in the light of criminal records, s. 47–65. – Hanka TLAMSOVÁ – Václav ČERNÝ, Okolnosti uzavírání sňatků „světských“ osob od konce 18. do první třetiny 20. století, s. 67–99. – Zdeňka STOKLÁSKOVÁ, Stát namísto rodiny. Státní sirotčí péče a dobročinnost, s. 101–123. – Martina HALÍŘOVÁ, Příčiny delikvence a proměny konstruktů delikventního dítěte od konce 19. století do první poloviny 20. století, s. 125–137. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Zasedání italské historickodemografické společnosti v Bologni, s. 145–146.

Historie a vojenství. Roč. 68, 2019, č. 2:

Prokop TOMEK, Bezpečnostní aspekty rozmístění jaderných raket v Československu na podzim 1983 a reakce veřejnosti, s. 4–19. – Matěj BÍLÝ, „Každý metr země socialistických států musí být urputně bráněn“. Proměna vojenské doktríny Varšavské smlouvy ve druhé polovině 80. let, s. 20–35. – Petr TVRDÝ, „Je už ve veřejnosti také únava ze slavností...“ Poválečné zřizování jednotných pamětních desek obětem německé okupace a zabitým povstalcům z května 1945 se zřetelem k desce generála Vojtěcha Luži a poručíka Josefa Koreše v Hřišti u Příbyslavi, s. 36–44. – Milan VYHLÍDAL, Zpravodajský důstojník plk. gšt. František Havel (1896–1977). Příspěvek k fungování vojenského zpravodajství ve 2. polovině 30. let 20. století, s. 45–65. – Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, Bývalý dělostřelec ve službách strany, státu a parlamentu. Generál Bohuslav Laštovička (1905–1981). I. část, s. 66–95. – Ivo PEJČOCH, Vojenská rodina Heřmanů, s. 96–108. – Tomáš JAKL, Dva dokumenty k německé Pevnosti Brno v dubnu 1945, s. 109–113. – Jiří PLACHÝ, Milan Píka (1922–2019), s. 143.

Historie a vojenství. Roč. 68, 2019, č. 3:

Jiří PLACHÝ, Vojáci České a slovenské legie v sovětském zajetí 1939–1941, s. 4–31. – Aleš BINAR, Pohledem protivníka. Informace německého vojenského zpravodajství o I. československém armádním sboru v průběhu karpatsko–dukelské operace (září a říjen 1944), s. 32–45. – Jiří HOFMAN, Koncepce obrany Čech po sedmileté válce, s. 46–59. – Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, Bývalý dělostřelec ve službách strany, státu a parlamentu. Generál Bohuslav Laštovička (1905–1981). II. část – dokončení, s. 60–93. – Prokop TOMEK, Bohumír Lomský: služba v nejistých časech, s. 94–108. – Tomáš JAKL, Německé oběti Pražského povstání evidované Oblastní kriminální úřadovnou Praha, s. 109–118. – Jiří ŠINDELÁŘ – Michal BURIAN – Zdeněk ŠPITÁLNÍK, Nedestruktivní archeologie v chrámu sv. Cyrila a Metoděje, s. 119–125. – Andrej HALADA – Jiří RAJLICH, Ivo Pejčoch (1962–2019), s. 146.

Chrudimský vlastivědný sborník. 2018, č. 22:

Michal BENDA, Obchodní akademie v Chrudimi v letech 1882–1945, s. 3–50. – Jan FROLÍK, Kostel sv. Jakuba v Rané a jeho počátky, s. 51–98. – Jan MUSIL, Tři ojedinelé

nálezů středověkých seker z okolí Luže (k. ú. Zdislav a Řepníky), s. 99–132. – David NOVOTNÝ, Črty k správnému vývoji rychmburského panství, s. 133–180. – Václav POCHOBRADSKÝ, Příběh obce Kočí, s. 181–236. – David RICHTER, Chrudimský kšaft Ludmily Plesové z roku 1614, s. 237–247.

Judaica Bohemiae. Roč. 53, 2018, č. 1:

Ines KOELTZSCH, Migration als Herausforderung. Die politischen Judengemeinden in Mähren und ihr ‚Niedergang‘ um 1900, s. 9–38. – Peter URBANITSCH, Die politischen Israelitengemeinden in Mähren: Entstehung und legitistische Grundlagen, ihre politische Rolle im Nationalitätenstreit, Trennung ihrer säkularen und religiösen Aufgabenbereiche, s. 39–63. – Daniel BARÁNEK, Die religiöse Funktion politischer Israelitengemeinden, s. 65–81. – Milan ŘEPA, Assaults on the Bench for the Accused: Cases of Violence Against Jews at the Turn of the 19th and 20th Centuries at the Regional Criminal Courts in Brno (Brünn) and Uherské Hradiště (Ungarisch-Hradisch), s. 83–99. – Pavel KOČMAN, Traces of the Moravian Jewish Political Communities in Archival Sources and in Expert Literature: A Study of the Jewish Political Communities Within the Yerusha Project, s. 101–134. – David NEHYBA, Die politischen Judengemeinden Schaffa (Šafov) und Mißlitz (Miroslav) in den Beständen des Staatlichen Bezirksarchivs Znaim (Státní okresní archiv Znojmo). Eine Sonde in Archivquellen und Forschungsmöglichkeiten, s. 135–150. – Marie CRHOVÁ, Reframing Jewish Life: Moravian Jewry at the Turn of the 19th and 20th Centuries, s. 151–155. – Eva DOLEŽALOVÁ – Pavel SLÁDEK, A Panel Dedicated to the History of the Jews in the Bohemian Lands at the 11th Congress of Czech Historians in Olomouc, s. 157–159.

Judaica Bohemiae. Roč. 53, 2018, č. 2:

Pavel KOČMAN, Zu den Umständen der Erteilung des Privilegiums für die Mährischen Juden im Jahr 1629, s. 5–51. – Monika VRZGULOVÁ, The Memory of the Return of Slovak Holocaust Survivors in Jewish and Non-Jewish Testimonies, s. 53–76. – Pavel SLÁDEK, Moses ben Aaron Morawczyk and his Treatise ‚On the System of Education‘ (1634/1635), s. 77–116. – Lenka ULIČNÁ, The 11th Congress of the European Association for Jewish Studies, s. 117–123. – Daniel BARÁNEK, Visual Antisemitica, s. 125–127.

Judaica Bohemiae. Roč. 54, 2019, č. 1:

Marie BUŇATOVÁ, Trade Contacts between Prague Jews and Northern Italy and their Engagement in the Italian Commodity Trade in the 16th and Early 17th Centuries. Prague Jews in the Network of European Relationships, s. 5–30. – Daniel SOUKUP, Holy Curiosity: Circumcision as a Rhetorical Concept in a Bohemian Catholic Sermon From the 18th Century, s. 31–65. – Tereza DLESKOVÁ – Pavel KOČMAN – Milan ŽONCA, Jüdische Siegel und Stempel aus Dambořitz (Dambořice), s. 67–92. – Petr PÁLKA, Twenty-five Years of the ‚Židé a Morava‘ [Jews and Moravia] Conference in Kroměříž, s. 93–97.

Minulostí Západočeského kraje. 52, 2017:

Petr KUBÍN, Úvodem ke sborníku k 800. výročí smrti Hroznaty Tepelského, s. 7–9. – Petr KUBÍN, Bl. Hroznata z Teplé ve světle nového bádání, s. 10–35. – Pavel TRNKA, Vztah Chotěšova a Teplé na konci středověku, s. 36–46. – Jakub MÍRKA, Majetkové poměry a správa kláštera Chotěšov ve druhé polovině 16. století, s. 47–100. – Lubor KYSUČAN – Jana OPPELTOVÁ, Portrétní galerie proboštů a opatů kanonie premonstrátek v Chotěšově, s. 101–148. – Jan SOUKUP, Zbořený kostel sv. Václava kláštera Chotěšov, pokus o rekonstrukci jeho podoby před zbořením a osudy vybavení kostela, s. 149–163. – Hedvika KUCHAROVÁ, Osudy poslední komunity kláštera premonstrátek v Doksanech, s. 164–186. – Marie BLÁHOVÁ, Klášterní historiografie ve středověku, s. 187–229. – Hana PÁTKOVÁ, Hroznata v listině z roku 1216, s. 230–238. – Pavel TRNKA, Hroznata a úřad probošta v Teplé, s. 239–245. – Tomáš VELÍMSKÝ, Česká nobilita doby Hroznatovy. Od družinných elit raného středověku k vrcholně středověké pozemkové šlechtě, s. 246–269. – Karel ŘEHÁČEK, Jaroslav Václav Vacek – tepelský premonstrát ve službách českého národa, s. 270–283. – Miroslav EISENHAMMER, Student Luboš Hruška. Generační zkušenost plzeňského gymnazisty ročníku 1927, s. 287–307. – Hanuš SALZ, Soupis členů Západočeského aeroklubu a plzeňských rodáků v řadách Royal Air Force v letech 1940–1945, s. 308–310. – Jan SOUKUP, Klášter Chotěšov – opravy od roku 1990, s. 311–317. – Jan LHOTÁK, Eduard Maur osmdesátiletý (malé laudatio nejen nad západočeskými tématy předního českého historika), s. 321–326. – špf., Výstava Plzeň v období velkých změn (1788–1918), s. 394–395.

Moderní dějiny. Roč. 27, 2019, č. 1:

Dušan ŠKVARNA, České symbolické javy v slovenskom kultúrnom prostredí a ich funkcie v 19. storočí, s. 1–21. – Pavel KLADIWA, Obecné školy a jejich učitelé jako základní kultivační faktor rurálního prostředí. (Valašsko v posledním půlstoletí před první světovou válkou), s. 23–48. – Blanka ZUBÁKOVÁ, Židé v meziválečném Polsku a odkazy jejich bojkotu jako obrany před antisemitismem. Hospodářské, kulturní a společenské odezvy, s. 49–77. – Wang LI, The impact of the October Revolution on CPC leadership: Three generations and beyond, s. 79–102. – Martin DOLEJSKÝ, Opozice v meziválečné KSČ v letech 1925–1929, s. 103–122. – Bohumil MELICHAR, Komunisté v Praze. O příčinách volební úspěšnosti meziválečné KSČ, s. 123–146. – Jindřich DEJMEK, Komunistický převrat v Československu 1948 v kontextu akcelerující studené války v Evropě, s. 147–167. – Zlatica ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Medzi politickým taktizovaním, kompromisom a prevratom. Jedinečné poučenie z dejín Slovenska od jesene 1947 do zimy 1948, s. 169–185. – Milan BÁRTA, Lidové milice mezi komunistickou stranou a Sbořem národní bezpečnosti 1948–1953, s. 187–199. – Jan SLAVÍČEK, Komunistický převrat v únoru 1948 a deformace spotřebního družstevnictví v letech 1948–1953, s. 201–216. – Eva IRMANOVÁ, Československo a revoluce v Maďarsku v roce 1956, s. 217–277. – Tomáš RENNER, Koncept „formované společnosti“ Ludwiga Erharda a jeho kritici, s. 279–304. – Michael DURČÁK, Kapitalismus fáze nula. Semináře Václava Klause jako součást myšlenkového světa pozdního socialismu, s. 305–355. – Paweł FIKTUS, Two letters of Alexander Dubček and Oldřich Černík from June 1989 addressed to the

Central Committee of the Polish United Workers' Party and the government of the Polish People's Republic, s. 357–375. – Martin BOŠTÍK, Polistopadové osudy Nejedlého sochy v Litomyšli aneb Cesta k výstavě „Já jsem... Zdeněk Nejedlý. Příběh tragédie jednoho moderního intelektuála“, s. 377–384.

Numismatický sborník. Sv. 32/1, 2018:

Jiří MILITKÝ – David VÍCH, Keltské mince ze sídliště Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí). Příspěvek k otázce lokalit centrálního charakteru v Čechách z pohledu numismatiky, s. 3–25. – Jiří LUKAS – David VÍCH, Nálezy jednotlivých „ztrátových“ raně středověkých mincí z hradě Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí), s. 26–53. – Kamil SMÍŠEK – David VÍCH, Nálezy mincí z vrcholného středověku a raného novověku z povrchového průzkumu hradě Vraclav (okr. Ústí nad Orlicí), s. 54–76. – Jan T. ŠTEFAN, Medaile na prince Evžena Savojského ve světle pamětního tisku, s. 77–84. – Petr SCHNEIDER – David VÍCH, Středověké mince z hradě u Mařína, k. ú. Zadní Arnoštov a Křenov (okr. Svitavy), s. 86–90. – Barbara MARETHOVÁ – Petr SCHNEIDER – Pavla SKALICKÁ, Nález cylindrického pouzdra s brakteáty z Opavy z prostoru bývalé Radniční ulice, s. 91–96. – Vojtěch BRÁDLE, Poznámky k depotu z Nepomuku (okr. Plzeň-jih), s. 97–101. – Jan CIHLÁŘ – David VÍCH, Vrcholně středověké a novověké mince z okolí zaniklých cest u Křenova (okr. Svitavy), s. 102–107. – Kamil SMÍŠEK – David VÍCH, Nálezy jednotlivých mincí z povrchového průzkumu v Hedčanech (k. ú. Dašice, okr. Pardubice), s. 108–112. – Dagmar GROSSMANNOVÁ, Několik poznámek k mincovnímu depotu z Hodova z období Jagellonců na Moravě, s. 113–117. – Martin KUČA – Jan VIDEMAN, Depot mincí z konce 16. století z Kralic nad Oslavou (okr. Třebíč), s. 118–122. – Vlastimil NOVÁK, Nález sběratelské kopie středověkého artuqovského bronzového dirhamu z Turnova – Malého Rohozce (okr. Semily), s. 123–127. – Roman ZAORAL, Český dukát v nálezu z Katalánska, s. 130–132.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 20, 2019, č. 1:

Vladimír PANOV, Tři moskevské mise Mikuláše Varkoče 1589–1594 ve světle diplomatického rituálu Ruska, s. 7–20. – Ere NOKKALA, Just's Essay on Universal Monarchy (1747): A Misunderstood Satire, s. 21–39. – Marta BARANOWSKA – Paweł FIKTUS, Law of Nature as Justification for Reforms. Polish Political Thought in the Eighteenth Century, s. 40–55. – Josef HRDLIČKA, Reformationsjubiläum in der tschechischen Geschichtsschreibung, s. 56–77. – Andrei PROKOPIEV, Die Frühe Neuzeit in der russischen Geschichtsschreibung – gestern und heute, s. 78–90. – Markéta SKOŘEPOVÁ, The Concept of Gender in the Czech Rural History and Historiography, s. 91–108. – Rostislav SMÍŠEK, The Correspondence between Emperor Leopold I and Johann Adolf of Schwarzenberg (1662–1683). Outline of an Edition Project, s. 109–125.

Památky středních Čech. Roč. 33, 2019, č. 1:

Jan VESELÝ – Jan KYPTA – Alena NACHTMANNOVÁ, Dům druhorozeného chalupnického syna v Žemličkově Lhotě na Sedlčansku. Jedinečný pohled do skrovné

domácnosti 19. století, s. 1–13. – Alžběta JANKULÍKOVÁ, Masarykův most v Kolíně, s. 14–25. – Jan ŽIŽKA, Z opravy kostela sv. Alžběty Durynské ve Svatém Poli, s. 26–28. – Jan ŽIŽKA, Z opravy bývalé kaple sv. Benedikta ve Staré Boleslavi, s. 29–32. – Jan ŽIŽKA, O zbytcích a podobě masných krámů v Čáslavi, s. 33–35. – Jindřich NUSEK, Starý hrad, lázně a mešita ve vlašimském parku kolem roku 1780, s. 36–43. – Jindřich NUSEK, Zahradníci vlašimského parku do 20. let 19. století, s. 44–52. – Alfréd SCHUBERT, O zajímavé součásti historického stavebního fondu. Vstupní objekty zemních vodojemů, čerpací stanice a podobně, s. 53–63.

Prague Papers on the History of International Relations. 2018, č. 1:

Paul-Antoine MÉTÉIER, Une „résistance tchèque“ à la culture courtoise? Culture chevaleresque et identité nobiliaire dans les textes tchèques du début du XVe siècle, s. 7–41. – Marie BLÁHOVÁ, Translations of Historical Writings Composed and Read in the Czech Lands up to the Hussite Revolution and Their Audience, s. 42–57. – Martin LIŠKA, Die Ereignisse vom Oktober 1938 auf Seiten der tschechoslowakischen Bahnhofschroniken, s. 58–68. – Michal ZOUREK, Zusammenarbeit tschechoslowakischer und kubanischer Geheimdienste: der geheime Aufenthalt von Ernesto Che Guevara, s. 69–83. – Thomas WÜNSCH, „Erinnerungsorte“: Ein Konzept mit Abnutzungserscheinungen?, s. 84–92. – Václav SMYČKA, Dialogisches Erinnern als Praxis? Krieg und Vertreibung im Online-Lexikon Wikipedia, s. 93–105. – Čeněk PÝCHA, Orte des Klassenkampfes in der Tschechoslowakei als Erinnerungsorte: Die Arbeiterbewegung in Nordböhmen, s. 106–115. – Rüdiger HARNISCH, Erinnerungsort Ortsname, s. 116–126. – Theresa LANGER, Die tschechische pohraničí im kulturellen Gedächtnis: Die Bildredaktion der ČTK als Akteur, s. 127–150. – Irén SIMÁNDI, The „Prague Spring“ in the Documents of the Hungarian Radio, s. 153–174.

Prague Papers on the History of International Relations. 2018, č. 2:

Valentina KARLÍKOVÁ, The Duchess of Burgundy and Regent Alix of Verger in the Light of her Documents and Correspondence, s. 7–28. – Vojtěch ŠLAPÁK, Living Martial Arts as a Product of Continuous Exchange of Knowledge, s. 29–46. – Radek FUKALA, Silesian Duke Charles I of Münsterberg and Oels and His Power Aspirations, s. 47–60. – Michal WANNER, Pondicherry in the Era of the French Revolution 1785–1793. Part 2: The Heights and the Fall 1791–1793, s. 61–77. – Marc von KNORRING, Weltmächte und Weltrevolution: Das Jahr 1917 als globale Zäsur in der Historiographie der Zwischenkriegszeit, s. 78–91. – Martin KLEMENT – Renata MAUSEROVÁ, Vom Hirschberger Stadtimage zum Erinnerungsort der nordböhmischen Deutschen, s. 92–111. – Péter Krisztián ZACHAR, From „grandeur“ to „sécurité“ and „a Special Relationship“: The Shift in the French-German Relations in a Historical Perspective, s. 112–135. – Csilla DÖMÖK, Mitteleuropa und der Gestaltungsprinzip Föderalismus: These Zentralismus – kontra These Föderalismus, s. 136–152.

Sborník archivních prací. Roč. 69, 2019, č. 1:

Barbora ŠIMSOVÁ, Šifrovaná korespondence v písemnostech válečné kanceláře Matyáše Gallase, s. 7–86. – Jan ŽUPANIČ, Proměna vojenské šlechty podunajské monarchie za

první světové války, s. 87–137. – Monika FIALOVÁ, Výkon spisové služby u okresních, resp. městských, krajských a vrchních soudů (v období od ledna 2004 do prosince 2018), s. 138–188. – Hana PÁTKOVÁ, Městské (ne) knihy, s. 189–244. – Ivan HLAVÁČEK, Z rakousko-německých pozdně středověkých pramenných novinek, s. 245–262.

Sborník Muzea Blanenska. 2018:

Ladislav SLEZÁK, Výzkum paleosystému jeskyně Pekárny je téměř u konce, průzkum může začít, s. 5–7. – Ladislav SLEZÁK, Aloisova štola, dosud zcela nevyužitá nabídka prezentace historie dolování železných rud v oblasti Rudice a Olomučan, s. 8–9. – Petr SYCHRA – Božena VALÍČKOVÁ, Výpustek maloval Runk aneb autorství obrazu jeskyně Výpustek odhaleno, s. 10–14. – Petr SYCHRA, Josef Kovářík – učitel a folklorista, s. 15–41. – Michal SCHUSTER, Ruští váleční zajatci v Borotíně (okr. Blansko) v letech 1917–1918, s. 42–56. – Jiří KUČERA, Poslední plavba Karla Zřídkaveselého. Jeden zapomenutý příběh z časů Velké války, s. 57–63. – Jiří VYMĚTALÍK, Legionář, zlatokop, lékař – příběh doktora Habance z Olešnice, s. 64–68. – Matěj OTT, Protektorátní četnictvo ve strážní službě na železnicích na příkladu politického okresu Boskovice, s. 69–75. – Petr VÍTÁMVÁS, Co a jak se slavilo? Proměny svátků a památných dnů v průběhu století, s. 76–79. – Jaroslav ŠEJNOHA, Erich Roučka – moravský Edison, s. 80–92. – Matěj OTT, Četnictvo na Boskovicku a Blanensku, s. 93–96. – Roman MALACH, Odraz první světové války na život na boskovickém venkově, s. 97–102. – Petr ZAJÍČEK, 100 let, rok po roce v Moravském krasu, s. 103–110. – Božena KOVÁŘOVÁ, Pomníky padlým v 1. světové válce v Blansku, s. 111–129. – Jiří KUČERA, Blansko na přelomu tisíciletí, s. 130–131. – Rok 2018 v Muzeu Blanenska, s. 132–145.

Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek. Sv. 15, 2018:

Tomáš ADAMEC, Státní okresní archiv Frýdek-Místek v roce 2017, s. 5–7. – Michaela KONIECZNÁ, Poznávání posledních chvil života obyčejných žen analýzou pozůstalostních spisů, s. 8–23. – Jan GROMNICA, Počátky zpracování ropy a zemního vosku v Ostravě – firmy Dingler a Himmelbauer, s. 24–38. – Radek LIPOVSKI, Jak bruslaři v Místku v 80. letech 19. století zničili arcibiskupovi louku, s. 39–44. – Eva VOJKOVSKÁ, Výstavba budovy nové radnice v Jablunkově podle návrhu vídeňského architekta Rudolfa Krausze, s. 45–56. – Lukáš LISNÍK, Příklady šetření reklamovaných dětí z německých škol v Moravské Ostravě ve 30. letech 20. století, s. 57–68. – Tomáš ADAMEC, Labutí píseň místeckých sokolů. K poslednímu vzepětí jednoty v letech 1945 – 1947, s. 69–80. – Tomáš ADAMEC, Básník Antonín Přecechtěl. Několik neobratných poznámek k poezii místeckého lékaře, s. 81–94. – Lenka NOVÁKOVÁ, Pořádnost strany šenkování pivních pořádek z roku 1698. Příspěvek k hospodářským dějinám Brušperku, s. 95–105. – Vilém VLK, Sociální chudoba textiláků v Pobeskydí, s. 106–108. – Vilém VLK, Stateční textiláci v Pobeskydí, s. 109–112. – Radek LIPOVSKI, Pozůstalostní spisy z frýdeckého panství z 20. – 30. let 19. století uložené v Zemském archivu v Opavě (inventurní soupis – II. část), s. 113–138.

Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Roč. 52, 2018, č. 1–2:

Tereza DAVIDOVÁ – Katka KAPUSTKA – Antonín PŘICHYSTAL, Mezolitické osídlení v katastru obce Střechov nad Sázavou (okres Benešov), s. 99–121. – Tereza DAVIDOVÁ – Klára FLEKOVÁ, Dlaždice z Benešova a Martinic: turnajová scéna na gotické dlažbě, s. 123–144. – Tomáš ŘEPA, Kaple Božího hrobu ve Voticích, s. 145–165. – Petr KREUZ, Neznámý pramen k dějinám hrdebního soudnictví města Benešova z poloviny 18. století, s. 167–177. – Michal HORÁČEK, Cesta k vybudování soustavné kanalizace v Benešově, s. 179–193. – Michal PLAVEC, „Boj proti bolševismu pokračuje“ – Výchovný prostor Waffen SS Böhmen v roce 1945 ve světle dešifrovaných depeší, s. 195–227. – Šárka MAŠKOVÁ JANOTOVÁ, „Povolání správných mužů – povolání horníka.“ Průběh Lánské akce na Benešovsku, s. 229–266. – Václav BARTUŠEK, Tematika piaristů v regionální historiografii jako celek s přihlédnutím k periodikům v letech 2000–2016, s. 277–296. – Ludmila FIEDLEROVÁ, Park Sidonie Nádherné (obnova zámeckého parku ve Vrchotových Janovicích), s. 297–322. – Vladimíra HRADECKÁ, Sedmdesát let profesora PhDr. Jaroslava Pánka, DrSc., Dr. h. c., s. 323–326. – Dr. Eduard Šimek – čerstvý osmdesátník, který stále nezapomíná na kraj svého mládí, s. 327–331. – Půlkulaté výročí paní docentky Lydie Petráňové, s. 333–335. – Jiří KŘESŤAN, Klikatá cesta, pevný cíl... Jubilant Václav Bartůšek, s. 337–341. – Bohumil JIROUŠEK, Za profesorem Josefem Petráněm, s. 343–346. – Tereza DAVIDOVÁ, Vzpomínka na Zdeňka Smetánku, s. 347–350.

Slezský sborník. Roč. 115, 2017, č. 2:

Dagmara ADAMSKA, Las, jeziora, bagna i droga. Rozwój osadnictwa na północnych rubieżach Śląska, s. 5–21. – David RADEK, Mocenské strategie Bolka V. Opolského na moravsko-slezském pomezí, s. 23–40. – Pavel BŘEZINSKÝ, Etablování Církve československé v ostravské městské čtvrti Svinov v letech 1923–1934 v kontextu vývoje římskokatolické farnosti, s. 41–48. – Ivana KOLÁŘOVÁ, Bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku očima pořádkového aparátu v první polovině 30. let 20. století, s. 49–69. – Irena ŠEBESTOVÁ, Privatunterricht – soukromé vyučování v německém jazyce na Hlučínsku v letech 1920–1938, s. 71–84. – Lubomír HLAVIENKA, Sociální problematika v činnosti závodních rad v regionu východního Slezska v letech 1945–1948, s. 85–111. – Nina PAVELČIKOVÁ – Petr POPELKA, Životní prostředí na Ostravsku v letech 1948–1970 a tzv. socialistická industrializace, s. 113–137. – Ondřej KOLÁŘ, Ohlédnutí za XII. konferencí policejních historiků, s. 143–144.

Slezský sborník. Roč. 116, 2018, č. 1:

Zdeněk KRAVAR, Kirchliche Organisation im heutigen Hultschiner Ländchen im Licht der erhaltenen Matrikeln – ein historischer Rückblick, s. 5–13. – Petr KADLEC, Průmyslové pokračovací školství v rakouském Slezsku do první světové války: základní vývojové tendence, s. 15–34. – Stanislav KNOB, Centralisté = komunisté? Příklad Ostravska, s. 35–56. – Ivana KOLÁŘOVÁ, Bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku očima pořádkového aparátu v období mezi volbami 1935 a Mnichovskou dohodou, s. 57–81. – Dušan JANÁK – Ondřej KOLÁŘ, Výzkum dějin retribuice v obvodu

Mimořádného lidového soudu Opava – stav, východiška a perspektivy, s. 83–97. – Tereza VALIHRACHOVÁ – Miroslav STANIK, Působení závodních rad na řešení sociálních otázek v Třineckých železárnách a železárnách a drátovnách v Bohumině, s. 99–118. – Tomáš KRÖMER, Na Slezské univerzitě debatovali o ideologiích a emancipaci, s. 123–124. – Ondřej KOLÁŘ, Konference Voices of the Home Fronts: Reflections and legacies of the First World War, s. 124–125. – Ondřej KOLÁŘ, Workshop Tradiční a nové menšiny ve Slezsku od roku 1945, Opava 19. listopadu 2018, s. 125.

Slovácko. Společenskovědní recenzovaný časopis pro moravsko-slovenské pomezí.
Roč. 60, 2018 [vyd. 2019]:

Marta KONDROVÁ, Rukávce na Slovácku II. Příspěvek k typologii ženských oděvních součástek na Slovácku. Rukávce příramkové s tvarovaným rukávem a raglánové, s. 11–40. – Ludmila TARCALOVÁ, Využití kroje a krojových součástek v současné masopustní obchůzce na Uherskohradištsku, s. 41–56. – Miroslav HAVLÍK, Příspěvek k technologii výroby vína v 17. a 18. století na Moravě, s. 57–62. – Ludmila TARCALOVÁ, PhDr. Alena Plessingerová, CSc., jubiluje, s. 63–64. – Ivo FROLEC, Dopis Karlu Pavlišťíkovi, s. 64–65. – Petr ČÍHAL, Vzpomínka na Jana Poláčka, s. 65–66. – Ludmila TARCALOVÁ, Výstava Lidové stavby (ne)známé, s. 70–71. – Jaroslav BARTÍK, Sídliště lengyelské kultury v poloze Ostrožská Nová Ves – Koruny, s. 75–94. – Jiří KOŠTA – Jiří HOŠEK, Nejstarší nález meče na pohřebišti ve Starém Městě – Na Valách. Výsledky revizního průzkumu, s. 95–109. – Dana MENOŠKOVÁ – Petr DRESLER – Ondřej PELIKÁN, K průběhu a rozsahu destrukce kamenného objektu z Uherského Hradiště, Protzkarovy ulice, s. 111–124. – Jaroslav BARTÍK – Tomáš CHRÁSTEK, Pevnost Uherské Hradiště – barokní opevnění města ve světle dosavadních archeologických pramenů, s. 125–154. – Adam FOJTÍK – Miroslav POPELKA – Samuel ŠPANIHEL, Doklady novověkého osídlení parcely v Malenovicích u Zlína, s. 155–166. – Tomáš CHRÁSTEK – Jaroslav BARTÍK – Jiří NOVOTNÝ, Záchrané archeologické výzkumy Slováckého muzea v roce 2018, s. 167–170. – Lukáš ČOUPEK, Hospodaření s obecním majetkem na panství Buchlov před rokem 1850, s. 175–190. – Adam STRAŠÁK, Urážky císaře a prezidenta na přelomu 19. a 20. století ve spisech Krajského soudu Uherské Hradiště, s. 191–200. – Lukáš F. PELUNĚK, Karel Stloukal a proměny místních a pomístních názvů jihovýchodní Moravy ve třicátých až padesátých letech 20. století (historicko-toponomastický exkurz), s. 201–220. – Jiří GREGOR, Spor hospodáře Františka Stáry s Okresním národním výborem v Uherském Brodě v roce 1951, s. 221–229. – Josef JANČÁŘ, Za Bedřichem Čerešňákem, s. 231. – Vladislava ŘÍHOVÁ – Zuzana KŘENKOVÁ, Funkcionalistické lázně v Uherském Hradišti ve světle stavebněhistorického průzkumu, s. 245–264. – Olga BADALÍKOVÁ, Umění vzdělávat uměním. K životnímu jubileu Hany Myslivečkové, s. 265–268. – Milada FROLCOVÁ, Zdeněk Tománek šedesátníkem, s. 268–272. – Milada FROLCOVÁ, K životnímu jubileu Ludmily Štefánkové, s. 272–274. – Milada FROLCOVÁ, Výběr z díla Jaroslava Blažka Ke kořenům, s. 274–279. – Ivo FROLEC – Iveta MÁTLOVÁ, Slovácké muzeum v roce 2018. Výroční zpráva, s. 283–301. – Romana HABARTOVÁ, Lidová stavba 2008–2018 – ocenění Zlínského kraje, s. 325–336. – Jan

KÁČER, Zděné a roubené zvonice na Uherskohradištsku, s. 337–352. – Jiří HÖHN, Připravuje se nová expozice hudebních nástrojů, s. 353–354. – Jan KÁČER, Centrum péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje v roce 2018, s. 355–359.

Slovanský přehled. Roč. 105, 2019, č. 2:

Martina PRANIĆ, „They have earned enemies in their own nest“: The Context and consequences of Marin Držić's Conspiracy Letters to Cosimo I de' Medici, s. 167–187. – Mihad MUJANOVIĆ, Obraz muslimské společnosti v Bosně a Hercegovině na stránkách Sarajevského listu (1881–1891), s. 189–222. – Jan PELIKÁN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ, Od Titova odchodu k Černěnkově smrti. Československo a Jugoslávie v první polovině 80. let 20. století. Základní obrysy vývoje vzájemných vztahů, s. 223–275. – Vladimír PANOV, On the Contents of Niklas Warkotsch's 1594 Report in the Light of His Moscow Missions, s. 277–292. – Vladimír GONĚC, Jubileum Marty Romportlové, s. 337–338. – Marek PŘÍHODA, Nové centrum pro studium východní Evropy v České republice, s. 340–347. – Ladislav HLADKÝ, Mezinárodní konference o dějinách Bosny a Hercegoviny v Sarajevu, s. 347–350. – Zbyněk VYDRA, Konference k jubileu cara-imperátora Alexandra II., s. 350–352.

Soudobé dějiny. Roč. 26, 2019, č. 1:

Kateřina ČAPKOVÁ, Asimilace: kritika jednoho pojmu. Výklady dějin Židů v českých zemích a v Polsku po druhé světové válce, s. 9–31. – Matěj BÍLÝ, „Je třeba se poučit“. Vývoj politických struktur organizace Varšavské smlouvy v letech 1985–1989, s. 32–74. – Karel ČERNÝ, Civilizační dimenze revolučních procesů v díle Jaroslava Krejčího, s. 75–114.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 25, 2019, č. 48:

Leoš MLČÁK, K uměleckým dějinám farního kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Slatinicích, s. 4–26. – Pavel MAREK, „Hladové bouře“ v Prostějově v dubnu 1917 – pravda a fikce, s. 27–38. – Michaela KOKOJANOVÁ, Vývěsní štít „Johanna Peltz gepriefte Hebam. 1822“, s. 39–54. – Pavel FOJTÍK, Archeologické lokality a nálezy na katastrálním území městyse Brodek u Prostějova (okr. Prostějov), s. 55–96. – Miloslav ČERMÁK – Heda MINAŘÍKOVÁ, Počátky sametové revoluce 1989 v Olomouci, s. 98–100. – Jan ŠTĚPÁN, Olomoucký klub mládeže – před a po listopadu 1989, s. 100–107. – Lukáš HLUBEK, Raně novověká dýmka ze Šternberka ve sbírce Vlastivědného muzea v Olomouci, s. 108–112. – Jana KREJČOVÁ, Obláti Panny Marie Neposkvrněné ve Staré Vodě (14. září 1930 – 13. září 1946), s. 113–119. – Vojtěch KREJČÍ, Hasičská zbrojnice v Žerotíně ve světle archivních pramenů, s. 119–121. – František VŠETIČKA, Z listáře Žofie Hekelové, s. 122–132. – Jiří VIDLIČKA, Pravoslavný kněz Stanislav Nasadil z Loštic kanonizován (1907–1941), s. 133–135. – Lukáš F. PELUNĚK, Pohnuté osudy JUDr. Kuneše Sonntaga, s. 135–137. – Jiří URBÁŠEK, Profesor uničovského gymnázia Gustav Brauner byl lyrikem štetce, s. 137–144. – Šárka BIELESZOVÁ, Události roku 1989 / Sběrka fotografie Muzea umění Olomouc, Muzeum umění Olomouc, 14. 11. 2019

– leden 2020, s. 146–148. – Miroslav KOUDELA, K zpřístupnění osobního fondu Josefa Bezděčky, s. 166–168. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Mezinárodní den archivů 2019 a olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě, s. 168.

Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín. Sv. 46, 2018:

Miroslava LANGHAMEROVÁ, Životní podmínky vězňů v policejní věznici Terezín v letech 1940–1945. Několik poznámek k modernizaci kanalizačního a vodovodního systému, s. 11–31. – Tomáš FEDOROVÍČ, Propagandistická role Terezína a terezínský rodinný tábor v Auschwitz-Birkenau, s. 32–40. – Ivo PEJČOCH, Jaroslav Kratochvíl – důstojník československých legií a spisovatel vězněný v policejní věznici v Malé pevnosti v Terezíně, s. 41–52. – Lubor LACINA, Pobočky koncentračního tábora Gross-Rosen na Trutnovsku – přehled a geneze pietních míst, s. 53–68. – Uta FISCHER, Ghetto Terezín 1941–1945. Materiální svědectví a stopy v dnešní topografii Terezína, s. 69–83. – Jana SUMIČOVÁ, Pedagogické využití rytin vězňů ghetta v poterně III, s. 84–89. – Dagmar HOLZHAMMEROVÁ, Chronologický přehled o činnosti Památníku Terezín v roce 2017, s. 106–113. – Marie POLJAKOVÁ, Výběrová terezínská bibliografie za rok 2017, s. 114–126.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 71, 2019, č. 3:

Martin ŠIKULA, Aktivizace i rozpačitost v polistopadovém vývoji na moravském a slezském venkově. K otázce vypovídající hodnoty zápisů za rok 1989 v obecních kronikách, s. 193–202. – Andreas STEIGER, Padesát a jeden rok poté. Přípravy našeho jižního souseda k vojenskému střetnutí na moravské hranici v srpnu 1968, s. 203–220. – Leoš VAŠEK, K polským a moravským kořenům básníka S. K. Neumanna. Protknutí osudů rodin Neumannů, Boleslavských a Škroupů, s. 221–227. – Jan GRISA, Jak se v Lipníku nad Bečvou zakládal rolnický pivovar, s. 228–237. – Dana ZAPLETALOVÁ, Okolnosti založení rajhradského kláštera a otázka věrohodnosti pseudobřetislavských falz, s. 238–256. – Zdeněk FIŠER, Kdy zemřel zemský a říšský poslanec Josef Hubík (1816–1867), s. 257–259. – Hynek ŘIHÁK, Hospodářské aspekty činnosti místní skupiny NSDAP v Letovicích, okr. Blansko, s. 260–265. – Božena VÍCHOVÁ, „Malerfürst“ brněnské okružní třídy – Emil Pirchan (1844–1928), s. 266–267. – Jitka SVOBODOVÁ – Zuzana STRÁNSKÁ–VAŘEKOVÁ, Reprezentativní úprava vstupu venkovské architektury na Králícku, s. 268–285. – Josef MALIVA, K 100. výročí jihomoravského malíře Vladimíra Vašíčka, s. 287–289.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 56, 2019, č. 1:

Pavel KOBLASA, Hraběnka z Trauttmansdorfu a novobystřické panství, s. 3–7. – Lumír ZENKL, Anton Möller, projektant kostela sv. Jana Nepomuckého v Českých Budějovicích, s. 8–26. – Karel VOŠTA, Kamenné mezníky želečského panství na Táborsku, s. 27–33. – Jiří CHVOJKA, 100 let naší měny, s. 34–39. – Jiří FRÖHLICH, Středověká svatojakubská (?) mušle z Jindřichova Hradce, s. 40–42. – Vladimír ŠAVRDA, Církev československá husitská ve Lnářích, s. 43–49. – Jan MÜLLER, Karl Tannich a památkové péče v Českém

Krumlově: 1923–1945, s. 50–63. – Daniel KOVÁŘ, Novinky regionální vlastivědné literatury Jižních Čech z roku 2018, s. 68–77.

Východočeské listy historické. Sv. 39, 2018:

Magdalena UJMA, Wybrane aspekty czesko-polskich kontaktów i współpracy w XVI wieku, s. 7–28. – Dávid JABLONSKÝ, Smerovanie katolíckej cirkvi v Uhorsku v období 2. polovice 16. storočia až 1. polovice 17. storočia v zrkadle synodálnych nariadení, s. 29–48. – Aneta KUBALOVÁ, „Türk, ein gewlicher Tyrann, den nur nach dem jinnersten Blutstropffen der Christenheit dürstet.“ Obraz Turka a budování konfesijní identity v kazatelské produkci Matthiase Hoëho von Hoënegg, s. 49–59. – Matěj BEKERA, Královéhradecký architekt Oldřich Liska a jeho inovativní přístupy k budovám vzdělávacích institucí, s. 61–87. – Martin KOSAŘ, K problematice počátků osídlování Skutečska, s. 91–99. – Petr SEDLÁČEK, Nadační listina Jětricha z Janovic a Náchoda z 29. listopadu 1402. Diplomatický, paleografický a jazykový rozbor, s. 101–108. – Ivo HLOBIL, První veřejná prezentace vědecké přípravy regionální výstavy „Gotické a raně renesanční umění ve východních Čechách“ (Muzeum východních Čech, Hradec Králové 2020), s. 123–126.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 26, 2019:

Paul PRAXL, Strassenraub, Fehden und Hussitengefahr im Grenzland zwischen Passau und Böhmen. Vom Ende des 14. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts, s. 13–60. – Daniel KOVÁŘ, Historické trasy výpadových komunikací z města Českých Budějovic. Stručný úvod do problematiky, s. 61–118. – Pavla STUHLÁ, P. Mathias Ernestus Lentz a obraz Loučení apoštolů sv. Petra a Pavla na hlavním oltáři děkanského kostela v Kaplici, s. 119–161. – Jiří FRÖHLICH, Nové poznatky ze zaniklých skláren v jižním a jihozápadním pohraničí, s. 165–175. – Jindřich VÁGNER, Stará Huť, s. 177–194. – Jan Antonín MAGER, Rod Messnerů z Prachatic, s. 197–218. – Jan Antonín MAGER, K sedmdesátinám Mgr. et Mgr. Pavla Fencla, s. 221–224. – Paul PRAXL, Jakob Veith. Webergeselle, Großunternehmer, Schloßherr und Mäzen, s. 225–234. – František KOTĚŠOVEC – Bohumil TETOUB, Smrt korunního prince Rudolfa. Smrt následníka trůnu Rudolfa v písemnostech prachatického archivu, s. 235–244. – Paul PRAXL, Zirkengast bei Prachatitz. Ein altes Säumerwirthshaus am Goldenen Steig, s. 247–251. – Václav STARÝ, Prachatický měšťan Lukáš Neumayr v 16. století, s. 253–261. – František KOTĚŠOVEC, Obecná škola Horosedly, s. 263–267. – Jan KRLÍN, Bouřlivá léta 1918–1920 v Kašperských Horách i jinde v česko-rakouském i česko-německém pohraničí z pohledu státní správy, s. 269–293. – Pavel FENCL, „Malé“ okresy Prachatice a Vimperk v letech 1949–1960, s. 295–301. – Václav STARÝ, Příspěvek k dějinám hodin na radnici v Netolicích v 17. – 18. století, s. 305–320. – Bohuslav LANĚK, Varhany ve filiálním kostele sv. Anny na Libínském Sedle, s. 323–331. – Václav STARÝ, Snaha poddaných vesnic Hrabice a Včelná o úlevy v robotě v 18. století, s. 335–337. – Václav STARÝ, Krádež dřeva ve Strunkovicích nad Blanicí v roce 1840, s. 339–341. – Pavel FENCL, 100 let od zániku institutu starousedlictví, s. 343–345.

Židovská ročenka. 5779/2018-2019 [vyd. 2018]:

Enrico LUCCA, Hugo Bergman a jeho návrat do Evropy (1946–1948), s. 25–35. – Hana ULMANOVÁ, Philip Roth: proč psát?, s. 148–162.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

**doc. PhDr. et Dr. phil. Ivo CERMAN,
Ph.D.**

Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita v Českých
Budějovicích
Branšovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
cerman@ff.jcu.cz

MUDr. et Mgr. Kryštof DERNER

Ústav archeologické památkové péče
severozápadních Čech
Jana Žižky 835/9
CZ-434 01 Most
derner@uappmost.cz

doc. Mgr. Petr HRUBÝ, Ph.D.

Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita
Arne Nováka 1
CZ-602 00 Brno
203010@mail.muni.cz

doc. Martin NODL, Ph.D.

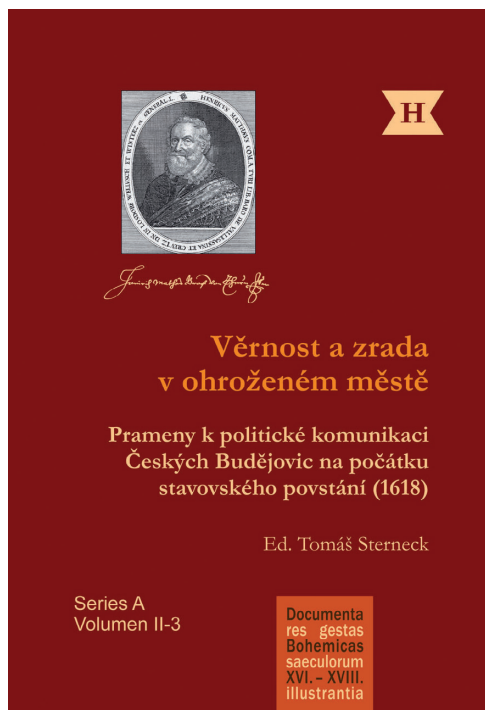
Centrum medievistických studií
Filozofický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
nodl@centrum.cz

PhDr. Markéta SKOŘEPOVÁ, Ph.D.

Historický ústav
Filozofická fakulta
Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
Branšovská 31a
CZ-370 05 České Budějovice
skorem00@ff.jcu.cz

prof. PhDr. Petr VOREL, CSc.

Fakulta filozofická
Univerzita Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
petr.vorel@upce.cz

Tomáš STERNECK (ed.)

Věrnost a zrada v ohroženém městě.

Prameny k politické komunikaci

**Českých Budějovic na počátku
stavovského povstání (1618)**

(= Documenta res gestas Bohemicas saeculorum

XVI.–XVIII. illustrantia, Series A, Volumen II-3)

Praha, Historický ústav AV ČR 2019, 344 s.,

ISBN 978-80-7286-338-9.

Od samého počátku rebelie, jež se rozhořela v polovině roku 1618, považovali reprezentanti vzbouřených českých evangelických stavů strategicky položené a dobře opevněné České Budějovice za mocnou překážku prosazování svého politického programu.

Byli si velmi dobře vědomi jednoznačné početní převahy stoupenců katolické církve mezi tamním obyvatelstvem a jejich naprosté dominance v lokálních mocenských strukturách. A tak už 25. června 1618 přistoupil čelný stavovský vojevůdce Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu a Valsassiny k oblé-

hání předního jihočeského královského města. Předcházela tomu jednání s budějovickými reprezentanty, která měla být podle Thurnových představ korunována otevřením městských bran. Místo toho však způsobila politický rozkol uvnitř ohrožené obce: mezi většinou měšťanů prosazující bezvýhradnou věrnost habsburské dynastii a konšelským sborem, v němž dočasně převážily kapitulantské hlasy. Během budějovické vnitroměstské konfrontace došlo k povážlivému otrávení autority vrcholného samosprávného orgánu, jehož členové však nebyli sesazeni z konšelských postů. Několika lokálním politikům se totiž podařilo městskou radu obratně převést do tábora jednoznačných odpůrců stavovské revolvy. Následující komunikace Budějovických s exponenty vzbouřených stavů se vyznačovala ostražitým taktizováním, ze kterého jednoznačně profitovalo královské město. Obléhatelé se nechali vmanipulovat do sofistikované diplomatické hry, na jejímž pozadí promarnili reálné šance na zdolání městských hradeb. O výsledku kampaně tak bylo rozhodnuto dříve, než zápas o České Budějovice na podzim 1618 přešel do otevřených ozbrojených střetů. Předložená kritická edice přináší unikátní soubor dokumentů, které se vztahují převážně k období od června do září 1618.

Tyto prameny dosud nebyly uceleně zpřístupněny a obsahově vytěženy, ačkoliv svým významem dalece přesahují lokální kontext českobudějovického dění. Zásadně přispívají k hlubšímu poznání počátků české války, jež odstartovala sérii konfliktů, pro které se posléze prosadilo označení třicetiletá válka. Představené písemnosti, mezi nimiž má exkluzivní místo korespondence Budějovických se samotným Jindřichem Matyášem Thurnem, vrhají nové světlo na dramatické události v prvních měsících po pražské defenestraci z 23. května 1618. Přispívají tak k hlubšímu poznání období, kdy se jižní Čechy staly exponovaným prostorem soupeření mezi rebely a stoupenčí habsburské dynastie. Tyto události do značné míry předznamenal neúspěch stavovského povstání a měly dalekosáhlé důsledky pro další běh evropských dějin.

Redakce

Vedoucí redaktoři | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | Managing Editor: Jan Slaviček

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beněš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Michaela Hrubá, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Marie Buňatová, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Hugh L. Agnew (Washington), Joachim Bahlcke (Stuttgart), Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Piotr M. Majewski (Varšava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Taku Shinohara (Tokio), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | Design:

Jáchym Šerých

**Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | Published by the Institute of History
of the Czech Academy of Sciences**

Adresa | Address:

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | Distribution:

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@cpost.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v prosinci 2019 | This issue was published in December 2019.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

1-4 | 2019

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 117 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | Studies

FEJTOVÁ Olga

Jednota bratrská – nové pohledy na její postavení a roli
v městech pražských doby předbělohorské

*(Unity of Brethren – new views of its position and role
in the towns of Prague of the Period before the Battle of White Mountain)*

s. 7

SANDER-FAES Stephan

Staats-Desintegration in Praxis.

Krieg, Kredit und Steuern in Böhmen unter Joseph I.

(State Disintegration in Practice.

War, Credit and Taxes in Bohemia under Joseph I)

(Desintegrace státu v praxi.

Válka, kredit a daně v Čechách za Josefa I.)

s. 36

PODOLAN Peter

Velká Morava a velkomoravská tradícia

u generácie Kollára a Šafárika

*(Great Moravia and Great Moravian Tradition
of Generation of Kollár and Šafárik)*

s. 59

ŠIMA Karel

Rytmus veřejných festivit.

České národní slavnosti v 60. a 70. letech 19. století

*(The rhythm of public festivities: Bohemian national
celebrations in 1860s and 1870s.)*

s. 94

- MUSÍLEK Martin
Hus a pražští konšelé v předvečer revoluce.
Staroměstské soudní knihy pro dluhy a možnosti jejich
výpovědi pro dějiny města s. 275
*(Hus and the Prague councillors on the eve of the revolution.
Old Town Judicial Books for Debts and the possibilities
of their testimony for the history of the town)*
- BOLOM-KOTARI Sixtus
Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování
české společnosti (1781–1870) s. 318
*(Tolerance preachers from Hungary in the process
of the formation of Czech society /1781–1870/)*
- ZAPLETAL Jan – ZAPLETALOVÁ Markéta
Nové politické elity maloměst na přelomu 19. a 20. století s. 347
(New Political Elites in Small Towns at the Turn of the 20th Century)
- ČTVRTNÍK Mikuláš
Dialog archivistiky a historické vědy.
Prameny a role archivů s. 381
*(The dialogue of archival and historical sciences:
Sources and the role of archives)*
- ŽUPANIČ Jan
Proměna nobilitační politiky podunajské monarchie
po roce 1848 s. 535
*(Transformation of the nobilitation policy
of the Danube Monarchy after 1848)*
- KŘÍŽOVÁ Markéta
Krátkodobá migrace z českých zemí do Latinské Ameriky
v 1. polovině 20. století: případová studie provázaných dějin s. 586
*(Short-term migration from the Czech Lands to Latin America
in the first half of the twentieth century: Case study in entangled history)*

- PATEK Artur
Polští váleční uprchlíci v Tel Avivu (1939–1948).
Portrét prostředí s. 613
(*Polish war refugees in Tel Aviv /1939–1948/.
A portrait of the community*)
- ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ Radmila s. 637
Česká generační paměť druhé světové války
(*The Czech Generational Memory of the Second World War*)
- HRUBÝ Petr – DERNER Kryštof – SKOŘEPOVÁ Markéta s. 873
Středověké hornické komunity v období Přemyslovců
(*Medieval mining communities in the period of Přemyslids*)
- NODL Martin s. 906
Táborský komunismus: ke genezi pojmu v historiografii 19. a 20. století
(*Taboritic communism: Towards the Genesis
of the Concept in Historiography of the 19th and 20th Centuries*)
- VOREL Petr s. 935
Habsbursko-osmanské soupeření v Uhrách v kontextu říšských
a papežských dějin (Tažení křesťanského vojska k Budínu roku 1542)
(*Habsburg-Ottoman rivalry in Hungary in the context
of Imperial and papal history /Campaign of Christian
troops to Buda in 1542/*)
- CERMAN Ivo s. 992
Stavitel nového světa. Vladimír Zákrejs
a československý urbanismus 1918–1938
(*The Builder of a New World: Vladimír Zákrejs
and Czechoslovak Urbanism 1918–1938*)

Materiály | *Materials*

- HORČÁKOVÁ Václava – KUBÍČEK Jaromír
Současný stav společenskovední bibliografie
v českých zemích s. 666
(*The Current State of the Social Science Bibliography
in the Czech Lands*)

Diskuse | *Discussion*

- HLADKÝ Ladislav s. 123
Problémy interpretace dějin Černé Hory
(*The problems of interpretation of the history of Montenegro*)

- VANÍČEK Vratislav s. 695
Utváření politické a kulturní identity
ve slovanských zemích. Kosmas, Gallus a Nestor
(*The Formation of political and cultural identity
in Slavic lands: Cosmas, Gallus and Nestor*)

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

- PEŠEK Jiří s. 139
Zamyšlení nad Jarauschovými „modernizačními“ dějinami
Evropy 20. století
(*A consideration of Jarausch's "modernization" history
of Europe of the 20th century*)

- RAKOVÁ Svatava s. 723
Od proletářů k Maovi: levicové výzvy v odcházejícím světě
(*From Proles to Mao: Leftist Challenges in a Disappearing World*)

- BOLOM-KOTARI Martina s. 1030
Pečeti jako výzva historickému bádání
(*Seals as a challenge to historical research*)

Recenze

Libor JAN a kol.

*Osmičky. Osudová výročí českých a československých dějin
končící na jednu číslici*

(Jakub Marša)

s. 160

Elisabeth GRUBER – Christina LUTTER – Oliver Jens SCHMITT

Kulturgeschichte der Überlieferung im Mittelalter.

Quellen und Methoden zur Geschichte Mittel- und Südosteuropas

(Robert Šimůnek)

s. 162

Katalin SZENDE

*Trust, Authority and the Written Word in the Royal Towns
of Medieval Hungary*

(Peter Bučko)

s. 164

Kristýna SOLOMON

*Tristan-Romane: Zur spätmittelalterlichen Rezeption
von Gottfrieds Tristan in den böhmischen Ländern*

(Dana Dvořáčková-Malá)

s. 168

Martina MAŘÍKOVÁ

Finance v životě pražské metropolitní kapituly.

*Hmotné zabezpečení kanovníků optikou účetních
rejstříků z let 1358–1418*

(František Šmahel)

s. 171

Vladimír SPÁČIL – Libuše SPÁČILOVÁ

České překlady Mišenské právní knihy

(František Šmahel)

s. 172

Jindřich MAREK

Václav Koranda mladší. Utravvistický administrátor a literát

(Martin Nodl)

s. 175

Dariusz KUPISZ

*Od Piotrkowa do Warszawy. 550-lecie polskiego sejm
dwiuzbowego / From Piotrków to Warsaw.*

550th anniversary of the Polish bicameral sejm

(Jaroslav Pánek)

s. 178

- Pavel MAREK
*Pernštejnské ženy. Marie Manrique de Lara a její dcery
ve službách habsburské dynastie*
(Václav Bůžek) s. 181
- Rudolf SVOBODA
*Johann Prokop Schaffgotsch. Das Leben eines böhmischen
Prälaten in der Zeit des Josephinismus*
(Ivo Cerman) s. 186
- Ota KONRÁD – Rudolf KUČERA
*Cesty z apokalypsy. Fyzické násilí v pádu
a obnově střední Evropy 1914–1922*
(Alice Velková) s. 189
- Ludvík KREJČÍ
*Já se generálem nenarodil. Z písemnosti hlavního velitele
čs. armády nejen o roce 1938*
(Zdeněk Beroun) s. 192
- Miroslav PALÁRIK – Alena MIKULÁŠOVÁ – Martin HETÉNYI – Róbert ARPÁŠ
*The City and Region Against the Backdrop of Totalitarianism.
Images from the Life in the Slovak Republic (1939–1945)*
(Michaela Lenčěšová) s. 196
- Jiří PADEVĚT
Průvodce stalinistickou Prahou 1948–1956. Místa – události – lidé
(František Stellner) s. 200
- Petr BLAŽEK (ed.)
*„Kéž je to všecko ku prospěchu obce!“
Jan Patočka v dokumentech Státní bezpečnosti*
(Jakub Homolka) s. 202
- Božena KOPIČKOVÁ
Česká královna Žofie. Ve znamení kalicha a kříže
(Kateřina Pražáková) s. 423
- Petr ELBEL
*Pravé, věrné a křesťanské příměří... Dobody o příměří mezi husity
a stranou markraběte Albrechta na jižní Moravě*
(Jiří Jurok) s. 426

- Petr CHELČICKÝ
Spisy z Kapitulního sborníku
(František Šmahel) s. 431
- Lotte HELLINGA
Incunabula in Transit. People and Trade
(Jaroslava Kašparová) s. 432
- Jiří KUBEŠ a kol.
*V zastoupení císaře. Česká a moravská aristokracie
v habsburské diplomacii 1640–1740*
(Rostislav Smíšek) s. 438
- Isabel RÖSKAU-RYDEL
*Zwischen Akkulturation und Assimilation.
Karrieren und Lebenswelten deutsch-österreichischer
Beamtenfamilien in Galizien (1772–1918)*
(Miloš Rezník) s. 445
- Hanns Christian LÖHR
*Kunst als Waffe. Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg.
Ideologie und Kunstraub im »Dritten Reich«*
(Renata Košťálová) s. 449
- Volker ZIMMERMANN – Michal PULLMANN (Hg.)
*Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität
im Staatsozialismus. Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*
(Jaroslav Šebek) s. 454
- Josef PETRÁŇ – Lydia PETRÁŇOVÁ
Čestní doktoři Univerzity Karlovy 1848–2015
(Jaroslav Pánek) s. 457
- Anna AURAST
*Fremde, Freunde, Feinde. Wahrnehmung und Bewertung von Fremden
in den Chroniken des Gallus Anonymus und des Cosmas von Prag*
(Martin Wihoda) s. 732
- Wojciech IWAŃCZAK
*Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinné smrti
českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech*
(Petr Čornej) s. 735

- Dvě polské publikace o Janu Husovi:
Jan Hus. Życie i dzieło, w 600 rocznicę śmierci
Jan Hus. Życie, myśl, dziedzictwo
(Jana Nechutová) s. 739
- József LASZLOVSZKY a kol.
The Economy of Medieval Hungary
(Peter Bučko) s. 742
- Tyler LANGE
Excommunication for Debt in Late Medieval France.
The Business of Salvation
(Alexandra Kaar) s. 747
- Anette BAUMANN
Visitationen am Reichskammergericht. Speyer als politische
und juristischer Aktionsraum des Reiches (1529–1588)
(Petr Kreuz) s. 750
- Tünde LENGYELOVÁ
Život na šľachtickom dvore. Odev – Strava –
Domácnosť – Hygiena – Volný čas
(Jiří Hrbek) s. 753
- Petr MAREŠ (ed.)
Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596
(Marek Starý) s. 756
- Marie RYANTOVÁ
Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království
(Martin Holý) s. 763
- Olga SIXTOVÁ
Kniha představených kolínské synagogy 1730–1783.
Překlad a regesta s úvodní analýzou pramene
(Ivana Ebelová) s. 767
- Josef GRULICH
Migrační strategie. Město, předměstí a vesnice
na panství České Budějovice ve druhé polovině 18. století
(Ivana Čornejová) s. 770

- Franco CARDINI
Il Sultano e lo Zar. Due Imperi a confronto
(Martin Monckal Smutný) s. 772
- Ralf HOFFFROGGE
Sozialismus und Arbeiterbewegung in Deutschland und Österreich. Von den Anfängen bis 1914
(Jakub Raška) s. 776
- Marek ŠMÍD
Vatikán a italský fašismus 1922–1945
(Tom Petráček) s. 778
- Jan MAŘICA
Od Československé národní demokracie k Národnímu sjednocení
(Petr Prokš) s. 781
- Jana VOBECKÁ
Demographic Avant-Garde. Jews in Bohemia between the Enlightenment and the Shoah
(Ivana Ebelová) s. 784
- Eduard NIŽŇANSKÝ
Politika antisemitismu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938–1945
(Jan Rychlík) s. 786
- Jan HORSKÝ – Miroslav HROCH (eds.)
Sto let. Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?
(Adam Vaňhara) s. 790
- Polly LOHMANN (Hg.)
Historische Graffiti als Quellen. Methoden und Perspektiven eines jungen Forschungsbereichs
(Eva Semotanová) s. 793
- Małgorzata PAKIER – Joanna WAWRZYŃIAK (edd.)
Memory and change in Europe: Eastern Perspectives
(Stanislav Holubec) s. 797
- Michal TOMÁŠEK
Právní systémy Dálného východu, I–II
(Jaroslav Pánek) s. 1043

- František ŠMAHEL – Gabriel SILAGI (edd.)
Statuta et Acta rectorum Universitatis Carolinae Pragensis 1360–1614
(Jiří Pešek) s. 1045
- Miroslav ŽITNÝ (ed.)
Korespondence Štátného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1600–1610 a 1611–1621. Prameny k českým dějinám 16. – 18. století
(Marek Starý) s. 1048
- Eva STEJSKALOVÁ
Novinové zpravodajství a noviny v Čechách od 17. století do roku 1740
(Jaroslav Pánek) s. 1054
- Tomislav VOLEK
Mozart. Die italienische Oper des 18. Jahrhunderts und das musikalische Leben im Königreich Böhmen. Mit der Don-Juan-Studie von Vladimír Helfert
(Jiří Pešek) s. 1056
- Wolfram SIEMANN
Metternich, Stratege und Visionär. Eine Biographie
(Milan Hlavačka) s. 1062
- Anne-Marie PATHÉ – Fabien THÉOFILAKIS
Wartime Captivity in the Twentieth Century. Archives, Stories, Memories
(Jakub Rákosník) s. 1068
- Jiří PEŠEK
Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví
(Jaroslav Šebek) s. 1072
- Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA (eds.)
Rozmluvy s Antonínem Šveblou a o Šveblovi. Vzpomínky agrárního diplomata Karla Mečtře. Historicko-kritická edice
(Pavel Máša) s. 1076
- Frédéric BOZO
French Foreign Policy since 1945. An Introduction
(Lucie Filipová) s. 1079

Matěj SPURNÝ <i>Most do budoucnosti: laboratoř socialistické modernity na severu Čech</i> (Sixtus Bolom-Kotari)	s. 1086
Sabine STACH <i>Vermächtnispolitik: Jan Palach und Oskaz Brüsewitz als politische Märtyrer</i> (Zdeněk Nebřenský)	s. 1089
František STÁREK ČUŇAS – Martin VALENTA <i>Podzemní symfonie Plastic People</i> (Zdeněk R. Nešpor)	s. 1094
Elena MANNOVÁ <i>Minulosť ako supermarket? Spôsoby reprezentácie a aktualizácie dejín Slovenska</i> (Vojtěch Kessler)	s. 1099
Douglas MURRAY <i>Podivná smrt Evropy. Imigrace, identita islám</i> (Jaroslav Pánek)	s. 1102
<i>Zprávy o literatuře</i>	s. 207, 463, 800, 1106

Z vědeckého života | *Chronicle*

EBELOVÁ Ivana – HOJDA Zdeněk XIV. kongres Evropské asociace pro dějiny měst	s. 229
MAREK Pavel Rusko a Západ v době smuty, náboženských konfliktů a třicetileté války	s. 233
PEŠEK Jiří Hlas k interpretaci pestrých evropských dějin	s. 482
PÁNEK Jaroslav Karl Vocelka – čestný člen Sdružení historiků ČR (<i>The Austrian historian Karl Vocelka – a new honorary member of the Association of Historians of the Czech Republic</i>)	s. 488

HLAVÁČEK Ivan
Monumenta Germaniae Historica – 200 let s. 832

Nekrology

Zdeňka Hledíková (23. října 1938 – 13. listopadu 2018)
(Eva Doležalová) s. 237

Michaela Marek (22. srpna 1956 – 24. září 2018)
(Roman Prahel) s. 240

Vratislav Čapek (19. listopadu 1923 – 1. dubna 2019)
(Zdeněk Beneš) s. 492

Stanislav Polák (4. ledna 1936 – 1. prosince 2017)
(Jaroslav Pánek) s. 840

Vojtěch Lahoda (30. července 1955 – 18. března 2019)
(Jiří Pešek) s. 844

Knihy a časopisy došlé redakci s. 243, 499, 849, 1121

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 243, 499, 849, 1121

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

autorů a editorů recenzovaných titulů
of Authors and Editors of Reviewed Publications

A

ARPÁŠ Róbert 196
AURAST Anna 732

B

BALCAROVÁ Jitka 207
BARTEČEK Ivo 1114
BAUMANN Anette 750
BEK Pavel 826
BLAŽEK Petr 202
BLECHOVÁ Lenka 1111
BOZO Frédéric 1079
BÜTTNER Andreas 809

C

CARDINI Franco 772
CARRAI Guido 473

Č

ČEŇKOVÁ Jana 475

D

DANIEL Alexandr 829
DOBRZENSKÁ z LOBKOWICZ
Leopolda 1116
DRAGOUN Michal 1109
DRÁPAL Jakub 478
DUCREUX Marie-Élizabeth 222

E

ELBEL Petr 426

F

FASORA Lukáš 802
FEJTOVÁ Olga 1106
FERRARI Michele C. 463
FIALA Michal 474
FÖLLER Carola 464
FÖRSTER Josef 817

G

GLUZA Zbigniew 829

GRUBER Elisabeth 162

GRULICH Josef 770

H

HAAS Alexandra 470
HÁLA Bohuslav 224
HANUŠ Jiří 802
HELLINGA Lotte 432
HERBERS Klaus 463
HERBERS Klaus 804
HETÉNYI Martin 196
HLAVAČKA Milan 826
HOFFROGGE Ralf 776
HORSKÝ Jan 790
HROCH Miroslav 790

Ch

CHELČICKÝ Petr 431

I

IWAŃCZAK Wojciech 735

J

JÄCKEL Dirk 215
JAN Libor 160
JANEČEK Petr 477
JARAUŠCH Konrad H. 139
JUDT Tony 723
JUREK Tomasz 466

K

KLEČACKÝ Martin 824
KOLÁŘ Ondřej 226
KOLÁŘOVÁ Ivana 226
KONRÁD Ota 189
KOPIČKOVÁ Božena 423
KRÁTKÁ Lenka 478
KRAUSE Heike 221
KREJČÍ Ludvík 192
KUBÁTOVÁ Hana 827
KUBEŠ Jiří 438
KUBŮ Eduard 207, 1076

KUČERA Rudolf 189
KUPISZ Dariusz 178
KYNAST Birgit 809

L

LANGE Tyler 747
LÁNIČEK Jan 827
LASZLOVSZKY József 742
LEDVINKA Václav 1106
LENGYELOVÁ Tünde 753
LEONCINI Francesco 1118
LOHMANN Polly 793
LÖHR Hanns Christian 449
LUBICH Gerhard 215
LUŇÁČEK Jiří 822
LUTHER Martin 219
LUTTER Christina 162

M

MALFÈR Stefan 1113
MAMULA Jakub 211
MANDELOVÁ Helena 476
MANNOVÁ Elena 1099
MAREK Jindřich 175
MAREK Pavel 181
MAREŠ Petr 468, 756
MARIN Olivier 216
MAŘICA Jan 781
MAŘÍKOVÁ Martina 171, 1106
MIELZAREK Christoph 1107
MIKULÁŠOVÁ Alena 196
MURRAY Douglas 1102

N

NIŽŇANSKÝ Eduard 786

O

OPATRNÝ Josef 480
OPLL Ferdinand 221
OSVALDOVÁ Barbora 475

P

PADEVĚT Jiří 200
PAKIER Małgorzata 797
PALÁRIK Miroslav 196
PATHÉ Anne-Marie 308
PÁTKOVÁ Hana 467
PÁTROVÁ Karin 471
PECKOVÁ Barbora 1119

PEŠEK Jiří 1072, 1106, 1119
PETR Stanislav 210
PETRÁŇ Josef 457
PETRÁŇOVÁ Lydia 457
PODAVKA Ondřej 817
PROSKE Veronika 218
PULLMANN Michal 454
PYCHLAU-EZLI Lisa 213

R

RAJLOVÁ Lucie 1119
RÖSKAU-RYDEL Isabel 445
RYANTOVÁ Marie 763
RYOM Peter 820

Ř

ŘEHKA Karel 481

S

SARDELLI Federico Maria 820
SCHMITT Oliver Jens 162
SCHOFIELD Phillipp R. 1030
SCHWEDLER Gerald 809
SCHWEITZER Albert 472
SIEMANN Wolfram 1062
SILAGI Gabriel 1045
SIXTOVÁ Olga 767
SLAVÍČKOVÁ Pavla 806
SOLOMON Kristyna 168
SONNLECHNER Christoph 221
SONNTAG Jörg 809
SPÁČIL Vladimír 172
SPÁČILOVÁ Libuše 172
SPURNÝ Matěj 1086
STACH Sabine 1089
STÁREK ČUŇAS František 1094
STEJSKALOVÁ Eva 1054
SVATOŠ Martin 817
SVOBODA Rudolf 186
SZENDE Katalin 164

Š

ŠMAHEL František 1045
ŠMÍD Marek 778
ŠOUŠA Jiří 207, 1076
ŠTĚPÁNEK Pavel 208

T

THÉOFILAKIS Fabien 1068

TOMÁŠEK Michal 1043
TOMÁŠOVÁ Veronika 818
TRENKLE Viktoria 804
TROEBST Stefan 800

V

VALENTA Martin 1094
VELIČKA Tomáš 811
VOBECKÁ Jana 784
VOLEK Tomislav 1056

W

WAWRZYNIAK Joanna 797
WITTHÖFT Christiane 463
WÜSTHOF Lucas 813

Z

ZEILINGER Gabriel 810
ZIMMERMANN Volker 454
ZSCHIESCHANG Christian 1107

Ž

ŽITNÝ Miroslav 1048
ŽUPANIČ Jan 474

český
časopis
historický

REJSTŘÍK | INDEX

autorů recenzí
of Authors of Reviews

B

Beroun Zdeněk 192
Bolom-Kotari Martina 1030
Bolom-Kotari Sixtus 1086
Bučko Peter 164, 742
Bůžek Václav 181

C

Cerman Ivo 186

Č

Černá Jana 208
Čornej Petr 735
Čornejová Ivana 770

D

Dejmek Jindřich 478
Dvořáčková-Malá Dana 168

E

Ebelová Ivana 767, 784

F

Falátková Michaela 1111
Filipová Lucie 1079

H

Hlaváček Ivan 213, 215, 218, 463, 464,
804, 809, 810, 813, 1107
Hlavačka Milan 1062, 1113
Holubec Stanislav 797
Holý Martin 763
Homolka Jakub 202
Hradilová Marta 1109
Hrbek Jiří 753

J

Jurok Jiří 426

K

Kaar Alexandra 747, 814
Kašparová Jaroslava 432
Kessler Vojtěch 224, 1099
Kolář Ondřej 207
Košťálová Renata 449
Koupil Ondřej 817
Kreuz Petr 470, 471, 750

L

Lenčěšová Michaela 196

M

Macek Ondřej 818
Macko Marie 226
Marša Jakub 160, 802
Máša Pavel 1076
Monckal Smutný Martin 772

N

Nebřenský Zdeněk 1089
Nechutová Jana 739
Němeček Jan 476
Nešpor Zdeněk R. 1094
Nodl Martin 175, 216

O

Opatrný Josef 475, 477, 481

P

Pánek Jaroslav 178, 221, 457, 1043, 1054,
1102, 1114, 1116
Pátková Hana 210
Pešek Jiří 139, 467, 474, 478, 480, 1045,
1056
Petráček Tomáš 222, 778
Potužníková Marta 826
Pražáková Kateřina 423
Prokš Petr 781

R

Rákosník Jakub 1068
Raková Svatava 723
Raška Jakub 776
Ryantová Marie 1106
Rychlík Jan 786

Ř

Řepa Milan 824
Řezník Miloš 445

S

Semotanová Eva 793
Smíšek Rostislav 438
Starý Marek 756, 1048
Stehlík Pavel 1119
Stellner František 200, 473

Š

Šebek Jaroslav 454, 1072
Šimůnek Robert 162
Šmahel František 171, 172, 431
Šmíd Marek 1118

U

Uhlíř Dušan 822

V

Vaňhara Adam 790
Večeře Vojtěch 811
Velková Alice 189
Vojtěch Večeře 211
Voráček Emil 800
Vytlačil Lukáš M. 219, 468, 472
Vytlačil Lukáš M. 820

W

Wienerová Sára 827
Wihoda Martin 732

Z

Zerbst Jan 829
Zubáková Blanka 806

Ž

Žemlička Josef 466

český
časopis
historický

REJSTRÍK | INDEX

nakladatelů a vydavatelů recenzovaných knih
of Publishers of Reviewed Books

A

Academia, Praha 189, 200, 202, 226, 475,
481, 767, 824, 1072
Agentura Pankrác, Praha 474
Argo, Praha 477, 735, 1094
Archiv hlavního města Prahy, Praha 171,
1106

B

Berghahn Books, New York et al. 797,
1068, 1079
Biblion, Praha 219
Böhlau Verlag, Wien et al. 162, 213, 215,
218, 221, 463, 464, 804, 809, 1107
Breitkopf & Härtel, Wiesbaden 820
Brepols Publishers, Turnhout 164
Brill, Leiden et al. 432, 742, 827

C

C. H. Beck, München 1062
Cambridge University Press, Cambridge
747
Central European University Press,
Budapest et al. 784
CEU Press viz Central European
University Press
Codyprint, Praha 192
Cultum, Olomouc 1114

D

De Gruyter Oldenbourg, Berlin et al. 445,
750

E

Editio Karez, Praha 472
Eleutheria, Praha 473
Epocha viz Nakladatelství Epocha

F

Fakulta humanitních studií Univerzity
Karlovy, Praha 1119
Filosofia, Praha 817
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity,
České Budějovice 756, 1048
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity,
Brno 426
Franz Steiner Verlag, Stuttgart 793

G

Gangemi Editore, Roma 1118
Gebr. Mann Verlag, Berlin 449

H

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 813
Helena Mandelová, Praha 476
Historický ústav Akademie věd ČR viz
Historický ústav
Historický ústav Filozofické fakulty Jiho-
české univerzity, České Budějovice 468
Historický ústav SAV, Bratislava 1099
Historický ústav, Praha 431, 826, 1111
Hollitzer Verlag, Wien 1056

I

Ibidem Verlag, Stuttgart 478
Instytut historii PAN, Warszawa 739

J

Jan Thorbecke Verlag viz Thorbecke Verlag
Jihočeská univerzita v Českých Budějovi-
cích, České Budějovice 770

K

Kamil Voděra, Foto-grafika, Brandýs nad
Labem et al. 471
Karolinum, Praha 208, 216, 457, 478, 480,
1043, 1045, 1054, 1076, 1086

L

L'Harmattan, Budapest 467
Leda, Voznice 1102
Leipziger Universitätsverlag – Akademische
Verlagsanstalt, Leipzig 800

M

Masarykova univerzita, Brno 781, 802
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Praha
189, 210, 824
Memoria, Olomouc 172
Město Krnov, Krnov 211
Múzeum SNP, Banská Bystrica 786

N

Nakladatelství Epoque, Praha 224
Nakladatelství Karolinum viz Karolinum
Nakladatelství Lidové noviny, Praha 160,
175, 181, 438, 806
Národní knihovna České republiky,
Praha 175
Národní muzeum, Praha 1054, 1109
Národní zemědělské muzeum, Praha 207
NLN viz Nakladatelství Lidové noviny

O

OIKOYMENH, Praha 202
Oxbow Books, Oxford 1030

P

Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main
et al. 186, 196
Presses Universitaires de Liège, Liège 222
Princeton University Press, Princeton 139
Prostor, Praha 723

S

Salerno Editrice, Roma 772
Scriptorium, Praha 811, 1106, 1109
Schmetterling Verlag, Stuttgart 776
Slezská církev evangelická a.v., Český Těšín 818
SLON, Praha 790
Slovart, Bratislava 753
Sociologické nakladatelství viz SLON
Státní oblastní archiv v Litoměřicích,
Litoměřice 811
Státní oblastní archiv, Praha 471

T

Thorbecke Verlag, Ostfildern 810
Triton, Praha 778

U

Univerzita Karlova, nakladatelství
Karolinum viz Karolinum
Univerzita Pardubice, Pardubice 1116
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,
Poznań 466
Ústav pro studium totalitních režimů,
Praha 829, 1094

V

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 454
Verlag C. H. Beck viz C. H. Beck
Verlag der Österreichischen Akademie der
Wissenschaften, Wien 1113
Verlag Dr. Dieter Winkler, Bochum 732
Verlag für Regionalgeschichte, Bielefeld
470
Verlag Kümmerle, Göppingen 168
Vydavatelství filozofické fakulty UP,
Olomouc 822
Vyšehrad, Praha 423, 763

W

Wallstein Verlag, Göttingen 1089
Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 178
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego,
Gdańsk 739

Zpracoval Jaroslav Novotný

ISSN 0862-6111

9 770862 611003

